Programul de Cooperare Transfrontalieră ENPI
Ungaria-Slovacia-România-Ucraina

Parteneriat fără frontiere

Programul este cofinanțat de către
Uniunea Europeană

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii și comunicări
seria istorie-etnografie-artă

XXX/II
2014

SATU MARE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

XXX/II

Colegiul de redacție:
Dr. Caludiu Porumbăcean
Dr. Paula Virag
Dr. Péter Levente Szőcs
Adela Dobrescu

Secretar de redacție:
Dr. Gianina-Diana Iegar

Adresa redacției:
MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE
B-dul Dr. Vasile Lucaciu, 21
440031 Satu Mare
ROMÂNIA
Tel.: 04/0261/73.75.26
E-mail: muzeusm@gmail.com
www.muzeusm.ro

Colegiul științific:
Dr. L. Balogh Beni, Arhivele Naționale ale Ungariei, Budapesta, Ungaria
Dr. Ovidiu Ghitta, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, România
Dr. Cornel Grad, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș", Arad, România
Dr. Valentin Orga, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, România
Dr. Német Péter, Nyíregyháza (Ungaria)
Dr. Doru Radosav, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, România
Dr. Adrian Andrei Rusu, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, România
Dr. Ottmar Trașcă, Institutul de Istorie "George Barițiu", Cluj-Napoca, România

Coperta: Iulian Petrescu, Aurel Cordea
(Sigiliul orașului Satu Mare din secolul al XVIII-lea)

Tehnoredactare computerizată: Dr. Gianina-Diana Iegar

Acest material este publicat în cadrul proiectului „ BREAKING-THROUG COOLture - European values and common future", derulat de către Muzeul Județean Satu Mare, cu sprijinul financiar al Uniunii Europene prin Programul Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI CBC Programme 2007-2013
© Muzeul Județean Satu Mare
Publicația sau părți ale acesteia pot fi reproduse numai cu permisiunea autorilor.
Editor: Muzeul Județean Satu Mare

„Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene."

Programul de Cooperare Transfrontalieră
ENPI Ungaria-Slovacia-România-Ucraina

Secretariatul Tehnic Comun (STC)
Széchenyi Programiroda
Gellérthegy u. 30-32.
H-1016 Budapesta, Ungaria
Adresă e-mail: info@huskroua-cbc.net
Fax: +36 1 224 3291

SATU MARE
STUDII ŞI COMUNICĂRI

seria
ISTORIE ▪ ETNOGRAFIE ▪ ARTĂ ▪ RESTAURARE-CONSERVARE

XXX/II

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN
SATU MARE
2014

CUPRINS – TARTALOM – CONTENTS –

Dr. BURA LÁSZLÓ – Un ultim omagiu
Dr. BURA LÁSZLÓ - Obituary / Др. Бура Ласло – Остання пошана.....7
Bibliografie selectivă Bura László
Selected works of Bura László /Селективна бібліографія - Бура Ласло..... 8

ISTORIE

VIOREL CIUBOTĂ
Tetraevangheliarul slavon de la 1546 tipărit la Sibiu – exemplarul din Biblioteca Universității Naționale din Ujgorod
Slavonian Tetraevangheliar of 1546 printed at Sibiu – the copy kept in the Library of the National University of Ujgorod
Слов'янське Четвероєвангеліє 1546 року, надруковане у Сібіу. Примірник зберігається в бібліотеці Ужгородського національного університету.....13
BALOGH BÉLA
Egy szatmárnémeti céh két évtizede
Two decades of a Guild's life in Satu Mare
Два десятиліття з життя Сатумарської гільдії.....29
CIPRIAN RIGMAN
Fenomenul mortalității în Protopopiatul Ortodox Turda la finele secolului al XIX-lea (1880-1900)
Mortality rates in the Orthodox Deanery of Turda at the end of the 19th century (1880-1900)
Явище смертності у Православному протопопіяті Турда в кінці XIX століття (1880-1900)...35
PAULA VIRAG
Rolul femeii în viața de familie la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în comitatul Satu Mare
Female roles of the family life in the County of Satu Mare at the turn of the 19th and 20th centuries
Роль жінки в сімейному житті в кінці XIX - на початку XX століття в комітаті Сату Маре....57
MARIUS BALOȘ
Câteva aspecte privitoare la trasarea graniței dintre România și Ungaria în părțile sătmărene după 1918
Considerations on the settlement of the Romanian and Hungarian border-line in the region of Satu Mare after 1918
Деякі аспекти щодо визначення кордону між Румунією та Угорщиною у Сатумарському краї після 1918 року.....65
CLAUDIU PORUMBĂCEAN
Înființarea și activitatea băncii „Casa Noastră" S.A. din Satu Mare
The establishment and the activity of the "Casa Noastra" Bank Inc. at Satu Mare
Заснування та діяльність Бунку «Каса Ноастра» ("Наш Дім") А. Т. З Сату Маре.....71
MIHAI ANDREI MOCAN
Situația satelor Andrid și Irina (județul Sălaj) reflectată în monografiile locale din perioada interbelică
Andrid and Irina settlements (former County of Sălaj) reflected in the local monographs of the interwar period
Ситуація сіл Андрід та Іріна (повіт Салаж) відображена в місцевих монографіях, написаних у міжвоєнний період.....83
DIANA KINCES
Istoria muzeului sătmărean în secolul al XX-lea
A history of the Museum of Satu Mare during the 20th century
Історія сатумарського музею у XX столітті.....91

ETNOGRAFIE

MARIA LOBONȚ PUȘCAȘ

Obiceiuri și tradiții viticole în Sătmar

Traditions and customs of viticulture in Satu Mare
Звичаї та традиції виноградарста в Сату Маре 109

IRINA LIUBA HORVAT

Îmbrăcămintea ca suport simbolic

Clothing as a symbolic support
Одяг, як символічне тіло 117

TÓTH ZOLTÁN

Arhitectura tradițională în aria culturală a Tisei Superioare

Traditional architecture in the cultural area of the Upper Tisa
Традиційна архітектура у культурному просторі Верхньої Тиси 123

RESTAURARE

ADELA DOBRESCU - VARGA EMESE

Restaurarea a două bentițe descoperite la Biserica reformată Berea (jud. Satu Mare)

Restoration of two coronets discovered at the Calvinist Church of Berea (County of Satu Mare)
Реставрація двох стрічок, виявлених у реформатській церкві Беря 135

CRISTINA BUSUIOC

Rama lucrărilor de artă – evoluția și rolul ei

The frame of the art works: evolution and role
Рама творів мистецтва – її еволюція та роль 143

ISTORIA CULTURII

VIOREL CÂMPEAN - MARTA CORDEA

Prietenii literare sătmărene: Gh. Bulgăr și Nae Antonescu

Literary friendships in Satu Mare: Gh. Bulgăr and Nae Antonescu
Літературна сатумарська дружба: Георге Булгар та Нає Антонеску 149

FELICIA GRIGORESCU

Considerații nominaționale pentru sinagogă

Nominational considerations on the Synagogue
Рекомендаційні номінації про синагогу 155

KERESKÉNYI SÁNDOR

A történelem templomai. A szülőföld élményének átpoetizálása Ady Endre költészetében

Temples of history. Idealization of the native landscape in the lyrics of Ady Endre
Історія храмів. Поетизація рідного краєвиду в лірициАді Ендре 163

FAZEKAS LORÁND

Kökényesd. A kétarcú falumúzeum

The Village Museum of Porumbesti
Музей села Порумбешті 173

RECENZII

Anders Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania. Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmar/Satu Mare 1867-1944,* Department of History, Stockholm University, 2014. (M. Baloș) 183

Lucian Boia, *Suveranii României. Monarhia, o soluție?,* Humanitas, București, 2014. (M. Baloș) 185

Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice,* Polirom, Iași, 2014. (Kereskényi Sándor) 187

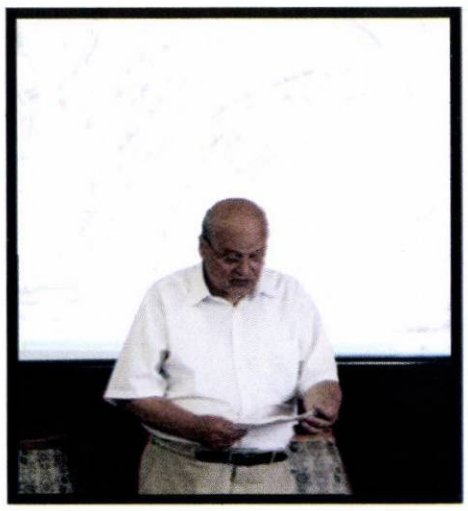

DR. BURA LÁSZLÓ (1932-2014)

Un ultim omagiu

Dl. Bura a fost sătmărean atât prin naştere, cât şi prin educaţia primară şi liceală. În anul 1950 îşi începe studiile la Universitatea Bolyai, la Facultatea de Litere, secţia de limba şi literatura maghiară, pe care o absolveşte în 1954. Încă din ultimul an de studenţie este angajat la Universitate ca preparator, dar ascensiunea într-o carieră care părea promiţătoare este oprită de arestarea sa de către poliţia politică în martie 1955. Ca urmare a procesului care i-a fost intentat, a fost condamnat la 14 ani de închisoare, însă, ca printr-un miracol în contextul epocii, la recurs a fost găsit nevinovat. Cu toate acestea, cariera trebuia să-i reînceapă în „producţie", fiind numit profesor la şcoala generală din Petreşti. În 1970 devine profesor la liceul maghiar din Satu Mare, unde va activa până la pensionare. În anii de după 1989 a fost directorul acestui liceu prestigios, contribuind în acelaşi timp la reorganizarea liceului romano-catolic, la organizarea colegiului pedagogic şi la întemeierea unei filiale a Universităţii Babeş-Bolyai în oraşul nostru.

Activitatea ştiinţifică, deosebit de prolifică, poate fi aici doar schiţată prin enumerarea domeniilor sale de interes. Punctul de plecare a fost lingvistica, prima sa dragoste, care a determinat prin natura realistă a subiectului comportamentul pragmatic al cercetătorului dr. Bura László, manifestat în toate domeniile abordate ulterior. Cercetările privind toponimia locală, tezaurele de termeni ai unor meşteşuguri deja dispărute sunt surse de inspiraţie pentru istorici, etnografi şi antropologi. Teza de doctorat, susţinut în 1972, este redactată pe tema regionalismelor văii Someşului, iar cea mai importantă lucrare în domeniul lingvisticii o constituie *Dicţionarul istorico-etimologic al toponimelor din judeţul Satu Mare*. Aria sa de cercetare interdisciplinară, situată la graniţa dintre etnografie şi lingvistică, transformă cercetarea folclorului într-o direcţie de interes primordială pentru dl. Bura, care a adus o contribuţie esenţială în colecţionarea baladelor, cântecelor şi legendelor populare sătmărene.

După 1989, dl. Bura László s-a dovedit a fi un adevărat enciclopedist, manifestându-şi talentele din ce în ce mai multe domenii. În ceea ce priveşte istoria bisericii, a contribuit la reconstituirea reperelor biografice şi a suferinţei episcopilor martiri Scheffler şi Bogdánffy, a redactat un studiu privind evoluţia comunităţilor greco-catolice de rit maghiar, şi a întocmit dicţionarul diecezei romano-catolice de Sătmar în secolul XX, menit să marcheze bicentenarul întemeierii. Zestrea sa de cunoştinţe privind istoria locală s-a manifestat în mai multe studii şi volume, dl. Bura întocmind şi un ghid al valorilor istorice şi arhitecturale din Satu Mare. Pentru istoria locală, totuşi, contribuţia cea mai perenă va rămâne monografia dedicată studenţilor liceului reformat din Satu Mare între 1610–1852, precum şi lucrarea monografică privind istoria şcolilor sătmărene. Aceste două cărţi ajung la detaliul unor analize micro-istorice, devenind, astfel, piese solide, de ne-ocolit, pentru istoria învăţământului, şi o parte importantă a capitolului de istorie socială pentru viitoarea monografie a oraşului şi judeţului Satu Mare.

Dl. dr. Bura László a fost un membru marcant al multor organizaţii culturale şi ştiinţifice, printre care Societatea Muzeului Ardelean, Cercul Sf. Ştefan, dar şi al Consiliului Ştiinţific al Muzeului Judeţean Satu Mare. A fost autor fidel al anuarelor muzeale şi colaborator la mai multe volume-ghid, printre care şi cel al complexului-muzeal Ady Endre. Opera sa ştiinţifică de reper şi de neocolit pentru Satu Mare va păstra vie memoria d-lui dr. Bura László.

Szőcs Péter Levente

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Dr. Bura László

I. Cărți (autor, coautor)

a. Lingvistică

Élő nyelvünk. *Nyelvművelő írások* (Limba noastră vie). Kriterion, Bukarest, 1982.

A szatmári fafeldolgozó mesterségek szakszókincse (Tezaurul de termeni tehnici al meşteşugarilor lemnari din Sătmar). ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1982.

Szatmárnémeti (Satu Mare) utcanevei (Nume de străzi ale municipiului Satu Mare). ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1987.

Mezőpetri ragadványnevei (Porecle din Petreşti). ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1988.

Bogdánfalva személynevei (Nume de persoane din Valea Seacă, Jud. Bacău). Magyar személynévi adattárak 91. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége,Budapest, 1989.

A szatmári kötélverő mesterség szakszókincse (Tezaurul de termeni tehnici al împletitorilor de funii sătmăreni). Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 58. Budapest, 1993.

Szatmár megye történeti – etimológiai helységnévtára (Dicţionar istorico-etimologic a localităţilor din judeţul Satu Mare). Stúdium, Kolozsvár, 1997.

Nevek tanúsága, szakmák emléke (Mărturia numelor, amintirea profesiunilor). Státus, Csíkszereda, 2005.

Öt évszázad utcanevei Szatmárnémeti (Satu Mare) (1500-2000) (Nume de străzi din Satu Mare dintre 1500-2000). Státus, Csíkszereda, 2005.

Ghid pentru înţelegerea interetnică. Dacia, Cluj-Napoca, 2006.

Szatmár megye helynevei (földrajzi nevei) (Nume de localităţi (nume geografice) ale judeţului Satu Mare). I – II. Státus, Csíkszereda, 2008.

Kétnyelvűség. Oktatási segédkönyv az „Európai szakmai kompetenciák minden pedagógusnak" EPROCOM című programban résztvevők számára (Bilingvism. Manual pentru participanţii la proiectul EPROCOM). Nyíregyháza, 2011. (Co-autor: Végh Balázs Béla).

b. Etnografie

Zöld erdőben fenyő zöldje. Szatmár megyei magyar népdalok és népballadák (Doine şi balade populare din judeţul Satu Mare). Szatmár megyei Népi Alkotások Háza, Szatmár, 1972. (Co-autor: B. Albert György).

Szatmári népballadák (Balade populare din Sătmar). Kriterion, Bukarest, 1972.

Szatmári vidéki néphagyományok. Népdalok és szőttesek (Tradiţii populare ale meleagurilor sătmărene. Doine şi ţesături). Népi Alkotások Szatmár megyei Irányító Központja, Satu Mare, 1979. (Co-autori: Fejér Kálmán – Petkes József).

Szatmár vidéki szólások és közmondások (Proverbe şi zicători din Sătmar). Budapest, 1987.

A tasnádi fazekasság (Olăritul din Tăşnad). ELTE – MTA, Budapest, 1991. (Co-autor: Vass Márton).

Rózsát hintettem a gyalogútra. Szatmár vidéki népdalok (Doine de pe meleagurile sătmărene). Identitas Alapítvány, Szatmárnémeti, 2005. (Co-autor: Fejér Kálmán).

c. Istoria culturii, istoria bisericii

Szatmári diákok 1610 – 1852 (Elevii sătmăreni 1610-1852). Szeged, 1994.

A Szatmári Református Kollégium és diákjai (Colegiul Reformat din Satu Mare şi elevii săi). Kolozsvár, 1994.

A Szatmárnémeti Római Katolikus Székesegyház (Catedrala romano-catolică din Satu Mare). Sibiu, 1994.

Hám János öröksége (Moştenirea lui Hám János). Szatmárnémeti, 1999.

Iskolavárosunk Szatmárnémeti (Şcolile oraşului Satu Mare). Csíkszereda, 1999.
Csanálos. Falumonográfia (Urziceni. Monografie). Csíkszereda, 2001.
Szatmárnémeti kialakulása és fejlődése épületei és műemlékei tükrében (Formarea şi evoluţia oraşului Satu Mare în oglinda edificiilor şi monumentelor sale). Identitas Alapítvány, Szatmárnémeti, 2002.
A második évszázad. A szatmári római katolikus egyházmegye kislexikona (Al doilea secol. Dicţionar al diocezei romano-catolice sătmărene). Státus, Csíkszereda, 2003.
Köztünk élt – Scheffler János Szatmár vértanú püspöke (A trăit între noi – Scheffler János, episcopul martir al Sătmarului). Identitas Alapítvány, Szatmárnémeti, 2004.
Könyvek és könyvtárak Szatmáron és Németiben a XVII. századtól a XIX. század közepéig (Cărţi şi biblioteci la Sătmar şi Mintiu din secolul al XVII-lea până la jumătatea secolului al XIX-lea). Státus, Csíkszereda, 2004.
„Vizsgáljuk meg ezek okát." Művelődéstörténeti és egyháztörténeti tanulmányok. ("Să examinăm cauzele". Studii de istoria culturii şi bisericii). Státus, Csíkszereda, 2004.
Pillanatképek a jövőbelátáshoz. Művelődés és egyháztörténeti tanulmányok. (Instantanee pentru a privi în viitor – studii de istorie a bisericii). Státus, Csíkszereda, 2004.
A Szatmárnémeti Szent János plébánia-templom 1906–2006 (Biserica parohială Sf. Ioan din Satu Mare, 1906-2006). Verbum, Kolozsvár, 2006.
A megújuló egyház. Esettanulmány: a Szatmári Római Katolikus Püspökség újjászületése a társadalmi-történeti változások 1990–2002 közötti folyamatában (Biserica renăscută. Reorganizarea Episcopiei Romano-Catolice de Satu Mare din perspectiva schimbărilor sociale şi istorice în perioada 1990-2002). Szatmárnémeti, 2009.
Erdőd nyolcszáz évszázada (Cele opt secole ale Ardudului). Szatmárnémeti, 2010.
Erdélyi irodalom. Oktatási segédkönyv az „Európai szakmai kompetenciák minden pedagógusnak" EPROCOM *című programban résztvevők számára* (Literatura transilvăneană. Manual pentru participanţii la proiectul EPROCOM). Nyíregyháza, 2011. (Co-autor: Végh Balázs Béla).

II. Cărţi (colaborator)

României magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés (Dicţionarul literaturii maghiare din România). vol. I-V/1-2. Bukarest–Kolozsvár, 1981-2010.
Moldvai csángó nyelvjárás atlasza (Atlasul dialectului ceangăilor din Moldova). Ed. Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1991.
Complexul muzeal Ady Endre – Ady Endre Emlékmúzeum. Szatmárnémeti, 2002. (Co-autor: Viorel Ciubotă).
Magyar Katolikus Lexikon (Dicţionar catolic maghiar). vol. VI–XV. Ed. Diós István. Budapest, 2001–2010.
1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965 (1956 în Transilvania. Biografia deţinuţilor politici dintre 1956-1965). Ed. Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum Egyesület – Polis, Kolozsvár, 2006.
A Szatmári Egyházmegye jubileumi Sematizmusa (Şematismul jubiliar al Diocezei romano-catolice de Satu Mare). Ed. Ilyés Csaba. Szatmárnémeti, 2006.

III. Cărţi (coordonator, editor, redactor)

Cikkek, tanulmányok (Articole şi studii). Szatmárnémeti, 1972.
Meglátomás. Képzés és közérzet az ezredforduló erdélyi katolikus egyházában (Viziune. Formare şi stare în biserica catolică transilvăneană la turnura mileniului). României Magyar Pax Romana – Státus, Csíkszereda, 2002.
Hám János szatmári püspök 1827–1857 (Hám János, episcop de Satu Mare, 1827-1857). Szatmárnémeti, 2007. (co-editor: Ilyés Csaba).
Meszlényi Gyula püspök (Meszlényi Gyula, episcop). Szatmárnémeti, 2008.
A Kálvária templom. Biserica Calvaira. Die Kalwarienkirche 1909–2009. Szatmárnémeti-Satu Mare-Sathmar, 2009.
Sodrásban 1999–2009 (În curent 1999-2009). Státus, Csíkszereda, 2009.
Útkeresés (În căutarea rostului). Státus, Csíkszereda, 2010.

ISTORIE

TETRAEVANGHELIARUL SLAVON DE LA 1546 TIPĂRIT LA SIBIU – EXEMPLARUL DIN BIBLIOTECA UNIVERSITĂȚII NAȚIONALE DIN UJGOROD

Viorel CIUBOTĂ

Keywords: *Tetraevangheliar, 1546, Șindrești, Ujgorod, Sibiu, Filip Moldoveanul*

Abstract: The work presents one of the rarest books printed on the territory of Romania, the *Tetraevangheliar* from Sibiu, 1546, from which only two copies are known today: a fragmentary one, kept at Sankt Petersburg, and the other analyzed in the present study, kept by the Library of the National University of Ujgorod.

Ключові слова: *Четвероєвангеліє, 1546, Ужгород, Сібіу, Філіп Молдовянул*

Резюме: У статті йде мова про одну з найбільш рідкісних книг, надрукованих в Румунії, у місті Сібіу - Четвероєвангеліє 1546 року, з якого відомі сьогодні тільки два екземпляри: один зберігається в Санкт-Петербурзі інший, який представлений у статті, знаходиться у бібліотеці Ужгородського національного університету.

*

* *

O analiză detaliată a Tetraevangheliarului slavon din anul 1546 ar depăși cu mult intențiile noastre, mai ales că este vorba de una dintre tipăriturile românești vechi care a stârnit atâtea controverse în istoriografia mai veche și mai nouă consacrată istoriei tiparului.

Amintim câteva dintre opiniile exprimate de-a lungul vremii de unii dintre cei mai avizați specialiști ai domeniului. Vom pomeni, în primul rând, pe istoricul rus I. Karataev, care, în lucrarea sa consacrată cărților slavo–ruse tipărite cu caractere chirilice, descrie pe scurt exemplarul Tetraevangheliarului slavon din 1546 care se păstra în biblioteca publică „M.E. Saltâkov – Șcedrin" din Sankt Petersburg[1]. Concluzia lui Karataev era că Tetraevangheliarul era tipărit de către un oarecare Filip Monah și provenea de undeva din sud[2].

O descriere mai amplă a Tetraevangheliarului din 1546 publică, în trei rânduri[3], cunoscutul istoric panslavist A. Petrov, care ne oferă și cea mai amplă descriere a Tetraevangheliarului din anul 1546, rectificând inclusiv numele tipografului cărții, Filip Moldovanin, folosindu-se de exemplarul păstrat în Biblioteca Episcopiei greco–catolice de Mukacevo care-și avea sediul de peste 100 de ani (1778) la Ujgorod. De remarcat că Petrov a mai publicat o descriere a Tetraevangheliarului de la Sibiu și într-o lucrare independentă care apare tot la Sankt Petersburg, în care în ultimul capitol prezintă cărțile rare aflate în biblioteca episcopiei de Mukacevo. Petrov stabilește, pe baza exemplarului de la Ujgorod, că din Tetraevangheliarul de la Sankt Petersburg lipseau filele 1 și 6 din primul caiet (Karataev credea că din primul caiet lipseau 4 file) și ultimele două file. El făcea o descriere destul de amănunțită a exemplarului de la

---

[1] Karataev, I., *Opisanie slaviano – russkih knig.*, Sankt Petersburg, 1883, nr. 28. De menționat că încă în anul 1871 cercetătorul Undolskii, U.M. descria în lucrarea sa *Ocerk slaviano – ruskoi bibliografii*, Tetraevangheliarul din 1546, p. 26.

[2] *Ibidem.*

[3] Petrov A., *Staropeciatnîia țerkovnîia Knighia v Mukaceve i Ujgorode, în Jurnal Ministerstva Narodnago Prosveșceniia*, VI, 1891, nr. Juin, cahier CCXXV, p. 210 – 211. Idem, *Stati ob Ugorskoi Rusi*, în *Zapiski istoriko-filologhiceskovo fakulteta Imperatorskovo Sanktpeterburgskovo Universiteta*, fasc. 81, 1906, p. 66-68.

Ujgorod prezentând și diferențele față de cel din Rusia, reproducând fragmentar sfârșitul care cuprinde numele lui Filip Moldoveanul și data tipăririi[4].

De remarcat că, probabil, Petrov a și efectuat două corecturi într-o însemnare autografă a episcopului Bacsinszky (1772 - 1809) aflată la filele 191 – 221 ale evangheliarului. Astfel, la pagina 203 corectează cuvântul „slavo – russicae" al episcopului cu „vetero – slavicae", iar la pagina 207 corectează „Philipum Moldovinik" al episcopului cu „Moldovjenin". Ce este interesant este faptul că Petrov nu publică însemnările marginale din cadrul cărții, nefolosind informațiile excepționale cuprinse de acestea.

Este știut că acest Tetraevangheliar nu apare în Bibliografia Românească Veche tipărită în anul 1903 la București, autorii ei luând de bune informațiile lui Karataev din lucrarea amintită[5].

În schimb, primul care pomenește Tetraevangheliarul din 1546, ca de altfel în nenumărate alte cazuri, este marele nostru istoric Nicolae Iorga care, într-o comunicare la Academia Română, prezenta Tetraevangheliarul din 1546 după informațiile pe care le primise personal de la A. Petrov[6]. Este deosebit de important că Nicolae Iorga este primul care propune identificarea lui Filip Moldoveanul cu Filip „Maler", tipograful primei cărți în limba română, *Catehismul luteran*, apărut la Sibiu în anul 1544[7]. Nicolae Iorga pleda pentru existența unei tipografii în Moldova, datorată doamnei Elena, văduva lui Petru Rareș, autoarea unor inițiative culturale care au atras atenția contemporanilor[8]. Dan Simionescu[9] și Damian P. Bogdan[10], vorbind de Tetraevangheliarul din 1546 și reluând ideea existenței unei tipografii la Perii Maramureșului, idee afirmată de Zenovie Pâclișanu[11], susțineau teoria tipăririi cărții într-un mediu impregnat de husitism care se potrivea foarte bine cu amplasamentul celebrei mănăstiri de la Peri.

Și în literatura istorică maghiară au existat preocupări privind tiparul sibian în veacul al XVI-lea, iar în legătură cu el existența unei „secții" care a tipărit cu caractere chirilice. Amintim doar câțiva dintre autorii mai însemnați. Primul este, fără îndoială, Pál Gulyás, care, într-o lucrare apărută în anul 1923 și închinată tiparului din Ungaria, se pronunța pentru existența unei tipografii la Sibiu, precum și pentru apariția aici a primei cărți în limba română și anume a *Catehismului luteran* din anul 1544[12]. Juhász István consacra nu mai puțin de 10 pagini istoriei tipografiei din Sibiu și Catehismului din 1544[13].

Majoritatea studiilor au apărut însă după anul 1960, când s-a reușit aducerea în țară a unui microfilm după exemplarul Tetraevangheliarului aflat la Leningrad. Dintre nenumăratele studii apărute în acea perioadă vom cita pe cele ale lui Ludovic Demény[14], Dan Simionescu[15], Sigismund Jakó[16], Arnold

---

[4] Petrov A., *Statii ob Ugorskoi Rusi*, Sankt Petersburg, 1906, p. 66-67. El prezenta și stema Sibiului, descriind-o amănunțit, atribuind-o unui nobil.

[5] I. Bianu, Nerva Hadoș, *Bibliografia românească veche 1508 – 1830*, București, 1903.

[6] N. Iorga, *Tipărituri românești necunoscute*, în „Revista istorică", nr. 1 – 3, anul XVII, ian. – mar. 1931, p. 25.

[7] *Ibidem*, p. 26.

[8] „...creatoarea de cronici, ziditoarea de biserici, artista în cusături..."

[9] Ioan Bianu, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche*, vol. IV, București, 1944, p. 2 – 3.

[10] Damian P. Bogdan, *Contribuțiuni la Bibliografia românească veche. Tipărituri dintre anii 1546 – 1762 necunoscute la noi*, în „Biserica ortodoxă română", nr. 1 – 4, anul LVI, ianuarie – aprilie 1938, p. 55 – 58.

[11] Zenovie Pâclișanu, *Câteva contribuții la istoria mănăstirii din Perii Maramureșului*, în „Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani, Cluj", 1931, p. 333 – 335.

[12] Gulyás Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*, I, Budapest, 1929, p. 48.

[13] Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, 1940, p. 35 – 45.

[14] Ludovic Demény, Dan Simionescu, *Un capitol important din vechea cultură românească*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliografie", nr. 1, martie 1965, 7, supliment.

[15] *Ibidem*

[16] Sigismund Jakó, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", tom VII, 1964, p. 97 – 117; Idem, *Editarea cărților românești la Sibiu în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", tomul VIII, 1965, p. 115 – 127; Idem, *A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez*, în „Magyar Könyvszemle", nr. 1, anul 31, ian. – mar. 1965, p. 48 – 52.

Huttman[17], Pavel Binder[18], Livia Bacâru[19], Virgil Molin[20], Alexandru Mareş[21] ş.a.

Mai trebuie menţionat că un istoric de dimensiunea lui P. P. Panaitescu, care publica cam în aceeaşi epocă două dintre studiile sale fundamentale[22], nu era de acord cu existenţa unei tipografii la Sibiu, considerându-l pe Filip Moldoveanul doar un simplu colportor de cărţi.

Tot în această perioadă apar diverse studii în Ungaria[23] şi un catalog al manuscriselor şi cărţilor tipărite aflate în Biblioteca de la Ujgorod, din Uniunea Sovietică. Autorul maghiar îl considera pe Filip Moldoveanul ca un om erudit, cunoscător a cel puţin 3 limbi: română, slavă şi germană, documentele contemporane numindu-l „magister", ceea ce denotă cultura sa deosebită[24].

În anul 1961 apărea la Ujgorod un catalog al manuscriselor şi cărţilor tipărite aflate la Biblioteca Universităţii de Stat şi care în afară de câteva cazuri (lucrări cu semnificaţie în istoria Rusiei) cuprindea doar o descriere sumară a lucrărilor (dimensiuni, datare etc.) cu multe greşeli şi informaţii incomplete[25]. Mai menţionăm că el nu publică deloc însemnările marginale în limba română. Catalogul este aproape necunoscut în România.

Astăzi literatura de specialitate acceptă existenţa indubitabilă a tipografiei de la Sibiu precum şi a lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român din Transilvania. Vom cita doar două dintre ultimele contribuţii în domeniu. Prima aparţine lui Alexandru Mareş, reprezentând o culegere de studii consacrate culturii româneşti vechi[26]. Al doilea istoric pe care-l amintim este Ioan Aurel Pop, care, într-una dintre ultimele sale contribuţii, vorbeşte şi despre Filip Moldoveanul şi contribuţia lui la tiparul românesc şi slavon[27].

Revenind la exemplarul Tetraevangheliarului din 1546, aflat în Biblioteca Universităţii Naţionale din Ujgorod, vom încerca în rândurile următoare să elucidăm modul cum a ajuns în Ujgorod.

Încă de la venirea sa în fruntea eparhiei greco–catolice de Mukacevo în anul 1772, marele episcop Andrei Bacsinszky (1732 – 1809)[28] a căutat, printre alte multe iniţiative culturale, să creeze la episcopie, care se mută în anul 1778 la Ujgorod, o bibliotecă, care porneşte de la circa 300 de volume în 1772 ajungând la peste 9000 de volume în anul morţii sale[29], din care 41 erau incunabule, astăzi păstrându-se încă 24 de exemplare (cel mai vechi datând din anul 1466)[30]. Una dintre căile de a-şi îmbogăţi biblioteca a fost şi aceea de a ordona trimiterea la Ujgorod a cărţilor şi manuscriselor aflate la unele din cele peste 730 de parohii câte avea episcopia în epocă[31]. Din păcate, nu am găsit ordinul episcopului ca să ne putem da seama ce cărţi şi manuscrise au fost cerute.

Dar este fără discuţie că unele dintre parohii au trimis la bibliotecă manuscrise şi cărţi care nu se mai foloseau în slujbă. Altele, în schimb, şi-au trimis chiar şi cărţi şi manuscrise pe care le foloseau în

---

[17] Arnold Huttman, Pavel Binder, *Contribuţii la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român*, în „Limbă şi literatură", 16, 1968, p. 145 – 169.

[18] *Ibidem.*

[19] Livia Bacâru, *Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărţilor româneşti tipărite în secolul al XVI-lea*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliografie", 3, 1965, p. 273 – 288 + tabele.

[20] Virgil Molin, *Ilustraţia în vechea carte românească,* în „Biserica ortodoxă română", nr. 7 – 8, anul LXXVIII, iulie – august 1960, p. 683 – 719.

[21] Alexandru Mareş, *Observaţii cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 1, p. 65-75.

[22] P.P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuţii*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", 5, 1963, p. 112.

[23] Ferenc Hervay, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*, în „Magyar Könyvszemle", nr. 2, anul 81, apr. – iun. 1965, p.; Idem, *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI-e siècle*, în „Magyar Könyvszemle", nr. 3, anul 81, iul. – sept. 1965.

[24] Ferenc Hervay, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*, în „Magyar Könyvszemle", anul 81, nr. 2, apr. – iun. 1965.

[25] V. L. Mikitas, *Davni rukopisi i Starodruki opis i katalog*, Ujgorod, 1961. Despre Tetraevangheliar scrie că are numărul de inventar 69D şi datează din anul 1546, fiind opera lui Filip Moldoveanul, având 289 de file şi dimensiunile de 19,5 x 29,5 cm., *op. cit.*, p. 51.

[26] Alexandru Mareş, *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 259.

[27] Ioan Aurel Pop, *Biserică, societate şi cultură în Transilvania secolului al XVI-lea între acceptare şi excludere*, Bucureşti, 2012, p. 88.

[28] Igor Zadorojni, *Episcop Andrii Bacinskii epistolarnii spadşcinii. Do 270 – riciia vid dnia narodjennia*, Mukacevo, 2002.

[29] Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5, inv. 271.

[30] Iurii M. Sak, *Inkunabuli biblioteki Ujgorodskovo derjanovo universitetu*, Ujgorod, 1974.

[31] István Udvari, *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok, Ediţia a II-a*, Nyiregyháza, 1994, p. 73.

mod curent. Aşa este cazul parohiei Pişcari care trimite, printre altele, şi un Minei manuscris în limba română, copiat între anii 1703 – 1714 şi pe care sigur îl mai foloseau în timpul slujbelor[32].

Mai multă lumină ne aduce, în privinţa ordinului lui Bacsinszky, o însemnare de pe un Minei slavon, datând din secolul al XVI-lea, care ne arată destul de clar că nu se mai folosea în slujbă: *„Această carte a fost găsită la biserica din Supuru de Sus, deoarece biserica nu avea nici o nevoie iar potrivit poruncii vicarului foraneu al nobilului comitat Satu Mare, preacinstitul Kovács György, această jumătate de carte să nu rămână de izbelişte, potrivit poruncii am dus-oîn 1781 în 16 septembrie la casa Bibliei (biblioteca episcopală n.n.). Magyar Todor parohul dinSupuru de Sus"*[33].

Însemnarea este un argument solid în favoarea faptului că în bisericile din Transilvania limba română era atotstăpânitoare, limba slavonă fiind înlocuită de mult. Probabil că preotul Magyar Todor nici nu mai ştia slavoneşte pentru că nu şi-a dat seama că manuscrisul era complet: *„această jumătate de carte să nu rămână de izbelişte"*[34]. Sau poate că a încercat în acest mod să-i liniştească pe credincioşi, diminuând valoarea manuscrisului?

După cum aminteam, din parohii au fost adunate atât manuscrisele, cât şi cărţile vechi (indiferent de limba în care au fost scrise). Probabil că în condiţiile deschiderii mai multor tipografii ecleziastice care tipăreau cărţi conforme religiei greco-catolice, episcopul a urmărit să strângă din parohii exemplarele provenite din mediul ortodox? Afirmaţia este însă contrazisă de faptul că în bibliotecă au intrat şi lucrări apărute la Blaj în limba română.

Mai menţionăm că acţiunea de colectare a continuat şi în secolele următoare. Cel mai frumos manuscris ajunge în bibliotecă în anul 1826 după cum rezultă dintr-o însemnare aflată la fila 1[35]. La sfârşitul veacului al XIX-lea acţiona în Maramureş preotul Mihail Melles care strângea rarităţi din parohiile maramureşene şi le preda Bibliotecii episcopale. În primii 20 de ani ai veacului al XX-lea activează preotul şi protopopul Musztyanovits János Szidor, care aplica o ştampilă cu datele personale pe cărţile şi manuscrisele predate la Biblioteca episcopală[36].

Cele mai rare cărţi şi manuscrise au fost luate din localitatea Şindreşti, situată în apropiere de Baia Mare (astăzi judeţul Maramureş). Primul este un Minei pe lunile septembrie – ianuarie care este datat într-o însemnare marginală în anul 1500 (*A scris în Pleaşcena în anul lui Dumnezeu 1500*")[37]. La fila 1 există o însemnare marginală, „Mineia 9. An 1500", care probabil trebuie interpretată în sensul că acesta reprezintă a noua carte luată de la parohia Şindreşti[38]. Printre cărţile luate se numără şi exemplarul ultrararisim al Tetraevangheliarului slavon, tipărit la Sibiu în anul 1546.

Menţionăm că în Biblioteca Universităţii Naţionale din Ujgorod se păstrează astăzi doar aceste trei exemplare care au aparţinut parohiei Şindreşti. Nu am avut decât un acces parţial la colecţiile Muzeului Regional din Transcarpatia unde, printre cele 215 cărţi şi manuscrise păstrate, o parte provin din Biblioteca Episcopiei greco-catolice de Mukacevo, existând posibilitatea găsirii şi a unui alt manuscris sau tipărituri provenind din localitatea amintită mai sus[39].

Revenind la localitatea Şindreşti menţionăm că din anul 1751 se păstrează o descriere a parohiei efectuată cu prilejul vizitaţiei canonice făcute de episcopul Mihail Olszavszky în comitatul Satu Mare în anul 1751. Exista preot în persoana lui Ştefan Poduţ, sfinţit şi numit în această parohie de episcopul Mihail Olszavszky, deci cândva după anul 1743 când acesta devine episcop[40].

În Şindreşti parohia nu avea nici un fel de avere (casă, pământ). La fel şi cantorul care se ocupa şi de şcoală. În sat trăiau 43 de locuitori apţi să se mărturisească (adică aveau peste 8 ani) şi 12 „oaspeţi"

---

[32] Cf. Gabriel Ştrempel, Viorel Ciubotă, Liuba Horvat, Anastasia Veheş, *Manuscrise slavone şi româneşti din Biblioteca Universităţii Naţionale din Ujgorod: catalog*, Satu Mare, 2012, p. 86 – 88.

[33] *Ibidem*, p. 60.

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*, p. 10.

[36] *Ibidem*, p. 11.

[37] *Manuscrise slavone*…., p. 49.

[38] *Ibidem*. Menţionăm, de asemenea, şi un Octoih manuscris datând din veacul al XVI-lea şi provenind tot din Şindreşti. *Ibidem*, p. 116 – 117.

[39] Informaţie primită de la d-na Tatiana Şevnina, muzeograf la Muzeul Regional din Ujgorod.

[40] Viorel Ciubotă, Vasile Rus, Irina Liuba Horvat, Mihai Misiuk, Serghei Vesvarko, Turuckó Sándor, *Episcopia greco – catolică de Mukacevo. Documente II*, Satu Mare, 2012, p. 6.

sau jeleri care nu posedau nici casă şi nici pământ. Mai erau un număr neprecizat de copii sub opt ani[41]. Trebuie menţionat că localitatea făcea parte din bunurile Fiscului imperial (Tezaurariatului) oamenii muncind mai mult la pădurile sau în minele răspândite de jur împrejur.

Biserica din lemn cu turn şi acoperiş din şindrilă, închinată Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavril era într-o stare slabă de conservare, având nevoie de reparaţii urgente la acoperiş şi în exterior[42]. Avea icoane vechi (*antiquis*), nu se mai ştia de cine erau binecuvântate. Antimisul era de la Ghenadie Bizanczy (1716 – 1732), păstrat într-o cutie de lemn. Exista un singur clopot nesfinţit. Cimitirul era împrejmuit şi îngrijit. Este interesant că parohia avea două cărţi de cult, Evanghelie şi Cazanie. Probabil că acestea erau în limba română, cele slavone nemaifiind folosite de foarte multă vreme[43]. La 1786 recenzorii comitatenşi găseau aici 183 suflete greco-catolice[44].

Primul şematism al episcopiei de Mukacevo găsea în Şindreşti 200 de suflete greco – catolice care nu aveau preot, iar veniturile parohiei se ridicau la o sumă de 50 florini[45].

Din primul deceniu al veacului al XIX-lea avem şi o descriere sumară a satului care era format din 41 de case, locuit de români, iobagi ai fiscului, lucrând la minele din apropiere. Pământul deluros permitea cultivarea a puţin porumb[46]. În anul 1814 parohia avea preot în persoana lui Teodor Rad, numărând 230 suflete.

Astăzi la Şindreşti se mai păstrează doar cărţi tipărite în secolul al XVIII-lea: Apostol, Blaj, 1767; Cazanie, Râmnic, 1748; Euhologhion, Iaşi, 1748; Evangheliar, Bucureşti, 1742; Liturghier, Blaj, 1807; Liturghier, Bucureşti, 1741; Liturghier, Iaşi, 1759; Minologhion, Blaj, 1781; Octoih, Râmnic, 1750; Pentecostarion, Râmnic, 1743; Triodion, Bucureşti, 1726; Triodion, Bucureşti, 1746[47]. Probabil că Evangheliarul din 1742 este una din cele două cărţi notate cu ocazia vizitaţiei canonice din 1751!

Revenind la Tetraevangheliarul din 1546 aflat la Ujgorod vom prezenta în rândurile următoare structura cărţii. În primul rând cartea are 578 de pagini (289 file), numerotate în secolul al XX-lea cu creionul[48]. Coperta I a cărţii este din lemn şi piele, ornamentată cu motive florale şi geometrice având în mijloc o cruce grecească. Coperta a II-a este tot cu ornamentaţii florale şi geometrice. Cartea prezintă urme de încuietori. Capitolele cărţii sunt următoarele:

- p. 1-4: Еже от Матфеа св<я>того евангелїа главы
- p. 5-10: Теофилакта архїепїскопа Бълграскаго, преадисловїе еже от Матфеа с<вя>т<о>го евангелїа
- p. 13-161: Еже от Матфеїа с<вя>тое евангелїе глав а
- p. 162-164: Еже от Марка с<вя>того евангелїа главы
- p. 165-167: Преадисловїе еже от Марка с<вя>т<о>го евангелїа
- p. 169-262: Еже от Марка с<вя>тое ев<ан>гелїе глава а неделя преадь просвеащенїемь
- p.263-267: Еже от Лукы с<вя>того евангелїа главы
- p. 269-424: Еже от Лукы с<вя>тое евангелїе глава наржство устнаго пр<ш>дтуя на лїтургїи
- p. 425: Еже от Їоан с<вя>того евангелїа главы
- p. 426-428: Преадисловїе еже от Їоанна с<вя>того ев<ан>г<е>лїа
- p. 429-542: Еже от Їоанна с<вя>тое евангелїа глава вь стежня ньелнкжя неделя Пасхы

---

[41] Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1289, f. 52v.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem.*

[44] G. Barbul, *Populaţia judeţului Satu Mare la 1786. Date statistice prezentate*, în „Anuarul Institutului Român de la Sofia", octombrie 1940, p. 206.

[45] István Bendász, István Koi, *A Munkácsi Görög-katolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa*, Nyiregyháza, 1994, p. 80.

[46] Antal Szirmai, *Szathmár vármegye*, II, Buda, 1810, p. 351.

[47] Aurel Socolan, *Circulaţia cărţii româneşti până la 1850 în judeţul Maramureş*, Baia Mare, 2005, p. 84 şi 303 – 304.

[48] Menţionăm că aproape fiecare dintre autorii care s-au ocupat de această carte dau un alt număr de foi sau pagini. Amintim doar pe Demian P. Bogdan, care dă 292 foi (deci 584 pagini) cf. D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la Bibliografia Românească Veche. Tipărituri dintre anii 1546 – 1762 necunoscute la noi* în „Biserica Ortodoxă Română", nr. 1, anul LVI, 4, ianuarie – aprilie 1938, p. 56.

- p. 543-571: Сказанїе преаемлящее вь сего леата число евангельское и евагелистом преаятїе

Frontispicii se află la paginile 1, 5, 13, 162, 169, 269, 429, 543. Cele de la paginile 169, 269 şi 429 au înglobată stema Sibiului[49]. Iniţiale ornate asemănătoare cu cele din Evangheliarul din 1512 sunt la paginile 1, 5, 13, 162, 169, 171, 172, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 192, 195, 205, 213, 221, 263, 269, 426, 429, 543, 575. Ilustraţii sunt la paginile 11 (Sfântul Matei) 12 (Isus Hristos stând pe tron şi binecuvântând, având sub picioare stema Sibiului), 167 (Sfântul Apostol Marcu), 168 (Isus Hristos stând pe tron şi binecuvântând iar dedesubt Sfântul Apostol Luca), 577 (Sfinţii Apostoli şi Evanghelişti Ioan, Matei, Luca şi Marcu iar dedesubt stema Moldovei)[50].

De o mare importanţă sunt însemnările marginale care ne ajută să reconstruim traseul cărţii în veacurile XVII – XVIII. Prima însemnare este făcută cu prilejul aducerii cărţii în biblioteca episcopală şi cuprinde date despre proveniența cărţii precum şi despre apartenenţa ei la categoria E(Evanghelie) şi datarea ei în anul 1546:

p. 1 *Ex Ecclesia Sandorfalvensi / Bibliothecae Episcopalis Munkacsiensi / Evanhelie / E) 1546*

A doua însemnare este complexă, în limbile română şi slavă, şi a fost făcută în anul 1630, probabil în lunile ianuarie sau februarie (*...în zilele lui Beclean Gabor*), când renumitul principe ardelean era mort deja. Însemnarea excude posibilitatea circulaţiei cărţii în Moldova. Ea a aparţinut lui Luca Crăciun, nume întâlnit frecvent în satele din zona Băii Mari unde se află şi localitatea Şindreşti:

p. 169-189 + *Изволенїем отца и сь поспеашенїемь / сына и съврьшенїем святого духа.Сїа книга/ купил раб Божїи Лука Крачюн и подружїе Настеа / и дадья синови своему на имя Їонь и / [...] сином своим аще и мат нати писанїе / за своя душа и подружїе его*[51] *. ..Ca să n-aibă / a o vinde nici intr-o parte numai să fie prea / viţă şi o au cupărat 3a āi(11) злотих*[52] *pân / tru sufletul său şi păntru a soţu său / ca să aibă ai pomeni la sfintalitor / ghie şi decie la cine va fii că să n-aibă / a o vinde ce numai ca să o ţie aşe să-l pome / nescă în veaci de veci. Iară cine o va vinde / să fie procliet şi tricleat de 301 de pă / rinţi.Şi o au cuparat în zilelea lui Beclean / Gabor v leat 7138(1630)... dela acela rod să n-ai / bă neme a o vinde ce să fie tot la aceihă rod şi să săpomeanescă la toate slujbe / le iară cine nu va pomeani ca să fie / procleat Сїе пишем и сь отце съврь/шаем и святого поменаем . Амин.*[53]

Textul este important deoarece ne oferă câteva informaţii preţioase. Tetraevangheliarul era cumpărat în anul 1630, în timpul domniei lui Gabriel Bethlen (1613 – 1629)[54] de către Luca Crăciun şi familia sa cu 11 zloţi, fiind donat bisericii din sat probabil, cum se întâmpla de obicei, de unde în luna iulie a anului 1783 a fost dus la biblioteca episcopală din Ujgorod. În anul 1949 odată cu desfiinţarea cultului greco-catolic în fosta URSS, cartea ajunge după un periplu la NKVD, în proprietatea Universităţii de Stat din Ujgorod.

Revenind la Luca Crăciun şi la legătura lui cu localitatea Şindreşti vom menţiona că nu posedăm vreun document contemporan care să-l amintească. Însă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea se păstrează mai multe conscripţii urbariale care pomenesc de existenţa în Şindreşti a unor voievozi purtând numele de Luca. Astfel, la 1566 apare notat voievodul Lucas Simon, iar în 1583 apare din nou notat un Lucas Wayda (Luca voievodul). Deci avem de-a face cu o familie mai înstărită care avea un statut social deosebit, fiind în primul rând scutiţi de dări, astfel că îşi puteau permite să cumpere o carte scumpă şi să o doneze bisericii[55].

De la pagina 191 la 221 există o însemnare autografă a episcopului Andrei Bacsinszky extrem de importantă pentru că dovedeşte că acesta şi-a dat seama de valoarea deosebită a cărţii care merita conservată: *„Hic liber Evangeliorum / illatus est ad Bibliothecam / meam Episcopalem Ungvariensem die 24 iunii Anno 1783 / et meretur conservationem / tum id eo, quod sit editionis / slavo-russiae antiquioris /*

---

[49] vezi Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Bucureşti, 1976, p. 152.

[50] *Ibidem*, p. 22 – 23.

[51] Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi săvârşirea Sfântului Duh această carte a cumpărat robul lui Dumnezeu Luca Crăciun şi soţia Naste/şi unchiul fiului său cu numele Ion şi fiul său încă are ştiinţă despre scrisoare/pentru sufletul său şi a soţiei sale.

[52] „pentru 11 zloţi"

[53] Aceasta am scris şi cu tatăl împlinim şi cu sfântul îl pomenim Amin.

[54] Gabriel Bethlen moare în 15 noiembrie 1629, vestea morţii lui neajungând încă în părţile nordice ale Transilvaniei. Cumpărarea cărţii s-a întâmplat probabil chiar la începutul anului 1630.

[55] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, Bucureşti , 1968, p. 239-240.

nempe de Anno 1546 / per Philipum Moldovinik / ut perhibet ultimum folium / et quidem in Moldovia / ut ex insignibus Principatus paret, / tum etiam id eo quia / hinc aparet quod Moldavi/ circa medium saeculi / 16 Ruthenicis libris usi fuerint. / Andreas Episcopus Munkacsiensi manu propria.

Traducerea românească: *Această carte Evangheliar a fost adusă la Biblioteca mea episcopală din Ujgorod (Ungvár) în ziua de 24 iunie anul 1783 şi merită păstrarea acum pentru că este ediţie slavo – rusă de demult evident din anul 1546 de Filip Moldovinik, cum înfăţişează foaia ultimă şi într-adevăr din Moldova cum apare şi din blazonul Principatului, de aceea de aici apare că în Moldova la jumătatea veacului 16 limba ruteană a fost folosită. Andrei Episcopul Munkaciului m.p.*

Mai există câteva însemnări mai mici. La fila 576 apare numele localităţii în limba română şi maghiară Şendreşti / Sandor falu.

La fila 578 apare în partea dreaptă sus „24 iunii 1783", iar la mijlocul foii apare o listă de nume şi cu nişte sume de bani. Dintre nume se pot descifra Mareş Ion şi Ciulpan Toma[56].

Ne vom opri şi la filigranele hârtiei Tetraevangheliarului din 1546. S-au putut identifica trei tipuri principale care toate provin din lumea germanică ceea ce întăreşte ideea tipăririi la Sibiu a cărţii.

Primul tip de hârtie are ca filigran un urs, provenind probabil de la moara de hârtie de la Bamberg (1543)[57]. Al doilea tip are ca filigran un cap de bou având între coarne o floare provenind de la moara de hârtie din Spire (1542)[58]. Al treilea tip este o tiară având în partea de jos litera A, putând proveni de la morile de hârtie din Wolbeck (1540), Weimar (1543), Epinal, Wűrzburg (1544 – 1545), Eichstädt (1539 – 1544), Praga (1541 – 1543), Marburg (1542)[59].

Vom încheia semnalând că în Biblioteca Universităţii de la Ujgorod se află şi alte cărţi care ar merita atenţia cercetătorilor români din domeniu (cărţi tipărite la Veneţia, Braşov etc.), dar şi o colecţie impresionantă de manuscrise religioase, foarte multe provenind de pe teritoriul de astăzi al României.

Viorel Ciubotă
Muzeul Judeţean Satu Mare
Satu Mare, RO
ciubotasm@yahoo.com

Bibliografie:

Arhiva de Stat a regiunii Zakarpatia, fond 151, opis 5, inv. 271.
Arhiva de Stat a regiunii Zakarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1289.

Barbul, G. *Populaţia judeţului Satu Mare la 1786. Date statistice prezentate*, în "Anuarul Institutului Român de la Sofia", octombrie 1940, p. 206.

Bacâru, Livia, *Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărţilor româneşti tipărite în secolul al XVI-lea*, în "Studii şi cercetări de documentare şi bibliografie", 3, 1965, p. 273 – 288 + tabele.

Bendász István, Koi István, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. Évi katalógusa*, Nyiregyháza, 1994.

Bianu, Ioan, Hadoş, Nerva, *Bibliografia românească veche 1508 – 1830*, Bucureşti, 1903.

Bianu, Ioan, Simionescu, Dan, *Bibliografia românească veche*, vol. IV, Bucureşti, 1944.

Bogdan, Damian P., *Contribuţiuni la Bibliografia românească veche. Tipărituri dintre anii 1546 – 1762 necunoscute la noi*, în "Biserica ortodoxă română", anul LVI, nr. 1 – 4, ianuarie – aprilie 1938, p. 55 – 58.

Briquet, M., *Les filigranes*, Paris – Amsterdam, 1907.

Ciubotă, Viorel, Rus, Vasile, Horvat, Irina Liuba, Misiuk, Mihai, Vesvarko, Serghei, Turuckó, Sándor, *Episcopia greco – catolică de Mukacevo. Documente II*, Satu Mare, 2012.

---

[56] Mai degrabă ei sunt locuitori din Şindreşti şi nu numele unor boieri proprietari ai cărţii după cum apare la Petrov, idee preluată şi de Arnold Huttman şi Pavel Binder, *Contribuţie la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român*, în „Limbă şi literatură", 16, 1968, p. 169.

[57] Cf. M. Briquet, *Les filigranes*, vol III, Paris – Amsterdam, 1907, p. 619.

[58] *Ibidem*, vol, IV, p. 793.

[59] *Ibidem*, vol III, p. 299.

Demény, Ludovic, Simionescu, Dan, *Un capitol important din vechea cultură românească*, în "Studii şi cercetări de documentare şi bibliografie", martie 1965, 7, nr. 1, supliment.
Dogaru, Maria, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Bucureşti, 1976.
Hervay, Ferenc, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*, în "Magyar Könyv – szemle", anul 81, nr. 2, apr. – iun. 1965.
Hervay, Ferenc, *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI-e siècle*, în "Magyar Könyv – szemle", anul 81, nr. 3, iul. – sept. 1965.
Huttman, Arnold, Binder, Pavel, *Contribuţii la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român*, în "Limbă şi literatură", 16, 1968, p. 145 – 169.
Iorga, Nicolae, *Tipărituri româneşti necunoscute*, în "Revista istorică", anul XVII, nr. 1 – 3, ian. – mar. 1931, p. 25 – 26.
Jakó Sigismund, *Tipografia de la Sibiu şi locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", tom VII, 1964, p. 97 – 117.
Jakó, Sigismund, *Editarea cărţilor româneşti la Sibiu în secolul al XVI-lea*, în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", tomul VIII, 1965, p. 115 – 127.
Jakó Sigismund, *A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez*, în "Magyar Könyv – szemle", anul 31, nr. 1, ian. – mar. 1965, p. 48 – 52.
Juhász, István, *A reformáció az Erdélyi románok között*, Kolozsvár, 1940.
Karataev, Ivan, *Opisanie slaviano – russkih knig*, Sankt Petersburg, 1883.
Mareş, Alexandru, *Observaţii cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în "Limba română", XVI, 1967, nr. 1, p. 65 – 75.
Mareş, Alexandru, *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005.
Molin, Virgil, *Ilustraţia în vechea carte românească*, în "Biserica ortodoxă română", anul LXXVIII, nr. 7 – 8, iulie – august 1960, p. 683 – 719.
Mikitas, V. L., *Davni rukopisi i Starodruki opis i katalog*, Ujgorod, 1961.
Pâclişanu, Zenovie, *Câteva contribuţii la istoria mănăstirii din Perii Maramureşului*, în "Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani", Cluj, 1931, p. 333 – 335.
Pál, Gulyás, *A könyvnyomtatás Magyarországan a XV. és XVI. században*, I, Budapest, 1929.
Panaitescu, P.P., *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuţii*, în "Studii şi cercetări de bibliologie", 5, 1963.
Petrov A., *Staropeciatnîia ţerkovnîia Knighia v Mukaceve i Ujgorode*, în "Jurnal Ministerstva Narodnago Prosveşceniia", VI, 1891, no. Juin, cahier CCXXV, p. 210 – 211.
Pop, Ioan Aurel, *Biserică, societate şi cultură în Transilvania secolului al XVI-lea între acceptare şi excludere*, Bucureşti, 2012.
Sak, Iurii M., *Inkunabuli biblioteki Ujgorodskovo derjavnovo universitatu*, Ujgorod, 1974.
Socolan, Aurel, *Circulaţia cărţii româneşti până la 1850 în judeţul Maramureş*, Baia Mare, 2005
Szirmai, Antal, *Szathmár vármegye*, II, Budá, 1810.
Ştrempel, Gabriel, Ciubotă, Viorel, Horvat, Liuba, Veheş, Anastasia, *Manuscrise slavone şi româneşti din Biblioteca Universităţii Naţionale din Ujgorod: catalog*, Satu Mare, 2012.
Udvari István, *Ruszinok a XVIII. Században Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, masodik kiada, Nyiregyháza, 1994.
Zadorjni, Igor, *Episcop Andrii Bacinskii epistolarnii spadşcinii. Do 270 – ri ciia vid dnia narodjennia*, Mukacevo, 2002.

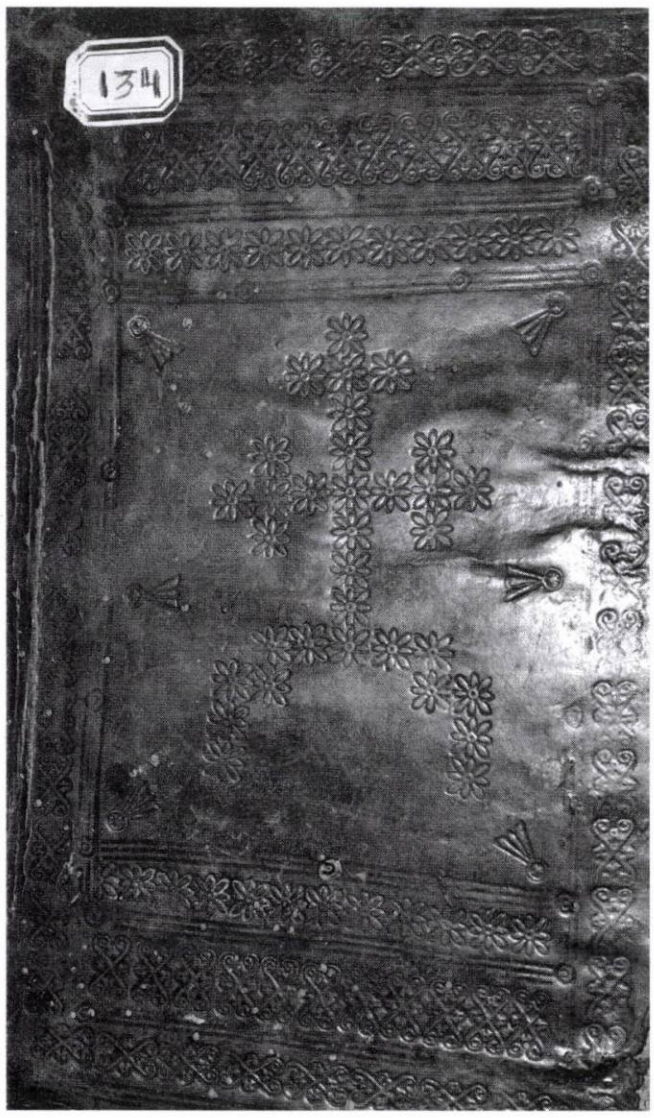
134

134

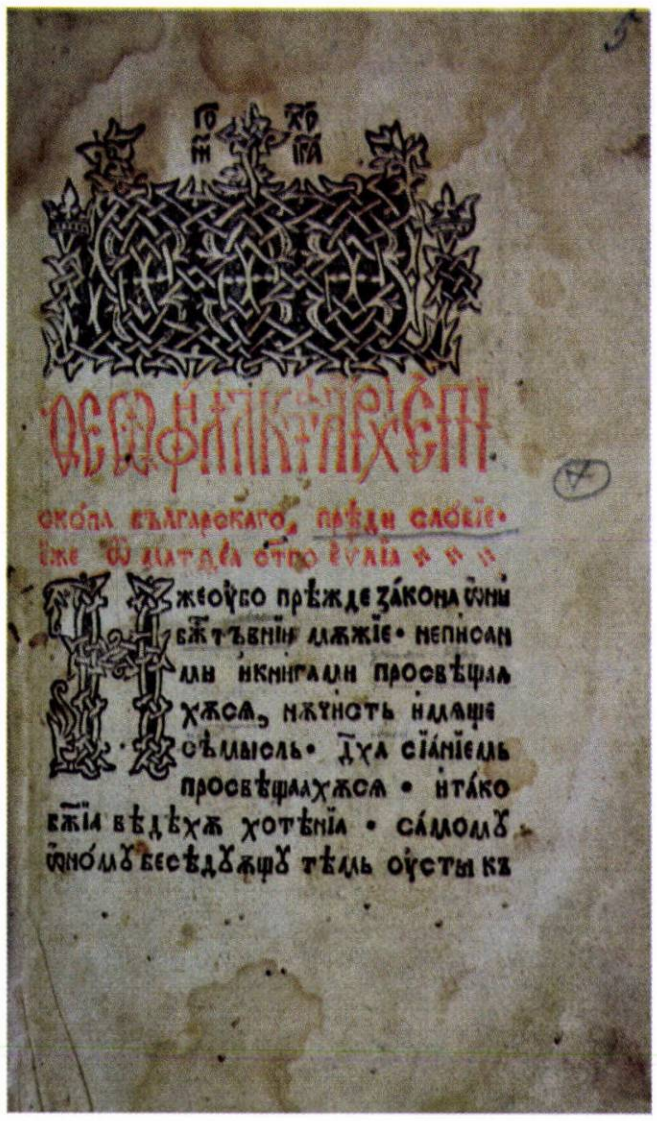
ЄВАНГЕЛИЄ
СКОПЛ БЪЛГАРСКАГО, ПРѢДИ СЛОВЕНЬ
ЄЖЕ ОУ ЛАТѢ ОТРО РЕЧЕНЬ
ЖЕОУБО ПРѢЖДЕ ЗАКОНА СОНЫ
ВЖТЪВНІИ ЛЖЖІЄ • НЕПИСАН
ЛИ НКНИГАЛИ ПРОСВѢЩАЛ
ХЖСА, НЖУНОСТЬ НАЛАЩЕ
СЪЛЫСЛЬ • ДХА СІАНІЄЛЬ
ПРОСВѢЩАЛАХЖСА • НТАКО
ЕЖІА ВѢДѢХЖ ХОТЕНІА • САМОМЪ
ОНОМЪ БЕСѢДЖЩЪ ТѢЛЬ ОУСТЫ КЪ

11

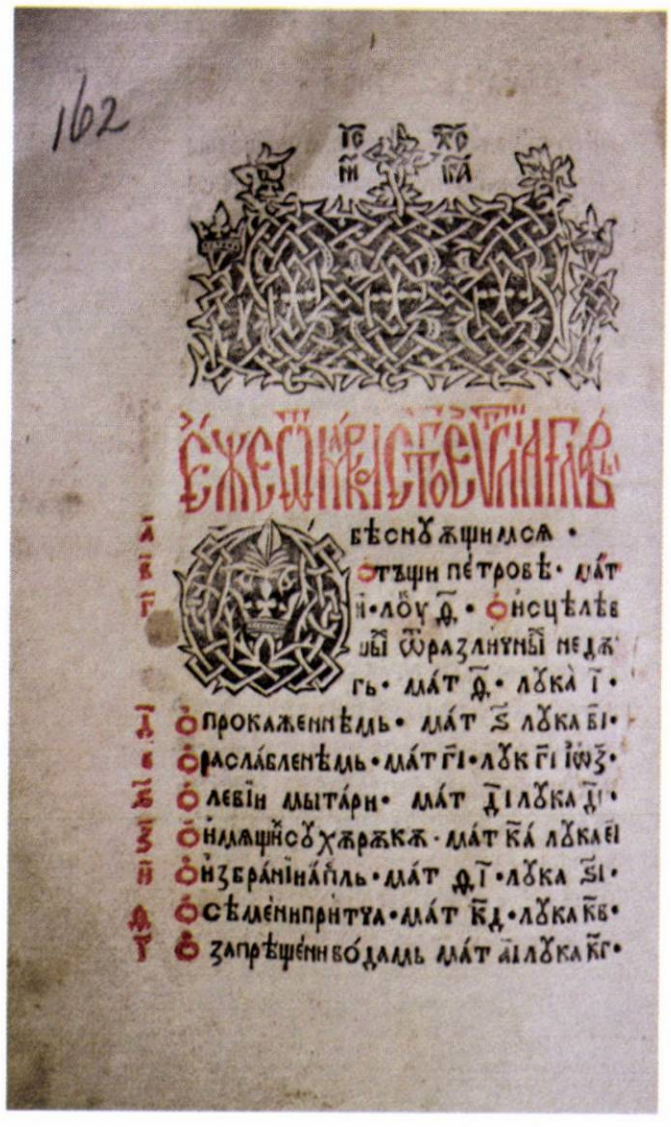

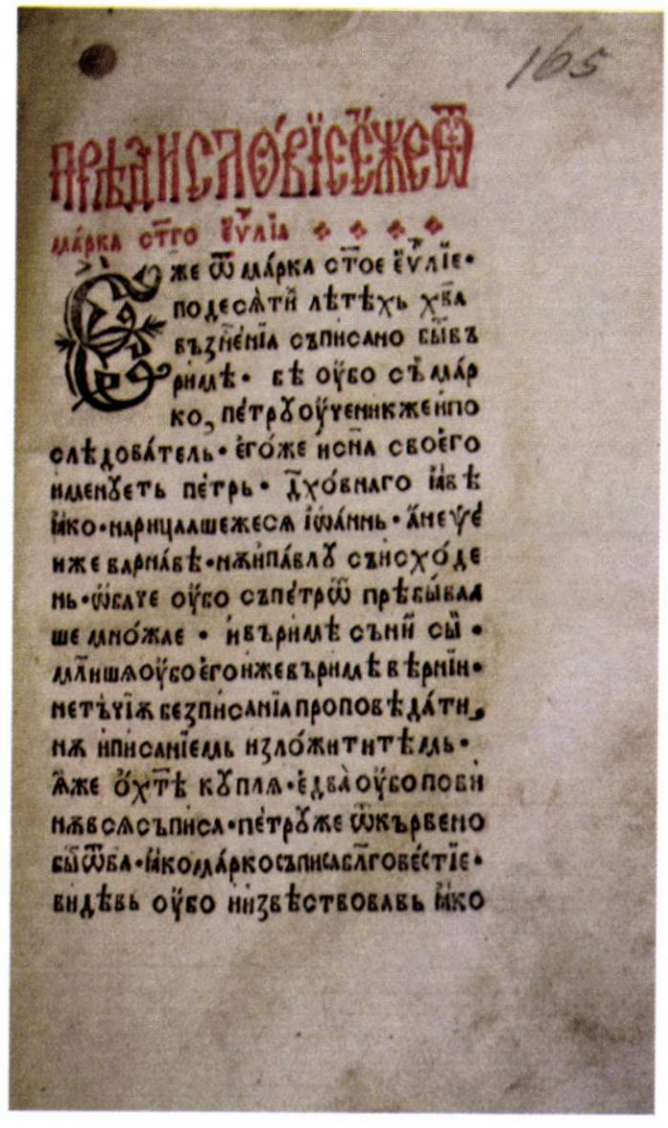

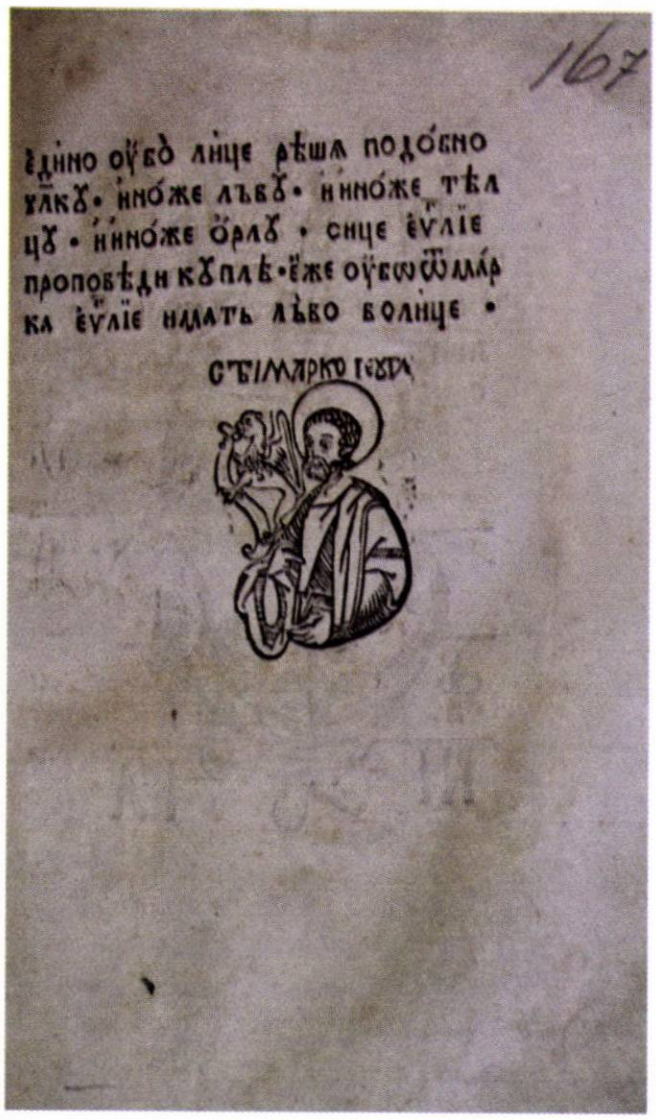
167
ѥдино оубо лице рѣшл подобно
хлкѣ • инѡже лъвѣ • иннѡже тѣл
цѣ • иннѡже орлѣ • сице ѥулїе
проповѣдн кѣплѣ • ѥже оубѡѡмлр
ка ѥулїе нлать лъво волице •
СТЇМАРКО ГѠВРЪ

168
ІС ХС
НАПРѢСТ ОЛѢ ВЕ
ШЕГСТЕ С ЗѠСѠЦЕ
НД ХОК СЛ НСП
ЛЬѢ NЕѠЛ
СЛNЕ
NH КЛ

169
ІС ХС
ІНЇ КА
ЄѠ СТ МАРКА ЄѠ ЄѲЛЇЄ ГЛА
Ѳ • недѣла прѣдь просвѣщенїемь •
АТѦЛО ЄѲЛЇА ІѴ ХѴА СНА
БЖІА • ЇѴКОЖЕ Є̃ ПНСАНО
ВЪПРРѠЦѢХЪ • СЄ АЗЪ ПО
СЛАЖ АГГЛА ЛОЕГО ПРѢ
ЛИЦЕМЬ ТВОЙ • ИЖЕОУГОТѠ
ГЛ Ѳ ЗЛѴ
А

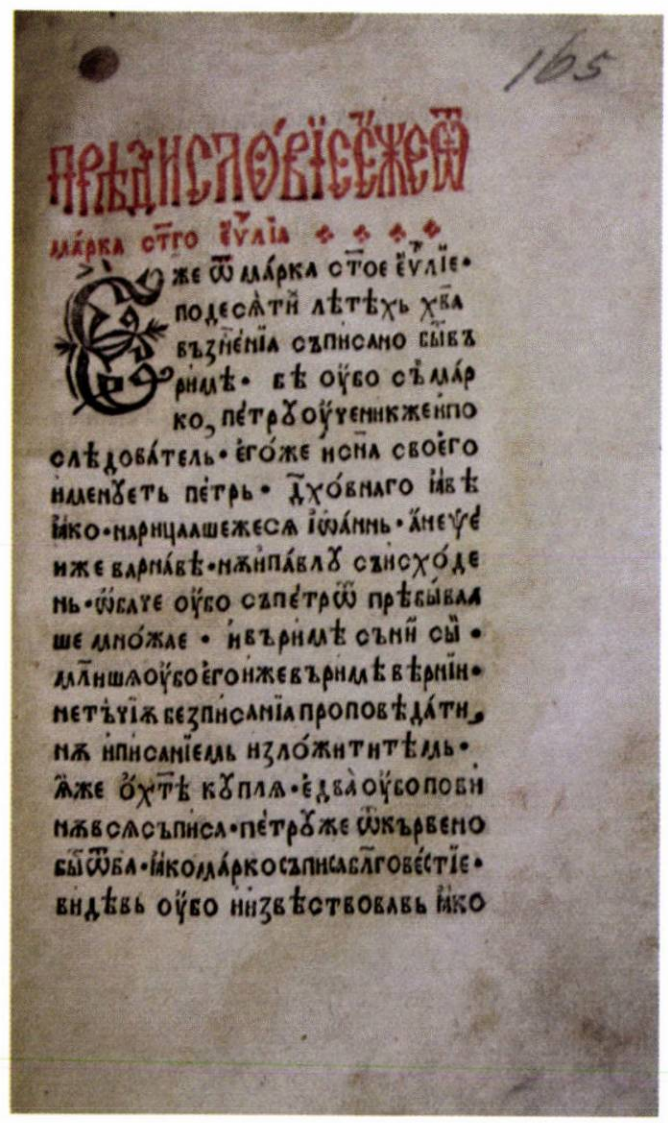
165
ПРѢДИСЛѠВІЄ ЄЖЕѴ
МАРКА ОТѴѠ ЄѲЛЇА
ЄЖЕ Ѳ МАРКА ОТѴОЄ ЄѲЛЇЄ •
ПОДЕСѦТЇ ЛѢТѢХЪ ХѴА
ВЪЗНЄНІА СЪПНСАНО БЫВЪ
ОРНЛѢ • БѢ ОУБО СЪ МАР
КО, ПЄТРОВ ОУЧЕНИКЖЕНПО
СЛѢДОВАТЕЛЬ • ЄГѠЖЕ НСНА СВОЕГО
НЛЕНВѢТЬ ПЄТРЬ • ДХѠВНАГО ЇѴВѢ
ЇѴКО • НАРНЦАЛАШЕЖЕСА ІѠАННЬ • АНЕѰЄ
НИЖЕ ВАРНАВѢ • НЖЕПАВЛА СЪНСХѠДЕ
НЬ • ѰСАѴЄ ОУБО СЪПЄТРѠ ПРѢБЫВАЛ
ШЕ АНѠЖАЄ • НВЪРНЛѢ СЪНЙ СЫ •
АЛНШАОУБОЄГОНЖЕВЪРНЛѢ ВЄРНЇН •
НЕТЪЧІЖ БЕЗПНСАНІА ПРОПОВѢДАТН,
НЖ НПНСАНІЕМЬ НЗЛѠЖНТНТЄЛЬ •
ЄЖЕ ѲХТѢ КѢПЛА • ЄДВА ОУБОПОБН
НЖВСМСЪПНСА • ПЄТРѢЖЕ ѰКЪРВЕНО
БЫѰВА • ЇѴКОМАРКОСЪПНСАВГОВЄСТЇЄ •
ВНДѢВЬ ОУБО НИЗВѢСТВОВАВЬ ЇѴКО

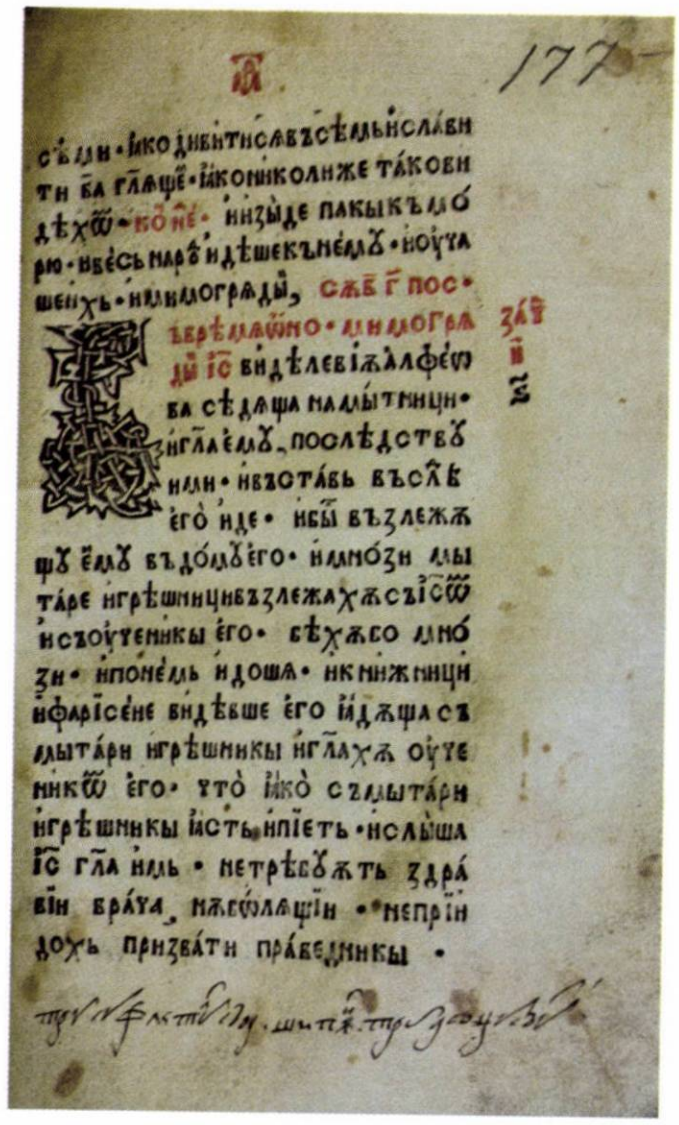

177

сѣлн • ꙗко днѣ нтсѧвъсѣмьнослáвн
тн ба глⷭщѣ • ꙗконнколнже тáкови
дѣхⷭ • кⷭнѣ • низыде пакыкъмо
рю • нвсь марⷭ идѣшекънемлⷭ • ноуча
шенхь • нлмлограды, сжⷣ г посⷭ
ѣвръмлⷭйно • длмлогра зⷭкⷭ
ды їс видѣлевіжлфе̑ ѳ
ба сѣдяща намытницн •
нглаѣмⷭ, послѣдствⷭ
нлн • нвзстáвь въсѣ
ѣго̀ нде • нбы възлежⷭ
щⷭ ѣмⷭ въдомⷭ ѣго • нлмóзн лы
тáре нгрѣшницнвъзлежахⷭсъїсⷭ
нсъоученикы ѣго • бѣхⷭсо лмó
зн • нпонѣль идоша • нкнижницн
нфарісѣне видѣше ѣго йдⷭщасъ
лытáрн нгрѣшникы нглахⷭ оученикⷭ ѣго • что̀ ꙗко сълытáрн
нгрѣшникы ꙗсть нпіѣть • нслышa
їс глⷭ нль • нетрѣбⷭть здрáвн
нн брáча, нлѣчлщін • непрíн
дохь призвáти прáведникы •

178

нжгрѣшникы напокланіе • кⷭ сжⷣ •
нѣхⷭ патокь, бі недѣлⷭ •
зкⷭ ѣвръмлйно • бѣхⷭ оученици
ꙗ ꙗннови нфарісéстін пос
тящесⷭ • нпрíндóшⷭ нглашa
ѣмⷭ • поуто оученици ꙗ ꙗн
нови нфарісéстін постⷭ
тсⷭ • твонже оученици непóс
тятсⷭ • нрéче нмь їс • ѣдалóгⷭ
ть снóве брáчнін дóндеже же
нихь съ нмⷭ ѣ поститисⷭ; ѣлн
коврѣмⷭ съсóбожⷭ нмⷭть женн
ха, нелóгⷭть поститисⷭ • прíн
дⷭтже днíе • ѣгда ѿ нмется ѿ
нихь женхь, нтóгда пóстетсⷭ
бтый днн • нникто̀же прилож ѣнія
плата небѣлена, прищнбаеть къ
рнзѣ ветсѣ • ⷭщелнже ни • бъзме
ть конунмⷭ ѣгонóвоеѿветхаго •
игóршін дрáбⷭдеть • нникто̀же
блнбаеть вина нóва бъмѣхы вет
хы • ⷭщелнже ни • просадитьбн

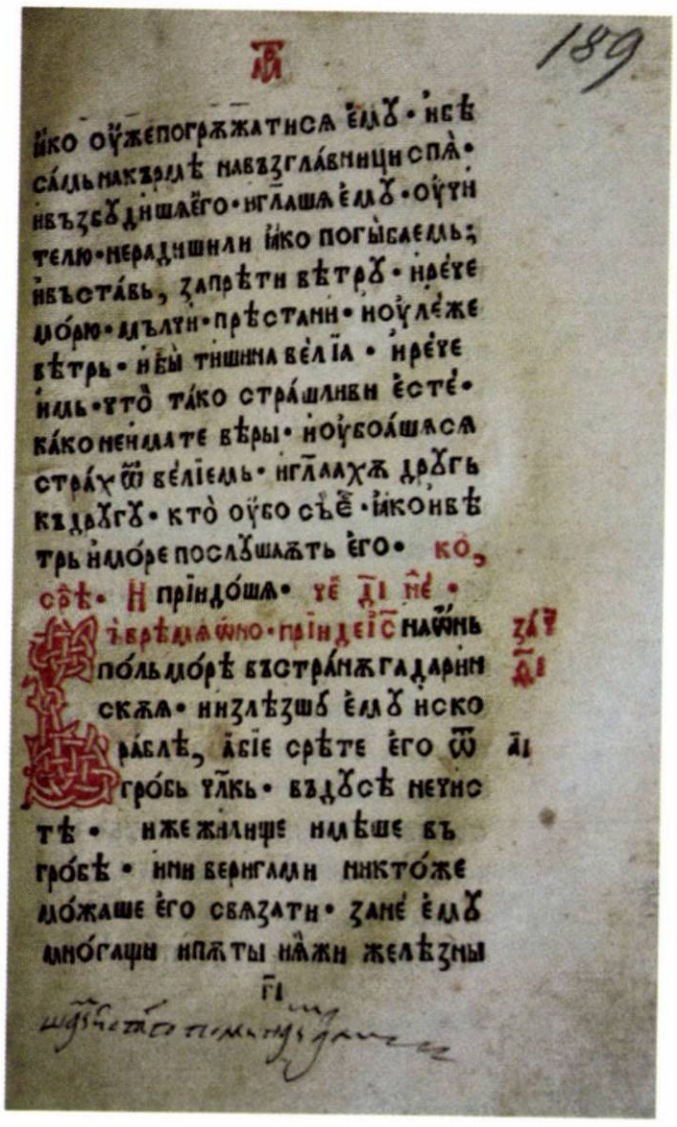

189

ꙗко оужепогрⷭжатисⷭ ѣмⷭ • нсѣ
сáльнакърмлѣ навъзглáвницспà •
нвъзбⷭдншаѣго • нглашаѣмⷭ • оутн
телю • нерадншнли ꙗко погыбаемь;
нвстáвь, запрѣтн вѣтрⷭ • нрéче
мóрю • млтн • прѣстанн • ноулéже
вѣтрь • нбы тншина вéлїа • нрéче
нль • что̀ тáко стрáшливи ѣстé •
кáконенмáте вѣры • ноубоáшасⷭ
страхⷭ ѿ вéлїемь • нглахⷭ дрⷭгь
кⷣрⷭгⷭ • кто̀ оубо сѣ • ꙗконвѣ
трь нмóре послⷭшаⷭть ѣго • кⷭ,
сⷭть • Н прíндóша • тⷭ дⷭ нⷭ •
ѣвръмлйно • прíндеїс наⷣнь зкⷭ
пóльмóрѣ бъстрáнжгадарнн дⷭ
скжа • низлѣзшⷭ ѣмⷭ носко
рáблѣ, ⷭбїе срѣте ѣго ѿ аі
гробь тⷭкь • въдⷭсѣ неуно
тѣ • нжежилще налѣше въ
гробѣ • нни верíгалн никто̀же
мóжаше ѣго свⷭзати • зане ѣмⷭ
мнóгащи нпⷭты нⷭжи желѣзны
гі

192

їсⷭ въкорáбланпакынаóнь пóль, съ
брáсⷭ нарѿдьмнóгь óнемь • нбѣпри
мóрн • нсé прíнде пⷭ, дⷭ • нéлⷭ •
зкⷭ ѣвръмлⷭйно • прíнде къїсⷭ
кⷣ ѣдинь ѿархїснагогь нмене
ві мьíáнрь • нвндѣ ѣго, пⷭдепри
нóгⷭ ѣго • нмолѣше ѣго мнó
гоглⷭ • ꙗко дъщи моà накóн
тинѣ ѣ • дапришéдь възлóжнши
нанà рⷭцѣ • ꙗко дасⷭпетсⷭ нжива
бⷭдеть • прѣстⷭпинѣ • нидесъмн •
нпонéдь • понеⷭ ѣі • недѣлⷭ •
зкⷭ ѣвръмлⷭйно • поїсѣ н
ка дѣхⷭ нáрѿдн мнóзн • н
гі оугнѣтлахⷭн • нжена
нѣкла сⷭщи бътоуѣнн
кърве лѣть два надесⷭ
ть • нмнóго пострадав
шнѿ мнóгыхь врáчевь • низдáешн
своѧвсѣ • нничегожползыобрѣ
тшн • нжпáче бъгóрее пришéдшн •
слышавши оїсѣ пришéдшн вънарó

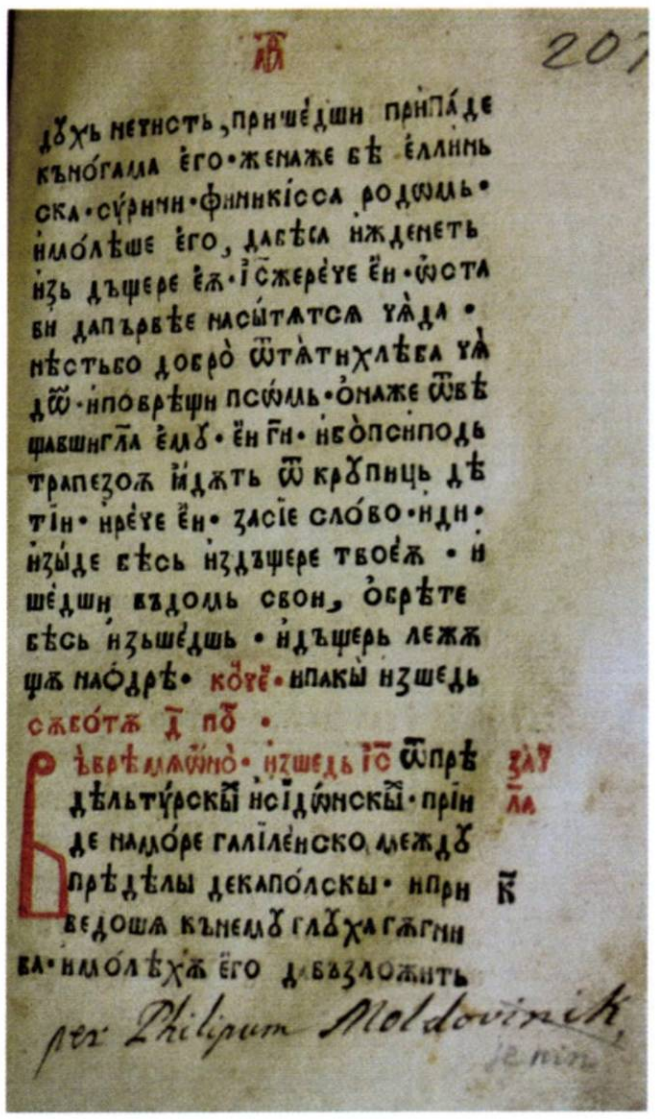

дѣхъ нетность, пришедшн прнпадѣ
къногама его•женаже бѣ еллинь
ска•сурнин•финнкісса родомь•
нмолѣше его, дабѣса нждеметь
нзь дъщере ѣм•їсжереуе ѣн•ѿста
бн дапървѣе насытатсм ума•
нѣстьбо добро ѿтатнхлѣба ум
дѡ•нповрѣшн псѡмь•онаже ѿвѣ
шавшнгла ѣмъ•ѣн гн•нвопснподь
трапезож йдять ѿ крѣпнць дѣ
тін•нрѣуе ѣн•засіе слово•ндн•
нзыде вѣсь нздъщере твоеж•н
шедшн въдомь свон, обрѣте
вѣсь нзъшедшь•ндъщерь лежж
щж наодрѣ•коуе•нпакы нзшедь
сжеотж д по•

Ѣвртѣломѣно•нзшедь їс ѿпрѣ зл
дѣльтурскы нсідѡнскы•прін ла
де наморе галіленско ндеждъ
прѣдѣлы декапольскы•нпри к
ведоша кънемъ глъхагѫгни
ва•нмолѣхж его дабъзложить

per Philipum Moldovinik,

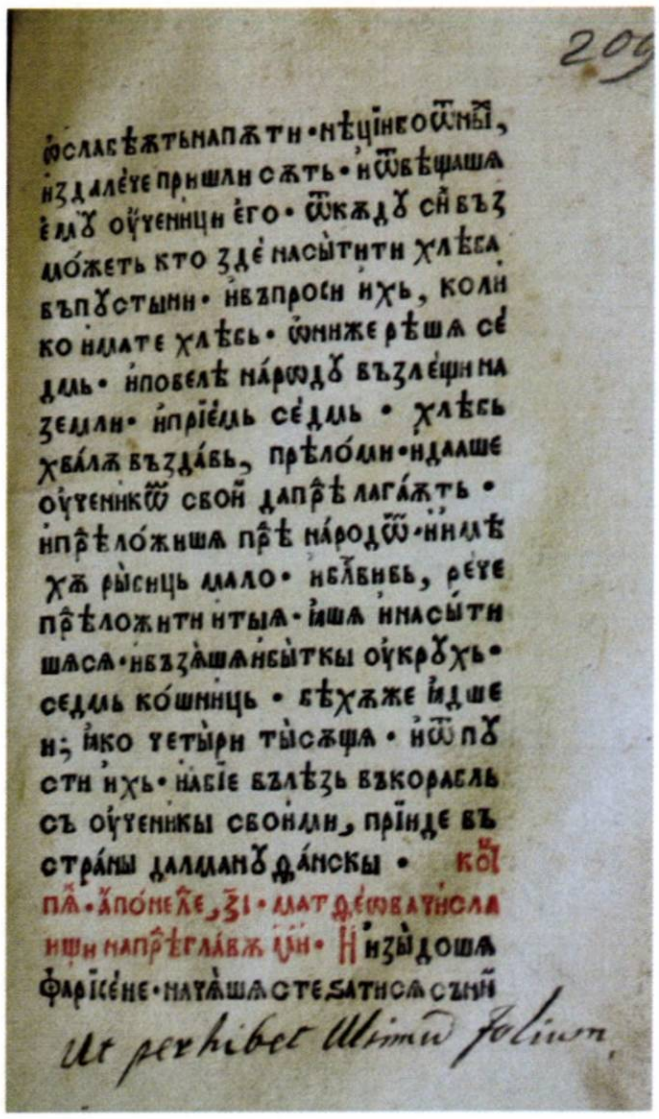

ѡслабѣжтьнапжтн•нѣцінеѡмы,
нздалеуе пришлн сжть•нѡвѣщаша
ѣмъ оученнцн его• ѡкождъ сн въз
можеть кто здѣ насытнти хлѣса
въпустынн• невпроси нхь, коли
ко нмате хлѣсь• ѡнжерѣша сѣ
дль• нповелѣ нарождъ възлѣшн на
земли• нпрінѣмь сѣдмь • хлѣсь
хвалж въздавь, прѣломн•ндаше
оученикѡ свон дапрѣлагажть•
нпрѣложнша прѣ народѡ•ннмѣ
хж рыснць мало• небленъ, рече
прѣложнтн нтым•їшм нмасытн
шасѧ•невзѧшанбытку оукрадхь•
седмь кошнниць • вѣхже йдше
н; ако четыри тысжща • нѡпъ
стн нхь•набіе бѣлѣзь вькорабль
съ оученикы свонми, прінде въ
страны далманъдански • кої
па•апонеѣе, зі•мат дѣшвагнсла
нщи напрѣглавж їи• Н нзыдоша
фарісене•нагѧшастезатнсасънй

Ut perhibet Matth Folium.

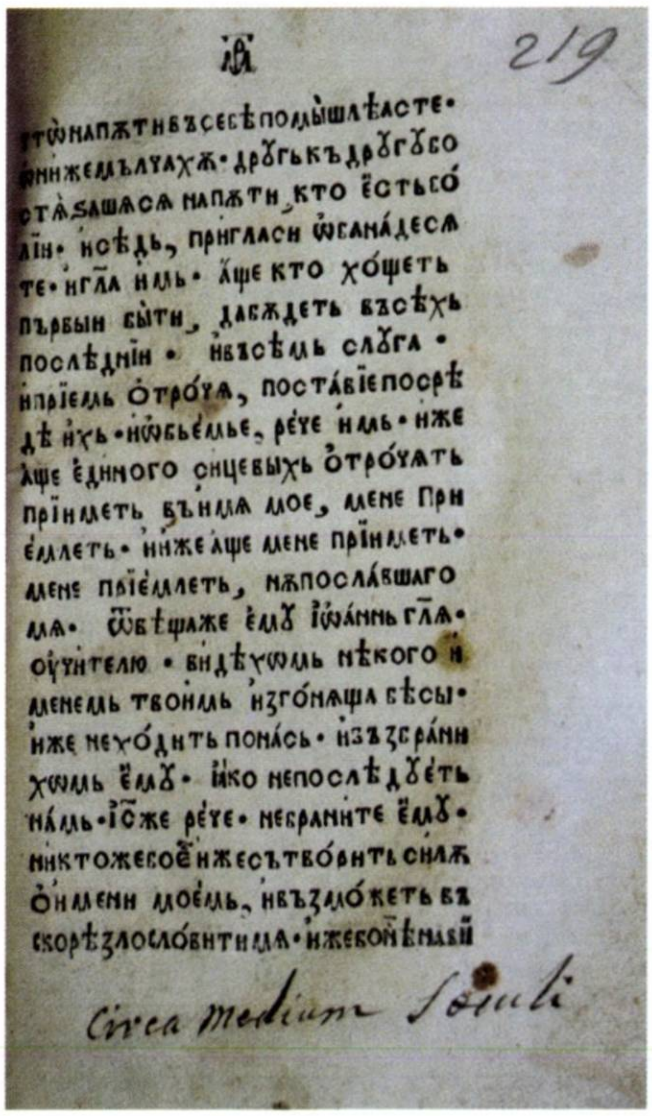

тѡнапжтнвъсеѣполышлѣасте•
ѡнижемълуахж•дрѣгькъдрѣгѣсо
стѧзашасѧ напжти, кто ѣстьсо
лін• нсѣдь, пригласи ѡсанадесѧ
те•нгла нль• ѧще кто хощеть
първын быти, даждеть въсѣхь
послѣдніи• нвзѣмь слѣга•
нпрінѣмь отроуа, поставіепосрѣ
дѣ нхь•нѡвьемье, рече нль•ниже
ѧще ѣдиного сицевыхь отроуать
прінметь вънма мое, мене при
ѣмлеть•нижеѧще мене прінметь•
мене пріѣмлеть, жпослѣвшаго
мя• ѡвѣщаже ѣмъ їѡаннь гла•
оучителю • видѣхомь нѣкого н
мененъ твоинь нзгонаща бѣсы•
ниже неходнть понась•нзъзбранн
хомь ѣмъ• ако непослѣдуеть
нась•їсже рече• небранните ѣмъ•
никтожебоѣнжесътвоинть снлж
онменн моень, невъзлокеть въ
скорѣзлословнтнма•нжебоѣнмый

Circa medium Iohannis

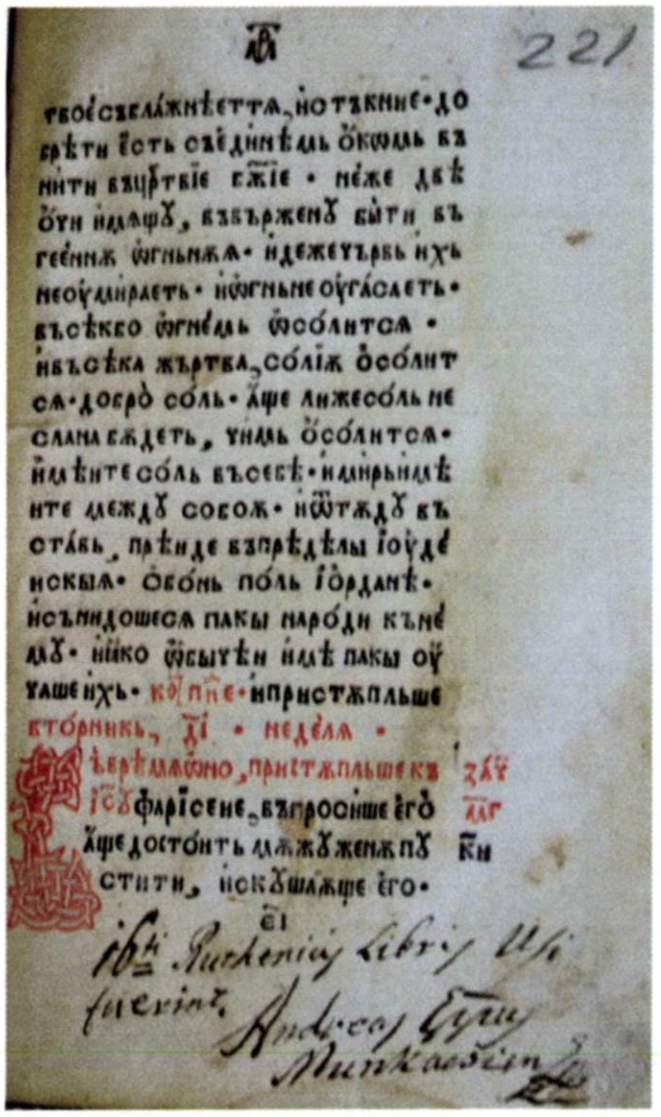

твоісвѣлѧжнѣетта, нотъкнне•до
брѣти ѣсть съѣдинѣнь окомь въ
нити вѣцртвіе ежіе • неже дѣ
ѹн ндвѫ, вѣвьрженъ быти въ
геенж огньнжа• ндежеучрвь нхь
неоумираеть•ногньне оугасаеть•
въсѣкео огнѣмь осолнтсѧ•
нвъсѣка жертва, соліж осолнт
ся•добро соль•ѧще лнжесоль не
слана ѣждеть, чнмь осолнтсѧ•
нмѣнтесоль въсебѣ•нмнрьнмѣ
нте дождъ собож•нѡтждъ къ
стабь, пѣнде въпрѣдѣлы іоудѣ
нскыѧ• обонь поль іордань•
нсълндошесѧ пакы народи къне
мъ• нако ѡсытѣн нмѣ пакы оу
ташенхь• кѹпѣе•нпристжпльше

вторникь, дї • недѣла •

Ѣвртѣломѣно, пристжпльшекъ зѵ
їсъфарісене, въпросише его лг
ѧще достоить мжжъ женжпъ кн
стити, искѹшажще его•

ві

16th Ruleniy libri 11/6 fuerint.

Andreas Episc. Minkaviens.

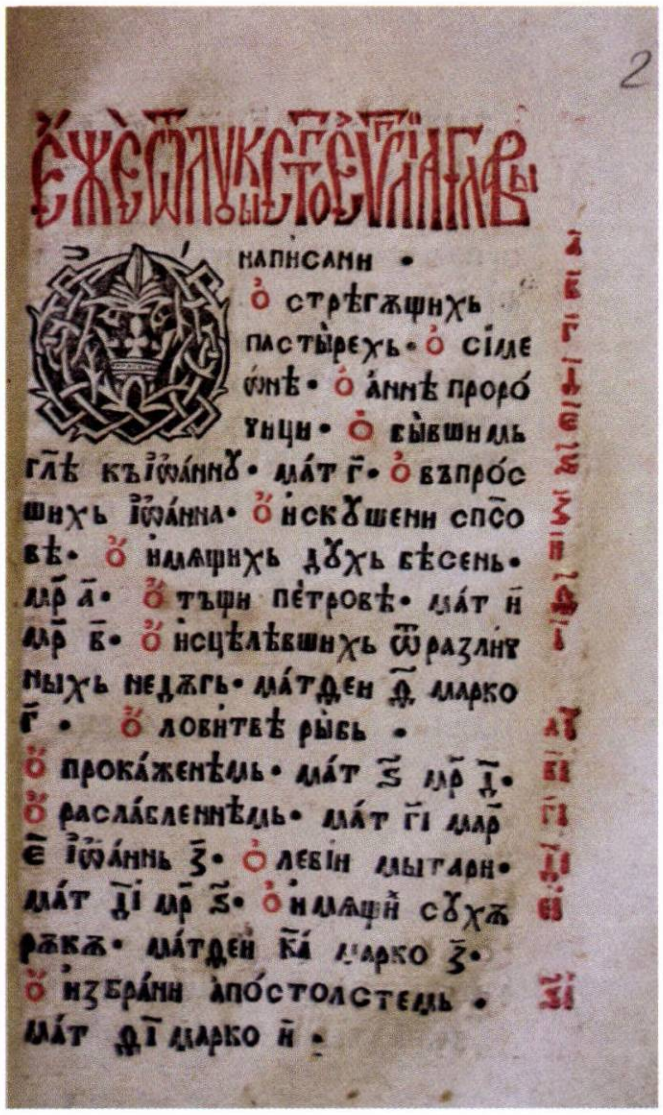

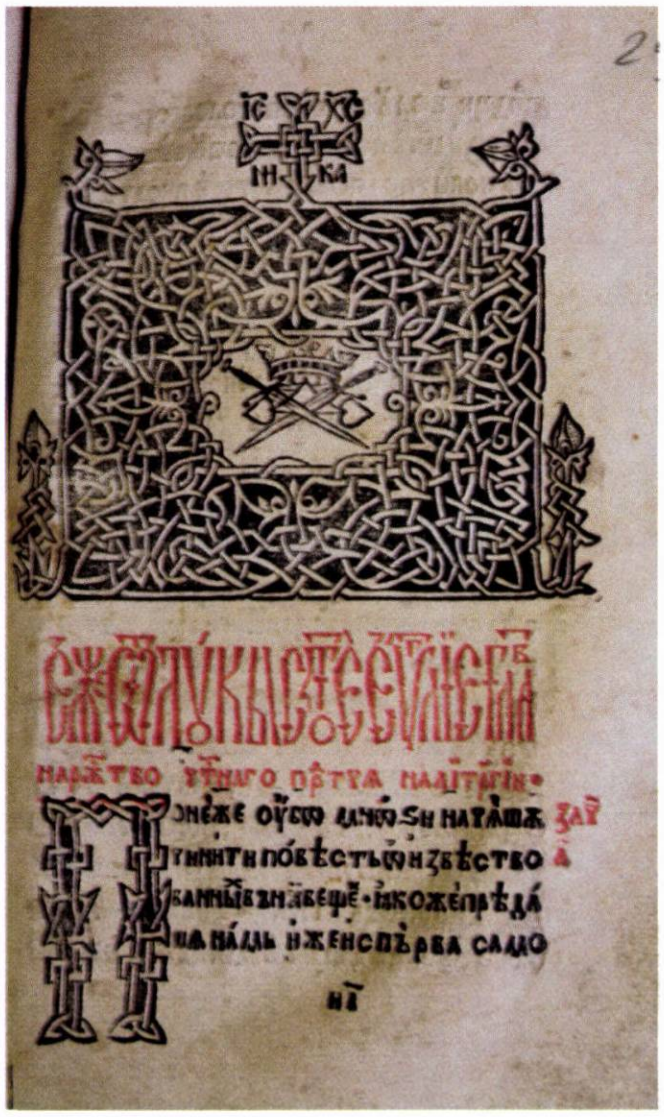

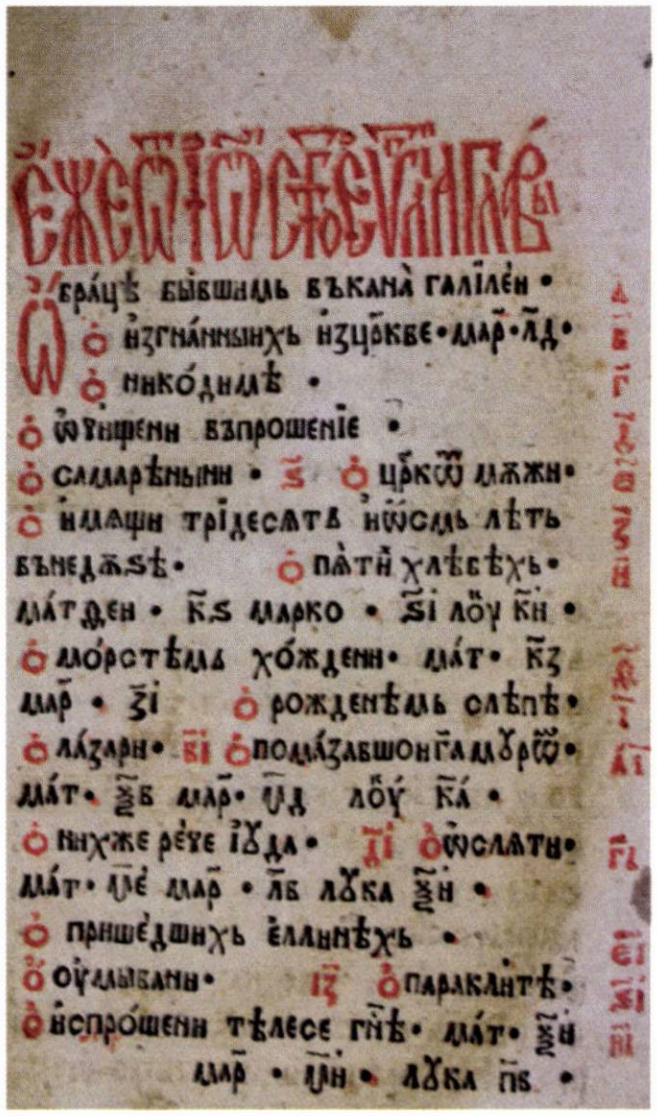

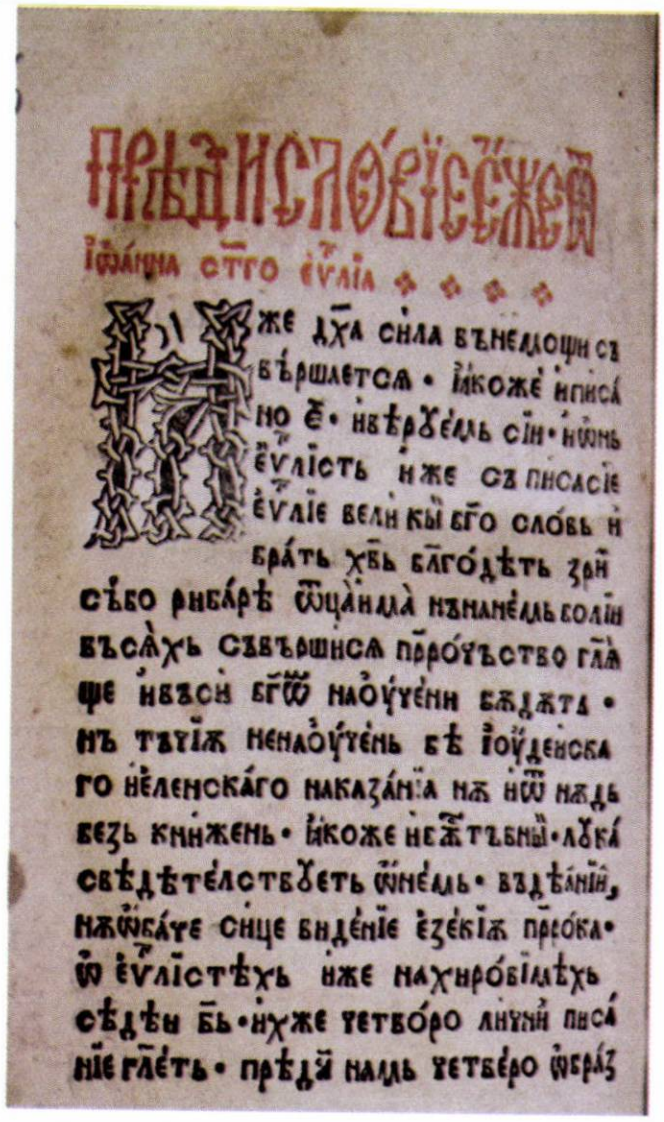

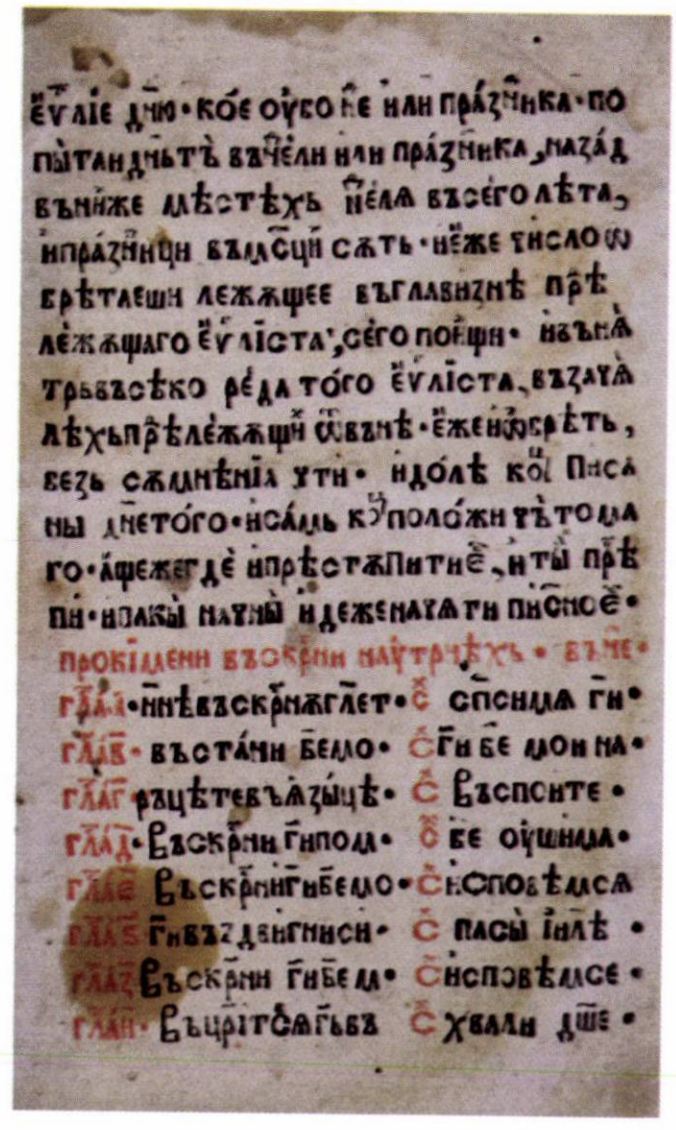

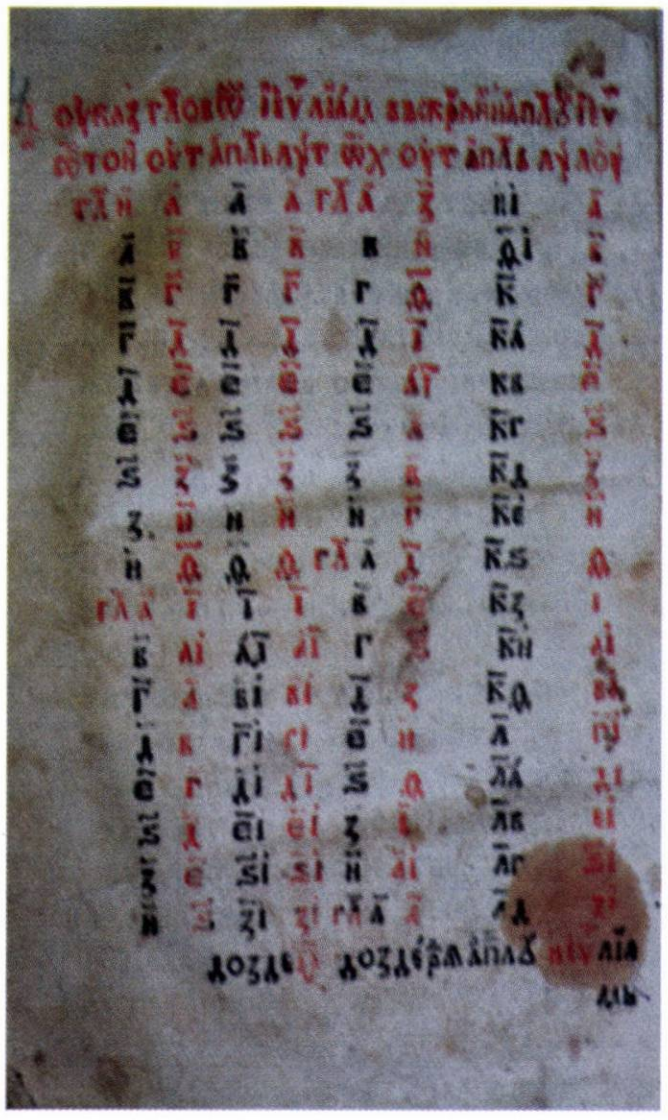

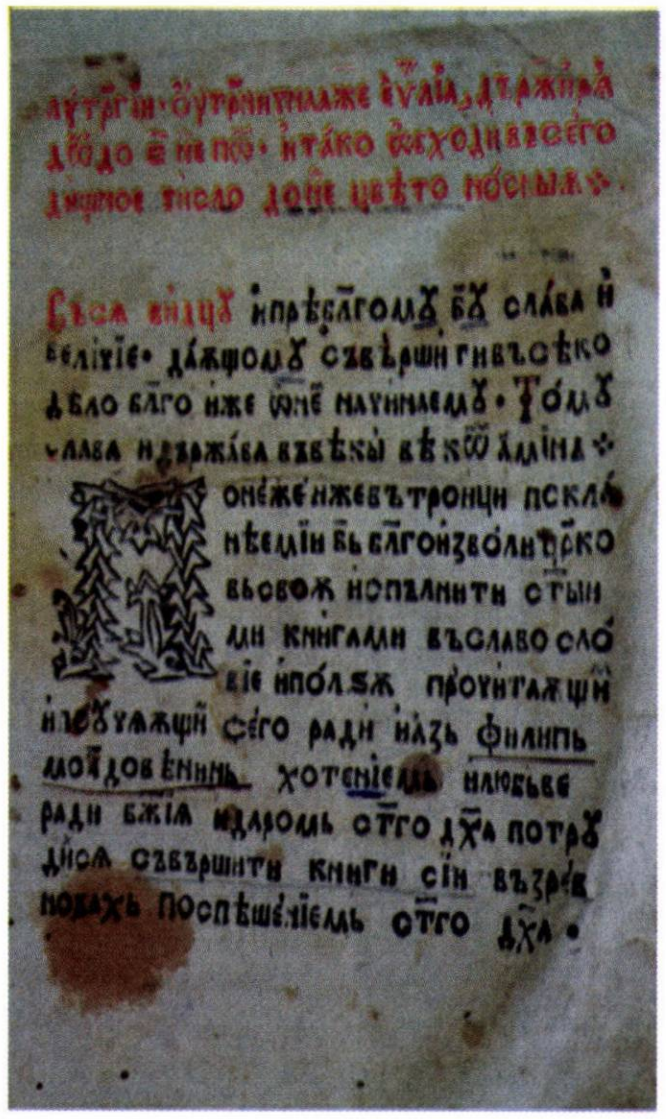

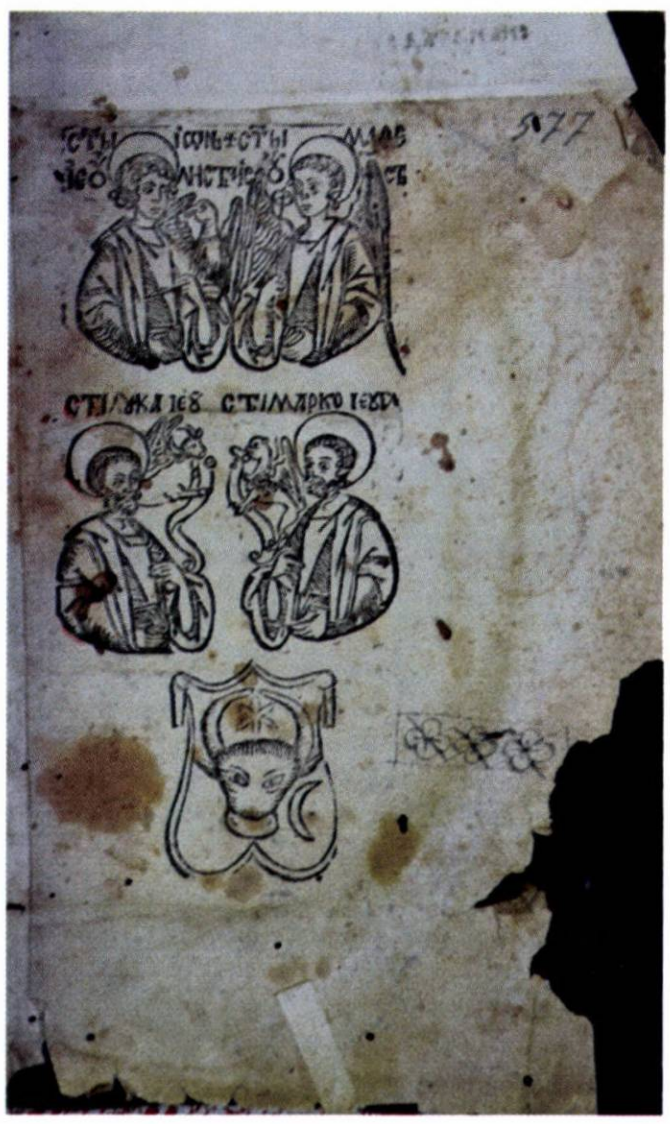

EGY SZATMÁRNÉMETI CÉH KÉT ÉVTIZEDE

BALOGH Béla

Keywords: *Satu Mare, the guild of the tailors and button makers, craftsmen, apprentices, journeymen, protocols of meetings, master exam.*

Abstract: Based on the protocols of meetings (hitherto unknown in the scientific literature), the article presents two decades (1819-1838) of the activity of the joined guild of the tailors and button makers of Satu Mare. With its 49-58 craftsmen, this was the second largest professional association in the city. Based on its new organization status and the debates widely recorded in protocols, the study surprises a vivid and detailed picture of the problems that the craftsmen, apprentices and journeymen encounter, the years of wandering of the latter. The description of objects made during the master exam (Hung.: mestermű, Germ.: Meisterstück) illustrates the urban clothing trends of the era. Interest is given to the presentation of guild life, including the organizational structures, the competence of different functions within the guild, movable and immovable property, and also stands for the sale of goods made by guild members.

Ключові слова: *Сату Маре, гільдія кравців та гудзикарів, ремісник, учень, підмайстер, протоколи зборів, іспит у майстри (угорською)*

Резюме: На підставі протоколів зборів (досі невідомі в спеціалізованій літературі) у статті представляються два десятиліття (1819-1838) діяльності сатумарської гільдії кравців та гудзикарів. Гільдія, яка складалася з 49-58 майстрів, була в той час другою професійною асоціацією за кількістю. На основі статуту організації та дискусій, які були детально занесені в протоколи, в статті можно побачити яскраву і докладну картину проблем ремісників, учнів і підмайстрів, роки блукання підмайстрів. З опису вироблених предметів під час іспиту у майстри:. (угор. Mestermű, нім. Meisterstück) представлені тенденції міського одягу епохи. У статті представлене життя гільдії, в тому числі організаційні структури, повноваження різних функцій гільдії, в тому числі рухоме та нерухоме майно, а також стенд для продажу товарів, зроблених членами гільдії.

*

* *

A XIX. század első felében Szatmárnémeti céhes kézműiparának legerősebb ágazatát a bőrösök (szűcsök, tímárok, vargák, csizmadiák, szíjgyártók) képezték. Számarányuk és gazdasági jelentőségük tekintetében őket a városi emberek öltözékének előállításában foglalatoskodó szabók, szűrszabók, szűrcsapók, gubások és gombkötők követték.[1] A közleményünk tárgyát képező szabó céh alapításáról 1525-ből léteznek okmányok, de 1573-tól már az akkor még különálló német szabók céhének létezését is bizton állíthatjuk. A két városnak 1715-ben történt egyesítése utáni évtizedekben a magyar-szabóknak és a gombkötőknek külön-külön céhük volt. E kettő egyesítése nyomán született meg a Szatmárnémeti Szabók és Gombkötők Egyesült Céhe, melynek 1819 és 1838 közötti működéséről egy, eddig ismeretlen, 166 oldalas céhjegyzőkönyv alapján részletes képet nyerhetünk.[2]

A jelzett időszak idején a céhhez 49-58 mester tartozott, akik közül a többség a szabó mesterséget gyakorolta. A céh és a hozzá tartozó mesterek, segédek (legények) és inasok tevékenységét a céh szabályzata (kiváltságlevele-articulusai) szabályozta. A szatmárnémeti szabók és gombkötők új „articulusai" 1831-ben készültek el, de a Helytartótanácstól csak az 1832-1836-

[1] *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmárnémeti szabad királyi város.* (Szerk.: Borovszky Samu). Budapest, 1908. 11-12 o.

[2] Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Hivatala, *A Szatmár Megyei Múzeum gyűjteménye*, 317. számú jegyzőkönyv, 84 lap. Jelen tanulmány teljes egészében ezt dolgozza fel, ezért a továbbiakban egyéb jelzetet feleslegesnek tekintünk.

os pozsonyi országgyűlés munkálatainak befejezése után váltották ki. Előírásainak lényegét tekintve az új statutum sem sokat különbözött az előbbitől, de egyes fejezetei részletesebbek és pontosan körülhatárolt előírásokat tartalmaztak. Mindkét kiváltságlevél rögzítette, hogy a város területén szabó illetve gombkötő munkálatokat – mind megrendelésre, mind pedig vásári kirakodásra – csakis a céh tagjai készíthettek illetve árulhattak. A szabály ellen vétő kontárokról viszonylag keveset olvashatunk. 1820. márciusában a szabószínben, hetivásár alkalmával egy nagykárolyi illetőségű zsidó kereskedő zsinórokat árult. A szatmárnémeti gombkötők feljelentésére , mindenki aki ebből vásárolt, 2 forint büntetést fizetett. 1831-ben egy már korábban, mestervizsgára jelentkezett legényt büntették 4 forinttal, mert önállóan, „saját szakállára" egy „gerokot" készített.

Inasok, segédek, mesterek

Az európai céhrendszer a középkorban kialakult szabályaihoz hasonlóan. Szatmárnémetiben is sok évi tanulás és nehéz munka árán válhatott valaki teljes jogú céhmesterré. Az eső lépcsőfokot az inasévek teljesítése jelentette. A szatmári szabó és gombkötő inasok általában 5-6 évre szegődtek. A szerződéskötést egy több hetes próbaidő előzte meg, majd az inas szülei és a mester közötti szerződéskötést a céhnél bejelentették és az előirt 2 forintnyi taxát kifizették. Így 1821-ben Tóth Mihály is öt évre szóló megegyezést kötött azzal a kikötéssel, hogy mestere „...ruházni fogja, e mellett vasárnapokon az írás és olvasásban való gyakorlásokra gondja legyen." Lengyel Mihály hat esztendőre szegődött s ebből négyet később Fehérgyarmaton töltött. Az inas szüleinek kérésére 1833-ban a szatmárnémeti céh ezeket az éveket elismerte ugyan, de mégis úgy döntött, hogy felszabadulása előtt a városban még egy évet kell inaskodnia. Nehéz az inas sorsa, s ezért mestereiktől sokan elszöktek. Ilyenkor a szülők közbeavatkozása nyomán, esetenként a céh más mestert jelölt ki, máskor a tanulónak az éveket újra kell kezdenie, de az is előfordul, hogy a szülőnek tetemes összegű pénzébe kerül a tanoncviszony rendezése.

Felszabadulásuk előtt az inasok a céh megbízottjai jelenlétében végzett munkával bizonyították, hogy a mesterség alapfogásait elsajátították. Ezután az ifjú legénykönyvet kapott s ezzel a kezében kezdődtek a vándorlások. A legényeknek legkevesebb három esztendőt más városok céheihez tartozó mestereknél kell ledolgozniok. A vándorévek célja jelen esetben is a mesterséggel járó ismeretek alapos elsajátítása volt. S mivel az öltözködéssel járó divat, ha lassan is, de vidékenként és időszakonként változó volt, a legényévek alatt a legújabb divat mesterfogásait is meg kell tanulniuk. Szatmárnémetiben az idegenből ideérkező legénynek előbb az atyamesterhez kellett mennie, aki a most érkezettet az éppen soron következő gombkötő, férfiszabó vagy női szabóhoz osztotta be. Az illető segéd legénykönyve a céhládába került és onnan csak a legénynek a városból történő távozásakor került elő. Ekkor a céh nótáriusa (jegyzője) a legénykönyvbe beírta az itt töltött időszakot, gyakran a legény itteni viselkedését is röviden értékelte, majd az így készült bejegyzést, a céhmester aláírásával és a céh pecsétjével hitelesítették. Más városokban is ez volt a szokásos eljárás. Csakhogy az előírásokat nem mindig tartották be: a legény sokszor olyan településen vállalt munkát, ahol nem volt céh, más esetekben az esetleges jobban fizető kontárhoz szegődött. Ilyenkor a segédkömyvbe semmit sem írtak be, vagy amit be is írtak, a számonkéréskor mit sem ismertek el a legénynek. Így fordulhatott elő másokkal is Pásztori János kálváriája, aki 1836-ban az itteni céh előtt azt állította, hogy legényként 13 évet töltött messze földön: Karánsebesen, Lugoson, Aradon és máshol. Vándorkönyve alapján a szatmári céh azonban csupán 51 hetet ismer el, s mint ilyet, további vándorlásra küldték.

Az erre vonatkozó, némileg frissen módosított szabályt 1837. januárjában, a következőkben rögzítik: „Hogyha valamely szabó vagy gombkötő , akár hazafi (értsd: szatmári), akár idegen, ezen szabad királyi Szathmár-Némethi várossába kíván megtelepedni s ezen nemes szabó céhbe kivánkozik békebeleztetni, hogyan a felséges királyi rendelések a privilégium 15-dik czikkelye szerént a törvényes 3 esztendőket három királyi városokban eltöltötte, úgy hogy azon idők alatt a mesterség tanulásába annyira gyarapodott, hogy bízván magában, a remeklés végett tartozik magamagát jelenteni előre Vízkereszt előtt három hónappal, amikor is vándorkönyve megvizsgáltatik, hogyha helyesnek találtatik, remeklésre való ideje meghatároztatik, mégpedig úgy, hogy ha azon első remeklése elfogadható lészen, ezen becsületes nemes céh, a taxa fizetése mellett elfogadja, de ha remekje nem jó és el nem fogadható lészen, akkor a többi remeklésre nem bocsájtódik, hanem egy esztendővel hátravetődik."

Korábban a „remekmunkára" jelentkezett legénynek Szatmárnémeti területén legkevesebb egy év várakozási időt kellett eltöltenie. Ez idő alatt negyedévenként mestert váltott és a mesterséghez való hozzáállása mellett jó erkölcséről is tanúbizonyságot kellett adnia. Azok a legények akiknek apjuk (vagy ennek halála esetén anyjuk) ezen céh tagja volt, előnyt élveztek: a fenti próbaidő a felére csökkent. A másik lényeges változást a remekmunka megismétlésére vonatkozó előírás tartalmazza. Eddig ugyanis, amennyiben a mesterjelölt az általában öt különböző munkadarab közül kettőt-hármat elfogadhatóan elkészített, a hibás munkát, az arra külön megnevezett műhelyben és mesterek előtt, rövid idő eltelte után megismételhette. Azt mondhatnók, hogy 1837. után nincs javítóvizsga, hanem a jelentkező csupán egy év múlva megismételhető újabb nekirugaszkodás árán bizonyíthatta rátermettségét.

A remekmű elkészítése és ennek szakszerű vizsgálata mind az arra jelentkező ifjú, mind pedig a céh életében nagyon fontos esemény volt. Ennek fontosságára az a tény is utal, hogy elemzésünk forrását képező céhjegyzőkönyv terjedelmének közel egyharmada a remekmunkák leírásával és elemzésével foglalkozik. Nagyon fontos kortörténeti források ezek a leírások, mert segítségükkel Szatmárnémeti és környéke városi és főként a megyei nemesség és polgárság ünnepi öltözködését, az ezzel összefüggő divatváltozásokat is tetten érhetjük. Ezért a különböző remekmunkákkal behatóbban kívánunk foglalkozni. 1820-ban az egyik gombkötő mesterjelöltnek készítenie kell „... egy mentére való munkát kreszpinyesen (enyhén hullámzó felületű), makkosan", mellé egy „... mentekötő... sinórral, egy erszényt, egy habos gomb, egy slingli (sűrű öltésekkel díszitett zsinór), egy makk habosan és egy óra sinór tsigásan" társult. Négy évvel később egy másik gombkötő remekmunkát így határozták meg: „Egy dolmányra való nyolc habos gomb, azon habos gomb legyen disznó keresztre 12 járással, a makk Szilágyi keresztre, továbbá nyolc pár slingli és 16 fel vert sinór legyen a gombolója, egy mentére való selyem munka csak nyolc gomb, kreszpin munkával, felyül tsillogós virset, a tetején oszlopos gomb, filegrán sinór és sujtásból a munka, utána egy kardkötő zsinórral." Ezek a munkák csupa nemes anyagból készültek, sok bennük a díszítő elem. A mindennapi használat azonban olcsóbb és egyszerűbben készült termékeket is megkövetelt. S hogy szükség, a különben merev céhipar keretein is rést tudott törni, példa rá 1825-ből Czebner József gombkötő mester esete, akit a céhgyűlésen azzal vádoltak, hogy „gyapjuból tsinál gombkötő munkákat, ami a többiek gyalázatára vált." A vizsgálat során azonban bebizonyosodott, hogy „ a jelen való mesterek ruháján efféle sinór [van] s olcsó voltáért színét is hagyván el, a panasz elenyészett, tsinálása továbbra is megengedődött."

A remekmunkához visszatérve jeleznünk kell, hogy a vizsgált időszak elején a férfiszabók között még megkülönböztetnek német és magyar férfiszabót. Az előbbi mestermunkája: „egy kaput (hosszú felsőkabát), egy frakk, egy hosszú nadrág zsebekkel és egy tetszése szerint való köpenyeg." A magyar-szabónak ugyanakkor „egy sujtásos dolmányt, egy sujtásos magyar nadrágot, egy kaputot és egy köpenyeget" kell készítenie. A kétféle mesterség termékeik révén már itt is nagyon hasonlítanak egymáshoz, s ez a hasonulás oda vezet, hogy rövidesen csupán egységes férfiszabóról beszéljenek az okmányok. Ezek mostantól egységesen mind a hagyományos „magyar", mind pedig az újmódi „német" munkához értenek.

1825-ben Szabó Sámuelnek remekmunkaként egy sujtásos dolmányt, egy sujtásos magyar nadrágot, egy gérokknak nevezett szalonkabátot és egy négy darabból készült, testhezálló német nadrágot kell készítenie. Máskor kikötik, hogy a sujtásos dolmány „kötött ránccal", a német nadrág négy varrással, a magyar nadrág pedig „csukafővel" készüljön. Ritkán ugyan, de előfordul, hogy a remekelni akaró a meghatározott ruhaneműre nem talál megrendelőt s ilyenkor másfélével próbálkozik a jelölt: Bodó Zsigmond például 1825-ben a kiadott dolmány helyett „huszár spenczelt készítvén, mind szabása,mind varrása becsületes lévén" a céh elfogadja mint remeket. Egy másik, egyébként elfogadott remekmű megvizsgálásával kapcsolatban a céh jegyzőkönyvében a következők olvashatók:"... a dolmány szabása jó lévén, a sujtásozásában a karikák nem tökéletesek ugyan, de mégis a szükséges helyen lévén kirakva, melyek szenvedhetőknek találtattak. A magyar nadrág egyik vitézkötése nem egyformára van fonva, a karikák tökéletesebbek mint a dolmányon, de fel sem próbálódván, a kifektetése jót mutat, a szegeletén hibás, a frakk vállát szükséges bővség másuvá torlódott, melytől , a lapotzkája bővenyebb, a lyukak kevésbé hibások, a gerokba kevés hiba találtatott a varrásba, de a hátuljába alól toldást tett, mely hibásnak találtatott. A német nadrág egyébként becsületes munkájú, a szárán kevéssé tekeredik, hosszúsága, bővsége illendőleg találtatott, gombja gyengén vannak felvarrva."

A nőiszabók

Ugyanez az igényesség tapasztalható a nőiszabók (a kor szóhasználata szerint „asszonyi szabók") remekmunkáival szemben is. 1820-ban egy ilyen remekmű „egy anginét nadrág"-ból, egy „mantli"-ból (rövid prémes kabát), egy legújabb módi „iberok"-ból (szoknyafáleség), egy galléros fehér ruhából és egy „vall"-ból (női ingvállhoz viselt mellény) állott. 1825-ben Komlódi Györgynek már egy legszebben díszített mántlit, egy iberokot, egy divatos viganót (egybeszabott női ruha), egy vállt, egy frakkot és egy „anginet pantalót" kellett készítenie. Ez utóbbi remekmű, mai megítélés szerint kicsit felemás értékelésével kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „...a nadrág semmire sem jó,.ámbár testre nem próbálódott, a munka rajta teljességgel el nem fogadható, a frakk el sem készülvén, sem szabása, sem az eddig lett varrása, mit rajta tett, nem remeknek, de inastól is többet várhatni. Az iberok az alján kétfelől tsüngős s az eleje, az egymásra való menést a kelletin túlhaladja, a felsőbb része nem rossz, a mansli (szalag csokor) bagáziából lévén készülve, különben nem rossz, a szabásra nézve kevés hiba található benne. A viganónak sem pontozása, sem szabása semmire sem jó. A váll hónaljban nagy, mégis nincs elrontva". A sok hiba miatt a készítő három ezüst forint büntetést megfizetvén, mégis a céh tagjai sorába léphetett.

A változó divat kívánalmai szerint 1837-ben Kása László és Fojtovits Antal nőiszabóknak külön-külön el kell készíteniük: egy „12 darabból álló midert (fűző) egy egész, hátul nyakig felkapcsolt ruhát, melynek dereka elől hegyes, egy kacabajkát (derékig érő könnyű női ruhadarab), egy lovagló ujjast és egy, rövid gallérral és vattázva készült iberokkot". Ez alkalommal egy öt mesterből álló küldöttség a remekmunkákat a megrendelők lakására menve, ezek testén szemlélte meg és Fojtovits esetében a következő megjegyzéseket tette: "... a lovagló spenczliben a damisz a hátán meg van húzva, mérték szerint hátul rövidebb, különben a testen jól áll. A kaczabajkában semmi hiba sem találtatott, a nyakig felkapcsoló ruhának egyik oldala tsüngős, a kapocs egy kevéssel bővebb, különben a dereka jól áll."

A mider elkészítésének módját a céhben egyesek megkérdőjelezték, mert „ ... nem 12 darabból van, hanem 14 darabból van, úgy mint két ciklivel több, melyet ugyan szabáskor megkérdezett a remeklő, hogy tehet e belé czviklit és az mondódott, hogy lehet." A céhben aztán a többség elfogadta a munkát. „A vattározott iberokk a bal oldalán a felső materia, minthogy ráncos [ezért] bő, kitsit a hátulja hosszabb mint az eleje, de ez is elfogadható." Őt is a mesterek sorába emelték. Előbb azonban neki is „beálló pénzt" kell fizetnie. Ezen taxa nagysága az 1820-ban fizetett 25 rajnai forintról 1830-ban 40-re, vagy az azzal egyenlő értékű 100 váltóforintra emelkedett. Azok a fiatalok, akiknek apjuk vagy özvegy anyjuk a szóban forgó céh tagjai voltak, ismét kedvezményezettek voltak és a fenti összegnek csupán a felét fizették.

A remekmunkák vizsgálatát a középkorban nagy eszem-iszomból álló megvendégelések követték. A XIX. század húszas-harmincas éveiben a szatmárnémeti szabók és gombkötők céhe esetében ez nem volt jellemző. A jegyzőkönyvben csupán arról olvashatunk, hogy a korábban el nem fogadott munkadarabok újrakészítésének idején a munkát ellenőrző mesterek ellátásáról és napi fizetéséről kellett gondoskodni. A szóban forgó két évtized alatt csupán egyszer olvashatunk remekasztalról s akkor is a költségeket a céh kasszájából állották.

A céhbe történt felvétel után meghatározták az ifjú mester helyét, sorrendjét, amit aztán az évenként rendszeresen novemberben megismétlődő, úgynevezett klasszifikációs gyűléseken megújítottak. A sorrend megállapításánál a céhben töltött évek számán kívül azt is figyelembe vették, hogy az illető mester az elmult évben hány segéddel és inassal dolgozott. Az így meghatározott sorrend főként a kirakodó vásárokon történő árúsító hely kijelölésénél bírt fontossággal. A vásárokra érkező céhtagokat rendszerint a kijárómester, vagy ennek hiányában a legidősebb jelenlévő mester osztotta be a sorba. Az áruk kipakolása csak ezután kezdődhetett meg. A sorrendet nyilazással állapították meg, amelynek során megkülönböztettek egész és félbéres mestert. A soron kívüli kipakolást és árusítást keményen büntették.

A szatmárnémeti szabók és gombkötők a környék vásárain mindig jelen voltak. Leggyakrabban a nagykárolyi, tasnádi, beregszászi, nagyszöllösi és csengeri vásárokról olvashatunk, de Erdőd, Fehérgyarmat, Aranyosmedgyes, Tiszaújlak és Béltek neve is fel-felbukkan a céh jegyzőkönyvében. Szatmárnémetiben a gombkötőknek és szabóknak külön-külön színjük volt, amelyek a városban történő árusítás legjelentősebb helyei voltak. Mindkét szín zsindely fedeles volt. Az ezekben történő árusítási jog bérbe volt adva, egy-egy évi bérlet 16-20 rajnai forintba került. A szabók színjét a városi tanács határozata alapján 1826-ban, a gombkötőkét pedig 1831-ben bontották le. Helyeiken újabb árusító helyeket rendeztek be, amiért a céh kasszájából 1832-ben 126 rajnai forint és 37 krajcárt fizettek ki. 1836. decemberében 1522 váltóforintért a céh megvásárolta a közel húsz éven át első céhmesteri tisztséget

betöltő Lengyel János halála után üresen maradt házat és telket, amelyen a következő évben a gombkötők új színét már fel is építették. Egyébként, a vásárlási szándék szerint a céh székházát is fel akarták építeni, 1838-ig azonban ez a terv még nem valósult meg.

A céh vagyona és vezetése

A jelzett ingatlanokon kívül a céhnek ingó javai is voltak. 1832-ből tudunk három ezüst pohárról, egy díszesen kivarrt és feliratozott szőnyegről, összesen öt pecsétnyomóról, melyek közül kettő a céh nagy-pecsételője volt. Van ezen kívül hat kapája, egy-egy jégvágója, ásója, lapátja, rézcsengettyűje, porcelán kalamárisa porzóval, egy korbácsa, egy kis koporsóhoz való négy csavarja és 10, még kitöltetlen vándorlókönyve. Még ugyanabban az évben 124 váltóforintért elkészül a céh új halottas szekere, amelynek használatáért, a céhen kívüliek 2 váltóforintot fizettek. Ezen kívül egy vízipuska beszerzéséről és a céhláda felújításáról is döntöttek a céhgyűlésen, de a vízipuska a leltárakban soha sem fordul elő.

A céh bevételeiről és kiadásairól, rendszerint az első céhmester pontos nyilvántartást vezetett. Az évenként, rendszerint Vízkereszt körül, összehívott tisztújító közgyűlésen a tisztségviselők elsőként az elmúlt év kiadásairól számoltak be s a céh új vezetőtestületének megválasztására csupán a mérleg elfogadása után került sor. A céh készpénz-vagyonának jelentős részét az ismertebb céhmestereknek, legális kamatfizetés ellenében, általában kikölcsönözték. 1829. után az egyébként külön kezelt legénytársaság pénzével is ez történt.

A céh évente legkevesebb két rendes céhgyűlést tart és annyi rendkívülit, ahányra a céh vezetőségének illetve a céh életét a városi tanács részéről felügyelni hivatott céh-komiszárius véleménye szerint szükség van. Egyszerű céhmesterek, sőt a legények kérésére is hívhattak össze céhgyűlést, de ebben az esetben a kérelmező külön taxát fizetett. A gyűlésre történő összehívást a mesterek között körbejáró céhtáblával végezték. (A temetésekre történő meghívást is ezzel a táblával eszközölték.) A céhgyűlések határozatai a tagokra kötelezőek voltak. Vitatott kérdésekben a többség szavazata döntött. A városi tanács határozatai azonban a céhre nézve is kötelezőek voltak. A város valós vagy vélt érdekeinek érvényesítésére a céh-komiszárius meggyőző ereje elegendőnek bizonyult. S amikor úgy tűnt, hogy a céh tagsága részéről ellenszegülésre kerülhet sor, a céhgyűléseken a város részéről különmegbízottak is részt vettek a céhmesterek meggyőzése végett. Ilyen eset fordult elő 1830-ban, amikor is február és április között három céhgyűlésen is, a céh keretében létező ellentéteket igyekeztek elsimítani. Ez alkalommal az úgynevezett váltó szabók elégedetlenkedtek, sőt a céhből történő kiválásuk is felmerült. Az ellentéteket sikerült feloldani és a céh tagsága továbbra is együtt maradt.

A céh vezetését az első és második céhmester a nótárius (jegyző) segítségével látta el. Őket leginkább az atyamester követte, aki a legények felvigyázója volt. Következett a három bejárómester, a kijárómester, a sort pedig a szolgálómester zárta. Ez utóbbi tevékenysége sok időt és fáradságot igényelt, ezért, amely ifjú mester csak tehette, a nem éppen olcsónak számító évi 12 forintnyi váltságdíj lefizetésével igyekezett szabadulni eme terhektől.

Az első céhmesternek és a nótáriusnak évi fizetés járt, és az esetek többségében a második céhmester, valamint a céhkomisszárius is évente rendkívüli segélyben részesült. Ezek közösen ügyeltek a céhszabály előírásainak betartására. A már tárgyalt tevékenységek mellett leggyakrabban a munka minőségének felügyelete, a legények és időközönként a tanoncok igazságos elosztása, a keresztény erkölcsi normák betartása, a céhtagok egymás között felmerült anyagi és személyes jellegű ellentéteinek kivizsgálása és igazságos feloldása, a beteg céhtagok gyámolítása és anyagi megsegítése, valamint a elhalt családtagok tisztességes temetésének megszervezése képezte a céhvezetőség feladatait. A szabálysértőket, a céh közös érdeke ellen vétőket keményen megbüntették. Az elmarasztalt mesterek általában pénzbüntetést fizettek, a legényeket és főleg az inasokat leginkább korbácsolással büntették. A céhbetartozók duhajkodását, részegeskedését, káromkodását és templomkerülését szigorral elítélték, de arra is gondjuk volt, hogy a legények évi egyszeri nagybálját, ha arra szükség volt, a céhgyűléseken megszavazott pénzösszeggel segítsék.

A vizsgálódásunk tárgyát képező két évtizedben a céh és a céhhez tartozó mesterek munkájuk, hozzáértésük és rátermettségük arányában, gazdaságilag egyenletesen gyarapodtak. Ez alól kivételt főként az 1831-es esztendő jelentett, amikor is az ország egészén érezhető gazdasági és pénzügyi válság a megrendelések és vásárlások csökkenését eredményezte. Ebben az évben több mester is műhelyét bezárta, legényeit pedig kénytelen volt elbocsájtani. A jövedelem nélkül maradt mesterek a céhtől egyenként 10-10

váltóforint segélyben részesültek, másrészt a munka nélkül maradt segédek soron kívüli megsegítéséről is gondoskodtak. S ha már segélyekről esett szó, itt kell megemlítenünk, hogy a Szatmárnémeti Szabók és Gombkötők céhe az elemzett húsz évben nagyon sokat költött segélyezésre. A különböző tűzkárosultaknak fizetett segélyeken kívül 1821, 1824 és 1827-ben a Szatmárnémeti Református Kollégium, 1828 és 1829-ben pedig az itteni görög katolikus iskola építését jelentős adományokkal segélyezte.

Elemzésünk befejezéseként megállapíthatjuk, hogy a szabók és gombkötők szatmárnémeti céhe a XIX. század húszas és harmincas éveiben a város jelentős gazdasági közösségeként tevékenykedett. Konzervatív szellemű szabályzataiból adódóan s főként a munkaerő szabad vándorlását gátló intézkedései következményeként, a szabadverseny meghonosodását és kibontakozását gátolta ugyan, de a társadalmi béke megmaradása irányába ható óvintézkedései révén azonban közvetlen és közvetett módon a városi polgárság érdekeit szolgálta. A céh két évtizedes tevékenysége ezért mindenképpen pozitívan értékelhető.

Balogh Béla
Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale
Baia Mare, RO
+40.362.408.701

Bibliográfia:

Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Hivatala, *A Szatmár Megyei Múzeum gyűjteménye*, 317. számú jegyzőkönyv, 84 lap.

Magyarország vármegyéi és városai. Szatmárnémeti szabad királyi város. (Szerk.: Borovszky Samu). Budapest, 1908.

FENOMENUL MORTALITĂȚII ÎN PROTOPOPIATUL ORTODOX TURDA LA FINELE SECOLULUI AL XIX-LEA (1880-1900)

Ciprian RIGMAN

Keywords: *mortality, deanery, Turda, Orthodox, end of the nineteenth century*
Abstract: This paper aims to investigate the mortality rates, as a multi-faceted phenomenon, in the jurisdictional area of the Orthodox deanery of Turda, in the late nineteenth century. Mortality is the negative component of the natural dynamics of any population, accounting for the demographic phenomenon of deaths recorded in a given population within a well defined period, usually one year. The unit of observation and analysis for the study of mortality is death, which is the final extinction of the vital signs at any time after the acknowledgement of the condition of being born alive. The phenomenon of death was a palpable reality in the everyday life of Orthodox believers in this Deanery as well. Based on the analysis of death records from 5 parishes of the Deanery of Turda we were able to determine a number of demographic indicators: the number of deaths, the average age at death, the gross mortality rate, life expectancy at a given age, the magnitude of the phenomenon of infant deaths, seasonality of deaths and their distribution by sex, the different causes of death, main diseases of the period, their impact and frequency, or the old age phenomenon. The study also depicts the impact of death on families that could be reconstructed during the research. The method of investigation chosen was that of *depouillement* of parish registers imposed by French historiography in the sixth decade of the last century, through which historical demography research enters the domestic life of the community, of the family or the individual, managing to capture collective or individual behaviors, feelings and attitudes in the face of the three major phases of human existence: birth, marriage and death.

Ключові слова: *смертність, православний, кінець XIX-століття*
Резюме: Метою даної статті є дослідження у різних аспектах явища смертності в зоні юрисдикції Православного протопопіяту Турда, у кінці XIX століття. Смертність це негативна складова природного руху населення, представляючи демографічне явище смертей, зареєстрованих серед даного населення, в добре визначеному періоді, зазвичай – один календарний рік. Одиниця спостереження і аналізу для вивчення смертності це смерть, яка представляє остаточне зникнення ознак життя в будь-який час після визначення стану народжених живими. На основі аналізу п'яти реєстрів Православного протопопіяту (парафії) Турда ми були в змозі визначити декілька демографічних показників: кількість смертей, середній вік на момент смерті, валовий коефіцієнт смертності, тривалість життя в даному віці, величина явища малюкової смертність, сезонність смертності та їх розподіл за статтю, різні причини смерті, основні захворювання періоду, вплив та їх частота або вікове явище. У статті також представлений вплив смерті на сім'ї, які ми змогли реконструювати під час дослідження.

*

* *

Prezentul articol îşi propune să analizeze, sub multiplele sale aspecte, fenomenul mortalităţii în limitele jurisdicţionale ale districtului ortodox Turda, în perioada de sfârşit a secolului al XIX-lea. Mortalitatea este componenta negativă a mişcării naturale a populaţiei, reprezentând fenomenul demografic al deceselor înregistrate într-o populaţie dată, într-un interval de timp bine determinat, de obicei un an calendaristic. Unitatea de observare şi analiză pentru studiul mortalităţii este decesul, care reprezintă evenimentul dispariţiei definitive a semnelor de viaţă în orice moment după constatarea stării

de născut viu[1]. Fenomenul mortalității a fost o realitate palpabilă și în viața cotidiană a credincioșilor ortodocși din acest tract protopopesc. Universală, dar și individuală, moartea, probabil cea mai redutabilă constantă a existenței umane, a fost mereu prezentă în viața indivizilor, în familia lor, impunând cea mai veridică formă de egalitarism, căci în fața ei sunt anulate orice diferențe de statut social, material sau intelectual[2]. Fiecare individ, indiferent de poziția socială, religie sau sex, ajunge să conștientizeze în timpul existenței sale iminența întâlnirii cu acest fenomen implacabil și neprevăzut care este moartea[3].

Finalul secolului al XIX-lea aduce cu sine o nouă percepție a omului modern asupra morții. Spre deosebire de veacurile anterioare, când individul era predispus să accepte cu resemnare teoria Bisericii, conform căreia moartea pământeană nu însemna decât o etapă temporară spre o altă viață, mai bună sau mai rea, în raport direct cu credința și faptele săvârșite de-a lungul existenței pământene, la finele secolului al XIX-lea, pe fondul unor mentalități în continuă schimbare, omul se străduiește tot mai mult să-și construiască un „rai pământean", atât prin atingerea unui confort material, cât și prin dezvoltarea laturii spirituale a vieții, unde regăsim, pe lângă sentimentul religios, familia, grupul de prieteni, educația și cultura[4]. Prin urmare, putem vorbi de un atașament mai intens al omului față de viață, căci renunțarea la reușitele lumești, chiar și pentru promisiunea unei vieți veșnice pline de adevărata fericire, devine inadmisibilă, iar iminența morții e tot mai greu acceptată mental, subconștientul uman dezvoltând faimoasa „teamă de moarte"[5]. Ca atare, atașamentul tot mai profund față de viață conturează un om mai puțin dornic să guste veșnicia promisă de Biserică, sentimentul despărțirii de lumea cunoscută fiind tot mai apăsător, în relație directă cu bunurile și fericirea lăsate în urmă[6].

Interpretată din perspectiva sentimentului religios, dar și a mentalităților colective, moartea îmbracă două forme de manifestare dihotomice: „moartea bună și frumoasă", întruchipând finalul unei existențe umane desfășurate în deplină armonie cu preceptele și canoanele bisericești, și „moartea rea", reprezentând sfârșitul unei vieți în timpul căreia se neglijaseră normele spirituale și sociale trasate de Biserică[7], constituind, astfel, o avanpremieră a patimilor viitoare[8].

În secolul al XIX-lea, pe întreg cuprinsul continentului european, mișcarea naturală a populației implică un ritm al mortalității încă destul de ridicat. Totuși, spre finalul acestui veac, mai cu seamă după devastatoarea epidemie de holeră din anii 1872-1873, ca urmare a îmbunătățirii stării materiale a indivizilor sub impactul direct al realizărilor revoluției industriale, aspect sesizat atât în ameliorarea sensibilă a condițiilor de habitat, cât și într-o alimentație mai abundentă și mai diversificată, moartea face un mare pas înapoi în confruntarea sa cu viața. Contribuie din plin la regresul mortalității și progresele majore înregistrate în domeniul științelor medicale, mai ales în bacteriologie, igienă și chirurgie, domenii unde se impun personalități științifice prestigioase, precum Louis Pasteur, Robert Koch, Joseph Lister, Ignaz Seemmelweis sau Victor Babeș[9]. Prin urmare, dezvoltarea relațiilor economice, creșterea nivelului de trai, răspândirea noțiunilor de igienă și lupta tot mai eficientă împotriva maladiilor infecțioase au contribuit decisiv la scăderea ritmului mortalității europene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[10].

În ceea ce privește spațiul transilvan al perioadei menționate mai sus, în pofida dinamicilor demografice oscilante, tendința de comprimare a ritmului mortalității este evidentă, chiar dacă linia descendentă este sensibil mai lentă decât cea înregistrată la nivelul Occidentului european. Concret, valoarea ratei brute a mortalității în Transilvania scade de la 40,9‰, între 1871-1875, la 32,8‰, între 1876-1880,

---

1 Georgeta Zanoschi, *Sănătate publică și management sanitar*, Iași, 2003, p. 105.

2 Eugen Ghiță, *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2011, p. 126.

3 Camelia Stanciu, *Aspecte ale mortalității reflectate în registrele parohiale din Orăștie (1870-1900)*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești", Alba-Iulia, nr. 14/2008, p. 61.

4 *Ibidem*, p. 62.

5 *Ibidem*, p. 62-63.

6 Eugenia Bârlea, *Schema lui Philippe Ariés și atitudinea față de moarte în spațiul românesc* , în „Revista Bistriței", nr. XIV/2000, p. 227.

7 Doru Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997, p. 144-146.

8 Eugenia Bârlea, *Schema...*, p. 222.

9 Daniela Deteșan, *Mișcarea naturală a populației comitatului Cluj între 1870-1910*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007, p. 342.

10 *Ibidem*.

la 30,2‰, între 1881-1885, și la 28-29‰, în intervalul 1890-1900[11]. Situația este una firească, deoarece în zonele sud-est europene pătrund mai greu noile descoperiri științifice medicale, precum și măsurile implementate în Occident în domeniul politicii sanitare, în igienă și medicină. Este și motivul pentru care se încearcă amplificarea diseminării noțiunilor de igienă personală și sănătate publică în lumea rurală transilvană prin intermediul literaturii de popularizare a cunoștințelor din domeniul medical. Lucrări precum *Higiena poporală cu privire la săteanul român. Învățături practice pentru preoți, învățători, seminarii, școli normale, licee și pentru toți cei care țin la sănătatea poporului la țară* (1884), aparținând medicului George Vuia, sau *Dietetica poporală cu deosebită considerațiune la modul de viețuire al țăranului român* (1897), aparținând medicului Simion Stoica, născut în localitatea Gura Arieșului (Vaidasig), aflată în aria jurisdicțională a protopopiatului ortodox Turda, își propun să răspândească, într-o matrice lingvistică accesibilă locuitorilor din mediul rural, cunoștințe elementare despre sănătate individuală și publică[12].

Prin urmare, mortalitatea în Transilvania era influențată, pe de o parte, de coordonatele vieții economice și sociale, iar pe de altă parte, de lipsa de norme și mijloace igienico-sanitare[13]. Un alt factor favorizant al ratei mai mari a mortalității în Transilvania era lipsa instrucției populației, căci aici trebuie căutate cauzele igienei precare și a ignoranței cu care erau tratate bolile, inclusiv cele ale copilăriei, care augmentau serios procentul mortalității infantile[14]. Rezumând, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Transilvania poate fi inclusă între zonele continentale cu o mortalitate medie, încă departe de ritmul scăzut de mortalitate din Europa apuseană[15].

Revenind la cercetarea noastră, subliniem faptul că ea este fundamentată pe analiza și interpretarea datelor oferite de registrele parohiale de deces din 5 parohii ale districtului protopopesc: Turda, Viișoara-Agârbiciu, Oprișani-Cristiș, Călărași-Hărastăș și Ruha-Agriș[16]. Metoda de investigare aleasă a fost cea a despuierii registrelor parohiale, inaugurată în deceniul VI al secolului trecut de istoriografia franceză, prin intermediul căreia cercetările de demografie istorică se insinuează în viața domestică a comunității, a familiei sau a individului, reușind să surprindă comportamentele, sensibilitățile și atitudinile colective sau individuale în fața celor trei mari etape ale existenței umane: nașterea, căsătoria și moartea[17]. Studiul de față rămâne însă tributar acribiei cu care preoții parohi au înțeles să completeze și să păstreze matricolele parohiale, sursa documentară primară a acestui tip de cercetare[18]. Pe baza analizei matricolelor parohiale am fost în măsură să determinăm o serie de indicatori demografici: numărul de decese, vârsta medie la deces, rata brută a mortalității, speranța de viață la o anumită vârstă, amplitudinea fenomenului mortalității infantile, sezonalitatea deceselor și repartiția lor pe sexe, diversele cauze ale de-

---

[11] Mihai Dorel Curac, *Caracteristicile evoluției demografice a comunității greco-catolice din Aghireșu (Jud. Cluj) între 1850-1900*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007, p. 456.

[12] A se vedea, în acest sens, Oana Habor, *Încercări de popularizare a cunoștințelor igienei personale și publice în Transilvania sfârșitului de secol XIX*, în „Clujul Medical", nr. 3/2012, p. 500-505.

[13] Camelia Stanciu, *Aspecte ale mortalității...*, p. 63.

[14] *Ibidem*, p. 68.

[15] Adriana Florica Muntean, *Mortalitate și morbiditate în nord-estul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în "Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică", coord. Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2002, p. 19.

[16] Parte componentă a structurilor administrativ-instituționale ale Mitropoliei ortodoxe din Transilvania, cu sediul la Sibiu, protopopiatul ortodox al Turzii era, la sfârșitul secolului al XIX-lea, un tract de dimensiuni medii, având în componență 28 de comune bisericești: Agârbiciu (actuala comună Viișoara), Ruha-Agriș, Ațintiș, Banabic (Vâlcele), Cărcedea (Stejeriș), Ceagz, Cicud, Ciunga, Cristiș (actualul cartier Oprișani al Turzii), Cucerdea, Murăș-Decea, Frata, Găbud, Grind-Cristur (Grindeni), Hărastăș (Călărași), Hidiș (Podeni), Maierău, Micloșlaca, Miheș, Murăș-Cheța, Luduș, Sân-Iacob (Iacobeni), Sân-Mihai (Mihai Viteazul), Suatul Inferior, Soporul de Câmpie, Turda, Vaidașig (Gura Arieșului) și Feldioara (Războieni) (Adriana-Florica Muntean, *Divorțul la românii ortodocși din Protopopiatul Ortodox al Turzii (sfârșitul secolului al XIX-lea)*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei: specific regional și deschidere europeană*, coordonatori Sorin Mitu și Florin Gogâltan, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994, p. 176, nota 5..

[17] Monica Mureșan, *Evoluția demografică a comunității greco-catolice din localitatea Jucu de Jos între anii 1840-1890*, în "Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)", coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007, p. 423.

[18] Pentru importanța și rolul pe care registrele parohiale îl au în cercetarea demografică a se vedea Mircea Brie, *Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Semnificație documentară*, în *Interpretazioni del documento storico. Valore documentario e domensioni letterarie*, coord. Dan Octavian Cepraga, Sorin Șipoș, Padova-Oradea, 2010, p. 164-193.

ceselor, bolile principale ale perioadei, impactul şi frecvenţa lor, sau fenomenul senectuţii. De asemenea, studiul va încerca să surprindă impactul morţii asupra familiilor care au putut fi reconstituite pe parcursul cercetării.

Tabel nr. 1: Statistica privind mortalitatea în parohia ortodoxă Turda între 1897-1898[19]

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total	Suma ani	Vârsta medie	V. medie fără mortalit. inf.	% copii morţi între 0-10 ani	Nr. de născuţi	% mortalit infantilă
1897	6	7	1	-	1	2	4	1	4	2	-	28	958	34,21	43,54	46,43	29	20,69
1898	4	7	2	1	1	4	-	1	-	-	-	20	383	19,15	23,93	55,00	16	25,00
Total	10	14	3	1	2	6	4	2	4	2	-	48	1341	26,68	33,74	50,72	45	22,22

Prima dintre comunităţile bisericeşti supuse analizei noastre sub aspectul mortalităţii este cea din Turda, care coagula singura enorie urbană din arealul districtului protopopesc. Din nefericire, în acest caz, nu dispunem de o mare bogăţie a surselor documentare, căci singurul registru de decese al parohiei ortodoxe Turda, păstrat între fondurile arhivistice clujene, nu consemnează date lizibile decât pentru 2 ani din totalul decupajului temporal avut în vedere în acest studiu. În pofida acestui extins hiatus documentar, am ales să investigăm totuşi informaţiile aflate la dispoziţie, din dorinţa de a oferi, cu rezervele solicitate de lacunele arhivistice, unele repere ale mortalităţii în cadrul acestei comunităţi confesionale româneşti.

Astfel, în cei doi ani pentru care dispunem de informaţii au decedat în cadrul acestei comunităţi un număr de 48 de persoane, cu o medie de 24 pe an. Dacă raportăm numărul mediu de decese la cei 595 de credincioşi ortodocşi din parohie, repertoriaţi statistic la momentul anului 1897, ajungem la o rată brută de mortalitate de 40,33‰, sensibil mai mare decât cea înregistrată la nivelul întregii Transilvanii în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea (28-29‰). Rata brută a natalităţii (RBN) poate fi estimată, pentru cei doi ani atestaţi documentar, la nivelul de 37,81‰, diferenţa procentuală corespunzând unui spor net mediu negativ de -1,5 persoane pe an. Speranţa de viaţă a unui nou-născut se ridica la 26,68 ani, ea crescând cu aproape un sfert pentru pruncii care reuşeau să traverseze cu bine primul an de viaţă, la 33,74 ani. În ceea cei priveşte pe copiii care atingeau vârsta de 11 ani, ei aveau o probabilitate mult mai mare de a atinge pragul de 40 de ani, speranţa de viaţă în cazul lor ridicându-se la 37,41 ani.

Mortalitatea infantilă se situează la nivelul de 22,22%, procent suficient de ridicat pentru a determina, în condiţiile unui spor natural uşor negativ, o stagnare a populaţiei ortodoxe din această parohie pentru ultimii ani ai secolului al XIX-lea[20]. Vulnerabilitatea în faţa morţii este mult mai ridicată în cazul copiilor între 0-10 ani, care reprezintă 50,72% din numărul total al decedaţilor, fapt care vine să demostreze că cei mai lipsiţi de apărare în faţa morţii erau copiii mici.

Tabel nr. 2: Distribuţia pe sexe a deceselor în parohia ortodoxă Turda între 1897-1898

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total
Bărbaţi	9	11	1	1	1	3	2	1	2	2	-	**33**
Femei	1	3	2	-	1	3	2	1	2	-	-	**15**

Din numărul total al persoanelor decedate în această enorie, în cei doi ani atestaţi documentar, 33 sunt de sex masculin (68,75%), iar 15 de sex feminin (31,25%). Dinamica superioară a decese-

[19] Sursa datelor statistice: Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Cluj, Protocolul morţilor oficiului parohial ortodox Turda (1895-1898).

[20] În 1895 parohia ortodoxă Turda număra 592 de credincioşi, cuantum care se păstrează cu foarte mici oscilaţii în anii 1897, când sunt recenzaţi 595 de credincioşi, şi 1899, când documentele parohiale vorbesc de un număr de 593 de credincioşi.

lor înregistrate în rândul credincioșilor de gen masculin este direct proporțională cu o rată mai mare a masculinității nașterilor (din numărul total de copii născuți în parohie în anii 1897-1898, 27 sunt băieți – 60%, iar 18 sunt fete – 40%). Constatăm, de asemenea, impactul mult mai mare al fenomenului mortalității infantile asupra segmentului populației masculine (27,27% din numărul total al bărbaților decedați și 33,33% din totalitatea nou-născuților de sex masculin înregistrați pe parcursul celor 2 ani analizați), în raport cu populația feminină (6,66% din numărul total al femeilor decedate și 5,55% din numărul total al nou-născuților de sex feminin din intervalul de timp cercetat). Aserțiunea rămâne valabilă și în cazul mortalității juvenile, căci, pentru intervalul 1-10 ani, băieții înregistrează o rată de mortalitate net superioară fetelor: 33,33% față de 20%.

Tabel nr. 3: Distribuția sezonieră/lunară a deceselor în parohia ortodoxă Turda între 1897-1898

Anul/ Luna	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Noi.	Dec.
1897	1	3	5	2	1	3	1	2	2	1	3	4
1898	1	2	7	2	8	-	-	-	-	-	-	-
Total	2	5	12	4	9	3	1	2	2	1	3	4

În privința distribuției sezoniere a deceselor se cuvine remarcat faptul că mai mult de jumătate dintre ele se înregistrează în lunile de primăvară (52,08%), urmate apoi de cele de iarnă (22,91%). Dinamica deceselor este influențată invariabil de factori externi precum condițiile climatice sau de mediu, așa încât concentrarea deceselor în perioada de iarnă-primăvară surprinde mai puțin, căci asupra organismului uman acționează acum factori meteorologici și epidemiologici mai puțin favorabili, care pot duce la apariția sau agravarea unor boli. De asemenea, lunile de iarnă și cele de primăvară, care fac tranziția spre noul an agricol, sunt intervale temporale în care corpul uman devine mai fragil, prin urmare mai predispus maladiilor, datorită unui aport mai redus de nutrienți, pe fondul unei alimentații mai puțin diversificate. Nu trebuie uitat faptul că în perioada de iarnă-primăvară sunt plasate cele două mari posturi creștine, de Crăciun și de Paști, iar rigoarea recunoscută a credincioșilor români în a respecta cu maximă strictețe interdicțiile alimentare solicitate de Biserică în perioada posturilor[21], reprezenta și ea o cauză a debilității organismului uman și a vulnerabilității sale în fața diferitelor boli. Ilustrativă în acest sens este luna martie, cuprinsă în perioada postului Paștelui și situată calendaristic la începutul primăverii, confruntată fie cu un sezon hibernal invaziv, fie cu o frecvență microbiană sau virală ridicată, când se înregistrează cel mai mare număr de decese: 12, reprezentând 25% din cuantumul total al deceselor. Spre comparație, în sezonul de vară și cel de toamnă, cu o climă blândă, cu o mare abundență de produse alimentare și cu mici intervale de post, numărul deceselor este incomparabil mai mic, cifrându-se, pentru fiecare dintre cele două anotimpuri, la 12,5%.

Așa după cum am mai afirmat, oamenii au fost întotdeauna egali în fața morții, independent de poziția lor socială, intelectuală și materială. Dincolo de tabelele statistice cu cifrele lor aride pot fi

---

[21] Sesizăm, în primul rând, faptul că numărul zilelor de post se ridică la cca. 130, iar dacă luăm în calcul și miercurile și vinerile de peste an la 200 din cele 365 câte avea în mod obișnuit anul calendaristic. Postul însemna oprire de la toate mâncărurile, ori numai de la unele, în zilele și timpul prescris de Biserică. Scopurile posturilor erau stimularea spiritului uman și orientarea lui în sens benefic, limitarea păcatelor, prin înfrânarea bucuriilor trupești, pregătirea creștinilor pentru sărbătorile cele mari, precum și pentru primirea Sfintei Euharistii (Ioan Gențiu, *Administrația bisericească*, Tipografia „Nagyvarad", Oradea Mare, 1912, p. 61). În lumea rurală românească, postul reprezenta o fază de tranziție de la profanul cotidian la sacrul sărbătoresc. Interdicțiile alimentare impuse de canoanele bisericești erau dublate de puterea tradiției, care vedea postul drept un fenomen purificator fizic și spiritual. Marea strictețe cu care țăranii români respectau normele de abstinență alimentară specifice postului a atras deseori criticile medicilor perioadei, care vor solicita, din perspectivă pur științifică, reducerea intervalului zilelor de post. În timpul postului Paștelui, considerat a fi cel mai greu de respectat, întrucât legumele conservate iarna se terminau sau se alterau din pricina condițiilor improprii de păstrare, țăranul ardelean consuma de regulă mămăligă, pâine, magiun, fasole, linte, mazăre, cartofi, bureți, dovleci, varză acră, gulii, sfeclă, fructe uscate, murături și pește (exclusiv în zilele *„dezlegate"*). În perioada postului Crăciunului, alimentele consumate frecvent în zona rurală transilvană erau mămăliga, fasolea, varza dulce și acră, ceapa, usturoiul, cartoful, lintea, mazărea, dovleacul, nucile, alunele, magiunul, uleiul vegetal și fructele (cf. Simion Retegan, *Drumul greu al modernizării. Un veac din istoria unui sat transilvănean: Cuzdrioara 1820-1920*, Cluj-Napoca, 2011, p. 61; Alina Ioana Șuta-Bogătean, *Habitat și alimentație în societatea rurală românească din Transilvania de la Revoluția Pașoptistă la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 2012, p. 287-290).

surprinse tragedii personale sau colective care i-au afectat pe oameni în orice loc și în orice moment[22]. Consemnările registrelor parohiale de deces, cu toate lacunele și imperfecțiunile lor, permit, într-o anumită măsură, identificarea cauzelor care au dus la moartea unor indivizi din cadrul comunității. Fie că este vorba de maladii, accidente sau moarte naturală determinată de senectute, cauzele deceselor ne ajută să surprindem crâmpeie din viața cotidiană a locuitorilor din parohiile districtului ortodox Turda. Se cuvine menționat faptul că, de cele mai multe ori, preotul consemna drept cauză de deces *„moartea naturală sau obișnuită"*, cel mai probabil din neglijență, lipsă de interes sau dintr-o declinare de competență, numai că o serie de indicatori, precum vârsta decedatului, ne îndreptățesc să intuim în spatele mențiunii preoțești o serie de maladii sau stări patologice. Pe de altă parte, sunt situații, îmbucurătoare din punctul de vedere al cercetătorului, în care preotul menționează un diagnostic cert privind cauza decesului unui individ, fie pe baza unor informații primite de la medici, fie pe baza experienței, care îi permite să identifice cauza unei morți prin interpretarea simptomatologiei evidente a bolii.

Informațiile culese din matricolele parohiale arată un număr de 33 de *„morți naturale"* din totalul celor 48 cuantificate în cei doi ani documentari analizați. Celelalte decese sunt provocate de maladii infecțioase-contagioase, simptome morbide asociate unor boli, boli interne, stări patologice, infecții, accidente sau sinucideri. Surprindem impactul destul de mare al bolilor infecțioase-contagioase asupra populației, încurajate, pe lângă o igienă precară, de lipsa vaccinurilor și a antibioticelor, nedescoperite încă, precum difteria[23] (ucide un copil de 3 ani și un altul de 5 ani și 6 luni), tifosul exantematic[24] (reprezintă cauza morții unui bătrân de 80 de ani), tuberculoza (ucide o tânără femeie de 18 ani) și pneumonia (reprezintă cauza decesului unui copil de 7 ani). Aceste maladii, incurabile pentru acea vreme, cunoșteau o activizare mai mare în lunile de iarnă și la începutul primăverii (în luna martie), trimițând în brațele morții, fără niciun fel de criteriu de selecție, copii, adolescenți sau oameni în vârstă. Simptomele morbide sunt prezente și ele la rubrica privind cauzele de deces, fiind reprezentate de dureri în gât și tuse (*„tuse rea"*), fenomene fiziologice asociate unor infecții microbiene sau virotice ale aparatului respirator, manifestate, cu precădere în luna martie, afectând exclusiv copiii între 11 luni și 4 ani. Între bolile care curmau viața adulților se numără și guta[25] (podagra), care favorizează decesul a două femei în etapa incipientă de senectute, cu vârste de 58, respectiv 64 de ani. Maladiile interne completau și ele tabloul morții în rândul credincioșilor ortodocși din Turda, afectând chiar și copii, așa cum este fetița de 9 ani, decedată ca urmare a unei insuficiențe renale, provocată de calculi renali (*„pietre la rinichi"*).

Între cauzele de deces întâlnim și infecțiile contactate la naștere de femeile gravide, din pricina igienei precare a actului nașterii și a absenței unei asistențe medicale specializate, cele mai multe dintre gravide născând acasă sub îndrumarea unei moașe cu cunoștințe și abilități empirice. Menționăm aici cazul unei femei de 39 de ani, decedată în urma nașterii, datorită febrei puerperale[26].

---

[22] Eugen Ghiță, *Evoluția demografică...*, p. 148.

[23] Difteria reprezintă o boală infecțioasă și contagioasă produsă de bacilul Loeffler care afectează cu precădere copiii, manifestându-se la debut printr-o angină sau laringită și prin manifestări toxice, care apar uneori după câteva săptămâni și afectează îndeosebi miocardul, sistemul nervos periferic și rinichii. Astăzi, datorită vaccinului antidifteric, boala a devenit foarte rară (cf. www.dictio.ro/medical/, consultat la data de 21.08.2014, ora 15:53).

[24] Tifosul exantematic este o boală infecțioasă, contagioasă și epidemică, produsă de bacilul „Rickettsia prowazeki" și transmisă de păduchi. După o incubație de la 5 la 20 de zile, boala începe să se manifeste prin stări febrile, exantem rozeoliform difuz al corpului, hemoragii subcutanate, dureri difuze, confuzie mintală, depresie nervoasă și o stare toxiinfecțioasă gravă. Astăzi, datorită condițiilor superioare de igienă și a vaccinării, boala este extrem de rară (*Ibidem*).

[25] Cunoscută în trecut drept „boala regilor" sau „boala oamenilor bogați", guta sau podagra reprezintă o stare patologică determinată de o tulburare a metabolismului, mai precis de acumularea unui nivel ridicat de acid uric în sânge. În timp, acidul uric se cristalizează, iar cristalele se depun pe încheieturi, tendoane și pe țesuturile din jurul lor. Boala se manifestă prin atacuri dese de artrită inflamatorie acută (încheieturi umflate, roșii, moi și febrile), dar se poate prezenta și ca depozite de urați, calculi renali sau nefropatie urică (*Ibidem*).

[26] Febra puerperală este o stare febrilă cu complicații apărute în urma unei nașteri sau a unui avort (cf. http://www.wrongdiagnosis.com/medical/ consultat în data de 21.08.2014, la ora 22:20). Cu referire directă la febra puerperală, care se făcea vinovată de producerea a numeroase decese în rândul mamelor din Vechiul Regat (aserțiunea rămâne valabilă, în linii generale, și pentru mediul românesc transilvan), marele savant Victor Babeș afirma, la începutul secolului XX, următoarele: „ *Această febră puerperală este aproape necunoscută în țările cele mai civilizate și se combate prin moașa învățată în școli; se propagă însă prin moașele empirice și prin alte moașe neconștiincioase, care nu observă la manipulațiunile facerii și la îngrijirea lăuzei principiile asepsiei și antisepsiei* [...] *Putem spune că astăzi numărul moașelor este insuficient, dar și unde există moașe, țăranul se adresează*

Moartea avea uneori marea iscusință de a-l surprinde pe om total nepregătit pentru întâlnirea cu eternitatea, instalându-se ca urmare a unor acccidente neprevăzute. Între accidentele cu impact mortal repertoriem un înec, ce pune capăt vieții unei femei de 48 de ani. De asemenea, amintim și cazul lui Gligor Tocae, de 46 de ani, care *„a picat de pe o clae de fân și și-a rupt grumajii, îndată a murit în hotar"*.

Viața grea, depresiile și angoasele cotidiene, solitudinea sau decepțiile sentimentale au constituit în trecut, ca și în zilele de astăzi, tot atâtea motive care i-au determinat pe unii indivizi, incapabili să mai găsească soluții, să renunțe la viață în favoarea morții, prin gestul reprobat religios al sinuciderii[27]. Un astfel de caz este cel al servitoarei Maria Bucur, născută în localitatea Sânmihai (Mihai Viteazul), în vârstă de 18 ani, care se sinucide prin spânzurare în ograda stăpânului său.

Nu putem încheia scurta incursiune în universul maladiilor care provocau decesul locuitorilor din această parohie fără a urmări incidența bolilor pe diferite categorii de vârstă. Astfel, în intervalul de la 0 la 20 de ani se murea îndeosebi de difterie, tuberculoză, pneumonie, dureri în gât sau tuse. În segmentul vârstei mature – 21-50 de ani, cauzele de deces erau legate de accidente sau febră puerperală. Bolile senectuții (51-83 de ani) țineau mai cu seamă de o debilitate firească a organismului și a funcțiilor sale vitale, la care se adăugau guta sau tifosul exantematic.

În disputa permanentă dintre viață și moarte, unele dintre cele mai spectaculoase momente au fost oferite de cei care au reușit să înșele moartea pentru o lungă perioadă de timp. De altfel, robustețea fizică a unei comunități se verifică și în speranța de a atinge o vârstă cât mai înaintată[28]. Condițiile mai bune de viață, cumpătarea, eliminarea exceselor sau moștenirea genetică sunt tot atâția factori favorizanți ai unei longevități ridicate[29]. Din totalitatea decedaților înregistrați în cei doi ani confirmați documentar, un număr de 6 reușesc să treacă de vârsta de 70 de ani, reprezentând un procent de 12,5%. Pentru intervalul temporal avut în vedere, cea mai vârstnică persoană din cadrul comunității ortodoxe din Turda a fost Iacob Petean, care a trăit 83 de ani, urmat de Constantin Popa, decedat la vârsta de 82 de ani.

Din perspectiva prevederilor canoanelor bisericești, muribunzii trebuiau spovediți și împărtășiți de către preot în apropierea momentului morții, act sacral prin care sufletul credinciosului era pregătit pentru călătoria spre lumea de dincolo. Totuși, unii dintre decedații parohiei au fost înmormântați fără acordarea tainei spovedaniei, fie din pricina unei morți violente (sinucidere, accident), fie din cauză că familia sau apropiații muribundului omiseseră să-l anunțe pe preot în legătură cu starea sa de sănătate. Dintre cei 48 de indivizi decedați în anii 1897-1898, un număr de 11 au murit fără acordarea sacramentului spovedaniei de către preotul Simion Bologa.

După avizul medical obligatoriu, care certifica instalarea morții, eventual și cauzele acesteia, ultimul drum al decedatului se încheia invariabil la locul de veci, acolo unde, după finalul serviciului religios (prohodul), săvârșit de preot și cantor în prezența rudelor și apropiaților, își lua rămas bun pentru totdeauna de la lumea pământeană. Ca regulă generală, decedații erau înmormântați în cele două cimitire ale urbei (*„cimitirul unguresc"* – cimitirul din Turda Nouă - și *„cimitirul Turzii de Sus"* – cimitirul central al orașului), dar există destule situații în care familia preferă alte amplasamente întru eternitate pentru rudele decedate (*în hotarul Turzii, în hotarul Turzii spre Crairât, în hotarul Turzii la Cioara, la hodaia lui Zaleya Janos, în fânața Baldonier, în propria vie, în viile Szent Janos, la Viragos*). Însemnările preoților subliniază uneori drama prin care treceau unele familii, ca urmare a prezenței atotputernice a morții. Amintim, astfel, tragedia familiei Chiș al cărei prunc, Ioan, decedat la vârsta de numai 2 zile este îngropat în via familiei, *„cu maică-sa într-un loc"*, o mamă, Ileana, care decedase în urma complicațiilor survenite la naștere. Prin urmare, două vieți răpuse într-un interval de timp extrem de scurt de implacabila și nemiloasa moarte.

---

de preferință babelor care nu numai că periclitează viața mamei, dar îngrijesc copilul nou născut atât de rău, încât acesta moare în cele mai multe cazuri curând după facere" (Victor Babeș, *Boalele țăranului român: conferință ținută în diua de 27 ianuarie în localul Societății „Tinerimea Română"*, Tipo-litografia Societății „Tiparul", Bucuresci, 1901, p. 6-8).

[27] Gestul deliberat al suicidului, cel mai grav păcat al omului în fața lui Dumnezeu, creatorul vieții, atrăgea după sine refuzul celebrării ceremoniilor rituale funebre, îngroparea defunctului în afara cimitirului sau într-o margine de cimitir destinată exclusiv sinucigașilor și celor care trăiseră la liziera sentimentului religios, de cele mai multe ori fără cruce mortuară, precum și refuzul pomenirilor ulterioare cu prilejul Sfintei Liturghii sau a altor servicii religioase.

[28] Eugen Ghiță, *Evoluția demografică...*, p. 147.

[29] *Ibidem.*

Tabelul nr. 4: Situația privind mortalitatea în parohia ortodoxă Viișoara-Agârbiciu între 1884-1900[30]

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total	Suma ani	Vârsta medie	V. medie fără mortalit. inf.	% copii morți între 0-10 ani	Nr. de născuți	% mortalit. infantilă
1884	10	7	-	1	2	1	2	1	1	-	-	25	426	17,04	28,40	68,00	59	16,95
1885	19	21	1	1	-	2	3	3	2	-	1	53	813	15,33	23,91	75,47	49	38,78
1886	19	3	1	1	2	2	1	1	3	-	-	33	562	17,03	40,14	66,66	49	38,78
1887	14	13	1	3	5	4	2	5	1	2	-	50	1231	24,62	34,19	54,00	59	23,73
1888	10	15	2	2	1	1	3	3	3	-	-	40	803	20,05	26,76	62,50	66	15,15
1889	19	3	5	6	1	1	2	2	1	-	-	40	638	15,95	30,38	55,00	62	30,65
1890	14	5	1	1	4	2	2	4	1	3	-	37	1025	27,70	44,57	51,35	48	29,17
1891	12	10	3	5	3	3	4	2	3	1	1	47	1198	25,49	34,23	46,80	51	23,53
1892	13	21	1	3	3	2	1	1	2	-	-	47	681	14,49	20,02	72,34	45	28,89
1893	15	5	1	3	2	3	4	1	1	-	-	35	708	20,23	35,40	57,14	63	23,81
1894	8	9	-	1	1	1	4	2	1	-	1	28	696	24,86	34,80	60,71	38	21,05
1895	16	14	-	-	1	1	3	2	3	-	-	40	667	16,68	27,79	75,00	50	32,00
1896	15	13	-	4	1	9	4	2	1	2	1	52	1248	24,00	33,73	53,85	46	32,60
1897	6	2	4	1	3	3	6	1	8	-	-	34	1321	38,85	47,18	23,53	46	13,04
1898	7	15	1	4	1	2	5	4	1	-	-	40	893	22,33	27,06	55,00	34	20,59
1899	10	6	1	1	1	2	2	2	1	1	-	27	581	21,52	34,18	59,26	34	29,41
1900	8	7	1	4	-	1	3	4	2	-	-	30	862	28,73	39,18	50,00	42	19,04
Total	**215**	**169**	**23**	**41**	**31**	**40**	**51**	**40**	**35**	**9**	**4**	**658**	**14353**	**21,81**	**32,39**	**58,03**	**841**	**25,56**

A doua comunitate religioasă analizată sub aspectul mortalității este cea din Viișoara (Agârbiciu), unde a funcționat sediul oficiului protopopesc până la începutul secolului XX. În intervalul 1884-1900, pentru care dispunem de informații documentare, au decedat în această parohie un număr de 658 de indivizi, cu o medie anuală de 38,70. Oscilații mai mari de la medie s-au înregistrat atât în sens pozitiv (un număr mai mic de decese), precum anul 1884, cu numai 25 de morți, cât și în sens negativ (un număr mai mare de decese), precum anii 1885, cu 53 de morți, și 1896, cu 52 de morți. Rata brută de mortalitate (RBM) o putem calcula, cu aproximările de rigoare, prin raportarea mediei anuale de decese la numărul credincioșilor din parohie la momentul anului 1880[31]. Pe baza acestui algoritm de calcul ajungem la un indice de mortalitate de 39,93‰, foarte apropiat de cel înregistrat în cazul parohiei urbane Turda, prin urmare, mai ridicat decât cel repertoriat la nivelul Transilvaniei. Numărul relativ de mare de decese a fost compensat de indicele ratei brute a natalității (RBN), care a fost, pentru aceeași perioadă temporală, de 51,05‰, diferența corespunzând unui spor mediu net de 10,76 persoane pe an.

Speranța de viață la naștere era mult mai redusă decât cea surprinsă în cazul comunității ortodoxe din Turda, cifrându-se la doar 21,81 ani, ea crescând cu aproape 50% în cazul pruncilor care aniversau cu bine primul lor an de viață, la 32,39 ani. Pentru cei care traversau fără probleme intervalul copilăriei mici (0-10 ani), așteptarea atingerii vârstei de 50 de ani nu era deloc improbabilă în comunitatea ortodoxă din Viișoara.

---

[30] Sursa datelor statistice: Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Viișoara (1884-1910).

[31] Conform datelor publicate ale recensământului din anul 1880, parohia ortodoxă Viișoara număra în acel an 969 enoriași (vezi *Recensământul din 1880. Transilvania,* coord. Traian Rotariu, Cluj-Napoca, 1997, p. 160).

Indicatorul mortalității infantile, calculat pentru întreg intervalul avut în vedere, relevă un procent de 25,56%, valoare mai ridicată decât cea sesizată în cadrul parohiei Turda (practic, mai mult de un copil din patru deceda până la împlinirea vârstei de 1 an). Diferiți ani (1885, 1886, 1895, 1896) se disting printr-un nivel mai ridicat al mortalității infantile în raport cu media, cu valori cuprinse între 32 și 38,78%. Sunt ani caracterizați de o incidență mult mai mare a maladiilor care afectează în special copiii mici (pneumonie, varicelă, malarie, scarlatină, difterie). Abateri semnificative, în sens pozitiv, de la media mortalității infantile se înregistrează în anii 1897 și 1888, care propun procentaje de 13,04%, respectiv 15,15%. Indicele procentual al copiilor decedați până la vârsta de 10 ani (58,03%), relevă o situație și mai gravă, căci mai bine de jumătate dintre pruncii comunității nu reușeau să depășească pragul copilăriei mici. Și aici se impun o serie de ani (1885, 1892, 1895), care propun procente superioare mediei, de peste 70%.

Tabel nr. 5: Distribuția pe sexe a deceselor în parohia ortodoxă Viișoara-Agârbiciu între 1884-1900

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total
Bărbați	111	87	9	21	17	32	30	22	15	3	2	**349**
Femei	105	82	14	20	14	8	20	18	20	6	2	**309**

În ceea ce privește repartiția pe sexe a decedaților, constatăm un ușor avans al sexului masculin (53,03%), în raport cu cel feminin (46,97%). Procentajele obținute corespund unui indice superior al nașterilor masculine în perioada de timp studiată: din cei 841 de copii născuți în această comunitate, în decupajul temporal 1884-1900, 446 sunt de sex masculin (53,03%), iar 395 sunt de sex feminin (46,97%). Fenomenul mortalității infantile are un impact ușor mai ridicat asupra segmentului feminin al populației (33,98% din totalitatea femeilor decedate și 26,58% din numărul total al nou-născuților de sex feminin înregistrați în perioada cercetată), în raport cu cel masculin (31,8% din numărul total al bărbaților decedați și 24,88% din cuantumul total al nou-născuților băieți din intervalului studiat). Surprindem, de asemenea, un ușor avantaj al indicelui feminin al mortalității copiilor între 1-10 ani (26,53% din numărul total al femeilor decedate), față de cel masculin (24,92% din totalitatea bărbaților decedați).

Tabelul nr. 6: Distribuția sezonieră/lunară a deceselor în parohia ortodoxă Viișoara-Agârbiciu între 1884-1900

Anul/ Luna	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Noi.	Dec.
1884	-	-	1	3	2	1	-	5	1	3	4	5
1885	5	4	11	6	3	6	-	5	4	4	3	2
1886	3	-	1	2	4	-	4	6	8	2	2	2
1887	3	3	2	3	1	6	3	5	6	7	6	5
1888	3	8	6	5	4	2	-	4	1	4	1	2
1889	6	3	3	6	6	4	1	1	3	4	-	3
1890	4	3	4	3	-	3	2	7	5	2	2	2
1891	1	1	4	5	2	2	7	4	4	4	5	7
1892	1	9	8	4	4	2	3	3	4	4	3	2
1893	3	4	5	3	2	2	1	6	2	3	1	2
1894	3	3	4	2	3	4	-	1	1	-	1	5
1895	2	5	2	2	3	3	7	2	1	7	2	4
1896	9	5	9	-	4	4	3	8	3	6	2	-
1897	6	4	4	3	1	2	-	-	-	4	4	6
1898	2	6	4	1	-	7	4	1	3	4	6	1
1899	3	3	7	3	1	2	1	-	2	3	2	-
1900	4	1	4	1	4	2	1	2	2	2	2	7
Total	**58**	**62**	**79**	**52**	**44**	**52**	**37**	**60**	**50**	**63**	**46**	**55**

Repartiția sezonieră a deceselor urmează aproximativ aceleași coordonate identificate în cazul parohiei Turda, chiar dacă diferențele sesizate între cele 4 anotimpuri ale anului sunt mult mai reduse. Concret, cele mai numeroase decese se înregistrează în lunile sezonului de iarnă (175, reprezentând 26,59%) și primăvară (175, reprezentând 26,59%), perioade ale anului în care organismul uman, fragilizat și de extinsele perioade de post, se confruntă fie cu temperaturile scăzute ale anotimpului hibernal, fie cu potențialul microbian și virotic accentuat al debutului de primăvară. La polul opus se situează lunile de toamnă (159 de decese, reprezentând 24,16%) și, mai cu seamă, cele corespunzând anotimpului estival (149 de decese, reprezentând 22,64%), perioade ale anului cu o mare abundență de produse alimentare care fortifiau și imunizau, într-o mai mare măsură, corpul uman. Un aspect demn de remarcat este faptul că, aidoma precum în cazul parohiei Turda, cele mai multe decese se înregistrează în luna martie (12% din numărul total de decese), urmată de luna octombrie (9,57%) și februarie (9,42%).

Tabelul nr. 7: Tipuri de boli și cauze de deces în parohia ortodoxă Viișoara (Agârbiciu) între 1884-1900

Tipul	Denumirea actuală	Denumirea în registre	Nr. Cazuri
Boli infecțioase-contagioase	tuberculoză	*oftică,boală uscată*	16
	tifos exantematic	*lingoare*	4
	difterie	*difteris*	9
	rujeolă (pojar)	*vărsat roșu*	1
	scarlatină	*zapor*	25
	malarie (paludism, friguri palustre)	*mâlcez*	2
	pneumonie	*aprindere de plămâni*	7
	dizenterie	*scursoare*	9
	meningită	*boală de creieri*	1
			72
Simptome morbide	intoxicație	*alterațiune*	1
	dureri în gât	*durere de grumaz*	1
	durere de inimă		4
	durere de burtă	*durere de foale*	1
	Crampe	*fras*	1
	boală de inimă		1
	zgârciuri la inimă		2
	boală de stomac		1
	zgârciuri la stomac		1
			13
Condiția fizică	neputință bătrânească, slăbiciune	*slăbiciune totală, bătrânețe adâncă*	11
	debilitate fizică la naștere	*slab din naștere*	14
	suferință îndelungată	*boală îndelungată*	7
			32
Stări patologice	hidropizie	*boală de apă*	7
	hectică		3
	gută (podagră)		4
			14
Boli ale sistemului nervos	apoplexie		**2**
Accidente/crime/sinucideri	înec		6
	îngheț		1
	arsuri		1
	zdrobit de car		1
	trăznit de fulger		1
	contuzie puternică	*vătămătură*	1
	crime		2
	sinucideri		2
			15
Infecții	complicații la naștere		**5**

Registrul matricolar al acestei parohii este mai darnic în informații cu privire la maladiile principale ale perioadei investigate, cele care se făceau vinovate de decesele credincioșilor acestei comunități confesionale. Chiar dacă, și în această enorie, cea mai mare parte a deceselor sunt înregistrate drept „*morți naturale sau obișnuite*" (503 cazuri din 658), fără ca astfel să fim în măsură să surprindem adevărata cauză a sfârșitului vieții unui individ, există totuși suficiente consemnări ale diagnosticelor medicale ale deceselor, pe baza cărora am încercat să emitem o serie de opinii. Maladii infecțioase-contagioase, boli asociate condiției fizice precare, boli interne, diverse stări patologice, boli ale sistemului nervos, diferite accidente sau stări infecțioase, reprezintă tot atâtea cauze de deces sesizabile la oamenii din această parohie. Igiena minimală, lipsa măsurilor profilactice în cazul declanșării unor epidemii, frigul și umezeala asociate anotimpului hibernal, cunoștințele medicale extrem de reduse ale populației, alimentația dezechilibrată, aglomerația din unele locuințe sau vulnerabilitatea foarte mare a copiilor mici, au reprezentat redutabile obstacole în disputa permanentă a omului cu moartea[32].

Analiza documentelor ne permite să sesizăm din capul locului numeroasele decese provocate de bolile infecțioase-contagioase, care reprezintă aproape jumătate (47,09%) din numărul total al deceselor pentru care cunoaștem diagnosticul medical. Între aceste maladii, un loc de prim plan îl ocupă tuberculoza (*oftica, ftizia*), vinovată de moartea a 16 locuitori. Virulentă mai cu seamă în lunile sezonului rece și ale celui de primăvară, teribila maladie pulmonară afectează, cu deosebire, segmentul de vârstă 30-60 de ani, doar trei persoane neîncadrându-se în acest interval temporal, dintre care 2 copii cu vârste de 3 ani și unul de 11 ani și 11 luni[33]. Tifosul exantematic, maladie a carențelor alimentare și a lipsei de igienă[34], este și el prezent în acest grup confesional, tăind firul vieții a patru suflete, cu vârste cuprinse între 3 și 39 de ani. În cazul acestei maladii infecțioase, perioadele de apogeu, care se finalizează cu decesul suferinzilor, corespund finalului de toamnă și intervalului sezonului rece. Boală de tip infecțios, pneumonia afectează exclusiv segmentul vârstei mature și a începutului senectuții, prin urmare intervalul cuprins între 30 și 55 de ani, acționând acut asupra organismului uman în lunile sezonului rece și ale celui de primăvară, dar și în luna august, favorizată probabil acum și de efortul fizic considerabil depus în timpul lucrărilor calendarului agricol[35].

Lipsa sistematizării și igienizării localităților rurale, care se transpune inclusiv în prezența unor zone mlăștinoase în perimetrul sau în spațiul imediat adiacent așezărilor umane, este de natură să favorizeze apariția și impactul malariei sau paludismului, care afectează în această comunitate copiii foarte mici, cu vârste sub 1 an.

Încheiem analiza impactului maladiilor infecțioase-contagioase asupra locuitorilor acestei enorii ortodoxe cu așa-numitele boli ale copilăriei, între care regăsim varicela, difteria, dizenteria și, mai cu seamă, scarlatina. Dacă rujeola sau pojarul (*vărsatul roșu*) este o boală cu o prezență marginală în comunitatea analizată, reprezentând cauza unui singur deces, cel al unui prunc de 9 luni, celelalte trei maladii declanșează adevărate epidemii, care se soldează cu un flux mult mai mare de decese în rândul copiilor. Difteria, boală a copilăriei prin excelență, reprezintă cauza decesului a 9 copii, cu vârste diverse, încadrate între 1 an și 10 luni și 14 ani, acționând cu deosebită virulență în intervalul iunie-iulie 1895. Această maladie, recunoscută prin gradul mare de contagiozitate[36], se face vinovată de producerea

---

[32] Eugen Ghiță, *Evoluția demografică...*, p. 149.

[33] Tuberculoza este un model clasic de boală de tip social, reprezentând, în perioada studiată, unul dintre factorii cei mai importanți de scădere biologică a comunității etnice românești din Transilvania. Această maladie rămâne redutabilă și în prima parte a secolului XX, constituind a V-a cauză de mortalitate din România antebelică și interbelică, decesele datorate acestei boli infecțioase reprezentând aproape 10% din mortalitatea generală (cf. Oana Andreescu, *Tuberculoza, boală socială în prima jumătate a secolului XX în România (1901-1940)*, în „Istoria Medicinei", nr. 2/2013, p. 69-70). Savantul român Victor Babeș aprecia, la sfârșitul secolului al XIX-lea, că aproximativ 14% din locuitorii continentului european decedau din cauza tuberculozei, maladie cu cea mai mare arie de răspândire în marile aglomerări urbane ale Europei (Victor Babeș, *Opt conferințe publice*, Tipografia „Voința Națională", Bucuresci, 1893, p. 98).

[34] Pentru cunoscutul bacteriolog Victor Babeș, principalele cauze ale apariției tifosului erau „*apa rea de care se folosesc țăranii la băut și la gătit, și apoi nutriținea rea și insuficientă*" (Victor Babeș, *Boalele țăranului...*, p. 15).

[35] Pneumonia reprezenta una dintre bolile care generau un mare număr de decese la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Pentru prevenția acestei maladii microbiene, medicii și savanții perioadei recomandau protejarea organismului de infecțiile căilor respiratorii (în special de gripă), tratarea corespunzătoare a afecțiunilor aparatului respirator până la vindecarea lor completă, fortifierea sistematică a corpului uman, dar și evitarea oboselii, a aerului poluat sau a alcoolismului (cf. Victor Babeș, *Cercetări nouă despre pneumonie*, București, 1915, p. 11-12).

[36] Într-unul dintre studiile sale, publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea, savantul român Victor Babeș aprecia că maladia

unor adevărate drame familiale. Ilustrăm cele menționate cu cazul familiei lui Simion Ogrean, care îi pierde, în 3 și 12 februarie 1894, pe cei doi băieți, Toma și Iosif, cu vârste de 2 ani și 7 luni, respectiv 6 ani, dar și cu tragedia familiei lui Simion Corociu, căreia această boală contagioasă îi răpește pe cei doi frați Ana și Ioan, de 6 și 3 ani, decedați în 17, respectiv 20 iunie 1895. Dizenteria[37] va provoca, la rândul ei, în intervalul august 1886-februarie 1887, decesul a nu mai puțin de 9 persoane, dintre care 7 copii, cu vârste între 1 și 3 ani, și 2 bărbați cu vârsta de 48, respectiv 74 de ani.

Mult mai acut s-a manifestat scarlatina (*zaporul*), care a afectat puternic această comunitate, trimițând în brațele insensibilei și imuabilei morți un număr de 25 de copii, cu vârste cuprinse, la limitele extreme, între 8 zile și 8 ani și 8 luni[38]. De fapt, în cazul acestei maladii contagioase, putem vorbi de adevărate focare epidemice prezente în cadrul grupului social investigat pe tot parcursul anului 1887 și în prima jumătate a anului 1888. Scarlatina, ca armă redutabilă din arsenalul morții, este și ea responsabilă de tragediile produse în unele familii, precum cea a lui Vasile Turcan, care, în luna octombrie a anului 1887, pierde trei copiii, Teodora, Susana și Ilie, cu vârste de 3 ani, 1 an, respectiv 6 ani și 9 luni sau cea a lui Vasile Stoica, care, în ianuarie 1888, le pierde pe fetițele Maria și Ana, cu vârste de 7 ani și 4 luni, respectiv 1 an și 7 luni. Între maladiile infecțioase care întrerup firul vieții oamenilor din această parohie se numără și meningita, afecțiune care provoacă decesul unui bărbat de 56 de ani.

Simptomele morbide asociate de multe ori unor boli interne determină decesul a 14 persoane, individualizându-se, în acest sens, afecțiunile cardiace și cele gastro-intestinale.

Condiția fizică precară, fie că ne referim la copii, persoane mature sau bătrâni, a reprezentat un handicap major în lupta pentru supraviețuire în condițiile existențiale ale sfârșitului de secol XIX. Fragilitatea organismului, drept cauză a decesului, rămâne însă specifică pruncilor foarte mici, unii dintre ei abia născuți, căci nu mai puțin de 14 asemenea copii mor într-un interval de la jumătate de oră până la 1 lună de la naștere. Debilitatea fizică afectează și segmentul persoanelor ajunse la vârsta senectuții, fiind consemnată matricolar, în cazul credicioșilor de peste 60 de ani, cu apelative lingvistice sugestive: „*slăbiciune totală*", „*adânci bătrâneți*", „*a murit de slăbiciune, de mulțimea anilor*" sau „*a murit de greutatea anilor cei mulți*". Suferința îndelungată, surprinsă în cazul tuturor categoriilor de vârstă, a constituit un alt impediment în disputa omului cu moartea.

Decesele survenite în urma unor stări patologice, prelungite perioade de timp mai lungi sau mai scurte, scot la lumină trei maladii cu impact asupra locuitorilor din această parohie, în relație directă cu standardul vieții și nutriția deficitară: hidropizia[39], hectica[40] și guta (podagra). Tabloul morbid din această comunitate este întregit de maladii ale sistemului nervos (apoplexie) și de infecții generate de

---

difterică acționa cu extremă virulență în rândul populației slovace și a celei românești din partea maghiară a Monarhiei dualiste, cca. 22200 de copii slovaci și români decedând din pricina acestei boli în cursul anului 1894. Una dintre cauzele extinsei răspândiri a difteriei în rândul populațiilor menționate era lipsa igienei și a măsurilor profilactice din grădinițele de copii. Marele om de știință român atrăgea atenția asupra contagiozității extreme a acestei boli infecțioase, care se putea transmite cu ușurință la medicii, rudele sau îngrijitorii care ajungeau în contact direct cu copilul bolnav. Conform opiniei savantului, cei mai expuși infectării cu microbul difteric erau copiii mici, cu vârste de până la 10-13 ani, mai cu seamă dacă aveau o predispoziție genetică pentru afecțiuni ale aparatului respirator. Ca măsură preventivă, marele om de știință recomanda, ca în cazul epidemiilor de difterie, copiii fie îndrumați să facă, de mai multe ori pe zi, gargară cu suc de lămâie sau cu acid citric în concentrație de 1:100 (Victor Babeș, *Șapte conferințe publice*, capitolul *Despre difterie*, Bucuresci, 1900, p. 44-45).

[37] Dizenteria reprezintă o infecție acută, cu tendință de cronicizare, localizată în intestinul gros, provocată de germeni din grupul bacililor dizenteriei și caracterizată prin frecvente scaune diareice sanguinolente (*Dicționar Enciclopedic*, vol II, București, 1996, p. 116).

[38] Medicii perioadei propuneau o serie măsuri curative în cazul copiilor suferinzi de scarlatină: „*Bolnavii de scarlatină nu trebuie să se învelească cu țoale groase, căci ei au deja prea multă căldură înlăuntrul corpului, ci camera în care zac să se aerisească de două ori pe zi, iar în timpul verii mai adeseori. Să li se dea ca băutură apă curată, lapte dulce, lapte bătut, zeamă de varză (de curechi); bolnavii să facă adesea ori gargare cu apă căldicică în care s-a topit piatră acră, o linguriță de piatră acră pisată într-un litru de apă, ori cu apă de var limpede* [...] *Oblojirea gâtului cu slănină râncedă și cu măsline nu folosește nimic. Dacă după trecerea scarlatinei se umflă obrazul, pântecele, picioarele și alte părți ale corpului, atunci să se puie bolnavul din nou în pat și să i se dea să bea, de 2 ori pe zi, ceai de boabe de ienupăr*" (Iacob Felix, *Medicul poporului*, partea I, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucuresci, 1903, p. 47-48).

[39] Hidropizia, numită și ciroză hidrică, boală de apă sau dropică, este o stare patologică manifestată prin acumularea de lichid seros în țesuturi. Boala este determinată, cu precădere, de afecțiuni renale sau de insuficiență cardiacă congestivă (cf. Eugen Ghiță, *Evoluția demografică...*, p. 151, nota 40).

[40] Hectica reprezintă o stare tuberculoasă cu stare febrilă lentă, lungă și alternantă, iar simptomatologia maladiei include febră, frisoane, transpirații și înroșirea feței (*Ibidem*, nota 41).

complicațiile survenite la naștere (5 femei adulte, cu vârste între 25 și 35 de ani, mor din această pricină).

Pe lângă bolile enumerate deja, ritmurile vieții cotidiene, muncile agricole și pastorale, dar și gradul de infracționalitate au generat un număr de 15 decese. Apele reci și repezi ale Arieșului au cerut drept tribut 6 suflete, fulgerul a curmat viața unei tinere de 14 ani, iar frigul anotimpului rece, coroborat cu consumul de alcool în exces, a dus la decesul unui bărbat de 60 de ani, care *„a înghețat beat pe stradă"*. Neglijența parentală s-a soldat cu moartea unui prunc de 3 ani, Ioan Iova, *„ars în căldarea cu apă fiartă"*, în vreme ce, pe Teodor Rus, în vârstă de 35 de ani, *„l-a omorât carul împovărat al lui Nagy Micloș"*.

Depresiile și angoasele cotidiene au provocat 2 cazuri de suicid în rândul bărbaților: Ioan Florea, în vârstă de 65 de ani, care s-a spânzurat (*„s-a acățat însuși"*), și Mihail Felecan, în etate de 46 de ani, care s-a aruncat în fântână (*„a murit în fântână"*). Crimele au dus la moartea a doi bărbați de 40, respectiv 42 de ani, în timp ce contuziile puternice au răpit și ele 2 vieți omenești.

Urmărind cauzalitatea deceselor pe categorii de vârstă suntem în măsură să afirmăm că, în intervalul 0-20 de ani, se murea îndeosebi de debilitate fizică (în cazul copiilor sub 1 an), varicelă, difterie, scarlatină, malarie, dizenterie, dureri în gât, precum și de afecțiuni cardiace și gastro-intestinale. În segmentul vârstei mature (21-50 de ani) s-a murit mai ales de tifos exantematic, pneumonie, tuberculoză, hidropizie, boli cardiace, accidente (în special înecuri) și crime. Pe lângă degradarea fizică a organismului, care a făcut din bătrânețe o cauză în sine de deces, bolile senectuții (50-104 ani) au fost guta (podagra), hectica, hidropizia, pneumonia și apoplexia.

Dacă ar fi să ne referim la fenomenul senectuții, cel care ne oferă măsura vigurozității fizice a comunității, atunci ar trebui să subliniem faptul că un număr de 48 de indivizi reușesc să depășească vârsta de 70 de ani, reprezentând un procent de 7,29%. Dintre aceștia, patru inși vor amâna întâlnirea cu moartea dincolo de pragul psihologic al celor 90 de ani. Venerabilii comunității au fost Maria Sebeni, decedată la vârsta de 95 de ani (născută în anul 1790), Sav Petrișor, care a trăit 94 de ani (născut în anul 1797), Sâia Crișan, decedată la vârsta de 94 de ani (născută în 1802) și, mai ales, Gavril Bențe, decedat la vârsta matusalemică de 104 ani (născut în 1790, în ultimul an de domnie al împăratului iluminist Iosif al II-lea de Habsburg).

Moartea unui individ din cadrul comunității avea darul de a provoca în universul mental al celorlalți o retrospecție a întregii vieți a defunctului, în centrul percepției individuale și colective aflându-se atât norma religioasă, cât și conduita socială. Nu este, prin urmare, surprinzător faptul că indivizilor cu o reputație negativă, cu o existență desfășurată la marginea sentimentului religios, le era refuzată de către Biserică asistența spirituală în antecamera morții. Asemenea condamnări spirituale pot fi întâlnite și în această parohie, căci preotul refuză să acorde ultima împărtășanie unui număr de 4 indivizi, *„oameni decăzuți moralicește"*.

Tabelul nr.8: Situația privind mortalitatea în parohia ortodoxă Oprișani-Cristiș între 1880-1886[41]

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total	Suma ani	Vârsta medie	V. medie fără mortalit. inf.	% copii morți între 0-10 ani	Nr. de născuți	% mortalit. infantilă
1880	5	2	3	-	3	-	2	-	-	-	-	15	270	18,00	27,00	46,67	15	33,33
1881	4	5	1	-	1	3	-	-	1	-	-	15	262	17,47	23,18	60,00	16	25,00
1882	3	2	-	-	2	1	1	1	-	-	-	10	246	24,60	35,14	50,00	18	16,67
1883	3	-	1	-	-	1	-	2	-	-	-	7	199	28,43	49,75	42,86	5	60,00

[41] Sursa datelor statistice: Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Oprișani (1850-1886).

1884	6	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	10	64	6,40	16,00	90,00	Lipsă date	-
1885	2	-	-	-	1	2	1	-	-	-	-	6	186	31,00	46,50	33,33	Lipsă date	-
1886	4	3	1	1	1	2	2	-	-	-	-	14	305	21,79	30,50	50,00	Lipsă date	-
Total	**27**	**15**	**6**	**1**	**8**	**9**	**7**	**3**	**1**	-	-	**77**	**1532**	**21,09**	**32,58**	**53,26**	**54**	**33,75**

Cea de-a treia comunitate ortodoxă intrată în atenția analizei noastre a fost cea din Cristiș, în arealul căreia a apărut și s-a dezvoltat cartierul Oprișani al Turzii de astăzi. Din nefericire, datorită lacunelor documentare constatate în cazul acestei enorii, nu deținem informații decât pentru primii 7 ani ai perioadei supuse investigației noastre. Ca atare, în intervalul 1880-1886 au decedat în mica parohie Cristiș[42] un număr de 77 de persoane, cu o medie de 11 indivizi pe an. Abateri mai mari de la medie s-au constatat atât în sens pozitiv, precum anul 1885, când au decedat doar 6 persoane, cât și în sens negativ, precum anii 1880 și 1881, când au decedat 15 indivizi. Utilizând informațiile oferite de recensământul populației, efectuat de autoritățile maghiare în anul 1880, suntem în măsură să aproximăm o rată brută de mortalitate (RBM) în această parohie de 51,16‰, mult mai ridicată decât cea constatată în cazul colectivităților ortodoxe din Turda și Viișoara și net superioară celei înregistrate la nivelul întregului spațiu transilvan. Acest indice superior de mortalitate a fost, din fericire, contrabalansat de o rată brută de natalitate (RBN) de 68,83‰, fapt care a permis un spor natural pozitiv în această parohie.

Speranța de viață a unui nou născut era de 21,09 ani, ea crescând cu mai bine de jumătate în cazul copiilor care traversau cu bine primul lor an de viață, la 32,58 ani. În ceea cei privește pe copiii care reușeau să atingă aniversarea vârstei de 11 ani, speranța de viață se ridica la 42,65 ani. Indicele mortalității infantile poate fi doar estimat, deoarece lipsesc datele privitoare la numărul de nou-născuți pentru anii 1884,1885 și 1886. Cu toate aceste tare documentare, suntem în măsură să aproximăm o rată de mortalitate infantilă de 33,75%, mult mai ridicată decât cea constatată în parohiile Turda și Viișoara: practic, un copil din trei deceda în cursul primului său an de viață. În acest sens, se individualizează anul 1883, când 3 dintre cei 5 nou-născuți mor până la vârsta de 1 an. Rata de mortalitate în cazul copiilor mici (0-10 ani) este și mai mare, atingând valoarea procentuală de 53,26%. Se distinge din acest punct de vedere anul 1884, cu un indice al deceselor copiilor mici de nu mai puțin de 90%.

Tabel nr. 9: Distribuția pe sexe a deceselor în parohia ortodoxă Oprișani-Cristiș între 1880-1886

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total
Bărbați	13	6	5	-	4	3	2	3	1	-	-	**37**
Femei	14	9	1	1	4	6	5	-	-	-	-	**40**

Repartiția pe sexe a deceselor relevă un raport relativ echilibrat între segmentul masculin (48,05% din numărul total de decese) și cel feminin (51,95% din totalitatea deceselor). Mortalitatea infantilă afectează în aceeași măsură cele două sexe, corespunzând unui procent de 35% din numărul total al decedaților bărbați sau femei. În cazul mortalității copiilor cu vârsta cuprinsă între 1 și 10 ani, constatăm un ușor avantaj al sexului feminin (22,5% din numărul total al femeilor decedate), în raport cu sexul masculin (16,21% din totalitatea bărbaților decedați).

Tabelul nr. 10: Distribuția sezonieră/lunară a deceselor în parohia ortodoxă Oprișani-Cristiș între 1880-1886

Anul/Luna	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Noi.	Dec.
1880	2	1	4	-	-	-	3	1	2	1	-	1
1881	-	3	-	2	1	-	-	-	-	1	1	7
1882	2	1	-	-	2	-	1	1	1	-	-	2

[42] Datele recensământului din anul 1880 înregistrează un număr de 215 credincioși în parohia Cristiș (cf. *Recensământul din 1880...*, p. 135).

1883	-	2	-	-	-	1	1	1	-	-	1	1
1884	2	-	1	2	-	-	2	-	-	2	-	1
1885	-	-	-	-	-	-	1	-	2	1	-	2
1886	-	-	1	4	1	2	-	1	2	3	-	-
Total	**6**	**7**	**6**	**8**	**4**	**3**	**8**	**4**	**7**	**8**	**2**	**14**

Repartiția sezonieră a deceselor denotă faptul că cele mai multe dintre ele se produceau în perioada anotimpului rece (35,06%), urmate apoi de cele din lunile de primăvară (23,37%) și toamnă (22,07%). La polul opus se regăsesc decesele din perioada anotimpului estival, sensibil mai reduse ca pondere (19,48%). În ceea ce privește distribuția pe luni, cele mai multe dintre decese se produc în luna decembrie (18,18%), favorizate, cel mai probabil, de condițiile climatice specifice sezonului hibernal.

Dacă ne focusăm atenția asupra factorilor de deces din această parohie, se cuvine să subliniem faptul că cele mai multe dintre decese sunt consemnate în matricole, aidoma ca și în celelalte parohii, drept „*morți naturale sau obișnuite*", cel mai probabil dintr-o declinare de responsabilitate și competență a preotului paroh. Luând în considerare doar acele decese pentru care este menționat diagnosticul medical, putem afirma că între cauzele de deces specifice acestei parohii se regăsesc maladii infecțioase-contagioase, simptome morbide, maladii asociate stării fizice precare, accidente și omucideri.

În rândul bolilor infecțioase responsabile de producerea deceselor în cadrul acestei comunități confesionale identificăm pneumonia, variola (*vărsat*) și malaria, care afectează copiii foarte mici, cu vârste între 2 ani și 3 ani și 6 luni. Variola este maladia care provoacă o dramă inclusiv în familia preotului local Ioan Petruțiu, răpind-o din lumea viilor pe fiica acestuia Genoveva, în vârstă de 2 ani și 3 luni. Durerile în gât („*durere de grumaz*"), asociate unor infecții patogene ale căilor respiratorii, cu manifestare acuto-contagioasă în lunile ianuarie-februarie, reprezintă simptome morbide vinovate atât de decesul copiilor mici (surorile Susana și Anica Șamotea, cu vârste de 10 luni și 2 ani și 5 luni, mor din această pricină în 31 ianuarie, respectiv 2 februarie 1880), cât și a unor persoane adulte (spre exemplu Pelagia Crișan de 34 de ani).

Boala grea și îndelungată, care a afectat cu preponderență segmentul vârstei mature, a sortit morții un număr de 5 persoane. Accidentele, momente nefaste în viața de zi cu zi, au fost și ele responsabile de decesul a doi copii: Ileana Chirali, în vârstă de 3 ani, decedată într-un incendiu, și Ferenț Balazs, de 2 ani și 8 luni, strivit de carul cu vite. Tabloul morților din această enorie este întregit de un caz de crimă căruia îi cade victimă Iosif Lup, de 38 de ani, ucis prin înjunghiere.

Analiza fenomenului senectuții scoate la lumină o anumită fragilitate fiziologică a acestei comunități, în condițiile în care un singur individ reușește să depășească vârsta de 70 de ani, reprezentând 1,29% din numărul total al decedaților. Cea mai longevivă persoană din această parohie a fost Gligor Selegean, care a trăit până la vârsta de 75 de ani.

Tabelul nr. 11: Situația mortalității în parohia ortodoxă Călărași-Hărastăș între 1887-1900[43]

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total	Suma ani	Vârsta medie	V. medie fără mortalit. inf.	% copii morți între 0-10 ani	Nr. de născuți	% mortalit. infantilă
1887	6	2	1	-	-	1	-	-	1	-	-	11	144	13,09	28,80	72,72	14	42,85
1888	5	-	1	-	-	1	1	1	1	-	-	10	251	25,10	50,20	50,00	20	25,00
1889	1	5	-	-	-	-	1	-	1	-	-	8	161	20,12	23,00	75,00	20	5,00
1890	1	4	2	-	1	2	1	1	1	-	-	13	376	28,92	31,33	38,46	19	5,26
1891	4	4	2	-	1	1	-	-	-	-	-	12	125	10,41	15,62	66,66	14	28,57
1892	3	6	2	-	1	1	2	1	2	-	-	18	461	25,61	30,73	50,00	23	13,04
1893	2	3	2	1	1	-	-	-	1	-	-	10	183	18,30	22,87	50,00	20	10,00

[43] Sursa datelor statistice: Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Călărași (1887-1950).

1894	4	2	1	-	1	1	-	-	-	-	-	9	112	12,44	22,40	66,66	20	20,00
1895	3	2	1	-	-	-	1	-	-	-	-	7	70	10,00	17,50	71,42	12	25,00
1896	6	10	-	-	-	-	-	1	1	2	-	20	329	16,45	23,50	80,00	14	42,85
1897	6	2	1	1	-	-	1	4	3	-	-	18	593	32,94	49,41	44,44	21	28,57
1898	2	3	1	-	-	1	-	2	1	-	-	10	274	27,40	34,25	50,00	9	22,22
1899	3	3	1	-	-	2	3	3	-	-	-	15	475	31,66	39,58	40,00	19	15,78
1900	4	2	1	-	-	-	-	-	2	-	-	9	179	19,88	35,80	66,66	12	33,33
Total	**50**	**38**	**16**	**2**	**5**	**10**	**10**	**13**	**14**	**2**	-	**170**	**3733**	**20,88**	**30,35**	**58,71**	**237**	**21,09**

Pentru comunitatea ortodoxă din Călărași (Hărastăș), situată în imediata proximitate a orașului Turda, consemnările documentare debutează cu anul 1887. În cei 14 ani înregistrați în registrul matricolar al acestei parohii au decedat un număr de 170 de indivizi, cu o medie anuală de 12,14 persoane. Oscilații mai mari de la acestă medie s-au produs atât în sens negativ, precum anii 1892, 1896 și 1897, când numărul defuncților alternează între 18 și 20 de indivizi, cât și în sens pozitiv, precum anul 1895, cu doar 7 decedați. Având în vedere faptul că parohia Călărași înregistra, în anul 1880, un număr de 352 de credincioși[44], suntem în măsură să estimăm o rată brută de mortalitate (RBM) de 34,48‰, valoare sub cea consemnată pentru parohiile Turda, Viișoara și, mai cu seamă, Cristiș. Adăugând faptul că rata brută de natalitate (RBN) din această parohie se situează, pentru intervalul ultimelor două decenii ale secolului al XIX-lea, la un nivel de 46,02‰, ajungem la o dinamică demografică timid pozitivă a acestei comunități, diferența procentuală corespunzând unui spor mediu net de doar 4,78 persoane pe an.

Speranța de viață în cazul unui nou-născut era de 20,88 ani, ea crescând cu aproximativ 50% în cazul celor care treceau cu bine vârsta de 1 an, la 30,35 ani. Pentru indivizii care atingeau fără probleme pragul de 11 ani, expectanța de viață se situa în jurul vârstei de 43 de ani.

Indicele procentual al mortalității infantile atinge nivelul de 21,09%, ieșind în evidență anii 1887 și 1896, când acest indicator are o valoare aproape dublă față de medie, atingând valoarea de 42,85%. Frecvența deceselor înregistrate în rândul copiilor mici este și mai mare, corespunzând unui indice procentual de 58,71%. Și în acest caz putem menționa ani cu o rată de deces mult superioară mediei, așa cum sunt 1887 și 1889, când înregistrăm valori care depășesc pragul de 70% (prin urmare, mai mult de 2 copii din 3 decedau până la vârsta de 10 ani).

Tabelul nr. 12: Distribuția pe sexe a deceselor în parohia ortodoxă Călărași-Hărastăș între 1887-1900

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total
Bărbați	28	24	7	2	2	5	2	4	6	1	-	**81**
Femei	22	24	9	-	3	5	8	9	8	1	-	**89**

Tabelul nr. 11 relevă un raport ușor dezechilibrat al deceselor între cele două sexe: femeile reprezentând 52,35% din numărul total al decedaților, iar bărbații doar 47,65%. Mortalitatea infantilă reprezintă un fenomen care afectează mai cu seamă latura masculină a populației (băieții decedați până la vârsta de 1 an reprezintă 34,56% din numărul total al decedaților bărbați și 24,34% din numărul total al nou-născuților băieți din intervalul analizat, față de doar 24,71% cât reprezintă, în suma totală a femeilor decedate, fetițele cu vârsta sub 1 an, care corespund și unui procent de 18,03% din cuantumul total al nou-născuților de sex feminin consemnați în perioada cercetată). În ceea ce privește mortalitatea copiilor mici (1-10 ani), constatăm un timid avans al sexului masculin (29,62% din numărul total al bărbaților decedați) în fața celui feminin (26,96% din cuantumul total al femeilor decedate).

Tabelul nr. 13: Distribuția sezonieră/lunară a deceselor în parohia ortodoxă Călărași-Hărastăș între 1887-1900

Anul/ Luna	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Noi.	Dec.
1887	1	-	-	2	1	-	1	1	1	1	3	-

[44] cf. *Recensământul din 1880...*, p. 140.

1888	2	1	-	1	-	1	-	-	1	3	-	1
1889	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4	2	1
1890	1	-	2	1	1	-	2	-	1	-	1	4
1891	-	3	3	-	-	1	-	1	1	1	-	2
1892	2	2	2	1	1	-	1	2	2	3	1	1
1893	1	-	2	3	1	-	-	-	1	2	-	-
1894	-	1	-	1	-	-	1	-	2	2	1	1
1895	-	1	1	-	1	1	1	-	1	-	1	-
1896	-	1	1	-	-	-	1	1	2	1	1	12
1897	-	1	3	-	1	-	-	4	3	1	3	2
1898	1	2	-	-	-	-	-	4	1	-	1	1
1899	3	3	2	2	-	1	-	2	1	1	-	-
1900	-	-	-	-	2	2	-	2	-	1	1	1
Total	**12**	**15**	**16**	**11**	**8**	**6**	**7**	**17**	**17**	**20**	**15**	**26**

Conform datelor prezentate în tabelul de mai sus, anotimpul hibernal constituie perioada anului în care sunt consemnate cele mai numeroase decese (31,17%), urmat îndeaproape de lunile anotimpului autumnal (30,58%). La celălalt pol se regăsesc lunile sezonului de primăvară (20,58%) şi vară (17,64%). Decupajul lunar cu cea mai ridicată rată de decese este decembrie (15,29%), urmată de octombrie, cu un procentaj de 11,76%.

Repertoriind cauzele deceselor din această parohie ajungem la concluzia că populația acestei comunități religioase era lezată de maladii infecțioase-contagioase, simptome morbide, auxiliare unor afecțiuni, sau stări patologice. Viața de zi cu zi în această parohie consemnează și accidente nefericite cu consecințe fatale pentru locuitori.

În rândul bolilor infecțioase-contagioase cu incidență asupra persoanelor adulte din această comunitate ortodoxă, identificăm tuberculoza (6 decese), tifosul exantematic (3 decese), pneumonia (6 decese) şi gripa (2 decese). Raportat la această categorie de maladii, copiii sunt afectați de scarlatină (1 deces), variolă (2 decese), difterie (3 decese), tuse convulsivă (2 decese) şi, mai ales, de dizenterie (12 decese) şi malarie (13 decese). Dizenteria reprezintă unul dintre principalii factori favorizanți ai mortalității infantile, provocând decesul, cu preponderență, în rândul copiilor foarte mici, cu vârste cuprinse între o săptămână şi 9 luni. Malaria (paludismul) acționează, mai cu seamă, asupra segmentul copiilor între 1 şi 4 ani, determinând un număr de 8 decese.

Diferite simptome morbide figurează şi ele printre factorii de deces din această comunitate. Avem în vedere atât hemoragiile interne („*sânge de foale*"), cât şi afecțiunile de natură cardio-vasculară („*zgârci la inimă*"). Tabloul morbid este completat de diverse stări patologice, care slăbesc, într-o perioadă variabilă de timp, organismul uman, destinându-l în final morții, precum epilepsia, hidropizia, hectica sau astmul bronșic. Hectica, îndeosebi, este prezentă pe scară largă în cadrul acestui grup confesional, reprezentând cauza morții a nu mai puțin de 16 indivizi, între care şi învățătorul şcolii confesionale ortodoxe Alexandru Mureşan, în vârstă de doar 19 ani. Apoplexia, maladie a sistemului nervos, răpește şi ea o viață, în timp ce accidentele cotidiene (înecurile) trimit în lumea veşniciei 2 indivizi.

Analizând cauza deceselor pe categorii de vârstă, suntem în măsură să opinăm că de la 0 la 20 de ani se murea preponderent de scarlatină, difterie, malarie, dizenterie, variolă, tuse convulsivă („*măgărească*"), afecțiuni cardiace, astm bronșic, hidropizie şi hectică. Bolile vârstei mature (21-50 de ani) erau tuberculoza, pneumonia, tifosul exantematic, gripa, guturaiul şi hectica, în timp ce între maladiile senectuții (51-84 de ani) pot fi repertoriate tuberculoza, pneumonia, tifosul exantematic, hemoragiile sanguinolente, hidropizia, hectica sau apoplexia.

Sub aspectul senectuții remarcăm faptul că un număr de 16 indivizi reuşesc să depăşească vârsta de 70 de ani, reprezentând un procent de 9,41%. Cea mai vârstnică persoană din această comunitate a fost Maria Urcan, care a trăit 84 de ani, urmată de Vasile Bucşă, decedat la vârsta de 82 de ani.

Tabelul nr. 14: Situația mortalității în parohia ortodoxă Ruha-Agriș între 1885-1900[45]

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total	Suma ani	Vârsta medie	V. medie fără mortalit. inf.	% copii morți între 0-10 ani	Nr. de născuți	% mortalit. infantilă
1885	11	6	-	-	-	1	5	3	1	-	-	27	625	23,14	39,06	62,96	20	55,00
1886	9	-	-	1	1	2	1	-	1	1	-	16	379	23,68	54,14	56,25	40	22,50
1887	4	2	-	-	1	-	-	3	2	-	-	12	374	31,16	46,75	50,00	34	11,76
1888	3	9	1	1	1	1	-	3	-	-	-	19	384	20,21	24,00	63,15	22	13,63
1889	1	-	1	-	-	1	2	1	-	-	-	6	241	40,16	48,20	16,66	30	3,33
1890	12	8	-	1	2	-	1	3	1	-	-	28	452	16,14	28,25	71,42	24	50,00
1891	3	11	1	1	-	-	-	1	-	-	-	17	145	8,52	10,35	82,35	27	11,11
1892	4	16	5	-	1	1	1	2	-	-	-	30	377	12,56	14,50	66,66	17	23,52
1893	5	4	-	2	5	3	-	1	-	-	-	20	460	23,00	30,66	45,00	21	23,80
1894	4	5	1	2	-	3	1	1	1	-	-	18	405	22,50	28,92	50,00	27	14,81
1895	8	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-	11	181	16,45	60,33	72,72	29	27,58
1896	4	3	-	1	-	-	-	3	1	-	-	12	306	25,50	38,25	58,33	27	14,81
1897	7	6	-	1	2	-	1	-	1	1	-	19	328	17,26	27,33	68,42	25	28,00
1898	3	3	-	1	1	2	3	2	4	-	-	19	766	40,31	47,87	31,57	23	13,04
1899	6	1	-	1	2	1	-	-	-	-	-	11	151	13,72	30,20	63,63	24	25,00
1900	7	3	1	-	1	1	2	2	1	1	-	19	503	26,47	41,91	52,63	23	30,43
Total	**91**	**77**	**10**	**12**	**17**	**17**	**17**	**27**	**13**	**3**	**-**	**284**	**6077**	**21,39**	**31,48**	**56,98**	**413**	**22,03**

Cea din urmă comunitate confesională, cercetată prin prisma fenomenului mortalității, este Ruha-Agriș, situată geografic în zona submontană a Apusenilor. Registrul de decese al acestei parohii consemnează informații începând cu anul 1885, numărul de decedați din cei 16 ani atestați documentar fiind de 284, cu o medie anuală de 17,75 persoane. Abateri mai mari de la medie se înregistrează atât în sens pozitiv, precum anul 1889, cu doar 6 decese, cât și în sens negativ, așa cum este anul 1892, cu 30 de indivizi decedați. Datele oferite de recensământul populației din anul 1880[46] ne permit să aproximăm o rată brută de mortalitate (RBM) de 34,73‰, valoare aproape similară cu cea consemnată în cazul parohiei Călărași. Luând în calcul și valoarea ratei brute a natalității (RBN), estimată pentru această parohie la nivelul de 50,51‰, sesizăm o dinamică pozitivă a populației acestei parohii, corespunzând unui spor net mediu de 8,06 persoane pe an.

Speranța de viață a unui nou-născut era de 21,39 ani, ea crescând cu aproape jumătate în cazul pruncilor care reușeau să depășească aniversarea primului an al vieții, la 31,48 ani. Pentru cei care traversau cu bine primii 10 ani de viață, atingerea vârstei de 50 de ani avea o probabilitate foarte mare.

Mortalitatea infantilă propune un indice mediu de 22,03%, ceva mai ridicat decât cel identificat în cazul parohiei Călărași. Valori superioare în raport cu media se înregistrează în anii 1885 și 1890, cu un nivel al deceselor infantile de peste 50%. Fenomenul mortalității pentru segmentul de vârstă 0-10 ani atinge pragul de 56,98%, ieșind în evidență anul 1891, când această valoare procentuală ajunge la nivelul de 82,35%.

Tabelul nr. 15: Distribuția pe sexe a deceselor în parohia ortodoxă Ruha-Agriș între 1885-1900

Interval ani	0-1	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Peste 90	Total
Bărbați	50	42	3	5	8	11	8	12	9	1	-	**149**
Femei	41	35	7	7	9	6	9	15	4	2	-	**135**

[45] Sursa datelor statistice: Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Agriș (1885-1901).

[46] În anul 1880, parohia ortodoxă din Ruha-Agriș număra 511 suflete (cf. *Recensământul din 1880...*, p. 148).

Distribuția pe sexe a deceselor scoate în evidență un procent superior al morților de gen masculin (52,46%) în raport cu cei de gen feminin (47,54%). Decelăm, de asemenea, o vulnerabilitate mai mare a segmentului biologic feminin în fața fenomenului mortalității infantile (22,4% din numărul total al pruncilor de sex feminin, născuți în întregul interval studiat, mor până la vârsta de 1 an), în comparație cu segmentul biologic masculin (21,73% din numărul total al băieților, născuți în perioada analizată, mor până la vârsta de 1 an). Pentru categoria de vârstă 1-10 ani sesizăm o rată superioară a deceselor masculine (28,18% din totalitatea bărbaților defuncți), față de cea a deceselor feminine (25,92% din totalitatea femeilor decedate).

Tabelul nr. 16: Distribuția sezonieră/lunară a deceselor în parohia ortodoxă Ruha-Agriș între 1885-1900

Anul/ Luna	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Noi.	Dec.
1885	6	4	4	1	-	-	8	2	-	1	-	1
1886	2	-	4	3	-	2	-	1	1	2	1	-
1887	3	4	-	-	2	-	1	-	-	-	2	-
1888	5	5	3	2	1	-	-	-	-	1	1	1
1889	-	2	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1
1890	4	2	4	1	4	-	1	7	1	1	3	-
1891	3	7	3	1	-	1	-	1	-	-	1	-
1892	3	10	2	1	-	2	-	1	1	-	5	5
1893	3	3	-	3	1	1	-	1	-	3	-	5
1894	-	-	4	1	1	2	-	4	1	3	-	2
1895	2	-	-	2	-	-	-	2	2	-	1	2
1896	2	2	-	1	3	-	-	2	1	-	1	-
1897	3	5	-	-	1	-	-	3	-	1	1	5
1898	4	1	1	-	1	2	3	2	2	2	-	1
1899	1	-	4	-	-	1	-	-	-	1	4	-
1900	3	-	4	2	1	-	1	1	-	4	-	3
Total	**44**	**45**	**33**	**18**	**15**	**11**	**14**	**28**	**10**	**19**	**21**	**26**

Repartiția sezonieră a deceselor relevă faptul că marea majoritate a lor se produc în timpul anotimpului rece (40,49%), favorizate în acest sens de condițiile climatice specifice. Un număr relativ mare de decese se înregistrează și în timpul sezonului de primăvară (23,23%), o perioadă a anului propice proliferării diverșilor agenți patogeni. Condițiile meteorologice favorabile, precum și abundența produselor alimentare, plasează sezoanele de vară și toamnă la celălalt pol al densității deceselor, cu un cuantum sensibil mai redus: 18,66%, respectiv 17,6%. Luna anului în care se înregistrează cele mai multe decese este februarie (15,84%), urmată de ianuarie (15,49%) și martie (11,61%).

Tabloul bolilor din această comunitate ortodoxă lasă să se întrevadă maladii infecțioase-contagioase, stări patologice, boli ale sistemului nervos sau stări infecțioase, toate conducând în final la sfârșitul vieții omului. În rândul maladiilor infecțioase care afectează populația adultă din acestă parohie se numără tuberculoza, tifosul și, mai ales, pneumonia. Difteria reprezintă boala infecțioasă care produce decese în rândul copiilor între 6 și 11 ani. Surprindem, de asemenea, o serie de stări patologice, care vlăguiesc corpul uman, precum hidropizia, guta sau scrofuloza[47]. Maladii ale sistemului nervos, așa cum sunt apoplexia sau alienația mintală, reprezintă și ele factori de deces în această parohie. Lipsa unui personal medical specializat și nerespectarea normelor specifice de igienă vor determina decesul a trei tinere femei, cu vârste cuprinse între 29-32 de ani, ca urmare a complicațiilor ivite la naștere.

Moartea putea surveni și într-un mod cu totul inopinat, fie ca urmare a unor accidente tragice, fie ca efect al unor decizii suicidale. În rândul hazardurilor cotidiene putem enumera un caz de înec (Ana

[47] Scrofuloza reprezintă o stare patologică de natură tuberculoasă, care se manifestă prin inflamarea ganglionilor limfatici.

Fetuşan de 64 de ani, *„înecată în apă, în Iara Inferioară"*), dar şi un accident de muncă (Miron Suciu, în vârstă de 35 de ani, care *„a căzut de pe o şură"*). O sinucidere prin spânzurare (Nicolae Arion, 53 de ani) definitivează tabloul deceselor din această parohie.

Conexând tipurile de boli cu categoriile de vârstă, surprindem faptul că de la 0 la 20 de ani cauza principală de deces o constituia difteria. În segmentul vârstei mature (21-50 de ani) se murea îndeosebi de tuberculoză, pneumonie, tifos exantematic, hidropizie, gută sau infecţii asociate actului naşterii. Bolile senectuţii (51-82 de ani) erau guta, scrofuloza sau apoplexia.

Un număr de 16 persoane din această parohie reuşesc să amâne momentul implacabilei morţii până după vârsta de 70 de ani, reprezentând un procent de 5,63%. Cei mai vârstnici indivizi au fost Ioan Copil şi Lina Arion, care au trăit până la vârsta de 82 de ani, secondaţi de Natasa Luca, decedată la vârsta de 81 de ani.

Tabelul nr. 17: Aspecte generale privind mortalitatea în Protopopiatul Ortodox Turda

Parohia	Perioada	Speranţa de viaţă			% mortalitate infantilă	mortalitate 0-10 ani	nr. născ.	nr. mediu născ. pe an	nr. dec.	nr. mediu dec. pe an	Spor nat. net	Spor nat. pe an	RBN	RBM	% + 70 ani
		la naştere (0 ani)	la 1 an	la 11 ani											
Turda	1897-1898	26,68	33,74	37,41	22,22	50,72	45	22,5	48	24	-3	-1,5	37,81	40,33	12,5
Viişoara	1884-1900	21,81	32,39	50	25,56	58,03	841	49,47	658	38,7	183	10,76	51,05	39,93	7,29
Cristiş	1880-1886	21,09	32,58	42,65	33,75	53,26	nu avem date complete	nu putem calcula	77	11	nu putem calcula	nu putem calcula	56,17	51,16	1,29
Călăraşi	1887-1900	20,88	30,35	43	21,09	58,71	237	16,92	170	12,14	67	4,78	46,02	34,48	9,41
Ruha-Agriş	1885-1900	21,39	31,48	50	22,03	56,98	413	25,81	284	17,75	129	8,06	50,51	34,73	5,63

În finalul cercetării noastre, sintetizând informaţiile din tabelul de mai sus, se impune formularea unor scurte observaţii concluzive. Astfel, având în vedere sporul natural pozitiv, suntem în măsură să constatăm un comportament demografic similar pentru comunităţile ortodoxe din Viişoara, Călăraşi şi Agriş. Notă discordantă, din acest punct de vedere, face doar comunitatea ortodoxă din Turda, acolo unde surprindem un pasiv demografic. Sporul natural cel mai pronunţat s-a manifestat în cadrul grupului ortodox din Viişoara.

Speranţa de viaţă la naştere prezintă evidente similarităţi în comunităţile din Viişoara, Cristiş, Călăraşi şi Agriş. Un nou-născut beneficia de o expectanţă de viaţă mai ridicată doar în cadrul comunităţii religioase din Turda. Câştigul în ani de viaţă în funcţie de vârstă este evident în toate parohiile analizate, sporul, în raport direct cu speranţa de viaţă la naştere, oscilând între 25-55%, la împlinirea vârstei de 1 an, şi 40-133%, la aniversarea vârstei de 11 ani.

Fenomenul mortalităţii infantile a cunoscut o paletă largă de manifestări. Dacă pentru comunităţile ortodoxe din Turda, Călăraşi şi Agriş procentele sunt relativ echivalente, ilustrând faptul că aproximativ 1 copil din 5 deceda până la vârsta de 1 an, în parohiile Viişoara şi Cristiş valorile procentuale sunt mai ridicate, zeul Thanatos răpind, până la pragul vârstei de 1 an, fie 1 copil din 4, fie 1 din 3. Situaţia este mult mai gravă în cazul mortalităţii copiilor mici, cu vârsta de până la 10 ani, care reprezintă pentru toate comunităţile analizate un procent ce depăşeşte indicele de 50%. Maladiile cu cel mai mare impact asupra organismului uman, provocând, prin urmare, cel mai mare număr de decese, au fost cele din segmentul infecţios-contagios (tuberculoza, tifosul exantematic, pneumonia, malaria, dizenteria, scarlatina, difteria) sau cele din sfera stărilor patologice, precum hidropizia sau hectica.

În ceea ce priveşte sezonalitatea deceselor, identificăm faptul că marea lor majoritate se produc în timpul sezoanelor de iarnă şi primăvară, favorizate fiind de clima nefavorabilă, alimentaţia frugală, determinată, într-o oarecare măsură, şi de extinsele perioade de post religios, dar şi de incidenţa sporită a agenţilor patogeni.

În privința longevității, comunitățile din Turda și Călărași sunt cele cu o pondere mai ridicată a persoanelor trecute de 70 de ani, la polul opus situându-se colectivitatea ortodoxă din Cristiș.

Ciprian Rigman
Liceul Teoretic „Liviu Rebreanu"
Turda, RO
ciprianrigman@gmail.com

Bibliografie

Surse inedite

Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Turda (1895-1898).
Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Viișoara (1884-1910).
Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Oprișani-Cristiș (1850-1886).
Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Călărași (1887-1950).
Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul morților oficiului parohial ortodox Agriș (1885-1901).

Dicționare

Dicționar Enciclopedic, vol. II, București, 1996.

Lucrări statistice

Recensământul din 1880. Transilvania, coord. Traian Rotariu, Cluj-Napoca, 1997.

Lucrări generale și speciale

Andreescu Oana, *Tuberculoza, boală socială în prima jumătate a secolului XX în România (1901-1940)*, în „Istoria Medicinei", nr. 2/2013.
Babeș Victor, *Boalele țăranului român: conferință ținută în diua de 27 ianuarie în localul Societății „Tinerimea Română"*, Bucuresci, 1901.
Babeș Victor, *Cercetări nouă despre pneumonie*, București, 1915.
Babeș Victor, *Opt conferințe publice*, Bucuresci, 1893.
Babeș Victor, *Șapte conferințe publice*, capitolul *Despre difterie*, Bucuresci, 1900.
Bârlea Eugenia, *Schema lui Philippe Ariés și atitudinea față de moarte în spațiul românesc* , în „Revista Bistriței", nr. XIV/2000.
Brie Mircea, *Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Semnificație documentară*, în *Interpretazioni del documento storico. Valore documentario e domensioni letterarie*, coord. Dan Octavian Cepraga, Sorin Șipoș, Padova-Oradea, 2010.
Curac Mihai Dorel, *Caracteristicile evoluției demografice a comunității greco-catolice din Aghireșu (Jud. Cluj) între 1850-1900*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007.
Deteșan Daniela, *Mișcarea naturală a populației comitatului Cluj între 1870-1910*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007.
Genț Ioan, *Administrația bisericească*, Oradea Mare, 1912.
Ghiță Eugen, *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2011.
Habor Oana, *Încercări de popularizare a cunoștințelor igienei personale și publice în Transilvania sfârșitului de secol XIX*, în „Clujul Medical", nr. 3/2012.
Iacob Felix, *Medicul poporului*, partea I, Bucuresci, 1903.

Muntean Adriana Florica, *Mortalitate și morbiditate în nord-estul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, coord. Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2002.

Muntean Adriana-Florica, *Divorțul la românii ortodocși din Protopopiatul Ortodox al Turzii (sfârșitul secolului al XIX-lea)*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei: specific regional și deschidere europeană*, coordonatori Sorin Mitu și Florin Gogâltan, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994.

Mureșan Monica, *Evoluția demografică a comunității greco-catolice din localitatea Jucu de Jos între anii 1840-1890*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007.

Radosav Doru, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997.

Retegan Simion, *Drumul greu al modernizării. Un veac din istoria unui sat transilvănean: Cuzdrioara 1820-1920*, Cluj-Napoca, 2011.

Stanciu Camelia, *Aspecte ale mortalității reflectate în registrele parohiale din Orăștie (1870-1900)*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești", Alba-Iulia, nr. 14/2008.

Șuta-Bogătean Alina Ioana, *Habitat și alimentație în societatea rurală românească din Transilvania de la Revoluția Pașoptistă la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 2012.

Zanoschi Georgeta, *Sănătate publică și management sanitar*, Iași, 2003.

Resurse web

www.dictio.ro/medical/

www.wrongdiagnosis.com/medical/

ROLUL FEMEII ÎN VIAȚA DE FAMILIE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA ÎN COMITATUL SATU MARE

Paula VIRAG

Keywords: *women, men, family, marriage, household*
Abstract: At the end of 19th century and the beginning of the 20th century, the women had a difficult and complicated style of life. For them, the difficulties started at young age, when the girls had to help their mothers, working together in the household. After they got a husband and they had their own family, this became the most important thing in their life and the entire activity was carried on around the husband, the children and the maintenance of an efficient ménage.

For the women, the marriage represented the fulfillment of the "femininity", because just inside the marriage the woman could express their sexuality and their motherhood.

The rural society was still dominated by the church precepts, as well as by the talk of the village that would make the unwritten laws regarding the way of living together. Most of the times, couples would rather keep silent about their hard times together than taking the consequences of being judged by neighbors or by the members of the community. The physical efforts made in order to ensure the living, the material deficiencies, the alcohol, domestic violence (physical or verbal), fatigue, premature aging, deformation of body at women due to many births are just some reasons that wipe away the feelings between the husbands, if there had been any from the beginning of their marriage.

However, there were few couples who would fall into the disgrace of the village and church by requiring breaking up, especially through divorce, as it is understood in terms of civil law. The number of divorced persons is very little. It increases gradually, as years pass, but it doesn't take ample forms. This increasing is explained by the fact that the rural society begins to modernize slowly, the influence of emancipation from the urban society grows stronger, changing the mentality and the way of life of the villagers.

The 19th century society was focused on family, most people aiming to get married, to have children, to have a home, to establish the legal context for inheritance. The exceptions from this rule were punished by the community and church, whether Catholic or Calvinist. But, the monotony of a marriage dominated by the concern for tomorrow, the poverty and struggle for survival, fatigue, physical exhaustion, premature aging women, the countless births that change woman's body, children crying and asking for food, arguments, physical and verbal violence, are sufficient grounds for the individual willing to escape from a miserable world without love, if there was any love ever. Men and women alike, would feel frustrated, not satisfied, unfortunate in a failed marriage and, thus, running away from family obligations used to be a way to make up for the lost time within an unsuccessful relationship.

Ключові слова: *жінка, чоловік, сім'я, шлюб, господарство*
Резюме: Одним з аспектів сільського життя Сату Маре, який був мало або взагалі не досліджений, пов'язаний з положенням жінок у селах комітату Сату Маре в кінці XIX - на початку XX століття. Вивчаючи цю тему можна пояснити деякі, якщо не всі, аспекти сімейного життя в сільському світі, про який йде мова в статті. Незалежно від національності та віросповідання, життя жінки в сільському світі було приблизно однаковим, вона займалася домашніми справами, вихованням дітей і дбала про чоловіка. Відомо, що протягом дуже довгого часу, жінка в сільсьому світі знаходилася у стані неповноцінності, а церква в своїй прмові, постійно повторяла цей постулат, як найбільш сильний аргумент, взятий зі священних писань. Румунське сільське суспільство Трансільванії не було винятком у цьому. Авторитет чоловіка був повним і незаперечним,

навіть якщо іноді він виявлявся істинною тиранією. Жінки показували своїм чоловікам повагу, "чоловік в будь-яких обставинах представляє справедливість, що потрібно вшановувати". В сім'ї правила в хаті були суворими і мали дотримуватися з максимальною строгістю. Сільські громади в кінці XIX – на початку XX століття, були доміновані міжсімейними відносинами. На перший погляд, обоє з подружжя мали ті ж самі обов'язки. Але це лише на перший погляд, тому що існує тонка відмінність. Їх ролі не схожі, але доповнюють один одного. Ось чому обидва члени подружжя ніколи не згадуються разом при розгляді загальної ситуації в сім'ї або коли надаються рекомендації щодо її поліпшення. Чоловік є пасивним елементом: він повинен нав'язати свій авторитет дітям і розвивати подружню любов. Його місія полягає в тому, щоб оновити якості, якими він володіє, зарекомендувати себе в очах своїх, як керуючий маяк. Жінка, з іншого боку, повинна „стати вірною супутницею" чоловіка і виконувати „завдання" жінки. Вона знаходить своє щастя тільки в тому, що живе для сім'ї. Виконувати - це її головна особливість. Хоча головою сім'ї завжди вважався чоловік, жінка вела саму важку частину у господарстві. За своєю природою, саме вона приносила на світ дітей, потім ростила, виховувала та навчала їх. Вона доглядала за тваринами та свійською птицею, хатою, двором і садом, а також ще треба мати на увазі і її внесок у сезон сільськогосподарських робіт, коли жінка брала участь у збиранні урожаю і його транспортуванні в господарство. Таким чином, можемо підкреслити важливість, яку грає жінка та дружина в сім'ї та господарстві, і все це пояснює деякі демографічні явища, які ми часто зустрічаємо в сільській місцевості.

*

* *

Unul dintre aspectele vieții satului sătmărean, care a fost foarte puțin sau chiar deloc cercetat, este legat de situația femeii din zona rurală, din comitatul Satu Mare, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Studiind această temă, putem explica o parte, dacă nu chiar toate aspectele vieții de familie din lumea satului, din zona aflată în atenția noastră. Indiferent de etnie sau de confesiune, viața femeii din lumea rurală era cam aceeași, ea luptându-se cu sarcinile gospodăriei, cu creșterea copiilor și îngrijirea soțului.

Este știut că pentru un interval de timp foarte lung, femeia din lumea rurală s-a aflat într-o situație de inferioritate accentuată, iar prin discursul său, biserica a reiterat mereu și mereu acest lucru, cu argumente dintre cele mai puternice luate din scrierile sacre. Societatea românească rurală din Transilvania nu făcea excepție de la această situație. Autoritatea soțului era totală și era departe de a fi pusă în discuție, chiar dacă uneori ea se manifestă ca o adevărată tiranie. Femeile arătau soților lor respect, "bărbatul reprezentând în toate împrejurările mâna dreptății ce se cuvine venerată"[1]. În cadrul gospodăriei, regula casei era foarte strictă și trebuia observată cu cea mai mare severitate.

Comunitățile rurale din perioada sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea au fost dominate de relațiile interfamiliale. Aparent, celor doi soți le revine aceeași sarcină. Doar aparent pentru că există o diferență subtilă. Rolurile lor nu sunt similare, ci complementare. Acesta e motivul pentru care cei doi nu sunt pomeniți împreună când se analizează situația generală a familiei sau când se fac recomandări pentru îmbunătățirea acesteia. Bărbatul e element pasiv: el trebuie să-și impună autoritatea asupra copiilor și să cultive dragostea conjugală. Menirea lui e să actualizeze calitățile pe care le posedă, impunându-se în ochii alor săi ca un far călăuzitor. Femeia, pe de altă parte, trebuie să „devină o adevărată companioană" a soțului și să „îndeplinească sarcinile" ce-i revin. Ea își găsește împlinirea doar într-o viață activă pusă în serviciul familiei. A face este caracteristica ei principală[2].

Deși capul familiei era considerat întotdeauna bărbatul, femeia era cea care ducea cea mai mare parte a greutăților gospodăriei. Prin natura ei, ea era cea care aducea pe lume copiii, apoi se ocupa cu creșterea și educarea lor. Se adăugă sarcina de îngrijire a animalelor și a păsărilor din gospodărie, a casei, a curții și a grădinii. Alături toate acestea trebuie amintite și contribuțiile sale la munca câmpului, pentru că în sezonul muncilor agricole și femeia participa la strângerea recoltelor, precum și la transportul acestora în gospodărie. Se remarcă astfel importanța pe care o soție și o mamă le au în cadrul

---

[1] Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800), Societate Rurală și mentalități colective,* Cluj Napoca, 1997, p. 180.

[2] Bogdan Crăciun, *Imagini ale familiei și ale femeii în calendarele săsești de la începutul secolului ala XX-lea, în* Ioan Bolovan (coord.), „Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică", Cluj Napoca, 2002, p. 183.

unei familii și a gospodăriei, și, tot astfel, se explică anumite fenomene demografice pe care le întâlnim des în zona rurală.

1. Împărțirea pe sexe a populației comitatului Satu Mare

Potrivit recensămintelor organizate de către autorități, numărul femeilor din comitatul Satu Mare era, în 1900, cu 3.413 mai mare decât cel al bărbaților, iar în 1910, diferența dintre cele două sexe e cu 5.972 în favoarea femeilor. Se observă clar și din graficul de mai jos că reprezentantele sexului frumos sunt mult mai numeroase decât bărbații.

Graficul nr. 1–**Împărțirea pe sexe a populației din comitatul Satu Mare la începutul secolului al XX-lea**

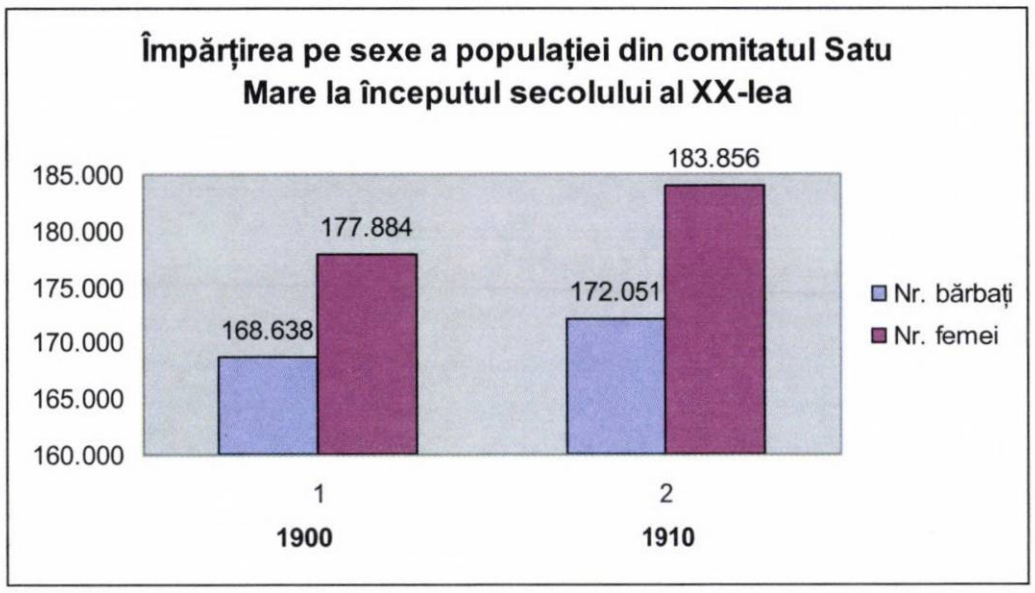

*Sursa: *Magyar Stastisztikai Évkönyv*, Budapest, 1900, 1910.

Statisticile de la începutul secolului al XX-lea oferă și mai multe informații, calculându-se și numărul de femei la 1.000 de bărbați. Astfel, pentru comitatul Satu Mare, în 1900, la 1.000 de bărbați reveneau 1.020 femei, iar în 1910, 1.034. Aceste date reprezintă o altă confirmare că, din punct de vedere numeric, femeile din comitatul Satu Mare erau net superioare bărbatului.

2. Ocupația

Se pare că femeia își poate afla împlinirea și fericirea doar în sânul familiei. Alternativa ei era fie măritiș, fie alegerea unei profesii. Bineînțeles, nu a oricărei profesii. E un lucru bun ca femeia să poată munci și în afara limitelor gospodăriei, pentru că "situația precară prezentă revendică acest lucru". Cu alte cuvinte, femeilor li se permitea să intre pe piața muncii, pentru că prin activitatea lor pot contribui la bunăstarea națiunii[3].

Potrivit recensământului din 1900, din totalul femeilor care locuiau în comitatul Satu Mare, 24,25% își desfășurau activitatea în agricultură. Procentul este destul de mic, dar se poate explica prin aceea că majoritatea femeilor care muncesc în gospodărie se declară casnice, considerând că activitatea desfășurată de ele ajută doar la întreținerea familiei și la obținerea celor necesare pentru acesta și nu se încadrează în această ramură economică.

Tabelul nr.1-**Populația din comitatul Satu Mare ocupată în agricultură la recensământul din 1900***

	Total număr populație	Cu venit		Întreținuți		Total	
		Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei
Comitat	**340.178**	**51.896**	**19.340**	**31.288**	**63.168**	**83.184**	**82.508**
Oraș	**26.178**	**1.738**	**451**	**1.135**	**2.290**	**2.873**	**2.741**

*Sursa: Adam, Iosif I., Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică, sec XIX–1914, Transilvania*, vol.II, București, 1987.

[3] *Ibidem*, p. 184.

Pentru a ne crea o imagine cât mai amănunțită despre ocupația femeilor de la începutul secolului al XX-lea, trebuie să ținem cont și de regiunea în care acestea își duc viața. Astfel, comitatul Satu Mare este o regiune dezvoltată din punct de vedere economic, atât în domeniul industrial, cât și în cel al agriculturii. Se pot delimita anunite zone bogate în zăcăminte de minereu, și anume regiunea/plasa Baia Mare, dar și zone cu pământ fertil, unde producția din agricultură este ridicată, de exemplu, plasele Carei și Șomcuta Mare. Acest lucru îl putem deduce din numărul mare de persoane care activează în minerit (plasa Baia Mare), sau în agricultură (plasele Carei și Șomcuta Mare). Există și zone cu o mai slabă activitate economică (plasa Fehérgyarmat). Acest fapt se datorează fie lipsei resurselor naturale, fie numărului mic de locuitori ai regiunii respective. Astfel, unele dintre femei puteau munci în gospodărie, altele ca și croitorese, femei în casă la persoanele înstărite, învățătoare etc., sau chiar să lucreze alături de bărbați în diferite activități industriale și comerciale desfășurate pe teritoriul comitatului.

3. Căsătoria și recăsătoria

Deși exista un ideal de frumusețe feminină: ten alb, înaltă, buze subțiri și roșii, caracteristicile fizice erau aproape lipsite de importanță dacă nu serveau unor nevoi pragmatice, contând mai mult calități precum supunerea, blândețea, sănătatea și nu în ultimul rând conta zestrea.

Căsătoria a reprezentat destinul împlinirii "feminității", în familie contopindu-se structurile tipice ale condiției femeii – maternitatea, sexualitatea, socializarea copiilor. Statutul femeii în cadrul familiei nu era unul demn de invidiat, deși mediul casnic a fost catalogat ca fiind un spațiu prin excelență feminin. Greutățile începeau pentru o fată la o vârstă fragedă când muncea alături de mamă în gospodărie, pentru ca apoi, să fie nevoită, mai ales dacă provenea dintr-o familie săracă, să contracteze o căsătorie din interes care putea degenera într-o conviețuire tensionată. O căsătorie nefericită putea fi întreruptă prin divorț, însă puține femei apelau la această soluție, datorită educației primite în familie și, în special, datorită statutului de marginală pe care îl ocupa în comunitate o femeie văduvă și, mai ales, una divorțată. În cazul lor, refacerea vieții printr-o nouă căsătorie se lovea de prejudecățile comunității, de atitudine potrivnică a familiei, și de propriile condiții materiale și biologice.

Un aspect important conectat la problema formării familiei, dar și la situația femeii în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, îl reprezintă vârsta soților la prima cununie. Potrivit tradiției, soțiile trebuie să fie mai tinere decât bărbații în momentul încheierii căsătoriei. De aceea, deviațiile de la aceste prejudecăți erau rare, doar jocul intereselor materiale putând determina mariaje disproporționate ca vârstă. Studiind rubrica din registrele parohiale de stare civilă, în care este notată vârsta celor care s-au cununat, se observă că bărbații care sunt la prima căsătorie au vârste cuprinse între 23-32 de ani. A fost întâlnit doar un caz, în localitatea Craidorolț, când mirele era „holtei", sau „fecior" și s-a căsătorit la 34 de ani. Fetele s-au prezentat pentru prima dată la taina cununiei la vârste cuprinse între 16 și 22 de ani. Din punct de vedere legal, băieții apți pentru armată nu se puteau căsători decât după îndeplinirea stagiului militar pe care îl începeau la vârsta de 20 de ani și îl încheiau la 22 de ani. Pentru fete, potrivit legii, vârsta optimă de încheiere a căsătoriei începea la 16 ani[4].

Mult mai variate sunt datele privind vârsta celor care s-au recăsătorit. Se constată că vârstele celor care au încheiat căsătorii pentru a doua sau a treia oară variază într-un interval destul de mare, cuprins între 33–74 de ani, pentru bărbați, și 27–50 de ani, pentru femei. Cel mai tânăr cuplu care s-a căsătorit pentru a doua oară este reprezentat de un bărbat de 33 de ani și o femeie de 27, amândoi fiind consemnați ca având statutul de văduvi. Acest caz a fost întâlnit în localitatea Racova, în 1887. La polul opus, se află situația unui cuplu, tot din Racova, care, în 1883, s-a recăsătorit, bărbatul având vârsta de 74 de ani, iar femeia de 40[5].

Puține au fost cazurile întâlnite în care bărbatul a fost mai tânăr decât femeia atunci când s-au prezentat în fața preotului pentru a se cununa. Se remarcă situația unui cuplu din Apa, care s-a căsătorit în 1878, tânărul având vârsta de 28 de ani, fiind consemnat ca „fecior", iar partenera, „văduvă", fiind de 40 de ani. Cazul este cu atât mai interesant cu cât este vorba de o recăsătorie din partea femeii cu un bărbat mult mai tânăr. Situația celor doi este destul de rar întâlnită pentru că, în general, comunitatea nu vedea cu ochi buni recăsătoria femeilor mai ales cu un bărbat mai tânăr. De asemenea, era destul de greu acceptată o astfel de diferență de vârstă între femeie și bărbat, chiar și pentru prima căsătorie. Alte două cazuri

[4] Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale (în continuare DJSMAN), *Colecția de registre parohiale*, reg. nr. 79, 516, 526, 1.195, 1.196, 1.197, 1.200.

[5] *Ibidem.*

asemănătoare au fost întâlnite în localitatea Racova, când, la 1885, un june de 25 de ani s-a căsătorit cu o văduvă de 40 de ani, sau, în 1886, când un fecior de 24 de ani a luat de soție o văduvă de 40 de ani. Aceste exemple pot avea și o explicație economică, presupunând că tânărul avea o situație financiară mult mai precară decât a femeii. Printr-o astfel de legătură el își îmbunătățea averea, iar văduva primea ajutor la treburile gospodărești și chiar la creșterea copiilor din căsătoria anterioară. Foarte rare sunt cazurile în care astfel de mariaje aveau la bază dragostea dintre femeie și bărbat.

Centralizând datele referitoare la vârsta celor care s-au căsătorit între 1867–1900 în localitățile Corund, Racova, Apa și Craidorolț, se poate afirma că, în general, diferența medie de vârstă între membrii unui cuplu nu depășește 3–5 ani. Predomină cazurile în care bărbatul era mai mare decât femeia, excepție făcând situațiile amintite mai sus.

Din analiza datelor oferite de registrele parohiale romano-catolice de stare civilă, constatăm că în momentul întemeierii familiei, fetele aveau 20–22 de ani, dar existau și cazuri în care ele aveau vârste cuprinse între 14–15 ani. Potrivit tradiției, vârsta cea mai indicată pentru încheierea unei căsătorii, pentru fete, este încadrată între 18–19 ani, în timp ce, pentru băieți era recomandat să se căsătorească între 25–27 de ani, deci, după ce au încheiat serviciul militar și aveau o gospodărie proprie. Și în cadrul populației de confesiune romano-catolică, au existat cazuri în care soția era mai în vârstă decât soțul, fapt care ne duce la concluzia că și în cazul germanilor sau al maghiarilor existau căsătorii aranjate pe rațiuni economice de către părinți, sau de către viitorii soți[6].

Concluziile care pot fi stabilite de pe urma analizei registrelor parohiale pot coincide cu cele rezultate din studiul tabelelor de mai jos, tabele care conțin date despre vârsta căsătoriei, strânse de autoritățile maghiare pentru întreg comitatul Satu Mare. În ceea ce privește vârsta fetelor la căsătorie, trebuie să spunem că predomină cea cuprinsă în intervalul 20-24 de ani, urmat apoi ce cel între 17-19 ani. Tabelul de mai jos prezintă într-un mod foarte evident faptul că numărul femeilor care s-au cununat după 29 de ani scade treptat. Foarte puține s-au căsătorit sau s-au recăsătorit având vârste mai mari de 50 de ani. Fapt explicabil prin aceea că bărbații preferă femeile tinere, cu forță de muncă, femei care să poată întreține o gospodărie și o familie numeroasă. În general, se doreau femei care să nu aibă copii dintr-o relație anterioară. Nu foarte mare este și numărul fetelor care au devenit soții având mai puțin de 17 ani. Explicația poate fi dată tot prin faptul că ele nu erau încă destul de puternice și de mature pentru întreținerea unei familii și a unei gospodării.

Tabel nr. 2-**Vârsta mireselor din comitatul Satu Mare**

	Mai tinere de 17 ani	Între 17-19 ani	Între 20-24 ani	Între 25-29 ani	Între 30-39 ani	Între 40-49 ani	Mai vârsnice de 50 de ani
1901	**197**	**1.042**	**1.049**	**249**	**197**	**139**	**71**
1902	**206**	**1.062**	**1.025**	**242**	**163**	**125**	**56**
1903	**28**	**1.177**	**1.154**	**384**	**198**	**84**	**45**
1904	**188**	**1.037**	**1.207**	**270**	**184**	**122**	**62**
1905	**140**	**958**	**1.213**	**242**	**154**	**128**	**71**
1909	**193**	**1.060**	**1.525**	**301**	**163**	**94**	**79**
1910	**200**	**960**	**1.387**	**334**	**184**	**98**	**70**
1911	**210**	**1.210**	**1.609**	**317**	**154**	**88**	**81**
1912	**220**	**1.057**	**1278**	**284**	**159**	**103**	**73**

*Sursa: *Magyar Stastisztikai Évkönyv*, Budapest, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1910, 1911, 1912, 1913.

Cele mai frecvente recăsătorii erau ale văduvilor cu tinere necăsătorite, iar diferențele de vârstă puteau fi foarte mari. Și în cazul recăsătoriei, comunitatea a recunoscut poziția privilegiată a bărbatului, care putea încheia o nouă căsătorie, spre deosebire de o văduvă, chiar încălcând timpul de doliu. Există cazuri în care soțul solicită dispensă pentru încheierea unei noi căsătorii la nici o lună după moartea soției. Toate dispensele de „jele" au ca personaj principal bărbatul, pentru că femeii nu i s-a permis să încalce perioada de doliu. Motivațiile acestor cereri invocau, în principal, existența copiilor mici ce trebuiau îngrijiți, greutățile casnice, ce nu puteau fi îndeplinite de bărbat, ci numai de o femeie[7].

---

[6] Arhiva Diecezei Romano-Catolică de Satu Mare, *Colecția registre parohiale.*

[7] Bogdan Crăciun, *op. cit.*, p. 159.

Dincolo de aceste motivații care reclamau prezența femeii într-o gospodărie, s-a aflat și interesul păstrării averii în familie, de a nu rupe lanțul armonios prin intervenții străine. Preferințele văduvilor de a se recăsători cu tinere nemăritate sunt lesne de înțeles: acestea erau libere și nu înmulțeau problemele deja existente. Noua soție trebuia să preia povara sarcinilor gospodăriei, să crească și să educe copiii rămași orfani. În felul acesta, o văduvă, la rândul ei cu greutăți, nu era considerată partenera ideală, iar copiii ei puteau complica problemele de moștenire.

Pentru bărbați, cauzele recăsătoriei au fost:

- greutățile gospodăriei;
- greutățile creșterii și educației copiilor rămași orfani;

Pentru femei, cauzele recăsătoriei au fost:

- greutățile gospodăriei;
- munca câmpului.

Se observă deci, că cea de-a doua, sau chiar a treia și a patra căsătorie au fost motivate de interese, în primul rând, economice. Destul de rare au fost cazurile în care la baza recăsătoriei a fost doar dragostea dintre bărbat și femeie.

În concluzie, recăsătoria a fost un fenomen față de care comunitatea, atât cea de confesiune greco-catolică, cât și cea de alte confesiuni, a manifestat, în general, rezerve. În special, era puțin tolerată recăsătoria femeilor. Văduvii care încheiau o nouă căsătorie, preferau fete tinere, fără obligații din motive lesne de înțeles: nu se complica sistemul de moștenire, de întreținere și creștere a altei linii de copii, tinerele aveau mai multă putere de muncă etc. În general, bărbații preferau fete tinere, nemăritate pentru a încheia noul mariaj. O văduvă își găsea un partener „holtei" mult mai greu, iar excepțiile identificate ne fac să credem că aceste mariaje au avut o motivație materială[8].

Datorită vârstei precoce la care se realizau căsătoriile, fecunditatea cuplurilor era ridicată. Cuplul avea primul copil la foarte puțin timp după căsătorie. Teoretic, următorul putea veni după cel puțin 13 luni. Distanța dintre nașteri rezulta, printre alți factori și din lungimea perioadei de alăptare naturală, care era în uz la țară, sau prelungirea perioadei în care ciclul menstrual lipsea, datorită unui regim alimentar deficitar etc.

Trebuie să precizăm faptul că, în perioada avută în vedere, în zonele rurale, avem de a face, în mod formal, cu un număr impresionant de interdicții sexuale. Alături de perioadele de indisponibilitate fiziologică a femeii, erau prohibite formal relațiile sexuale în zilele de post (miercurea și vinerea), ca și în marile posturi de dinaintea marilor sărbători. Specialiștii în demografie istorică apreciază că, la nivelul societății tradiționale, zilele de abstinență sexuală, dintr-un an se ridicau la aproximativ 230[9]. Evident nu se poate cunoaște cu adevărat ce se întâmpla în patul conjugal. Sursele semnalizează totuși că între normă și comportamentul efectiv, cotidian, diferența era foarte mare.

4. Desfacerea căsătoriei

Numărul mai mic al divorțurilor solicitate de femei nu trebuie să uimească, deoarece acesteia îi trebuia mult curaj pentru a se desprinde de condiția sa și a-și înfrunta soțul, restul familiei și comunitatea în care trăia[10]. În general, în lumea rurală, femeia divorțată era puternic marginalizată fie că era vinovată, fie că nu. Se considera că nu și-a putut ține în jurul ei soțul și familia, că nu a fost capabilă să aibă cu adevărat grijă de aceștia. Mai exista și convingerea că orice fapte ar fi comis bărbatul, femeia trebuie să le treacă cu vederea și să le facă uitate pentru a asigura astfel unitatea familiei care cădea în sarcina sa. Trebuie subliniat faptul că o femeie divorțată avea foarte mici șanse să se recăsătorească, eșecul căsniciei anterioare urmărind-o pe tot parcursul vieții, iar a trăi singură, fără sprijin din partea unui soț, era cât se poate dificil, mai ales dacă trebuia să întrețină și copii rezultați dintr-o căsnicie eșuată. La toate acestea se mai adaugă și educația primită de fete în familie. Așa cum am arătat și mai sus, ele erau sfătuite să fie supuse, răbdătoare, îngăduitoare, să nu încurajeze disoluția familiei.

Societatea de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea a fost una axată pe familie, majoritatea oamenilor având drept scop să se căsătorească, să aibă copii, să întemeieze un spațiu

---

[8] DJSMAN, *Colecția de registre parohiale*, reg. nr. 79, 516, 526, 1.195, 1.196, 1.197, 1.200.

[9] Vladimir Trebici, Ion Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, București, 1986, p. 210-211.

[10] Vezi și Kolumbán Zsuzsánna, *Divorțul în dieceza Odorhei în sec. al XIX-lea* în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, (coordonatori), *Om și societate. Studii de istoria populației României*, Cluj-Napoca, 2007, p. 207.

vital, să rezolve un cadru legal legat de moștenirea bunurilor. Excepțiile de la această regulă erau aspru pedepsite atât de comunitate, cât și de biserică, fie ea catolică sau reformată. Însă, monotonia unei căsniciei dominate de grija zilei de mâine, sărăcia și lupta pentru supraviețuire, oboseala, epuizarea fizică, îmbătrânirea prematură a femeii, nenumăratele nașteri ce modifică trupul acesteia, copiii ce plâng și cer de mâncare, certurile, violența fizică și verbală, reproșurile sunt suficiente motive pentru individ să dorească evadarea dintr-o lume nefericită, în care iubirea nu mai exista sau, poate, nici nu a existat vreodată. Inevitabil, femeia începea să resimtă frustrările, neîmplinirile, eșecurile unei căsnicii nefericite, iar "dezertarea" de la obligațiile familiale era o formă de a suplini ceea ce le-a lipsit de-a lungul conviețuirii cu un partener nepotrivit, de a recupera un timp pierdut[11].

5. Violul și avortul

Din studiul registrelor parohiale ale localităților alese pentru analiza temei noastre s-au remarcat două cazuri în care două tinere au fost nevoite să întrețină o relație sexuală fără acordul lor. Astfel, în 2–3 mai 1859, în Călinești, a fost adus pe lume Csaba Jacob, rod al unei acțiuni de răpire întreprinsă de Ion Brită asupra fetei Csaba Irinca. Preotul a notat în registru următoarele: *fata aceasta a fost deflorată prin ostaziune.* Un alt caz a fost găsit în registrul parohial greco-catolic al localității Apa, unde, în 4 decembrie 1869, a fost botezată Ana Mereșanu, în dreptul căreia preotul a notat la rubrica de observații că este rezultatul unui viol: "mama a fost deflorată". Nu este notat numele tatălui, fata fiind considerată ca fiind copil ilegitim. Este evident faptul că, în ambele cazuri, tatăl nu și-a recunoscut fapta, iar mama a trebuit să suporte "rușinea" și să își crească singură copilul. În astfel de cazuri șansele lor la căsătorie erau foarte mici, mai ales dacă zestrea sa nu era foarte mare.

Este evident că în cele două cazuri de viol menționate în registrele parohiale, femeile nu au recurs la avort pentru a ascunde de „gura satului" rușinea la care au fost supuse. Faptul este explicabil și prin pedepsele foarte aspre impuse de legea civilă care prevedea că femeia însărcinată care nu este căsătorită și care își leapădă cu intenție pruncul, îl ucide, era pedepsită cu temniță până la doi ani[12]. La aceasta se adaugă și pedepsele impuse de Biserică: oprirea de la împărtășanie sau, cel mai grav, excomunicarea.

Întreruperea sarcinii în cazul femeilor căsătorite era văzută de lege cu și mai multă exigență, pedeapsa fiind de închisoare până la trei ani. Aceeași pedeapsă îl privește și pe cel care comite crima cu învoirea femeii însărcinate, iar dacă a făcut-o pentru câștig, atunci pedeapsa se mărește până la 5 ani de închisoare. Complice este și acela care recomandă modul săvârșirii, dar și acela care conduce femeia la cea care se ocupă cu avorturi[13].

Iată de ce în societatea rurală sătmăreană, cazurile de întrerupere a sarcinii, care să ajungă în atenția autorităților au fost foarte puține. În general, femeile care apelau la un astfel de procedeu erau într-un număr destul de mic și își găseau persoane discrete care să le ajute, fără a atrage atenția vecinilor sau a autorităților ecleziastice sau civile.

În paginile registrelor analizate, am întâlnit o serie de observații la adresa relațiilor dintre părinții copiilor nelegitimi, cele mai multe cu o notă de mustrare în ceea ce o privește pe mamă: *femeia acesta nu conviețuiește cu bărbatul său, ci duce o viață..., a trăit nelegitim cu..., muma pruncului este o poamă foarte stricată, are soț păgân, muma pruncului are soț legitim, dar pentru purtarea rea a bărbatului nu stă cu soțul legitim, ci cu cumătrul.* Putem deduce astfel că femeia se afla în atenția comunității, dar și a preotului într-un mod mult mai accentuat decât bărbatul. Dacă acestuia i se treceau cu vederea unele încălcări ale legilor nescrise ale societății, femeia era astru judecată și pedepsită de către familie sau de către „gura satului", de multe ori stigmatul pus de comunitate urmărind-o toată viața, răsfrângându-se și asupra copiilor săi, mai ales asupra fiicelor sale.

6. Viața de familie

Tratamentul aplicat femeilor pentru cele mai derizorii, ca și pentru cele mai grave și serioase motive era același ca peste tot în Transilvania. Avem de a face cu una din obișnuințele lumii rurale transilvănene, care se ghida după preceptul „bătaia e ruptă din rai" și pentru care acest dicton avea valoarea axiomatică, în această lume unde violența era o componentă a existenței. Sub influența ideilor iluministe

---

[11] Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania,* Cluj Napoca, 1999, p. 181.

[12] Ioan Genț, *Administrația bisericească,* Oradea, 1912, p. 77.

[13] *Ibidem.*

condiția feminină s-a mai îndreptat întrucâtva, cel puțin la nivelul discursului bisericii. „Adevăratul bărbat este cap muierii și pentru aceasta trebuie să o povățuiască; însă muierea nu e slujnică, nici e roaba bărbatului, ca să o poată batjocori cum îi place. Nu pentru aceea e bărbatul cap femeii ca cu semeție s-o stăpânească pre muiere, ci cu milă să poarte grijă de ea"[14].

Condiția femeii rămâne în epocă și chiar multă vreme după în parametrii stabiliți de termenii scrierilor sacre, grevată de multiple prejudecăți. Epoca nu era pregătită să accepte o femeie emancipată de sub autoritatea masculină. "Totuși, pentru aceia nu se cade să urmați acelora care lasă pre muieri să stăpânească. Că vai de casa aceia unde muierea poartă cușmă și unde fusul e mai mare decât sabia. Aceasta este a răsturna rânduiala firei cea pusă de Dumnezeu care a supus pre muiere ascultării bărbatului."[15]

În cadrul familiei, statutul femeii nu era unul demn de invidiat, cu toate că mediul casnic este definit ca fiind un spațiu privat, prin execelență feminin. Pentru persoanele de gen feminin, greutățiile vieții începeau de la vârstă fragedă, cu munca desfășurată alături de mamă în gospodărie și continuau apoi cu căsătoria și munca legată de îngrijirea propriei familii, ea fiind responsabilă de aducerea pe lume a copiilor, de creșterea și educarea acestora, de organizarea și funcționarea eficientă a treburilor în gospodărie, de bunăstarea soțului și a celorlați membrii a familiei etc. Pentru femeie, căsătoria a reprezentat și împliniriea "feminității", doar în familie contopindu-se structurile tipice ale condiției femeii – maternitatea, sexualitatea, socializarea copiilor.

Paula Virag
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
pcvirag@gmail.com

Bibliografie:

Surse inedite

Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale (DJSMAN), *Colecția de registre parohiale;*
Arhiva Diecezei Romano-Catolică de Satu Mare, *Colecția registre parohiale.*

Volume, studi, articole

Bolovan, Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania, doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999.

Crăciun, Bogdan, *Imagini ale familiei și ale femeii în calendarele săsești de la începutul secolului ala XX-lea, în* Ioan Bolovan (coord.), „Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică", Cluj Napoca, 2002.

Kolumbán Zsuzsánna, *Divorțul în dieceza Odorhei în sec. al XIX-lea* în Bolovan, Sorina Paula; Bolovan, Ioan; Pădurean,Corneliu (coordonatori), "Om și societate. Studii de istoria populației României" IX, Cluj-Napoca, 2007.

Genț, Ioan, *Administrația bisericească*, Oradea, 1912.

Maior, Petru, *Predici*, II, Cluj, 1906.

Nicoară, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800), Societate Rurală și mentalități colective*, Cluj Napoca, 1997.

Trebici, Vladimir; Ghinoiu, Ion, *Demografie și etnografie*, București, 1986.

[14] Petru Maior, *Predici*, II, Cluj, 1906, p. 76.

[15] *Ibidem.*

CÂTEVA ASPECTE PRIVITOARE LA TRASAREA GRANIȚEI DINTRE ROMÂNIA ȘI UNGARIA ÎN PĂRȚILE SĂTMĂRENE DUPĂ 1918

Marius BALOȘ

Keywords: *Satu Mare border, romanian-hungarian relations, Paris Peace Conference, Transylvania*

Abstract: The historical region consisting of the Satu Mare county became in the aftermath the First World War a geopolitical battleground between de main victorius powers. Positioned in a geographical strategic location, the city of Satu Mare and the suroundings area were passed to Romania after a number of difficult discussion between the romanian diplomacy and the representatives of the United States of America, Great Britain, France and Italy taken during the Paris Peace Conference in 1919. In the final decision to pass the city of Satu Mare to Romania an important role was also played by the connection of the romanian railways with Czechoslovakia. Also, the wish of the Allied Powers to maintain a weak hungarian state also had a significat role.

Ключові слова: *сатумарський кордон, румунсько-угорські відносини, Паризька мирна конференція, Трансільванія*

Резюме: Історичний регіон повіту Сату Маре у період після Першої Світової війни став полем геополітичної битви між основними державами-переможницями. Розташовані у стратегічно важливому географічному районі, місто Сату-Маре та околиці були надані Румунії після декількох важких дискусій між представниками румунської дипломатії та Сполучених Штатів, Великобританії, Франції та Італії під час Паризької мирної конференції у 1919 році. В остаточному рішенні щодо надання Сату Маре Румунії, важливу роль зіграло залізничне сполучення між Румунією та Чехословаччиною. Бажання союзних держав зберігати угорську державу в стані слабкості зіграло важливу роль.

*

* *

În istoria Europei sfârşitul Primului Război Mondial a produs mutaţii teritoriale semnificative. Implozia monarhiei Austro-Ungare ca urmare a înfrângerii acesteia pe câmpurile de luptă au dus la desprinderea de sub tutela Vienei şi a Budapestei a unor regiuni ce cunoscuseră încă dinainte de antamarea ostilităţilor puternice mişcări naţionaliste centrifuge.

Studiul de faţă îşi propune să analizeze modul în care oraşul Satu Mare, în ansamblul mai larg al comitatului sătmărean maghiar, a devenit un punct important în dezbaterile privitoare la trasarea graniţei dintre România şi Ungaria.

Istoricii axaţi pe cercetarea spaţiului central-european au dedicat ample studii modului în care legăturile economice dintre diferite teritorii ale Austro-Ungariei au fost afectate de noile realităţi geopolitice postbelice. Situate într-un spaţiu geografic aflat la intersecţia mai multor interese naţionale, părţile sătmărene s-au transformat la începutul anului 1919 într-un câmp de bătălie geopolitică între Marile Puteri învingătoare.

Finalitatea Primului Război Mondial a reprezentat în acelaşi timp şi o redefinire a proceselor şi legăturilor economice tradiţionale din acest areal administrativ. Totodată, o atenţie a fost acordată şi corelaţiei dintre geografie şi centrele economice, analizându-se avantajele şi dezavantajele acestor spaţii fragmentate. Austro-Ungaria era divizată de masive lanţuri muntoase: Alpii, Sudeţii, Carpaţii ce au dus volens nolens la crearea unor micro-regiuni economice cu specific propriu. Începând cu a doua jumătate a secolului XIX reţeaua feroviară a cunoscut o extindere în părţile transilvănene însă insuficientă raportată la nevoile teritoriale. Pe lângă acest aspect şi transportul fluvial era destul de slab

dezvoltat[1]. Drept urmare, cu excepția unor schimburi etatizate între Viena și Budapesta comerțul se axa îndeosebi pe aceste legături inter-regionale. Din acest punct de vedere orașul Satu Mare era încadrat într-un adevărat "hinterland" economic al Tisei Superioare.

Încă înainte de izbucnirea Primului Război Mondial în vara anului 1914, statul maghiar a condus recensăminte social-economice de stabilire a ponderii elementului etnic în cadrul economiei maghiare[2]. În ceea ce privește comitatul Satu Mare, recensământul ramurilor economice a conchis faptul că în preajma primei conflagrații mondiale, dintr-un total de 1.348 de întreprinderi, 1.313 erau conduse ori aveau un consiliu de administrație format preponderent din etnici maghiari[3]. Chiar dacă elementul românesc era cvasi-inexistent în cadrul întreprinderilor industriale, lucrurile stăteau mai bine în ceea ce privește sistemul bancar, ființând o rețea de bănci populare ce au deținut un important rol în cadrul emancipării naționale române. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea orașul Satu Mare cunoaște o dezvoltare urbană accentuată. În 1871 a fost dată în folosință calea ferată Satu Mare – Carei, din 1872 ruta feroviară Satu Mare – Sighet, iar în 1884 a fost inaugurată și linia Satu Mare – Baia Mare[4] cu efecte benefice asupra dezvoltării economice.

După înfrângerea Puterilor Centrale în primul război mondial, dualismul austro-ungar s-a destrămat, Ungaria reinventându-se într-o republică sub conducerea președintelui Mihály Károly căruia i-a revenit sarcina de a gestiona puternicele mișcări naționaliste din teritoriu. Într-un spațiu transilvănean tumultuos, divizat între maghiari și români, pentru a salva ce se mai putea salva din fosta monarhie s-a propus dinspre Budapesta resetarea statului maghiar de pe poziții federative. Prin urmare, Oscar Jászi, în calitatea lui de Ministru al Naționalităților, a propus înlocuirea centralismului și autoritarismului maghiar cu o formulă administrativă nouă după model elvețian, ce oferea o largă autonomie administrativă minorităților naționale[5]. Eșuând orice discuții conciliatorii între Budapesta și liderii românilor din Transilvania și neputând face față noilor provocări geopolitice, președintele Károlyi a demisionat într-un sfârșit, puterea fiind preluată la 21 martie 1919 de un guvern de coloratură comunistă sub conducerea lui Béla Kun.

Mecanismul și motivele care au stat la baza trasării noilor granițe între România și Ungaria au reprezentat multă vreme în istoriografia română subiectul unei romantizări istorice. Desigur că strădaniile liderilor românilor ardeleni și-au avut rostul lor în ansamblul mai larg al mișcării de emancipare politică însă privirea de ansamblu a realităților geo-politice dezvăluie o realitate istorică cu numeroase meandre în desăvârșirea unității naționale române. Într-o primă etapă, finalizarea luptelor armate pe teritoriul transilvănean au dus la trasarea unei linii de armistițiu între România și Ungaria pe aliniamentului Mureș-Reghin-Bistrița, fapt stabilit prin Convenția de la Belgrad din 13 noiembrie 1918.

Negocierile privitoare la creionarea granițelor între cele două state au debutat în cadrul Conferinței de Pace de la Paris la discuțiile din februarie 1919, poziționările inițiale ale Marilor Puteri fiind împărțite între reprezentanții francezi și britanici care sprijineau pretențiile teritoriale românești, respectiv delegațiile americane și italiene ce priveau cu reticență o eventuală trecere a unor teritorii din afara arealului geografic al podișului transilvănean sub autoritatea Bucureștiului[6].
Astfel, Mária Ormos, citată de Anders Blomqvist[7], susține faptul că trasarea granițelor între statele ce au beneficiat de pe urma destrămării Austro-Ungariei nu a ținut cont de criteriul liniilor etnice accentuând în schimb dorința Aliaților de a slăbi pe cât posibil statul maghiar, văduvindu-l de centre industriale semnificative care să-i alimenteze eventualele intenții revanșarde.

La reuniunea din 10 februarie 1919 de la Paris s-a pus în discuție eventualitatea ca orașele Oradea și Arad să fie transferate României analizându-se posibilitatea ca aceste localități să reprezinte pentru statul român strategice centre economice de graniță care ar putea fi românizate în timp[8]. E adevărat însă

---

[1] Richard L. Rudolph, *Banking and industrialization in Austria-Hngary. The role of banks in the industralization of the Czech Crowlands: 1873 – 1914*, Cambridge University Press, 1976, p. 15.

[2] Anders E.B. Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania,* Stockholm University Press, 2014, p. 173.

[3] *Ibidem*, p. 173.

[4] Diana Iegar, Sárandi Tamás, Szőcs Péter Levente, *Direcții de evoluție urbană în istoria orașului Satu Mare*, în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr. XXVI/II, Satu Mare, 2010, p. 27.

[5] Robert Kahn, *A History of the Habsburg Empire: 1526-1918*, University of California Press, 1974, p. 510.

[6] Anders E.B.Blomqvist, *op. cit.*, p. 190.

[7] *Ibidem, p. 187.*

[8] *Ibidem*, p. 189.

că exista și o recomandare referitoare la faptului ca acolo unde este posibil, pe lângă criteriul economic să fie luat în considerare și factorul etnic[9].

O poziție asemănătoare o exprimă și istoricul Robert Nemes pentru care fixarea hotarului dintre România și Ungaria a avut mai puțin de-a face cu realitățile etno-lingvistice cât mai degrabă cu importanta rețea feroviară din regiune[10].

Din punct de vedere istoric-evolutiv, mai mulți reprezentanți ai puterilor occidentale au analizat ori au efectuat vizite de documentare în ținutul sătmărean pentru a lua pulsul realităților social-politice. Astfel, referindu-se la orașul Satu Mare, delegatul britanic Alexander W.A. Leeper a susținut trecerea acestuia cu satele din jur în componența României, accentuând importanța rutelor de transport în detrimentul criteriului etnic[11]. În ceea ce privește comisia franceză, aceasta și-a exprimat punctul de vedere prin susținerea faptului că orașele de graniță ce urmau a fi cedate României pot deveni importante centre industriale în cadrul statului român[12]. Drept urmare, generalul francez Henri Mathias Berthelot, conducătorul Misiunii militare franceze în România, a făcut la sfârșitul anului 1918 o vizită la fața locului în aceste orașe, ajungând și la Carei în 29 decembrie[13].

La negocierile din 22 februarie 1919, delegația României a fost reprezentată la Paris de Ion I.C. Brătianu și Alexandru Vaida-Voevod care în decursul dezbaterilor au insistat asupra necesității încorporării orașului Satu Mare și a regiunii aferente sub autoritatea Bucureștiului, altminteri efortul financiar pentru a reconfigura o nouă rețea feroviară care să lege România de Cehoslovacia ar fi fost prea ridicat[14]. Ion I.C. Brătianu a mers cu doleanțele teritoriale chiar mai departe cerând în numele statului român întreagă regiune de până la râul Tisa, în conformitate cu promisiunile oferite României în tratatul secret dintre România și Antanta semnat în 1916[15]. Un succes important a obținut diplomația românească după dezbaterile din 26 februarie, când s-au admis oficial cererile românești de preluare administrativă a orașelor ce urmau să fie plasate pe graniță[16]. Inițial însă, urma să se stabilească o zonă neutră de demarcație în care calea ferată ce lega Sătmarul de Arad să fie pusă sub controlul Aliaților[17].

Argumentul liniilor ferate a convins în cele din urmă și delegația italiană la tratative care după o serie de obiecții ridicate asupra desprinderii părților sătmărene din componența statului maghiar a fost de acord la reuniunea din 2 martie ca orașele Satu Mare și Carei să fie într-un final acordate României[18]. Mai spinoasă a fost poziția delegației americane care fidelă crezului autodeterminării naționalităților enunțat de președintele Woodrow Wilsson insista asupra trasării granitei în regiunea sătmăreană doar după organizarea unor plebiscite locale al căror rezultat aibă un rol precumpănitor[19]. În cele din urmă, realismul politic de neutralizare a pericolului bolșevic prin crearea unui "cordon sanitar" în fața Ungariei ce putea fi înfăptuit doar prin racordarea rețelei feroviare românești la rețeaua similară cehoslovacă a avut câștig de cauză.

Așadar, la 7 martie 1919, Consiliul Suprem al Conferinței de Pace de la Paris a dat o rezoluție prin care încuviința avansarea trupelor române până pe linia căii ferate Satu Mare-Oradea[20]. În data de 20 martie 1919, reprezentantul Antantei în Budapesta, locotenent-colonelul Ferdinand Vyx a dat o notă ultimativă guvernului în care stipula obligativitatea retragerii forțelor armate maghiare în conformitate cu o nouă demarcațe teritorială ce pornea de la Arad până la Satu Mare[21].

---

[9] Sherman David Spector, *Romania at the Paris Peace Conference. A study of the diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, Iași, 1995, p. 110.

[10] Robert Nemes, *Mapping the Hungarian Borderlands, în vol. Shatterzone of Empires. Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands*, Ed. Omert Bartov, Eric D. Weitz, Indiana University Press, 2013, p. 223.

[11] Anders E.B. Blomqvist, *op. cit.* p. 191.

[12] *Ibidem*, p. 191.

[13] Carol C. Koca, *Generalul Henri Mathias Berthelot la Carei*, în *Eroii Neamului*, anul V, nr. 4 (17), Satu Mare, 2013, p. 28.

[14] Anders E.B. Blomqvist, *op.cit.*, p. 192.

[15] Ion Gh. Stanciu, *În umbra Europei: relațiile României cu Statele Unite în anii 1919–1939*, București, 1996, p. 16.

[16] Béla Köpeczy, Zoltán Szás, *History of Transylvania: From 1830 to 1919*, vol. III, Social Science Monographs, Highland Lakes, New Jersey, 2002, p. 56.

[17] Anders E.B. Blomqvist, *op. cit.*, p. 192.

[18] *Ibidem*, p. 192.

[19] *Ibidem*, p. 192.

[20] Ion Gh. Stanciu, *op. cit.*, p. 18.

[21] Ivan Volgyes, *Hungary in revolution: 1918-19: Nine essays,* University of Nebraska Press, 1971.

În cadrul reuniunii din 6 aprilie 1919, toate cele patru delegații ale marilor puteri își dăduseră acordul asupra integrării orașelor Satu Mare și Carei în componența României semnându-se în acest sens un document reprezentativ[22].

Istoricul Helga Schultz, deși admite, de asemenea, criteriul preeminenței economice în trasarea graniței dintre România și Ungaria, analizează modul în care factorul demografic a fost interpretat de către comisiile statelor învingătoare în timpul discuțiilor de la Paris[23]. Din această perspectivă, recensămintele din timpul administrației maghiare înregistrau naționalitatea locuitorilor după limba vorbită, fapt ce oferea o situație demografică favorabilă elementului etnic maghiar, însă în cadrul Conferinței de Pace de la Paris cifrele au fost adaptate în conformitate cu încadrarea religioasă a locuitorilor. Astfel, toți greco-catolicii din comitatul Satu Mare au fost recenzați drept români, măsură ce a influențat balanța decizională în favoarea interesului românesc.

Pe lângă toate aceste aspecte nu trebuie trecute cu vederea nici măsurile radicale de stânga luate de către guvernarea maghiară sub conducerea lui Béla Kun după preluarea puterii în primăvara anului 1919. Focarul de instabilitate din regiune, naționalizarea ramurilor economice a dus la indignarea cancelariilor occidentale și teama de contaminare regională[24]. Nu de mai mică importanță trebuie să fi fost și factorul geografic, menținerea fostului comitat Satu Mare în cadrul unei Ungarii radicalizate politic ar fi însemnat o apropiere prea riscantă de hotarul Uniunii Sovietice. Mai mult, în răstimpul regimului de coloratură comunistă, Budapestei i s-a interzis să-și trimită reprezentanți la dezbaterile din capitala franceză. Abia după detronarea guvernului Kuhn o delegație condusă de contele Appony a fost primită la negocieri.

Un alt criteriu important pe agenda discuțiilor referitoare la stabilirea noile granițe l-a reprezentat și problema minorităților. Atât Budapesta, cât și Bucureștiul nu reprezentau din acest punct de vedere niște repere ale respectării drepturilor acestora. Prin urmare, la 1 mai 1919, s-a înființat în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, "Comisia statelor noi și a minorităților", sub președinția lui Philippe Berthelot și constituită din reprezentanți ai Franței, Marii Britanii, Statelor Unite ale Americii, Italiei și Japoniei, ce a elaborat un tratat impus tuturor statelor ce câștigaseră teritorii după Primul Război Mondial și care a fost semnat de România la 9 decembrie1919[25]. A fost un ultim "prag" pe care statul român a fost nevoit să-l treacă pentru recunoașterea deplină a noilor frontiere.

În lumina acestor evenimente se cuvine subliniat faptul că orașului Satu Mare i-a fost acordat un interes aparte în negocierile din cadrul Conferinței de Pace de la Paris. Mai redusa reprezentare etnică românească în acest spațiu geografic a făcut ca într-un vreme dominată de mesajul liberal al celor 14 puncte enunțate de președintele american Woodrow Wilson, trecerea orașului Satu Mare în componența României s-a lovit inițial de refuzul unor state cu puteri decizionale.

Situația politică dificilă prin preluarea puterii în Rusia de către bolșevici precum și riscul de a fi exportate ideile comuniste în alte state din regiune au făcut ca în trasarea noilor granițe dintre România și Ungaria un rol hotărâtor să-l aibă dorința statelor învingătoare de a elimina riscul ca Ungaria să redevină o putere regională și, mai ales, să se transforme într-un cap de pod al Uniunii Sovietice în estul Europei. Pe lângă toate acestea nu trebuie eludată nici diplomația românească a vremii ce a reușit să aducă argumente pertinente de ordin politic, economic și social, care să înduplece statele reticente la transferul orașului Satu Mare cu zona aferentă sub autoritatea Bucureștiului.

După cum subliniază istoricul Lucian Boia, deși naționalistă, acea epocă a avut și o pondere internaționalistă datorată revoluției tehnologice și industriale[26]. Prin urmare, în ciuda clișeelor atribuite acelei perioade, hotarele de după război au urmat în puține locuri nucleele etnice. Așadar, într-un imbroglio de interese geopolitice, țesătura feroviară dezvoltată în timpul regimului austro-ungar a avut

---

[22] Anders E.B. Blomqvist, *op. cit.*, p. 195.

[23] Helga Schultz, *Self Determination and Economic Interest: Borde Drawing after World Wars,* în Uwe Muller and Helga Schultz (ed.), *"National borders and Economic Desintegration in Modern East Central Europe"*, Verlag. Berlin, 2002.

[24] Charles Jelavich, Barbara Jelavich, *The Establishment of The Balkan National States: 1804 – 1920. A History of East Central Europe*, vol. VIII, University of Washington Press, 1977, p. 307.

[25] Gheorghe Iancu, *Problema minorităților etnice din România reflectată în documente ale Societății Națiunilor (1919 – 1930),* în Hans Gehl, Viorel Ciubotă (coord.), "Relații interetnice în zona de contact româno-maghiară-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent", Satu Mare, 1999, p. 177.

[26] Lucian Boia, *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București, 2014.

un rol semnificativ, dacă nu hotărâtor, în desenarea hotarului dintre cele două state. Din punctul de vedere al diplomației occidentale România trebuia să fie branșată într-un sistem economic bine conturat cu vecinii săi nordici, Cehoslovacia și Polonia. Contextul politic internațional favorabil României dublat de starea de incertitudine politică și anomie a statului maghiar suprapusă desfășurării Conferinței de Pace de la Paris au jucat, așadar, în favoarea statului român.

Marius Baloș
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
mariusbalos@gmail.com

Bibliografie

Bartov, Omert, Weitz, Eric D., *Shatterzone of Empires. Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands*, 2013.

Blomqvist, E.B. Anders, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania*, 2014.

Boia, Lucian, *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, 2014.

Gehl, Hans, Ciubotă Viorel (coord.), *Relații interetnice în zona de contact româno-maghiară-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*, Satu Mare, 1999.

Jelavich, Charles, Barbara Jelavich Barbara, *The Establishment of The Balkan National States: 1804 – 1920. A History of East Central Europe*, vol. VIII, 1977.

Kahn, Rober, *A History of the Habsburg Empire: 1526-1918*, 1974.

Koca, Carol C., *Generalul Henri Mathias Berthelot la Carei*, în *Eroii Neamului*, anul V, nr. 4 (17), Satu Mare, 2013.

Köpeczy, Béla, Szász, Zoltán, *History of Transylvania: From 1830 to 1919*, vol. III, Highland Lakes, New Jersey, 2002.

Muller, Uwe, Schultz, Helga (ed.), *National borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*, Berlin, 2002.

Rudolph, L. Richard, *Banking and industrialization in Austria-Hngary. The role of banks in the industralization of the Czech Crowlands: 1873 – 1914*, Cambridge University Press, 1976.

Spector, Sherman, *Romania and the Paris Peace Conference. A study of the diplomacy of Ioan I. C. Brătianu,* Iași, 1995.

Stanciu, Ion Gheorghe, *În umbra Europei: relațiile României cu Statele Unite în anii 1919 – 1939*, București, 1996.

Volgyes, Ivan, *Hungary in revolution: 1918-19: Nine essays*, University of Nebraska Press, 1971.

ÎNFIINȚAREA ȘI ACTIVITATEA BĂNCII „CASA NOASTRĂ" S.A. DIN SATU MARE

Claudiu PORUMBĂCEAN

Keywords: *banking, Casa Noastră S.A., Satu Mare, interwar period, credit system*
Abstract: Although not detaining the financial supremacy, the network of banks from Transylvania dominated in terms of number and density in the Romanian banking system in the interwar period, being capable to mobilize a big part of the citizens' savings. Such a banking institution in Ardeal which was established and has developed during the interwar period was the „Casa Noastră" S.A. Commercial Bank in Satu Mare, maybe the most important credit institution with Romanian capital in Satu Mare, which shall be analyzed in the following document.

Established at the end of 1919 under the initial name of The Commercial Bank S.A. Satu Mare, „Casa Noastră" stood up in a very short period of time, although the experience in this field was not very vast and the competition from the Hungarian and Jewish banks was considerable, attracting in its management a good part of the Romanian elite that asserted itself at the end of the 19th century and beginning of the 20th century within the national fight for realizing the Great Union from December 1, 1918. Despite the difficulties it confronted during its existence, especially during the Great Depression from the period 1929-1933, „Casa Noastră" S.A. Bank Satu Mare succeeded to function and even grow, decisively contributing to the development of the business environment in this region. Unfortunately though, the years of the Second World War strongly affected the natural evolution of this field, creating financial blockages, inflation and even bankruptcies. The hope for recovery after the war was soon shattered by what came together with the take over of political power by the communists, culminating in 1948 when the entire Romanian financial – banking system is nationalized, all of the banks (from the National Bank to the most insignificant bank in Romania) passing in the state's property. In such a way it ends the history and activity of this prestigious bank, an institution that had, apart from its specific activity, a remarkable philanthropic involvement in the region of Satu Mare as it was the main supporter of Romanian culture from these places.

Ключові слова: *Банки, Каса Ноастра (Наш Дім), Сату Маре, міжвоєнний період, кредитна система*
Резюме: Незважаючи на те, що мережа банків Трансільванії не мала фінансової переваги, вона домінувала своєю чисельністю та щільністю. Банківська система Румунії у міжвоєнний період була в змозі покрити більшу частину заощаджень громадян. Один з таких закладів з Трансільванії, який з'явився і розвинувся у міжвоєнний період, був комерційний банк "Каса Ноастра" в Сату Маре. Його можна вважати найбільш важливою кредитною установою Румунії, діяльність якого буде проаналізована в нашій статті.

Створений наприкінці 1919 року, Комерційний Банк А.Т. Сату-Маре, „Каса Ноастра" ("Наш Дім"), був піднятий за дуже короткий період часу, хоча досвід у цій галузі був не дуже багатий, а конкуренція угорських та єврейських банків була значною. Для керівництва було набрано в основному румунську еліту, яка в кінці XIX - на початку XX століття підтримувала інтенсивну національну боротьбу, втілена завдяки Великому Об'єднанню від 1 грудня 1918 року. Незважаючи на труднощі, з якими стикався протягом свого існування, особливо в період кризи 1929-1933 років, банк „Наш дім" А.Т Сату Маре був в змозі функціонувати, сприяючи розвитку бізнесу в регіоні. На жаль, під час Другої світової війни, він сильно постраждав від фінансових перепон, інфляції. Надія відновитися після війни була швидко знищена політичними та соціальними умовами, які були введені в Румунії. Таким чином, закінчується діяльність цього престижного банку, установи, яка, окрім своєї специфічної діяльності, брала і дивовижну благодійну участь в Сатумарських краях, і була головним прихильником румунської культури цих місцях.

Activitatea financiar-bancară este o componentă importantă a vieții economice în special pentru istoria modernă și contemporană. Cunoașterea ei este o necesitate pentru înțelegerea aprofundată a complexului proces istoric. După cum afirma foarte bine profesorul Mihai Drecin „a o neglija înseamnă a rămâne cu o imagine trunchiată despre instituțiile înființate și căile alese de societate în vederea continuei sale propășiri social-economice și culturale, garanție și bază a însăși perfecționării vieții politice”[1].

În numărul trecut al acestei reviste am publicat un amplu material dedicat sistemului bancar sătmărean[2] în care am făcut o prezentare nominală, un catalog al tuturor băncilor sătmărene care au funcționat în perioada interbelică, precum și a filialelor sau sucursalelor existente aici, urmărindu-se cu precădere data înființării și înregistrării la Tribunalul Județean Satu Mare, statutele, scopul, consiliul de administrație, capitalul și sediul acestora. Din cercetările efectuate în arhivele sătmărene, rezultă că în județ funcționau în 1930 nu mai puțin de 33 de bănci dintre care 15 cu capital minoritar. După criza economică din 1929-1933 are loc o reorganizare a sistemului de credit, puternic afectat, ajungându-se în 1940 la 27 firme bancare din care 10 românești, 14 evreiești, 3 maghiare[3].

Procesul de integrare a diferitelor părți ale României după 1918, a avut ca rezultat formarea organismului întregit al economiei naționale. Acest proces de integrare s-a desfășurat în mai multe domenii de activitate: tehnico-economic, integrarea socială a capitalurilor, precum și instituționalizarea organismului unitar al economiei naționale[4]. O consecință importantă a Unirii de la 1918, pe plan economic, s-a manifestat prin posibilitatea circulației libere a capitalului în întreaga arie economică națională și posibilitatea concentrării în mai mare măsură a disponibilităților financiare în vederea dezvoltării economice a României.

În această perioadă, spre deosebire de domeniul industrial, aportul vieții bancare din provinciile unite la sistemul economic a fost mai modest întrucât instituțiile de credit aveau mai mult o însemnătate redusă, locală. Ele se mărgineau la operații bancare de rutină fără a promova cooperarea cu industria, domeniu controlat de marile bănci cu participarea capitalului străin. După o scurtă perioadă însă, instituțiile bancare din Transilvania și-au consolidat pozițiile pe piața financiară a României de-a lungul perioadei interbelice, atât din punct de vedere numeric, cât și cel al capitalurilor și al depunerilor de care beneficiau[5]. Deși nu dețineau supremația financiară, rețeaua băncilor transilvănene domina din punct de vedere numeric și ca densitate în sistemul bancar românesc, reușind să mobilizeze o foarte mare parte din economiile cetățenilor. O astfel de instituție bancară din Ardeal care a apărut și s-a dezvoltat în perioada interbelică a fost **Banca Comercială „Casa Noastră” S.A. din Satu Mare,** poate cea mai importantă instituție de credit cu capital românesc din Satu Mare, asupra căreia ne vom opri în materialul ce urmează (foto. 1).

Foto. 1

În orașul Satu Mare, înființarea primelor instituții bancare are loc pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Prima instituție bancară la Satu Mare a fost Casa de Economii S.A. Satu Mare, înființată în jurul anului 1845, devenită la 23 aprilie 1867 Asociația Casei de Economii, cu un capital social de 120.000 coroane, încasat pe baza emiterii a 600 de acții a câte 200 coroane. Peste câțiva ani, la 8 octombrie 1871 a

---

[1] Mihai Drecin, *Banca Albina din Sibiu,* Cluj, 1982, p. 5.

[2] Claudiu Porumbăcean, *Sistemul bancar sătmărean interbelic (1919-1939),* în „Satu Mare. Studii și comunicări”, nr. XXIX/II, Satu Mare, 2013, p. 85-112.

[3] Conform Arhivelor Naționale Satu Mare (în continuare ANSM), *fond Prefectura județului Satu Mare*, dos. nr. 55/1940, f. 40.

[4] Ludovic Báthory, *Trăsături generale ale dezvoltării și modernizării sistemului industrial bancar,* în “Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939”, coord. Vasile Pușcaș și Vasile Vesa, București, 1988, p. 174.

[5] *Ibidem,* p. 186.

luat ființă Banca Populară de Ajutor Reciproc Satu Mare care, în 1876, s-a transformat în Banca Populară Satu Mare S.A. Apoi, în 1872, a fost înființată Banca Comercială și de Industrie Satu Mare S.A., urmată în 1890 de Banca de Credit și Cereale Satu Mare S.A.[6].

După primul război mondial, la Satu Mare iau ființă o serie de bănci sau filiale ale băncilor centrale, fapt datorat în principal perioadei de stabilizare și chiar creștere economică din perioada 1922-1928, ceea ce face ca industria, comerțul și băncile să-și intensifice activitatea. În această perioadă iau ființă institute de credit precum Banca Națională Română – sucursala Satu Mare, Banca Casa Noastră S.A. Satu Mare, Banca Agricolă S.A. Satu Mare, Banca Română S.A., Banca Marmorosch Blank – filiala Satu Mare, ș.a. În paralel, se amplifică activitatea băncilor sătmărene prin folosirea tuturor operațiunilor bancare, ceea ce creează posibilitatea de a înregistra beneficii însemnate.

Organizarea sistemului de credit românesc în comitatul Satu Mare a avut la bază promovarea ideilor cooperatiste și asociaționiste menite să susțină mișcarea de emancipare politico-națională, dar și pe cea socială, economică și culturală din Transilvania. În acest sens, trebuie menționat efortul lăudabil al unor lideri politici (ca de pildă Vasile Lucaciu) și, bineînțeles, sprijinul incontestabil al "Astrei" și al despărțămintelor sale locale.

Drept urmare, rezultatele nu întârzie să apară, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în zona Sătmarului existau nu mai puțin de 157 de cooperative de diverse forme și șase bănci[7]. Cât privește băncile, prima astfel de instituție românească din județul Satu Mare a fost banca "Sătmăreana" din Seini, care se număra printre cele 37 de bănci românești existente în 1892 în Transilvania[8], fiind continuatoarea și moștenitoarea cooperativei de credit "Perșeiu" din 1886[9].

După 1918 numărul și puterea financiară a cooperativelor de credit crește, ele putând concura cu aproape orice bancă din județ. În mod cert, criza economică a afectat în aceeași măsură cu băncile și cooperativele de credit. Cu toate acestea, în anul 1937 existau în județul Satu Mare 69 de cooperative de credit și comerciale românești în majoritatea localităților județului[10]. Toate aceste cooperative se bazează în primul rând pe aportul adus de membri societății și pe micile economii ale populației din regiunea în care a activat. Împrumuturile acordate de unitățile din județul Satu Mare sunt structurate astfel: 56% pentru consumație, 38% pentru producție și 6% investiții[11]. Cifra mare la apartenență a împrumuturilor de consumație se explică prin faptul că cele mai importante unități activează în regiuni industriale (Baia Mare, Satu Mare, Baia Sprie) și acestea acordă împrumuturi muncitorilor de la întreprinderile din localitățile respective. Începând cu anul 1938 statul român intervine și înființează în fiecare comună câte o cooperativă sau două, cărora le acordă și subvențiile necesare, ceea ce duce la dezvoltarea acestui sistem de credit.

Foto.

Înființată la finele anului 1919 sub numele inițial de Banca Comercială S.A. Satu Mare, „Casa Noastră" s-a ridicat într-un timp foarte scurt, chiar dacă experiența în acest domeniu nu era una foarte vastă, iar concurența băncilor maghiare și evreiești era una considerabilă, atrăgând în conduceresa sa o bună parte din elita românească ce s-a afirmat la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în cadrul luptei naționale pentru realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918. Trebuie menționat faptul că această instituție de credit nu era singura bancă românească din județ, însă ea s-a dovedit în timp a fi cea mai serioasă și cu cea mai lungă activitate, chiar dacă, la 30 mai 1921, primarul orașului Satu Mare, Augustin Ferențiu (foto. 2), a eliberat un certificat din care rezultă că "Banca

---

[6] Vezi pe larg în ANSM, *fond Tribunalul Județean Satu Mare, seria Dosare și registre de firme.*

[7] Viorel Ciubotă, *Cooperația și sistemul bancar românesc în județul Satu Mare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr. XIII, Satu Mare, 1996, p. 148.

[8] Nicolae Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 26 - 31.

[9] V. Căpâlneanu, I. Sabău, V. Achim, *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848-1918*, București, 1981, p. 200.

[10] ANSM, *fond Prefectura județului Satu Mare*, dos. nr. 55/1940, f. 44.

[11] *Ibidem.*

Română" S.A. Satu Mare este unicul institut românesc din acest judeţ înfiinţat spre a încuraja şi dezvolta comerţul şi industria naţională în judeţ"[12].

Cu siguranţă vorbim de două bănci importante pentru elementul românesc din zonă, concurente pe această piaţă, motiv pentru care vom aduce câteva lămuriri legate de Banca Română S.A. Aceasta s-a constituit la 9 martie 1921[13] (după „Casa Noastră") şi avea în Consiliul de administraţie nume importante ale vieţii economice şi politice, precum Augustin Tibil, Alexandru Ştefiu, Petru Ilea, Ioan Savanyu ş.a. La 1 iunie 1921, Banca Română S.A. Satu Mare îşi deschide o sucursală la Carei (condusă de Grigore Şimonca), urmată apoi la 24 august 1921 de sucursala Sighetu Marmaţiei, iar la 12 octombrie 1922 de cea din Ardud.

În ceea ce priveşte capitalul Băncii Române la înfiinţare, acesta se ridica la 1.000.000 lei împărţit în 2.000 acţiuni a câte 500 lei, urmând să crească în scurt timp la 3.000.000 lei. La 14 decembrie 1924, adunarea generală extraordinară decide creşterea capitalului de la 3.000.000 lei la 10.000.000 lai compus din 20.000 acţiuni a câte 500 lei.

La 19 mai 1925, şedinţa Consiliului de administraţie îl desemnează pe Nicolae Economul ca director al băncii, îndreptăţit a semna firma. Din păcate însă, în 1928, conform hotărârii nr.3996/1928, Banca Română S.A. este înregistrată în stare de faliment încheindu-şi practic orice fel de activitate. În aceste condiţii, „Casa Noastră" rămâne practic singura instituţie puternică de cretit sătmăreană care va supravieţui crizei economice din 1929-1933.

"Casa Noastră" Societate Anonimă pentru bancă, comerţ şi industrie Satu Mare[14]

Această societate s-a înfiinţat la 30 decembrie 1919 pe baza statutelor votate de Adunarea generală de constituire, fiind înregistrată în Registrul Firmelor sociale al Tribunalului Judeţean Satu Mare, în 12 ianuarie 1920 sub denumirea iniţială de **"Banca Comercială S.A. Satu Mare".** Sediul principal este în Satu Mare[15], iar scopul societăţii este "contribuirea la organizarea vieţii economice ca să servească interesele, necesităţile financiare, comerciale şi industriale în urma situaţiei create"[16]. Durata de funcţionare este nelimitată, iar hotărârile societăţii se vor publica în ziarul "Satu Mare". Conducerea băncii este compusă din 9 membri aleşi pe o perioadă de 3 ani de către Adunarea generală.

Primul Consiliu de conducere („direcţiunea") era format din: dr. Alexandru Racoţi (prefectul judeţului Satu Mare), dr. Augustin Ferenţiu (primar Satu Mare), Voler Zaharia, dr. Augustin Szilagyi, dr. I.C. Barbul[17], dr. Octavian Popp, dr. Andrei Doboşi, dr. Alexandru Dumbrăviceanu (foto. 3), Iuliu Demeter.

---

[12] Loc.cit., *fond Primăria Municipiului Satu Mare, seria Acte Prezidenţiale*, dos.nr. 3097/1921 f. 1.

[13] Loc. cit., *fond Tribunalul Judeţean Satu Mare, seria Dosare şi registre de firme*, reg. S IV, f. 284-285, dos 446 I şi 446 II Satu Mare.

[14] *Idem*, reg. S VI, f.215-216, 241, 243, dos. nr.425, 470 I şi 470 II Satu Mare.

[15] Adresa exactă era Satu Mare, str. Vasile Lucaciu nr. 5, astăzi str. Horea. Din păcate, clădirea în care a funcţionat „Casa Noastră" nu mai există astăzi, ea fiind amplasată pe locul unde s-a construit mai târziu Casa de Modă din Satu Mare.

[16] ANSM, *fond Tribunalul Judeţean Satu Mare, seria Dosare şi registre de firme*.reg. S VI, f. 215-216, 241, 243, dos. nr. 425, 470 I şi 470 II Satu Mare.

[17] Avocatul Ilie Carol Barbul, născut în localitatea Lipău, la 31 iulie 1883, din părinţii Augustin Barbul şi Vilhemina Kolbusewski, se înscrie ca fiind, neîndoielnic, personalitatea cea mai reprezentativă şi dinamică a mişcării unioniste sătmărene din anii 1918-1919. Este iniţiatorul acţiunilor organizatorice în direcţia constituirii noilor organe ale administraţiei româneşti în părţile sătmărene şi a măsurilor pregătitoare în vederea participării românilor din zonă la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Participant direct la măreaţa înfăptuire statală de la 1 Decembrie 1918, ca delegat oficial din partea cercului electoral al oraşului Satu Mare, va fi ales printre cei 250 de membri ai Marelui Sfat Naţional Român. Lui i-a revenit şi onoarea de a conduce delegaţia fruntaşilor români sătmăreni, cu steaguri tricolore, care l-a întâmpinat în gara oraşului, la 30 decembrie 1918, pe generalul francez H.M. Berthelot, aflat într-o călătorie de documentare asupra situaţiei şi doleanţelor populaţiei româneşti din oraşele de la graniţa de vest a ţării. La fel, a condus şi delegaţia locală care a întâmpinat la 19 aprilie 1919, armata română eliberatoare, contactând pe podul de peste Someş, prima patrulă a Diviziei II Cavalerie. După eliberare, ca o recunoaştere a meritelor sale, va fi numit primul subprefect român al judeţului Satu Mare, apoi în două rânduri prefect: decembrie 1919 – iunie 1920, respectiv aprilie 1926 – mai 1927. Numele lui Ilie Carol Barbul se leagă şi de apariţia primului periodic laic românesc din oraşul de pe Someş, ziarul "Satu Mare" (1919). În perioada interbelică îl vom întâlni în calitate de senator, pe listele Partidului Poporului, în Parlamentul României întregite. Ulterior va fi membru al Partidului Naţional Creştin. În 1927 va fi ales preşedinte al "Comitetului de iniţiativă pentru ridicarea monumentului Vasile Lucaciu", preşedinte al Sindicatului hidraulic Tisa-Someş (1928), membru în consiliile de administraţie ale mai multor societăţi: Hotel "Dacia", "Unio", Cinema "Urania" ş.a. S-a remarcat şi ca un participant activ şi constant la toate manifestările de ţinută românească din urbe, secondat fiind de soţia sa, Valeria Lazin, preşedinta "Asociaţiei Româncelor Sătmărene" (înfiinţată în 1926). Arbitrajul de la Viena întrerupe, din păcate, o carieră strălucitoare, silindu-l pe I.C. Barbul a se refugia la Arad, unde va fi un timp director al Fabricii de vopsele "Policrom". Intuind cu exactitate pericolul care-l ameninţa în contextul evoluţiei vieţii politice spre un regim totalitar, fiind şi posesorul unei moşioare

Foto. 3

Capitalul fundamental al societății se cifrează la 500.000 lei, compus din 1.000 acțiuni nominale și indivizibile a câte 500 lei. Valoarea acestuia va crește simțitor, ajungând la 2 iunie 1920 (după 6 luni) la 3.000.000 coroane (3.000 acțiuni a câte 1.000 coroane fiecare), ceea ce înseamnă 1.500.000 lei.

Un moment important în istoria băncii se produce la 22 octombrie 1920 când Adunarea generală extraordinară decide modificarea statutelor în întregime. Punctul 4 din Statut precizează că scopul societății este" organizarea și înflorirea vieții economice prin ajutorarea intereselor financiare, comerciale și industriale, dând ocaziune pentru fructificarea capitalurilor adunate cu întrebuințarea bună și rațională a acestora și a capitalului propriu cari asigură îmbogățire și bună stare materială". Conform pct. 16 din statut, Consiliul de administrație este format din 9-15 membri[18] și se constituie Colegiul de cenzori. De la această dată denumirea firmei este "**Casa Noastră societate anonimă pentru Bancă, Comerț și Industrie**", fiind scrisă în limbile română, franceză, engleză, germană și maghiară. De asemenea, capitalul societății a crescut de la 1.500.000 lei la 5.000.000 lei și constă din 10.000 acțiuni a câte 500 lei (pct.5).

La 17 aprilie 1921, Casa Noastră își deschide prima filială la Baia Mare, condusă de dr. Alexandru Dumbrăviceanu, iar la 10 iunie 1924 se înregistrează sucursala Sighetu Marmației având în frunte pe Gh. Urdea și Traian Kövari, la 15 februarie 1927 sucursalele Carei și Valea lui Mihai, iar la 14 iulie 1930 se constituie „expozotura" de la Seini. La aceasta din urmă, în Consiliul de administrație făceau parte dr. Achim Silviu, Buteanu Ioan, dr. Pop George și Neuman Maurițiu, precum și Silaghi Toma (director) și Barbul Vasile (Procurist).

Revenind la capitalul băncii, acesta a evoluat în felul următor: la 30 aprilie 1922 –10.000.000 lei compus din 20.000 acțiuni a câte 500 lei, la 26 martie 1926 – 20.000.000 lei pentru ca la 29 iunie 1927 să ajungă la 50.000.000 lei format din 100.000 acțiuni a câte 500 lei, motiv pentru care poate fi considerată cea mai mare bancă sătmăreană.

Evoluția capitalului social al Băncii „Casa Noastră" S.A. Satu Mare

Perioada	Capital total (lei)	Nr. acțiuni	Valoare nominală (lei)
30.12.1919	500.000	1.000	500
02.06.1920	3.000.000 coroane (1.500.000 lei)	3.000	1.000
22.10.1920	5.000.000	10.000	500
30.04.1922	10.000.000	20.000	500
26.03.1926	20.000.000	40.000	500
29.06.1927	50.000.000	100.000	500
17.04.1941	500.000 pengő	5.000	500

de 115 iugăre la Păulești, preferă pe mai departe Aradul unei eventuale detenții la Canal. Aici se stinge din viață, în urma unui infarct, la 6 februarie 1946, găsindu-și odihna binemeritată în cimitirul "Eternitatea", alături de Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop, tribuni ai Marii Uniri. Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar,* Satu Mare, 2000, p. 20-22.

[18] Sunt incluși, pe lângă cei amintiți, și Aristid BanK, Ioan Rădulescu, Bela Reiter, Iosif Fekete și Maurițiu Reiter.

Foto. 4

Din 19 martie 1926 în schema de organizare a băncii apare funcţia de director general, prima persoană numită în această funcţie fiind dr. Octavian Popp care, alături de Emil Tişcă[19], poate fi considerat cel mai mare bancher din zona Sătmarului (foto. 4).

Născut la 24 februarie 1884 în localitatea Căuaş (azi Satu Mare), Octavian Popp provine dintr-o mare familie sătmăreană, completând cartea de vizită a acesteia alături de fraţii săi, Aurel şi Mihai Popp.

A absolvit dreptul la Universitatea din Budapesta şi Cluj, obţinând titlul de doctor în drept. De numele lui se leagă înfiinţarea (1920) şi activitatea Băncii "Casa Noastră", al cărei director general a şi fost mai mulţi ani. De asemenea este unul din membrii fondatori ai Fabricii de Vagoane "Unio", activând şi aici ca director general. A jucat un rol important în lumea financiară şi industrială a Sătmarului, fiind timp de mai mulţi ani directorul Camerei de Comerţ şi Industrie, de unde se retrage abia în martie 1934.

A deţinut funcţii importante şi în viaţa politică a oraşului şi judeţului Satu Mare şi a P.N.Ţ. De menţionat calitatea sa de membru în consiliile de conducere a mai multor instituţii şi asociaţii culturale. A încetat din viaţă la 17 decembrie 1942[20].

De altfel, ziaristul Horea I. Gheorghiţă, contemporan cu Octavian Popp, îl prezintă într-un mod deosebit de unde denotă un respect şi o apreciere aparte cu privire la persoana sa. *„Directorului general al băncii, dr. Octavian Pop – cel mai mare român din acest judeţ – fără deosebire de castă politică, complet dezbrăcat de haina pompoasă a politicianismului de gaşcă, atât moralmente cât şi – mai ales – materialmente, i-a revenit partea leului în mai toate chestiunile cari au frământat din punct de vedere pur naţional, acest colţ de glie românească.*

Născut iar nu făcut specialist în chestiunile economico-financiare – pe cari le desbate cu o competenţă uimitoare – d. Dr. Octavian Pop, desigur, numai datorită modestiei care-l caracterizează adorabil, vastei culturi şi rarei inteligenţe de care a dat de atâta ori dovadă, n-a voit nici când să figureze în exterior, înţelegând să rămână fidel principiului că pe omul de reală valoare nu-l relevă cocoţările în fruntea funcţiunilor către cari nu are o evidentă chemare, ci el însăşi, prin sine este remarcabil tocmai de-acolo unde stă şi-i şade bine cum stă stăpân adevărat pe sine şi pe imensitatea mediului înconjurător"[21].

Consiliul de administraţie a cunoscut mai multe modificări de-a lungul timpului. La 5 noiembrie 1921 este cooptat dr. Gavril Oşianu, iar la 30 aprilie 1922 sunt înregistraţi în Registrul de firme al Tribunalului Judeţean Satu Mare dr. Mihai Pop, Ioan Suciu, Coriolan Bohăţiel, Tiberiu Bretter ş.a. La 15 aprilie 1923 Adunarea generală ordinară decide modificarea parţială a statutelor şi alegerea în Consiliul de administraţie a următorilor: Alexandru Stan, Eugen Szabó şi a dr. Mihai Popp(!). În 28 martie 1926 mai sunt cooptaţi dr. Mihai Popovici (fost ministru, lider marcant al PNŢ) şi Cotescu Alexandru, iar la 28 aprilie 1928 apare şi numele lui Eugen Pavel Barbul.

La 23 martie 1930, Mihai Popovici este ales preşedinte al societăţii până la 12 mai 1933, revenind la această funcţie în 1934 (foto. 5)[22], iar Molnar Vasile ca procurist.

Foto. 5

---

[19] Vezi Claudiu Porumbăcean, Viorel Câmpean, *Caietele liberale sătmărene I. Emil Tişcă (1881-1965)*, Cluj Napoca - Satu Mare, 2013.

[20] Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 189-190.

[21] Horia I. Gheoghiţă, *Satu Mare. Oameni şi fapte,* Satu Mare, 1935, p. 202-204.

[22] Născut la 21 octombrie 1879 la Braşov, Mihai Popovici este o personalitate a vieţii politice româneşti, fiind un apropiat permanent a lui Iuliu Maniu atât în timpul mişcării naţionale, cât şi după Unire până la desfiinţarea Partidului Naţional Ţărănesc în iulie 1947. De asemenea, a deţinut în mai multe rânduri diverse funcţii de ministru, fost preşedinte al P.N.Ţ. din

Foto. 6

La 23 aprilie 1934, Adunarea generală ordinară ia în discuție cererea cu privire la ștergerea din registre a „expoziturii noastre din Valea lui Mihai" în urma sistării și desființării acesteia conform hotărârii Consiliului de administrație din 8 iunie 1932. Ședința Consiliului de administrație din 7 decembrie 1936 aduce modificări importante în organizarea băncii. Astfel, se decide:

- Numirea lui Reiter Maurițiu (junior) ca director
- Numirea lui Ioan Franco ca director adjunct
- Numirea lui dr. Cornel Ghitta ca director al sucursalei Carei, după ce la 28 ianuarie 1935 Broczko Iuliu și-a încetat calitatea de director a sucursalei
- Numirea lui Mihai Popovici ca președinte
- Numirea lui Augustin Ferențiu ca vicepreședinte
- Desființarea expoziturii de la Seini

În 1939, în Consiliul de administrație sunt aleși noi membri, printre care Aurel Popp, dr. Titu Demian (foto. 6)[23], Nicolae Darabant (Carei), Gavril Oșianu (Baia Mare) și Bota Grigore (Sighet).

Într-un document din arhiva băncii, data la 13 aprilie 1939 este prezentată lista completă a conducerii acestei instituții:

Membrii în Consiliul de administrație:

Popovici Mihai – președinte
Dr. Doboși Andrei – membri
Dr. Ilie Carol Barbul (foto. 7)
Ferențiu Augustin
Popp Aurel
Reiter Adalbert
Dr. Demian Titu

Transilvania și Banat, vicepreședinte al organizației centrale a acestui partid, senator de drept și nu în ultimul rând președinte al P.N.Ț. organizația județului Satu Mare. Absolvent al Facultății de Filosofie din Viena, unde a obținut și doctoratul în drept, Mihai Popovici a participat la toate mișcările politice ale Partidului Național Român (P.N.R.) din Transilvania din timpul războiului. Participă la Adunarea Națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918), care îl alege membru în Consiliul Dirigent la Departamentul Industriei și Comerțului. Trecând la activitatea lui Mihai Popovici și a P.N.Ț. la Satu Mare, menționăm că, în anul 1927, marchează primul Congres al organizației județene a acestui partid. Din acel moment, Mihai Popovici devine noul președinte al P.N.Ț. Satu Mare, funcție pe care o va deține până în anul 1936. În același an el candidează la Satu Mare pentru alegerile parlamentare, fiind primul pe lista P.N.Ț. În ciuda vârstei și după 1944, Mihai Popovici rămâne vicepreședinte al P.N.Ț., iar la 23 martie 1946 este desemnat președinte de onoare al P.N.Ț. organizația Satu Mare. A fost arestat de regimul comunist și întemnițat la Sighet unde a încetat din viață în anul 1953. Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 177-179; Claudiu Porumbăcean, *Figuri ilustre sătmărene I. Mihai Popovici (1879-1953),* în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr.13, Satu Mare, 1996, p.163-168.

[23] Născut în 1896 în satul Negreia, comuna Șișești, actualmente în județul Maramureș, Titu Demian se trage dintr-o familie românească de țărani înstăriți, al cărei arbore genealogic coboară, deocamdată, până în 1770 (anul nașterii lui Demian Alexa). Fiul lui Demian Atanasie (1859-1929), agricultor îmbogățit prin comerțul de animale, Titu Demian urmează de mic toate treptele educaționale, la fel ca și frații săi, ajungând student la Facultatea de Drept a Universității din Cluj-Napoca, pe care o absolvă în anul 1923, an în care vine la Satu Mare, unde se afirmă ca bun avocat, devenind membru în diferite societăți și asociații, consilier juridic la banca "Casa Noastră" și la fabrica de vagoane "Unio". Este vicepreședinte al organizației județene și membru în Comitetul Executiv municipal al P.N.Ț. După căderea guvernului Iorga (6 iunie 1932), P.N.Ț. revine la putere, iar pe plan local, Titu Demian este numit în funcția de primar al orașului Satu Mare, în perioada 12 iunie 1932-18 decembrie 1933. În această postură confirmă calitățile sale și se implică în probleme dificile reușind redresarea problemelor financiare ale orașului și pavarea unor străzi. La data de 3 mai 1936 a avut loc Congresul Județean al P.N.Ț. Satu Mare la care au participat Iuliu Maniu, I. Mihalache, Dr. N. Lupu și Mihail Popovici. Cu această ocazie, Titu Demian a fost ales în fruntea organizației județene a P.N.Ț., funcție pe care o va deține până la desființarea partidului (14 iulie 1947) de către comuniști. Următorul și ultimul Congres al P.N.Ț. Satu Mare s-a ținut la 23 martie 1946 chiar în clădirea în care se afla sediul P.N.Ț. fiind proprietatea lui Titu Demian, deoarece autoritățile locale, comuniste, nu au permis desfășurarea lucrărilor într-un sediu adecvat. Fiind o persoană anticomunistă și antitotalitară, el s-a opus sistemului sovietic pe cale de instaurare, fiind un exemplu și un lider în rândurile opoziției sătmărene, motiv pentru care și-a atras ura comuniștilor. La alegerile parlamentare din noiembrie 1946, candidează primul pe lista P.N.Ț. și este ales în ciuda fraudei electorale, fiind ultimul parlamentar al opoziției din Satu Mare, însă refuză prezența în Parlament pentru a boicota alegerile falsificate de către P.C.R. După ce a fost ținta mai multor atacuri calomnioase din partea politrucilor comuniști, Titu Demian a fost arestat și mutat cu domiciliul obligatoriu la Cluj, unde încetează din viață în 1958. Întreaga avere i-a fost confiscată în momentul dislocării (10 august 1949), lăsând în urma sa doar o fiică, Maria, membru corespondent al Academiei Române. Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 79-81; Claudiu Porumbăcean, *Figuri ilustre sătmărene II. Dr. Titu Demian (1896-1958)*, în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr.13, Satu Mare, 1996, p. 215-218.

Membrii în direcțiune:

Dr. Popp Octavian – director general
Reiter Mauriţiu jr. – director
Franco Ioan – subdirector

Procuriști:

La Centrală: Orbac Coloman, Ghitta Victor, Reiter Paul
La Sucursala Sighet: Nadaş Alexandru – director, ***Ştef Vasile*** – procurist, ***dr. Bota Grigore***
La Sucursala Baia Mare: Suciu Ştefan – director, ***dr. Gavril Oşianu***
La Sucursala Carei: dr. Ghitta Cornel – director, ***dr. Darabant Nicolae***

Foto. 7

Această nouă structură se datorează şi faptului că mare parte din vechii membri ai Consiliului de administraţie şi-au încetat acivitatea: Alexandru Racoţi, Augustin Silaghi, Traian Cavaşi, Gheorghe Urdea, Ioan Buteanu, Mihai Popp[24], Coriolan Bohăţiel, Silviu Achim ş.a.

La 25 martie 1940, are loc o nouă Adunare generală ordinară din care consemnăm radierea lui Reiter Mauriţiu din calitatea de director şi pe cea a lui Octavian Popp din funcţia de director general care va fi înlocuit de Vasile Dumitrescu. De asemenea, îşi încetează activitatea şi Nadaş Alexandru ca director la Sucursala din Sighet. Octavian Popp şi Reiter Mauriţiu rămân membrii în Consiliul de administraţie, primul în calitate de administrator delegat, ambii având dreptul de a semna firma, conform statutului. De asemenea, Nadaş Alexandru devine membru în comitetul local al sucursalei din Sighet. La 3 aprilie 1940 Consiliul de administraţie pune în practică aceste modificări.

Banca a continuat să funcţioneze şi în perioada horthistă, însă la 13 martie 1941 au fost înlocuiţi directorii firmei, iar la 17 aprilie 1941 a fost schimbat întreg Consiliul de administraţie (Mihai Popovici, Ilie Carol Barbul, Aurel Popp, Titu Demian, Augustin Ferenţiu, Andrei Doboşi), nemaifigurând nici o persoană de naţionalitate română. Noua conducere este formată din Kiss Lajos – director, Hegedus Sándor şi Csernai Dániel (la 6 august 1941 baronul Perény Péter este ales în Consiliul de administraţie). La această dată din urmă se schimbă şi titlul firmei - Szatmárnémeti Kereskedelmi Bank Részvénytársaság - (traducere în limba maghiară pentru Banca Comercială S.A. Satu Mare), iar statutele au fost modificate integral. Sucursalele din Carei şi Sighet au fost închise la 10 aprilie 1941. Anunţurile oficiale erau făcute în ziarul local „Szamos" sau în „Kőzlőug" (Budapesta). Capitalul societăţii a fost micşorat la 500.000 de pengő, constând în 5.000 de acţiuni a câte 100 de pengő fiecare.

În realitate, în doar doi ani de ocupaţie, băncile româneşti din Ardeal, sprijinitoare tradiţionale ale intereselor naţionale, au fost aproape lichidate. În urma unei verificări a organelor bancare de control din Budapesta, s-a ajuns la concluzia că majoritatea băncilor româneşti trebuie să fuzioneze din cauza lipsei fondurilor de rulment, activelor neînsemnate şi neputinţei lor „de a-şi îndeplini rostul economico-social, în cadrul intereselor generale ale statului"[25]. Puţinelor bănci care aveau o situaţie mai bună li s-au fixat impozite şi taxe excesive, cu scopul mascat de a le îngreuna situaţia economico-financiară şi a le face să capituleze, fie prin fuzionare, fie prin lichidare. Bilanţul a fost unul catastrofal; 16 bănci se puteau considera pierdute pentru interesele naţionale româneşti, printre care se găseau şi trei instituţii bancare sătmărene: „Casa Noastră", Prima Casă de Economie, Banca Învăţătorilor Sătmăreni[26].

După eliberare instituţia continuă să funcţioneze până la naţionalizare. La 5 septembrie 1945, Tribunalul Judeţean Satu Mare eliberează un certificat emis de grefierul instituţiei de unde reiese că în acel moment conducerea Băncii „Casa Noastră" era formată din Jakab Arpád, Kondor Gedeon, Berencsei

---

[24] Iată ce nota Horea I. Gheorghiţă după decesul lui Mihai Popp: "Cu durere relev tot aici şi o pierdere recent suferită şi real simţită de această puternică instituţie bancară, prin moartea juristconsultului, în veci fie iertatul dr. Pop Mihai, fost deputat şi decan al baroului advocaţilor sătmăreni. Departe de mine gândul de a invoca acel de mortui nihil nisi bene, dar atâta timp cât nu pot insera susţineri inexistente, mă văd silit să încrestez pe acest modest răboj, un perfect adevăr, refuzând să cred în existenţa omului care ar avea curajul să-l conteste, oricum şi sub orice formă. Advocatul dr. Mihai Pop, acest mare român şi indesmintibil filantrop, a fost cunoscut în toată regiunea ca omul cel mai cinstit. Da, iubite cititor şi cititoare, cu toate că fusese şi deputat, în veci fie iertatul dr. Mihai Pop era recunoscut ca fiind cinstit – om cinstit în înţelesul strict al cuvântului!...", Horia I. Gheoghiţă, op. cit., p. 202-204.

[25] Cornel Grad, *Situaţia populaţiei româneşti din nord-vestul Transilvaniei (1940-1944),* în "Acta Musei Porolissensis", seria Istorie-Etnografie, nr. XXXIV, Zalău, 2012, p. 282.

[26] *Ibidem.*

„CASA NOASTRĂ"
Societate anonimă pentru bancă, comerț și industrie.
Reprezentanta Bancii Marmorosch Blank & Co. S. A. din București, și
Agentura Generala a Societății „ADRIATICA" de Asigurare în Triest.
Capital Lei 10,000.000 — Rezerve Lei 3,700.000
Sediul social: SATU-MARE Str. Lucaciu 5.
Sucursala: BAIA-MARE.
Telefon . . . No. 171. și 174.
Direcțiunea { 408. 4—28.

Finanțiază orice afaceri comerciale și industriale.
Primește depuneri spre fructificare dând dobândă mare.
Incasează cecuri asupra Băncilor din Țară și streinătate în cele mai avantajioase condițiuni.
Deschide conturi curente.
Dă împrumuturi pe efecte publice, cambii, mărfuri.
Scontează accepte.
Efectuază plăți în ori ce localitate din țară și streinătate.

Cumpără și vinde pe cursul zilei din București: Efecte publice și Acțiuni precum și orice valute streine
Secția de Asigurări contractează asigurări în ramurile de incendii, viață, infracțiuni, grindină, accident, garanție de transport sticlă, etc. în cele mai avantajoase condițiuni și cu cele mai eftine taxe.
Sectia Devize, făcând toate operațiunile de cumpărări și vânzări de valute.
Autorizată a emite cecuri pentru plătirea taxelor vamale.

Foto. 7

Kovács Nicolae (membrii în Consiliul de administrație) și Victor Ghitta procurist. De asemenea, se mai menționează că denumirea instituției a rămas cea din perioada ocupației maghiare: Banca Comercială S.A. Satu Mare.

Conform adresei Băncii Comerciale S.A. Satu Mare către Tribunalul Județean (26 noiembrie 1946) prin care îi cere acesteia o dovadă că din cele 5.000 de acțiuni ale institutului în perioada 1941-1944, Banca Comercială S.A. din Budapesta a deținut 4794 acțiuni în 1942, 4789 acțiuni în 1943 și 4788 acțiuni în 1944, reiese că aceasta din urmă controla aproape în totalitate banca sătmăreană.

Din păcate însă anii celui de-al doilea război mondial au afectat puternic evoluția firească a acestui domeniu, creând blocaje financiare, inflație și chiar falimente. Speranța de redresare de după război a fost și ea spulberată de ceea ce avea să vină odată cu preluarea puterii politice de către comuniști, culminând cu anul 1948, când întregul sistem financiar – bancar românesc este etatizat, toate băncile (de la Banca Națională și până la cea mai neînsemnată bancă din România) trecând în proprietatea statului.

Astfel, se încheie istoria și activitatea acestei bănci de prestigiu, o instituție care a avut, pe lângă activitatea specifică, o implicare filantropică remarcabilă pentru zona Sătmarului fiind principalul sprijinitor al culturii românești de pe aceste meleaguri[27]. Dar iată ce scria ziaristul Horea I. Gheoghiță despre această bancă în anul 1935[28]:

„Casa Noastră S.A. este cel mai solid institut din partea locului pe care nici o împrejurare, nici chiar legea conversiunii nu l-a putut pune în situații critice. Desigur, consiliul de administrație, compus din dr. Ilie C. Barbul, avocat, deputat, fost decan al Baroului local, fost prefect, Andrei Doboși, avocat, fost prefect, senator și decan al Baroului, dr. Augustin Ferențiu, fost de mai multe ori primar al municipiului Satu Mare și dr. Titu Demian, avocat și juristconsultul băncii, fost deputat și primar, actual decan al Baroului Satu Mare, ca și conștiinciozitatea marelui român dr. Octavian Pop, directorul general, au contribuit cel mai mult la atingerea unei asemenea culmi nebănuite și într-adevăr de invidiat.

Subdirectorul băncii este Ioan Frankou, secretar Paul Reiter și procurist Coloman Orba.

Banca Casa Noastră are sucursale în Sighet, Baa Mare, Seini, Carei și Valea lui Mihai.

De relevat faptul că deși banca a avut un foarte mare stoc de conversiune, a renunțat la legea aceasta și stă orișicând la dispoziția deponenților neuzând întru nimic de dispozițiile amintitei legi".

În concluzie la cele prezentate în lucrarea de față, considerăm că domeniul financiar – bancar a jucat un rol deosebit de important în procesul de dezvoltare economică a zonei sătmărene, mai ales în perioade de prosperitate din anii interbelici, când numărul instituțiilor bancare a crescut atât ca număr

[27] *Cartea de Aur a Reuniunii de Cântări și Muzică "Vasile Lucaciu" Satu Mare*, aflată în Colecția de documente a Muzeului Județean Satu Mare, nr. inv. 14.384 C, f. 32, 49, 86.

[28] Horia I. Gheoghiță, *op. cit.*, p. 202-204.

dar mai ales ca și capital social. În ciuda greutăților cu care s-a confruntat pe parcursul existenței sale, mai ales în timpul marii crize din perioada 1929-1933, Banca „Casa Noastră" S.A. Satu Mare a reușit să funcționeze și chiar să se dezvolte, contribuind decisiv la dezvoltarea mediului de afaceri sin această zonă. Din păcate însă, anii celui de-al doilea război mondial au afectat puternic evoluția firească a acestui domeniu, creând blocaje financiare, inflație și chiar falimente. Speranța de redresare de după război a fost și ea spulberată de ceea ce avea să vină odată cu preluarea puterii politice de către comuniști, culminând cu anul 1948 când întregul sistem financiar – bancar românesc este etatizat, toate băncile (de la Banca Națională și până la cea mai neînsemnată bancă din România) trecând în proprietatea statului.

Astfel se încheie istoria și activitatea acestei bănci de prestigiu, o instituție care a avut, pe lângă activitatea specifică, o implicare filantropică remarcabilă pentru zona Sătmarului fiind principalul sprijinitor al culturii românești de pe aceste meleaguri.

Claudiu Porumbăcean
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș" din Arad
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
claudiupp@yahoo.com

Bibliografie:

I. Izvoare istorice

A. SURSE ARHIVISTICE

Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale (ANSM), *fond Tribunalul județean Satu Mare, seria Dosare și registre de firme.*

Loc. cit., *fond Camera de Comerț și Industrie Satu Mare. Firme.*

Loc. cit., *fond Prefectura județului Satu Mare.*

Loc. cit., *fond Primăria municipiului Satu Mare, seria Acte Prezidențiale.*

Loc. cit., *fond Banca Română S.A. Satu Mare* (1922-1940).

Loc. cit., *fond Banca Românească S.A. Satu Mare* (1927-1948).

Loc. cit., *fond Banca Economică S.A. Satu Mare* (1928-1944).

Loc. cit., *fond Casa asigurărilor sociale Satu Mare* (1937-1943). Loc. cit., *fond Banca Comercială S.A. Satu Mare* (1940-1948).

Loc. cit., *fond Banca Ardeleană S.A. Satu Mare* (1946-1948).

Loc. cit., *fond Casa de păstrare a județului Satu Mare* (1909-1948).

Muzeul Județean Satu Mare, *Colecția de documente.*

B. PRESĂ

" Satu Mare", (Satu Mare), 1919-1939.

" Gazeta Sătmarului", Satu Mare, 1928-1938.

" Economul", Satu Mare, 1929-1931.

" Granița", Satu Mare, 1934-1935.

" Hotarul", Satu Mare și Carei, 1933-1936.

" Solidaritatea", Carei, 1935-1940.

" Curierul Sătmarului", Satu Mare, 1928-1931.

" România de Nord", Satu Mare, 1925-1929.

" Buletinul Industriașilor".

C. COLECȚII DE DOCUMENTE

Ciubotă Viorel, Dulgău Bujor, Marinescu Vasil Sergiu, Radosav Doru, *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848-1918*, DGAS, București, 1989.

Radosav Doru, Ciubotă Viorel, *1918 în Sătmar*, Cluj Napoca, 1996.

V. Căpâlneanu, I. Sabău, V. Achim, *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848-1918*, DGAS, București, 1981.

II. LUCRĂRI GENERALE ŞI SPECIALE

Bărbulescu, Gheorghe, *120 de ani de credit pentru agricultura românească 1873-1993*, Bucureşti, 1993.

Ciubotă, Viorel, *Cooperația și sistemul bancar românesc în județul Satu Mare la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea,* în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr. XIII, Satu Mare, 1996.

Chiriac, Aurel, *Instituții bancare beiușene în perioada interbelică,* în A.U.D.O., nr. 2, 1992.

Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939, Culegere de studii coord. de Vasile Puşcaş şi Vasile Vesa, Bucureşti, 1988.

Din istoria Transilvaniei, vol.II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1961.

Doboşi, Alexandru, *Din istoria Sătmarului,* Satu Mare, 1937.

Drecin, Mihai, *Banca Albina din Sibiu,* Cluj, 1982.

Dulgău, Bujor, *Sigiliile instituțiilor sătmărene,* Satu Mare, 1997.

Georgescu, Vlad, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre,* Bucureşti, 1992.

Gheorghiță I. Horia, *Satu Mare. Oameni și fapte,* Satu Mare, 1935.

Grad, Cornel, *Situația populației românești din nord-vestul Transilvaniei (1940-1944),* în Acta Musei Porolissensis, seria Istorie-Etnografie, nr. XXXIV, 2012, p. 267-288.

Istorie economică, coord. Nicolae Marcu, Bucureşti, 1979.

În serviciul patriei, Prefectura Satu Mare, 1937.

Mica, Ovidiu, *Camera de comerț și industrie Satu Mare. O istorie în acte și fapte,* Satu Mare, 1998.

Morărașu, Marcel Gh., *Istoria economică a României de la cucerirea Independenței de stat până la înlăturarea Monarhiei,* Iași, 1992.

Păun, Nicolae, *Contribuții ale domeniului economic al statului la dezvoltarea României în perioada dintre cele două războaie mondiale (1919-1939),* în "Studia Oecon", 1992, 37, nr. 1-2.

Idem, *Istoria economică a României,* U.B.B. Cluj Napoca, Facultatea de Ştiințe Economice, 1989.

Idem, *Veniturile bugetare guvernamentale ale României în perioada interbelică,* în "A.I.I.C.", 1990-1991, nr. 30.

Idem, *Stat și economie. România în perioada dintre cele două războaie mondiale 1919-1939*, Cluj, 1992.

Porumbăcean, Claudiu, Dulgău Bujor, *Oameni din Sătmar,* Satu Mare, 2000.

Porumbăcean, Claudiu, Câmpean Viorel, *Caietele liberale sătmărene I. Emil Tișcă (1881-1965),* Cluj Napoca, Satu Mare, 2013.

Porumbăcean, Claudiu, *Figuri ilustre sătmărene I. Mihai Popovici (1879-1953),* în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr.13, Satu Mare, 1996, p. 163-168.

Idem, *Figuri ilustre sătmărene II. Dr. Titu Demian (1896-1958)*, în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr. 13, Satu Mare, 1996, p. 215-218.

Radosav, Doru, *Satu Mare. Ghid de oraș,* Bucureşti, 1984.

Radosav, Doru, Savinescu Vasile, *Satu Mare. Monografie,* Bucureşti, 1980.

Saizu, Ioan, *Modernizarea economiei contemporane,* Bucureşti, 1991.

Scurtu, Ioan, *Istoria României în anii 1918-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură,* Bucureşti, 1996.

Sima, Ioan, *Băncile românești din Transilvania (1919-1920, 1921, 1927),* în "C.T.C.", 1992, nr. 9-10.

Ştirban, Marcel, Vesa Vasile, Păun Nicolae, Puşcaş Vasile, *Istoria contemporană a României. Texte social-economice și politice (1918-1925). Caiet de seminar,* U.B.B. Cluj, Facultatea de Istorie-Filosofie.

Tankoczi, Gyula, *Satu Mare. Vàros Képes Tükre (Oglinda orașului Satu Mare),* Satu Mare, f. a.

SITUAȚIA SATELOR ANDRID ȘI IRINA (JUDEȚUL SĂLAJ) REFLECTATĂ ÎN MONOGRAFIILE LOCALE DIN PERIOADA INTERBELICĂ

Mihai Andrei MOCAN

Keywords: *Andrid, Irina, time period between the two World Wars, sanitary monograph, school monograph, The Golden Book of Salaj county*

Rezumat: The goal we have followed in this very study was to generally present the situation from the period between the two World Wars ,of the Andrid and Irina villages, exactly as it is written in the 3 types of monograph shown above, edited by the local administrations from that period. At the beginning of this paper I have presented the main characteristics of the Salaj County from the period between the two World Wars, with the general modifications (surface of the county, population, economic status, etc.) that naturally occurred due to the administrative reform from the year 1925. From the sanitary monograph that we analyzed in the case of these two localities (the most complex type of monograph compared to the other),we find out important details such as: population, ethnicity, religion, occupation, education, economic status, fauna, etc.). From the Book of Gold of the Salaj County (1936-1937), we find pieces of information regarding the town and the household accomplishments of the administrations from the two localities done since the Great Union, such as: bridge constructions, pavements, wells, and other. In the scholar monograph identified only for the Irina locality, edited by Vasile Ardelean, a teacher, in 1929, we find pieces of information regarding the founding of this very locality different names or denomination of the locality, the status of the local school system, the names of the teachers.

Ключові слова: *Андрід, Іріна, міжвоєнний період, монографії здоров'я, шкільні монографії, Золота книга повіту Салаж*

Резюме: У цьому дослідженні ми прагнули в загальному представити ситуацію сіл Андрід та Іріна (повіт Салаж) у міжвоєнний період, так як показано в 3 перерахованих вище типах монографій, написаних місцевими органами влади того часу. На початку статті ми показали основні риси повіту Салаж у міжвоєнний період з загальними змінами (територію повіту, населення, освіту, економічне становище та ін.), пов'язані з адміністративною реформою 1925 року. Ми дізнаємося з монографій здоров'я (найскладніші) обидвох проаналізованих сіл, деталі, такі як: число жителів, етнічну приналежність, релігію, зайнятість, освіту, економічну ситуацію, фауну та ін. З Золотої книги повіту Салаж (1936-1937) маємо інформацію про досягнення у галузі господарювання, подані сільськими радами двох сіл, починаючи з Великого Об'єднання, такі як: будівництво мостів, тротуарів, фонтанів та ін. У шкільній монографії, написаній в 1929 році вчителем Василе Арделян, де визначено тільки село Іріна, знаходимо інформацію про те, як заснувалося село, різні назви села, ситуації місцевої освіти, прізвища вчителів.

*

* *

Județul Sălaj s-a format în anul 1876, prin unirea comitatelor Crasna și Solnocu de Mijloc, reședința de județ fiind fixată a fi orașul Zalău. În perioada interbelică, în urma reformei administrative din anul 1925, teritoriul și populația județului cunosc importante modificări. De la o suprafață de 3.815 km pătrați și o populație de circa 240.000 de locuitori, cât avea înaintea reformei administrative, va ajunge la o suprafață de 5.192 km pătrați și o populație de circa 350.000 de locuitori, în componența județului intrând plasa Carei și plasa Valea lui Mihai. Din punct de vedere administrativ, județul era împărțit în 10

plăşi, cu 3 comune urbane: Zalău, Şimleu Silvaniei şi Carei; şi 286 comune rurale. Densitatea populaţiei creşte de la 61 locuitori/ km² în 1910, la 66 loc./ km² în 1930, şi la 72 loc./ km² în 1939[1].

O importantă sursă pe plan demografic este recensământul general al populaţiei României din 29.XII.1930, din care aflăm următoarele date cu referire la judeţul Sălaj. Totalul populaţiei: 343.347 locuitori, din care pe naţionalităţi: români 192.821 (56,15%), maghiari 107.662 (31,35%), germani 16.010 (4,66%), evrei 13.380 (3,89%), ruteni 5901 (1,71%), alţii 7523 (2,20%). Din totalul populaţiei, locuiau în mediul urban 31.830 locuitori, iar în mediul rural 311.517 locuitori. Populaţia de naţionalitate şi limbă română era majoritară, în mediul urban ea reprezentând în jur de o treime. Din cele 10 plăşi ale judeţului era preponderentă în 8, excepţie făcând plasa Carei şi plasa Valea lui Mihai[2].

În privinţa educaţiei populaţiei în perioada interbelică, în comunele urbane (anul 1930), ştiau carte 84,9% din totalul locuitorilor de vârstă peste 7 ani şi 62,6% dintre locuitorii comunelor rurale. Judeţul Sălaj cu 64,8 % ştiutori de carte, se situa peste media ţării (57,1%), dar sub media Transilvaniei (67,3%). Pe confesiuni religioase situaţia se prezenta în felul următor: greco-catolicii erau în jur de 170.000 de credincioşi, ortodocşii circa 15.000, reformaţii şi romano-catolicii aproximativ 125.000, evreii în jur de 15.000[3].

La sfârşitul anilor '30 ai secolului al XX-lea, în judeţ funcţionau 300 de şcoli primare de stat cu 737 învăţători, 46 şcoli de copii mici cu 55 de conducătoare, 4 centre model de economie casnică cu 10 specialişti. În învăţământul confesional erau organizate 98 de şcoli cu 186 învăţători. În învăţământul secundar, până în anul 1938 erau în judeţ 3 licee de băieţi, din care 2 complete la Carei şi Şimleu Silvaniei, iar unul cu 7 clase la Zalău. Mai funcţionau un liceu de fete şi o şcoală normală de băieţi la Carei, precum şi o şcoală normală de conducătoare la Şimleu Silvaniei. Din punct de vedere al promovabilităţii elevilor, trebuie spus că în învăţământul primar din 1921 până în 1936 au fost lăsaţi repetenţi 38,29% din cei înscrişi; în cel secundar teoretic din 1925 până în 1937 au fost respinşi la bacalaureat 46,40% din cei înscrişi; din copii de şcoală primară treceau în învăţământul secundar numai 11,3%, iar 88,7% rămâneau în mediul în care se aflau[4].

În urma statisticii agricole realizată pentru anul 1930 de către Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, rezultă că suprafaţa totală a judeţului Sălaj era de 468.840 hectare. Suprafaţa arabilă se cultiva 70% cu culturi de cereale. Dintre acestea aproximativ 64% era ocupat de cereale panificabile (grâu, secară) şi celelalte păioase (ovăzul, orzul şi meiul). Celelalte prăşitoare (porumbul şi sorgul) se cultivau pe aproximativ 36% din suprafaţa destinată culturii de cereale. În ceea ce priveşte randamentele obţinute la grâu şi secară, producţia s-a situat între 732-1252 kg/ha, porumbul având o producţie medie de 1.293 kg/ha. Cultura plantelor alimentare (fasolea, mazărea, cartofii, dovlecii, ceapa, varza etc.) ocupa 4% din totalul suprafeţei arabile cultivate. Cultura plantelor industriale (cânepa, tutunul, sfecla de zahăr, floarea soarelui), ocupa tot circa 4% din totalul suprafeţei arabile. Plantele furajere (lucerna, trifoiul, borceagul) au fost cultivate pe 9,7% din suprafaţa arabilă cultivată, în afara culturilor simple de plante furajere, începând semănarea parcelelor agricole cu amestecuri de plante cum ar fi: ovăz şi măzăriche, lupin şi hrişcă, mei şi hrişcă etc. Condiţiile prielnice de climă şi sol au făcut ca pomicultura să ocupe 6% din terenul agricol. Predomina în structura speciilor cultivate prunul şi mărul, dar existau şi livezi de caişi, piersici, vişini, cireşi. De obicei, pomicultura se dezvoltă pe terenurile improprii altor culturi agricole. În privinţa viţei de vie, aceasta ocupa în 1930, 1,9% din suprafaţa agricolă. Cea mai mare parte era plantată cu viţă altoită şi viţă indigenă. Producţia de vin anuală a judeţului Sălaj era de aproximativ 14 litri/cap locuitor[5].

Studiul de faţă s-a născut în urma cercetării în Arhivele Naţionale a unui material documentar de arhivă. Materialele au fost realizate de către toate comunele care aparţineau judeţului Sălaj, în limitele teritorial-administrative interbelice, impuse de legea nr.85/1925, intrată în vigoare la 1 ianuarie 1926. Am regăsit redactate în perioada interbelică, 3 tipuri de monografii realizate de administraţiile locale, la cererea expresă a autorităţilor administrative superioare: Revizoratul Şcolar, Prefectura, Ministerul Mun-

---

[1] Dănuţ Pop, *Aspecte privind învăţământul sălăjean interbelic*, în "Acta Musei Porolisenssis", nr. XX, Zalău, 1996, p. 508.

[2] Vasile Ciubăncan, *Populaţia judeţului Sălaj şi evoluţia ei sub impactul Dictatului de la Viena. 5.IX.1940-25.X.1944. Studiu critic*, în "Acta Musei Porolisenssis", nr. XVII, Zalău, 1993, p. 230.

[3] Dănuţ Pop, *op. cit.*, p.509.

[4] Emil Trif, *Unele aspecte cu privire la starea generală administrativă, culturală şi învăţământul în Sălaj la sfârşitul anilor 30,* în "Acta Musei Porolisenssis", Nr. XVIII, Zalău, 1994, p. 370-372.

[5] Eugen Mewes, *Agricultura sălăjană în anii 1929-1932,* în "Acta Musei Porolisenssis", nr. XII, Zalău, 1988, p. 636-641.

cii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale–Direcția Sănătății. Cele 3 tipuri de monografii sunt: școlare (redactate între anii 1929-1933, găsim aici informații istorice chiar de la întemeierea satelor respective), **generale** (cuprinse în *Cartea de Aur* a județului Sălaj 1936-1937), **sanitare**, întocmite conform manualului tipizat realizat de Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale–Direcția Sănătății.

În acest studiu vom integra informațiile obținute din analiza celor 3 tipuri de monografii, oprindu-ne la 2 localități: Andrid și Irina. Doar pentru satul Irina a fost identificată în arhive o monografie școlară. Comunele rurale Andrid și Irina au făcut parte administrativ din plasa Carei până în 1926, când au fost atașate la plasa Valea lui Mihai; comunele Andrid și Irina, în anul 1929 au cerut și au fost realipite plășii Carei, ca apoi în anul 1933 să fie trecute din nou la plasa Valea lui Mihai. Cele mai utile cercetării documentar-istorice sunt monografiile sanitare, întocmite de către medicii de circumscripție (în cazul de față au fost întocmite la cele 2 comune rurale de către dr. Arpad Rosemberg). Acestea cuprind o mulțime de informații despre fiecare localitate în parte, manualul tipizat eliberat de Direcția Sănătății, arătându-ne următoarele:

Capitolul I. Geografia localităților-1. așezarea geografică, altitudinea, latitudinea și longitudinea; hotarele politice și subdiviziuni; suprafața; distanțe; căi ferate; căi pe apă, drumuri, etc.; 2. topografia (descrierea dealurilor, văilor, câmpiei etc.) 3. geologia (stratul superficial, stratul de fundație, fenomene particulare); 4. hidrografia (râuri, lacuri, bălți, cursul râurilor și variațiunea acestora, mapa de apă subterană etc.); 5. vegetația (pădure, plante, plante acvatice); 6. suprafața terenurilor ce se cultivă cu porumb, grâu, vii, livezi, zarzavat etc.; 7. fauna; 8. numărul și natura industriilor; 9. întrebuințarea forței motrice a apei (diguri, uzine, turbine, canale, irigații etc.); 10. lucrări de utilitate publică (străzi, parcuri, iluminatul străzilor, gaz aerian, electricitate).

Capitolul II. Climatul -1. temperatura (curba tipică lunară); 2. umiditatea (curba lunară); 3. precipitații atmosferice (ploi, distribuția sezonieră); 4. zăpadă, gheață, ceață; 5. vânturi; 6. lumina solară (numărul orelor de soare pe zi și pe anotimpuri);

Capitolul III. Populația - 1. populația (detalii asupra recensământului din anii anteriori, metoda de a estima); 2. clasificarea populației (sex, stare civilă și grupe de vârstă); 3. densitatea populației (în subdiviziunile administrative, pe case, familii etc.); 4. rase și naționalități; 5. religia; 6. educația (analfabetism, frecvența școlară, publicații locale etc.); 7. organizarea administrativă locală; 8. ocupația locuitorilor; 9. starea economică (proprietari de pământ și case, ore de lucru, pauperism, costul unei zile de lucru etc.) 10. femeile și copiii la lucru în industrie sau în munci agricole, munca femeii gravide;

Capitolul IV. Geniu sanitar – 1. alimentarea cu apă; 2. drenaje și canalizări; 3. înlăturarea excreților umane; 4. colectarea, depozitarea și întrebuințarea bălegarului; 5. colectarea, depozitarea și întrebuințarea gunoaielor; 6. cimitirele umane; 7. colectarea cadavrelor de animale (cimitire de animale); 8. starea din punct de vedere sanitar a clădirilor (edificii publice, fabrici, hoteluri, hanuri, etc.); 9. salubritatea localurilor de școală (starea clădirilor, cubajele, iluminatul natural, încălzirea, curtea, latrina etc.); 10. măsuri de profilaxie (anti larvare de dezinsectizare, deratizare, deparazitare etc.) 13. diferite alte probleme de geniu sanitar (băi publice, starea sanitară a punctelor terminale a căilor de comunicație etc.).

Capitolul V. Administrația sanitară – 1. organizarea serviciului sanitar de stat (medici oficiali, îndatoriri și puteri administrative, organizarea lucrului, eficacitatea, propuneri etc.); 2. moașe, surori de ocrotire sau de caritate, agenți sanitari, agenți veterinari etc. (numărul și pregătirea lor profesională); 3. spitale, dispensare, case de ocrotire, laboratoare etc. Au local propriu sau închiriat?; 4. medici particulari (numărul lor, felul cum își exercită profesiunea); 5. ocrotiri sociale de stat; 6. asociațiuni particulare de ocrotire socială. Ce subvenții primesc de la stat?;

Capitolul VI. Analiza economică a bugetului – 1. Cheltuielile administrative ale comunei. Bugetul comunei e deficitar sau nu?; 2. Impozitele încasate. Împrumuturile comunei; 3. Bugetul serviciilor de sănătate publică; 4. Analiza bugetului de sănătate publică; 5. Costul sănătății publice per capita; 6. Numele și prenumele persoanelor de unde s-au obținut informații; 7. Prin ce mijloace s-au cules toate datele statistice din această lucrare?;

Capitolul VII. Biometrie – Tabel nr. I- Clasificarea populației (numărul indivizilor pe sex, grupe de vârstă și stare civilă; situația de la 1 ianuarie 1938); Tabel nr. II- Clasificarea populației după religie și naționalitate la 1 ianuarie 1938; Tabel nr. III- Mișcarea populației pe 10 ani (1928-1937); Tabel nr. IV- Mortalitatea infantilă pe 10 ani (1928-1937); Tabel nr. V- Mortalitatea generală pe 10 ani (1928-

1937); Tabel nr. VI- Decesele pe cauze, pe 10 ani (1928-1937); Tabel nr. VII- Numărul cazurilor de boli contagioase şi maladii sociale pe 10 ani (1928-1937); Tabel nr. VIII- Rezultatul ultimelor recrutări a tinerilor pentru serviciul militar, pe anii 1934-1937; Tabel nr. IX- Apa de băut (nr. fântânilor, calitatea apei, cum sunt îngrijite fântânile etc.); Tabel nr. X- Felul locuinţelor (detalii despre pereţi, încăperi, acoperiş, sobe, latrina etc.).

În urma analizei monografiilor sanitare a celor două sate menţionate, am extras următoarele date/informaţii:

1. **Aspecte privind populaţia.**
Situaţia populaţiei la 1 ianuarie 1938 (după sex şi stare civilă)

Localităţile	Totalul populaţiei	Total pe sexe		Total pe starea civilă			
		Bărbaţi	Femei	Căsătoriţi	Necăsătoriţi	Văduvi	Divorţaţi
ANDRID	2250	1135	1125	1120	1060	85	3
IRINA	856	397	459	352	478	25	1

În continuare, vom prezenta pe subdomenii, în cele 2 localităţi, aşa cum reies din monografiile sanitare, următoarele: numărul locuitorilor şi etnia, religia locuitorilor, numărul caselor şi familiilor, educaţia, organizarea administrativă locală, regimul de muncă al femeilor şi copiilor.

ANDRID[6]
- *Nr. locuitorilor şi etnia*: 2.250 (1.166 români, 870 unguri, 131 germani, 93 evrei);
- *Religia locuitorilor*: 6 ortodocşi, 1.140 greco-catolici, 834 reformaţi, 50 baptişti, 93 mozaici;
- *Nr. caselor* şi familiilor: 560 de familii în 430 de case;
- *Educaţia*: ştiutori de carte 88%, analfabeţi 12%, frecvenţa şcolară 80%, publicaţii locale nu sunt;
- *Organizarea administrativă locală*: Notariatul comunal cu o singură comună;
- *Ocupaţiile locuitorilor*: 90% agricultori, 10% meseriaşi şi intelectuali;
- *Starea economică a locuitorilor*: În general foarte bună, vara ziua de lucru este de 12-16 ore. Costul unei zile de lucru este de 20-30 de lei;
- *Regimul de muncă al femeilor şi copiilor:* Femeile şi copiii peste 14 ani sunt utilizaţi la munca câmpului.

IRINA[7]
- *Nr. locuitorilor şi etnia*: totalul populaţiei 856 (136 români, 650 unguri, 14 germani, 11 evrei, 45 ţigani);
- *Religia locuitorilor*: 136 greco-catolici, 50 romano-catolici, 584 reformaţi, 11 mozaici, 45 alţii;
- *Nr.* caselor şi familiilor: 198 de familii în 161 de case;
- *Educaţia*: 15% analfabeţi (mai ales cei bătrâni), frecvenţa şcolară 85 %;
- *Organizarea administrativă locală*: Aparţine la notariatul Dindeşti;
- *Ocupaţiile locuitorilor*: Agricultură;
- *Starea economică a locuitorilor*: Starea economică a populaţiei este bună. Sunt câteva familii fără case şi pământ. Costul unei zile de lucru, vara 40-80 de lei, iarna 15-25 lei.
- *Regimul de muncă al femeilor şi copiilor*: Cu puţine excepţii femeile şi copiii lucrează foarte mult la muncile agricole. Femeile gravide sunt ferite de lucru numai în ultimele luni. Instalaţii industriale nu sunt.

1. Suprafaţa terenurilor cultivate
Andrid: 1.273 ha din care: 665 ha grâu, 300 ha porumb, 160 ha secară, 100 ha tutun, 36 ha orz, 10 ha zarzavaturi;
Irina: Suprafaţa cultivată cu grâu 500 iugăre cadastrale, cu porumb 300 iugăre

---

[6] Serviciul Judeţean a Arhivelor Naţionale Sălaj (în continuare SJAN Sălaj), Fond *Prefectura judeţului Sălaj, Serviciul Sanitar – Monografii sanitare*, dosar nr. 4/1938.

[7] SJAN Sălaj, Fond *Prefectura judeţului Sălaj, Serviciul Sanitar – Monografii sanitare*, dosar nr. 120/1938.

2. Fauna
Andrid: Animale sălbatice - vulpi, șoareci, șerpi de apă, țânțari mai ales în zona râului *Eriu*. Păsări sălbatice–rațe, fazani, grauri și ciori. Animale domestice 277 cai, 733 cornute, 1743 oi, 1.932 porci.
Irina: Animale sălbatice nu sunt și nici reptile dăunătoare omului. Dintre insecte e foarte răspândit țânțarul. Animale domestice–148 cai, 286 cornute, 458 porci, 106 oi.

3. Numărul și natura industriilor
Andrid: În această comună nu este industrie. Industrie casnică: lucrările cânepei și a inului. Industrie mică executată de meseriași: există 6 pantofari, 15 zidari, 12 lemnari, 2 rotari, 4 croitori, 3 fierari.
Irina: În comună nu este nici un fel de industrie.

4. Lucrări de utilitate publică
Andrid: Trotuare de piatră pe străzi. În comună sunt 2 fântâni arteziene cu apă potabilă, amplasate una în sectorul românesc, cealaltă în sectorul unguresc.
Irina: Nu sunt decât trotuare de piatră pe străzi. Există o fântână arteziană.

5. Salubritatea localurilor de școală
Andrid: Localuri bune cu 6 săli de clasă, suprafață de 300 m^2, luminoase. Sălile sunt încălzite cu sobe cu lemne.
Irina: Școala de Stat nu corespunde cerințelor igienice, se află într-o casă țărănească veche.

6. Cantitatea de băuturi consumate anual
Andrid: 82 hl vin, 18 hl țuică, 10 hl bere. Sunt 3 cârciumi.
Irina: Se consumă anual circa 100 hl vin, 2 hl rachiuri diferite.

În acest studiu ne-am propus să prezentăm în linii mari, situația din perioada interbelică a satelor Andrid și Irina, așa cum reiese din cele 3 tipuri de monografii prezentate mai sus, redactate de administrațiile locale din acea vreme. La începutul lucrării am arătat, principalele caracteristici ale Sălajului interbelic, cu modificările generale (suprafață județului, populația, învățământul, starea economică etc.) survenite în urma reformei administrative din anul 1925. Aflăm din monografiile sanitare (cele mai complexe) ale celor două localități analizate, detalii cum ar fi: numărul locuitorilor, etnia, religia, ocupația, educația, situația economică, fauna, etc. Din *Cartea de Aur* a județului Sălaj (1936-1937), aflăm informații referitoare la realizările edilitar-gospodărești ale administrațiilor celor două comune, înfăptuite de la Marea Unire, cum ar fi: construcții de poduri, trotuare, fântâni, și altele. În monografia școlară, identificată doar pentru localitatea Irina, redactată de învățătorul Vasile Ardelean în anul 1929, găsim informații referitoarea la întemeierea localității, diferitele denumiri ale localității, situația învățământului local, numele învățătorilor.

Andrei Mihai Mocan
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
mocan_mihai88@yahoo.com

Bibliografie:

Serviciul județean al Arhivelor Naționale Sălaj, fond. *Prefectura județului Sălaj–Cartea de Aur*, 1937.
Serviciul județean a Arhivelor Naționale Sălaj, fond *Prefectura județului Sălaj, Serviciul Sanitar–Monografii sanitare.*
Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, fond *Revizoratul Școlar–Monografii școlare.*
Ciubăncan, Vasile, *Populația județului Sălaj și evoluția ei sub impactul Dictatului de la Viena. 5 .IX. 1940-25. X. 1944. Studiu critic,* în "Acta Musei Porolisenssis", nr. XVII, Zalău, 1993, p. 227-240.
Mewes, Eugen, *Agricultura sălăjeană în anii 1929-1932,* în "Acta Musei Porolisenssis", Nr. XII, Zalău, 1988, p. 636-641.
Pop, Danuț, *Aspecte privind învățământul sălăjan interbelic*, în "Acta Musei Porolisenssis", nr. XX, Zalău, 1996, p. 485-511.
Trif, Emil, *Unele aspecte cu privire la starea generală administrativă, culturală și învățământul în Sălaj la sfârșitul anilor 30,* în "Acta Musei Porolisenssis", Nr. XVIII, Zalău, 1994, p. 369-377.

Anexe:
Cartea de Aur a județului Sălaj (1936-1937)

Doc. nr. 1[8]
Comuna: Andrid
Întocmitu-s-a această Carte de Aur în anul una mie nouă sute treizeci și șase, luna mai ziua 20-a pentru a se însemna în ea rămânând spre pildă și îndemn urmașilor înfăptuirile administrative, gospodărești și culturale, făcute de la data unirii Ardealului cu patria mamă și mai ales de la data de 1 ianuarie 1934, grație priceperii conducătorilor lor și a hărniciei tuturor locuitorilor, precum se va vedea mai jos.

Rugăm pe urmașii noștri la conducerea comunei, să urmeze și [să] desăvârșească opera începută, continuând și completând însemnările din această carte.

Cea mai de seamă înfăptuire anterior datei de 1 ianuarie 1934, este, fără îndoială, construirea unei fântâni arteziene în partea locuită de români ai comunei, parte care era lipsită de apă potabilă punând pe locuitori în situația de a consuma apă neigienică, sau a se deplasa la altă fântână arteziană, construită în anul 1906, situată la o mare depărtare. Lucrarea a fost terminată și inaugurată în anul 1929 în perioada primariatului lui Vasile Gorgan, cu concursul parohului Ioan S. Sălăgeanu, fiind notar al comunei Aurel Negrean.

Pe lângă împrejurarea ca noua fântână satisface cu prisosință nevoile de apă ale locuitorilor, prin felul cum a fost construită ea e[ste] și o operă de artă edilitară simbolizând progresul și stadiul de dezvoltare al comunei.

Trecem peste realizările de mică sau mai mare importanță, anterioare datei de 1 ianuarie 1934, pentru a înregistra rezultatele activității începută la acea dată care marchează inaugurarea unei perioade de progres în toate domeniile comunale.

În anul 1934 în cadrul campaniei de refacere a drumurilor și străzilor comunale, se repară în general, toate căile de comunicație din interiorul și exteriorul comunei. Se fac șanțuri, nivelări și umpluturi de pământ, cu munca prestată de locuitori în natură, parte gratuit și parte în contul rămășițelor de impozite și taxe comunale.

Dar cea mai importantă lucrare de acest fel este construirea unei rețele de trotuar, pardosit cu piatră, pe o lungime totală de 1.800 metri în care se cuprinde îndeosebi strada spre biserică și spre noua fântână arteziană. S-a investit în materiale și lucrări suma de 96.000 lei.

Tot în acest an (1934) și în primăvara celui următor, se repară aproape toate podurile și podețele de pe drumurile comunale.

În anul 1935 încep lucrările pentru asanarea unei părți de hotar improprie culturii agricole, din cauza mlaștinilor formate. Prin canalizări sistematice se transformă în teren cultivabil o suprafață de aproximativ 50 de iugăre, unde notarul Aurel Negrean, servind ca exemplu locuitorilor, începe primul amenajarea și însămânțarea unei porțiuni.

În afară de asanarea acestui teren una dintre grijile conducătorilor comunei a fost secarea locurilor generatoare de molime. Unul dintre cele mai insalubre locuri din hotarul comunei a fost aproape secat canalizându-se pe o lungime de circa 1 km.

Dar după cum am amintit, înfăptuirile de până în prezent marchează doar începutul perioadei de progres, început care întemeiat pe programele naționale recomandate de autoritățile superioare, pe de o parte, iar pe de altă parte pe perseverența conducătorilor și locuitorilor comunei, deopotrivă vor duce la desăvârșirea grandioasei opere administrative.

Cu ocaziunea legii de folos obștesc, s-a luat în considerare apelul domnului prefect dr. Mihail Gurzău, elaborat înaintea sfintelor sărbători de Paște din 26-28 aprilie 1937, cu care ocaziune s-au efectuat numeroase lucrări de către tinerii premilitari, dându-le totodată concurs toți locuitorii din comună, s-au făcut șanțuri de jur împrejurul cimitirului curățindu-se și mormintele celor din lumea veșnică, apoi s-a renovat mormântul neuitatului defunct Traian Moldovan, fost învățător în comună. S-a continuat lucrarea la nivelatul străzilor, curățindu-se de buruieni.

Toate aceste lucrări au fost comandate de harnicul primar Vasile Gorgan împreună cu notarul comunei Aurel Negrean.

---

[8] SJAN Sălaj, fond. *Prefectura județului Sălaj – Cartea de Aur*, 1937, f.166-167.

Fiind primar, Gorgan Vasile, ajutor de primar Vadai Ștefan, membri ai consiliului comunal: Szilagyi Coloman, Gellen Sigismund, V. Pop Gheorghe, Ieremi Vasile, Pușcaș Ioan, Cheregi Ioan, Pop Ioan.

Doc. nr. 2[9]

Comuna: Irina

Întocmitu-s-a această Carte de Aur în anul una mie nouă sute treizeci și șase, luna mai ziua 20-a, pentru a se însemna în ea, rămânând spre pildă și îndemn urmașilor, înfăptuirile de interes obștesc, făcute de la data unirii Ardealului cu Patria Mamă și mai ales de al data 1 ianuarie 1934, grație priceperii conducătorilor și hărniciei tuturor locuitorilor, precum se va vedea mai jos.

Rugăm pe urmașii noștri la conducerea comunei să urmeze și desăvârșească opera începută, continuând și completând însemnările din această carte.

Din realizările mai de seamă înregistrăm următoarele.

În anul 1929 se construiește un pod de lemn peste Eriu, în care se investește suma de 30.000 lei, provenită din cotele adiționale pentru drum și diferite alte contribuțiuni comunale. Realizarea acestei lucrări, se datorește în mare parte fostului primar Andrei Bako.

În anul 1933 se construiesc alte două poduri peste Eriu, în care se investește suma de 12.000 de lei, plus materialul lemnos furnizat din pădurea comunală. Lucrarea s-a realizat în timpul și la inițiativa primarului Ștefan Nilaki.

În anul 1935 începe campania de refacere generală a căilor de comunicație. Se ameliorează, toate drumurile și străzile, făcându-se șanțuri, umpluturi de pământ, nivelări etc. În același timp se construiește o rețea de trotuare în lungime de 220 metri și se repară vechiul trotuar în lungime de 400 metri. În aceste lucrări executate în mare parte cu prestație gratuită sau în contul rămășițelor de încasat, de locuitori, se investește suma de 6.300 lei.

În anul următor, se construiește o nouă rețea de trotuare, în lungime de 120 metri, reparându-se din vechiul trotuar 156 metri și investindu-se suma de 3300 lei.

Meritul acestor realizări se datorează, în mare parte, primarului Francisc Vereș.

Cea mai de seamă realizare, ce intră în campania anului 1937, este terminarea fântânei arteziene, a cărui cost a urcat la suma de 20.000 lei.

Tot în acest an în cadrul diferitelor programe, elaborate la recomandarea autorităților superioare, i-a ființă o pepinieră comunală care se seamănă cu fel de fel de semințe de arbori și pomi. Pepiniera comunală până în prezent conține 200 bucăți puieți de meri sălbatici, care în cursul acestui an vor fi altoiți.

Cu ocazia lucrărilor de folos obștesc și în comuna noastră s-au curățat mormintele celor care își dorm somnul de veci, cu această ocazie s-a început și împrejmuirea cimitirului. Fiind prima dl. Vereș Francisc, ajutor de primar dl. Erdei Dumitru, membri ai consiliului comunal: Farkas Mihai, Farkas Alexandru, Molnar Iosif, Nylaki Ștefan, Naghi Teodor, Gal Iosif, Barabaș Alexandru.

Monografii școlare

Doc. nr. 3[10]

Monografia școalei primare din Irina

Comuna Irina este situată cam în mijlocul câmpiei Eriului. Multă vreme forma "pichetul" grănicerilor din partea de nord-vest a județului Sălaj.

Numirea comunei Irina este recent primită, deodată cu românizarea numirilor care își aveau ecoul în sufletul stăpânirilor temporale. Prin veacul al XIII-lea, anul 1278, un anume László al IV-lea dăruiește această comună lui Vydvenczi și frații[lor] Laszlo. Au fost aceștia de viță mare, care nici până azi nu s-a nimicit. Și azi trăiește urmașul urmașilor lor în familia dl. Irinyi Istvan, mare proprietar în localitate. Ba chiar și numirea comunei este o urmă adânc săditǎ de antemergătorii acestui Irinyi. Sub orice nume, în decursul vremurilor, tulpina e aceeași cu nimic schimbată. Încă la anul 1279, găsim sub acest nume Irinyi, care mai târziu pe la 1366 aparținea Solnocului de Mijloc. În decursul veacurilor primește prefixul de Er, fiind astfel Er iriniy. Pe mai târziu, românii caută a nivela numirile de Irinyi și Er irinyi în acela de Irim. Numiri care toate trei se întrebuințează după plac, până după realipirea

---

[9] SJAN Sălaj, fond. *Prefectura județului Sălaj - Cartea de Aur*, 1937, f. 170.

[10] SJAN Sălaj, fond *Revizoratul Școlar–Monografii școlare*, dosar nr. 154, f. 1-3.

Transilvaniei lui Mihai cu vecinele-i surori, la patria mamă. Azi, Irimul, Er irinyi și Irinyi, se ascund sub numirea oficial - politică, Irina.

Irina, numără azi [anul 1929], 176 numere cu o populație de circa 1080 locuitori, constând din români, romano-catolici [șvabi], unguri.

Date referitoare la începuturile școlii românești din localitate, în lipsă de arhivă de care nici poveste nu era în trecut, ne servesc singurele iscăliri și de tot puține manuscrise găsite pe cărțile bisericești și în lada bisericii. Bătrânii îmi povestesc că în trecut copiii primeau puțină instrucțiune, și aceea mai mult religioasă. Dascăl era cantorul local întâmplător, care pe lângă ca nu-și avea ocupația de dascăl, nu o avea de obicei, nici pe aceea de cantor. Poporenii își alegeau cantorul sub orânduiala părintelui.

Într-adevăr, răsfoind analele bisericești, găsesc pe ici pe colo date nu de puțină importanță.

În anul 1842, semnează: "Derely Mihai cantor greco-catolic venit din Simiclăuș în anul Domnului 1842 luna Ianuarie". Prea se poate că își aduna copiii peste săptămână a-i învăța rugăciuni și cântări bisericești, întrucât povestesc bătrânii ce au auzit și ei din moșii lor, multă laudă de felul cum cântau în biserică. Îi urmează apoi la 1847 Man Ioan, care deja însemnează ca și cantor învățător. În ziua de 2 Martie 1847, credincioșii din comună, prin secretarul local Somoghi Mihai, îndreaptă o declarație către protopopul districtului Eriu că se apleacă la plata stabilită pentru funcțiunea cantorului Man și ca învățător; ½ vică bucate tramhă [fir de mătase obținut prin răsucirea mai multor fire, folosit ca bătătura] și 30 grițari pe an. Probabil protopopul, a cărui nume nu se amintește a fost îndrumătorul poporenilor la rostul cărții și deci la trimiterea copiilor la școală, cu ocaziunea inspecției anuale, când a fixat și retribuția viitorului învățător. Așa se face începutul școalei. Copiii se adunau în casa cantorului, unde în jurul acestuia, învățau a-și scrie numele, a socoti și mai mult rugăciuni și cântări bisericești. Cu vreme [în timp] camera dinaintea casei cantorului servea drept școală. Aici se adunau copiii și se așezau pe lavițele lungi de pe lângă pereți și ascultau învățăturile cantorului. Cărți nu aveau și totuși copiii învățau după cum spun bătrânii. Cerea odată cantor învățătorul Man Ioan a i se mări plata de la ½ vică bucate la o vică întreagă și de la 30 grițari la 40. Nu i se aprobă însă. Protopopul Pop Gheorghe dinpreună cu Vasile Vanca parohul local, deplasați la fața locului convoacă o adunare generală în Decembrie 1859. Cu această ocazie se redactează un proces verbal, prin care se arată că din cauza sufletelor puține, abia 131 de români greco-catolici, nu i se poate aproba cererea. Rămâne deci tot aceeași ca înainte: ½ vică bucate, 30 grițari și de la biserică 3 jugh[ere] pământ. În anul 1877 veni ca și cantor la Irim, Nicolae Man. Fără diplomă dar bun cantor, învață și pe copiii care au devenit oameni bătrâni. Nouatatea e că le aduce și cărți. Se adunau toți copiii la școală și pe aceleași lavițe învățau ținându-și cartea pe genunchi. De la 1877 și până în 1926, Nicolae Man a fost vestitul cantor al Irimului. Până prin anii 1918-1919 mai învăța și copiii. A decedat în 1926, în etate de aproape 80 de ani. Copiii, în lipsă de învățător românesc, între anii 1920-1927 urmează cursurile școlii primare reformate.

S-a observat însă că micuții copilași își pierd graiul mamei lor și s-a pornit o mișcare pentru înființarea unei școli românești. Mai mult [se] numește în acest sens vrednicul de toată lauda Grigoriu Văleanu, cantor, care primește multe sfaturi bune de la domnii învățători din com[unele] vecine. Rezultatul nu întârzie. În toamna anului 1927 ia ființă școala de Stat de azi, cu un singur post de învățător. În lipsă de local propriu, se arendează o casă spre acest scop în apropierea bisericii greco-catolice. Localul e prevăzut cu 2 săli, una ca sală de învățământ și camera de dinapoi, locuință pentru învățător. Deci, prea puțin corespunzătoare scopului. Ca învățător e numit dl. Traian Marian care funcționează în anul școlar 1927-1928, în mod suplinitor fără diplomă de capacitate. Au fost înscriși 13 copii, dintre care abia 2 vorbesc românește. Muncă se face, dar prea puțin se ajunge la rezultat.

În septembrie 1928, ocup eu [Vasile Ardelean] acest post. Se înscriu în total 14 elevi, de toate zilele și 43 la cursul de adulți.

Deoarece școala abia "ieri" a luat ființă, multe are în lipsă. S-a cerut ajutorul Casei școalelor, a ne prevedea după putință cu material didactic și câtuși de mică bibliotecă școlară. S-a plănuit și construirea unui local propriu încă în primăvara anului 1928. Adevăr e, că azi după un an, abia dacă avem transportat la fața locului a IV-a parte din materialul teglas [cărămizi]...Dar Dumnezeu e bun și ne va ajuta.

Irina, luna Aprilie 1929

Vasile Ardelean
învățător

ISTORIA MUZEULUI SĂTMĂREAN ÎN SECOLUL AL XX-LEA

Diana KINCES

Keywords: *Satu Mare, museum, exhibition, etnography, culture*
Abstract: The museum activities at Satu Mare began with the establishment of "Cercul Kolcsey" in 1891, a cultural association that includes a museum. Its activity is interrupted at the outbreak of the First World War and the political implications after the end of the war hampers the existence of this museum. The cultural life of Satu Mare is animated during this period by the organization of different exhibitions, especially arts and by the efforts of the city intellectuals to establish a museum. The opportunity is occasioned with the organizing of an ethnography exhibition in December 1925, exhibition that will shape the ethnographic museum of Satu Mare. An inventory book from 1932 prove the existence of a museum prety well organized but its activity is not very well defined; the lack of documentation from that period and the uncertain situation of the museum cannot give us a real image of the true museum activities.

A new reorganization of the Museum of Satu Mare took place in 1958 and fell in the responsibility of the painter Aurel Popp. The museum built on this occasion was located in the historic city center, in a patrimonial building dating from the 18th century. With the administrative reform of 1968, the museum acquired the status of County Museum. It used to work in the historic centre until 1985 when its headquarters was moved to a public building on Vasile Lucaciu Boulevard, no. 21, where it is today.

Ключові слова: *Сату Маре, музей, виставка, етнографія, культура*
Резюме: Музейна діяльність у Сату Маре розпочалася зі створення в 1891 році культурної асоціації Кельчей, яка включала й музеї. Її діяльність переривається у зв'язку з початком Першої світової війни, а політичні наслідки кінця війни, зазіхають на роботу музею. Сатумарське культурне життя цього періоду пожвавлюється завдяки організації виставок, в першу чергу місцевих або національних художників та інтелектуальним зусиллям для створення нового музею. Відкриття етнографічної виставки в грудні 1925 року представляє початок організації нового етнографічного музею в Сату Маре. Інвентар 1932 року досить добре демонструє існування організованого музею, але його діяльність не дуже добре визначена, відсутність жодних документів того періоду і невизначена ситуація музею не може надати правдиву картину музейної сатумарської діяльності.

Нова реорганізація сатуарського музею здійснюється в 1958 році, художником Аурелом Попп. Заснований музей був розміщений в історичній будівлі XVIII століття, розташованій в центрі міста. Під час адміністративної реформи в 1968 році, заклад отримує статус повітового музею. Він продовжував працювати в тому ж будинку до 1985 року, коли міняє штаб-квартиру в будинку, розташованому на бульварі Васіле Лукачу 21, в якому працює і сьогодні.

*
* *

Muzeul sătmărean în perioada interbelică

Problema organizării şi activităţii muzeale propriu–zise în Transilvania şi Banat după 1918 s-a dovedit a fi de o importanţă deosebită. Apreciind zestrea muzeală transilvăneană, fruntaşii muzeologiei româneşti au stabilit ca obiectiv „a pune noua cultură pe adevăratele ei baze strămoşeşti, pe acea veche cultură nescrisă care este un produs al unei vieţi şi experienţe milenare şi care constituie adevărata comoară de înţelepciune practică şi sufletească a poporului nostru."[1]

Rolul muzeelor din Transilvania în efectuarea, supravegherea şi controlul cercetărilor arheologice şi etnografice s-a dovedit esenţial în politica de aplicare a legii conservării şi restaurării

[1] Ioan Opriş, *Protejarea mărturiilor cultural artistice din Transilvania şi Banat după Marea Unire*, Bucureşti, 1988, p. 206.

monumentelor istorice din 1919 şi apoi a celei din 1932 privitor la muzeele şi bibliotecile publice (Legea „Nicolae Iorga"). De altfel începând din anul 1930 în opinia publică românească răzbat tot mai frecvent propuneri de sistematizare, de modernizare şi înnoire în ceea ce privea muzeele din România. Acest aspect s-a concretizat în crearea sau dezvoltarea colecţiilor de etnografie şi artă populară, punând accent pe muzeu şi colecţie publică şi venind în întâmpinarea unei viziuni moderne privind accesul larg al publicului la beneficiile actului şi tezaurului muzeistic[2].

După 1918, la Satu Mare muzeul înfiinţat în anul 1891 de către Societatea Culturală Kölcsey a continuat să existe doar teoretic, însă el nu se mai afla sub autoritatea Ministerului Maghiar de la Budapesta[3], ci a trecut, potrivit hotărârilor luate la Adunarea Naţională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, sub administraţia Consiliul Dirigent[4]. Conducerea Ministerului Artelor şi Muzeelor a fost încredinţată la 14 martie 1919, consilierului Tiberiu Brediceanu, care i-a înmânat direct domnului C. Diaconovich, studierea muzeelor şi a bibliotecilor din Transilvania. În 19 aprilie 1919, Diaconovich a depus un raport care conţinea un conspect al muzeelor şi colecţiilor susţinute de stat şi propunea înfiinţarea unui inspectorat care să revizuiască inventarele muzeelor şi să administreze toate muzeele din Transilvania[5]. La scurt timp, în 20 ianuarie 1920, Coriolan Petranu a fost numit „Inspector al tuturor Muzeelor din Transilvania, Banat şi Părţile Ungurene, învestindu-l cu toate puterile determinate în legi"[6], astfel se înfiinţează *Inspectoratul General al Muzeelor din Transilvania*. Evident, în cercul de competenţă al inspectoratului a intrat şi Muzeul din Satu Mare[7] alături de alte 17 muzee din Transilvania. Din punct de vedere administrativ, Inspectoratul Muzeelor din Transilvania şi-a modificat în mai multe rânduri apartenenţa. Odată cu formarea departamentului de Culte şi Arte, având-l ca ministru pe Octavian Goga, Inspectoratul a trecut sub conducerea sa, subordonându-se direct şi Secretarului general al Instrucţiei din Cluj[8].

Prin intermediul Inspectoratului General al Muzeelor din Transilvania, „au fost inspectate toate muzeele provinciei şi au fost studiate toate colecţiile, inventarele, lipsurile şi greutăţile funcţionării tratând cu conducătorii în privinţa ameliorării situaţiei nefavorabile ... în care se aflau muzeele"[9]. În urma acestui prim control al statului român asupra muzeelor din Transilvania, efectuat în lunile aprilie–septembrie 1920 s-a putut întocmi un raport privind problemele, istoricul şi situaţia muzeelor din Ardeal. Muzeele se confruntau cu probleme atât în ceea ce priveşte inventarul, cât şi modul de expunere, de etichetare, de alegere a obiectelor care sunt expuse, de multe ori apărând obiecte care nu erau reprezentative şi care nu reflectau de fapt rolul şi misiunea muzeului. De aceleaşi probleme sufereau şi colecţiile Muzeului din Satu Mare ce se aflau într-o clădire cunoscută azi sub denumirea de *Casa Albă* care era total nepotrivită expunerii şi valorificării pieselor de muzeu. De altfel, datorită lipsei personalului de muzeu, datorită lipsei banilor, muzeul din Satu Mare nu a putut fi redeschis până în anul 1922 (data redactării studiului)[10].

Cu toate acestea, din punct de vedere al patrimoniului, Muzeul din Satu Mare se situa pe locul 20 între cele 27 de muzee înfiinţate în Transilvania până la primul război mondial. Acest lucru se datora poate şi lipsei de interes pe care o manifestau oficialităţile oraşului pentru făurirea unui loc în care să fie depozitate şi expuse bunurile de patrimoniu ale judeţului, dar şi din cauza unei părţi din patrimoniu aflate încă în custodia Muzeului Naţional din Budapesta.

Una dintre problemele cu care s-a confruntat şi Muzeul din Satu Mare după 1918 a fost revendicarea obiectelor de muzeu care au fost depozitate în decursul războiului la muzeele din Budapesta. De această problemă a recuperării obiectelor de patrimoniu aparţinând muzeelor ardelene şi depozitate la Budapesta s-a ocupat şi Inspectoratul General al Muzeelor din Transilvania în frunte cu

---

[2] Ioan Opriş, *Managementul muzeal*, Târgovişte, 2008, p. 129–130.

[3] Diana Kinces, *Muzeul Cercului Kölcsey. Primii paşi în crearea Muzeului Judeţean Satu Mare* în „Satu Mare. Studii şi Comunicări", XXII - XXIV/II, Satu Mare, 2005–2007, p. 380 – 386.

[4] Coriolan Petran, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, 1922, p. 175.

[5] *Ibidem*, p. 176.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*, p. 177.

[8] *Ibidem*, p. 175.

[9] *Ibidem*, p. 179.

[10] *Ibidem*, p. 185.

Coriolan Petranu care în mai multe rânduri a adresat memorii președintelui Consiliului Dirigent, și mai târziu, Ministerului Cultelor[11].

Pentru a avea o situație cât mai cuprinzătoare asupra muzeelor ardelene, Inspectoratul General al Muzeelor din Transilvania a cerut, în anul 1921, directorului muzeului din Satu Mare, Grigore Bakcsy să întocmească „cât mai rapid" un raport privind istoria și evoluția muzeului[12]. Abia după intervenția Ministerului de Interne s-a putut lămuri problema muzeului sătmărean: acesta exista și aparținea de Liceul Reformat din Satu Mare, dar nu funcționa, fiind închis: „...clubul Kölcsey este o sociațiune dormitoare fiindcă nu funcționează nici clubul, nici muzeul, fiind închise."[13]

Un an mai târziu, și anume în iunie 1922, au fost recuperate o parte din „comorile ardelene" depozitate la Budapesta[14] și, printr-o „circulară" din partea inspectorului general al muzeelor din România, Alexandru Tzigara - Samurcaș, din data de 19 septembrie 1922, adresată tuturor muzeelor din Ardeal, acestea sunt rugate să verifice cât mai rapid conținutul lăzilor cu obiectele care le vor fi trimise[15]. Răspunsul la această adresă nu-l știm, documentele găsite până acum nescoțând la iveală date referitoare la această chestiune.

Din punct de vedere cultural, perioada interbelică la Satu Mare s-a remarcat în primul rând prin organizarea a multe șezători, spectacole de teatru, baluri ale diferitelor asociații, concerte, conferințe, dar și expoziții realizate în diferite locații, de oficialitățile orașului sau chiar de artiști. Aceste expoziții au fost fie de pictură, de grafică, fie de etnografie, de folclor, de fotografii etc. Cu ocazia unor evenimente mai deosebite, orașul încerca să ridice prestigiul manifestării prin organizarea unor expoziții. Astfel, în decursul anului 1926, la Satu Mare au avut loc mai multe expoziții de artă, iar una dintre cele mai importante a avut loc la 26 noiembrie. Această „frumoasă și originală" expoziție de tablouri a fost organizată de pictorul sătmărean Andrei Litteczky, artist neoimpresionist. Expoziția a fost amenajată în sala mare a Primăriei, bucurându-se de un o atenție deosebită din partea publicului vizitator. Printre tablourile expuse erau și câteva care purtau semnătura lui Litteczky: „Rugăciunea de zi", „La coasă", „Amurg", „O seară de iarnă"[16].

La 24 februarie 1926, în sala Casei de Cultură din Satu Mare, s-a organizat prima șezătoare organizată de Despărțământul Sătmar-Ugocea al ASTREI cu tema: „Muzica Bisericească"[17]. Despărțământul ASTREI la Satu Mare a influențat în mod benefic dezvoltarea vieții culturale sătmărene prin organizarea periodică de conferințe de popularizare a culturii românești, prin înființarea unor biblioteci la sate și prin organizarea a diferite evenimente menite să trezească în rândul populației gustul pentru cultură[18]. Tot ASTRA propunea încă din 1925 să fie cumpărată de către „*Asociațiune*" casa în care și-a petrecut Vasile Lucaciu ultima perioadă a vieții pentru a înființa „un așezământ cultural, fie un cămin pentru învățăceii de maeștrii, fie un muzeu județean unde să fie așezată și biblioteca valoroasă a decedatului"[19]. Acest deziderat nu a fost atins niciodată.

La 13 noiembrie 1927, pictorul Andrei Litteczky și soția sa, doamna Litteczky Kraus au organizat o expoziție cu lucrări proprii la Librăria Singer din oraș[20]. De asemenea, în același an, tot în cadrul Librăriei Singer, a fost organizată expoziția de pictură a lui Aurel Popp, cu 26 de lucrări proprii ale artistului[21].

Trebuie să menționăm, de asemenea, prezența pictorului Cornel Minișan la Satu Mare în cadrul unei expoziții organizate în perioada 15–31 ianuarie 1931, în sala mare a Primăriei. Expoziția s-a bucurat de un succes deosebit și de un număr de vizitatori impresionant[22].

---

11 *Ibidem*, p. 191.

12 Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Satu Mare (DJANSM), Fond *Prefectura Județului Satu Mare,* dosar 43/1921, fila 13.

13 *Ibidem*, fila 21.

14 Coriolan Petranu, *op. cit.*, p. 202.

15 DJANSM, *Colecția de documente a Muzeului Județean Satu Mare*, inventar 139, dosar 184, fila 39.

16 *Satu Mare*, 26 noiembrie 1926, p. 2.

17 DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 2.

18 Viorel Ciubotă, Ioan Viman, Adela Dobrescu, Maria Lobonț Pușcaș, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român în nord-vestul României. Documente (1862 - 1947),* Cluj-Napoca 2011, p. 7 – 30.

19 "Satu Mare", anul VII, nr. 75, 20 septembrie 1925.

20 *Idem*, 13 noiembrie 1927, p. 2.

21 *Idem*, 5 decembrie 1927, p. 2.

22 *Idem*, an XIII, nr. 3/18 ianuarie 1931, p. 2.

De o mare importanță în perioadă interbelică sunt și apariția unor monumente precum cel al *Eroului necunoscut*, inițiat de generalul I. Butunoi, în 1921, *Lupoaica și monumentul lui Vasile Lucaciu* în 1936[23]. Tot în anul 1936 este mutată la București o gospodărie din satul Moișeni pentru deveni parte componentă din muzeul satului inaugurat în acel an[24].

Dar, cea mai de anvergură și cu urmări de lungă durată a fost expoziția etnografică din anul 1925, organizată din inițiativa primarului municipiului Satu Mare, Augustin Ferențiu. Ideea organizării unei expoziții etnografice mai importante și care să formeze în final un muzeu românesc sătmărean este mai veche și aparține revizorului școlar Dariu Pop. În perioada următoare primului război mondial el a întreprins vaste acțiuni de colecționare a pieselor etnografice din județ și obiecte de istorie și mai ales carte românească veche, pe care le-a donat muzeului inaugurat la 1 decembrie 1925[25].

Cu organizarea expoziției etnografice din 1925 a fost însărcinat artistul Aurel Popp[26]. Acesta trebuia să adune cât mai multe piese etnografice din 58 de sate care i-au fost indicate de primarul municipiului, Augustin Ferențiu. Aceste sate făceau parte din 5 primpretorate: Oaș (16 sate), Halmeu (3 sate), Seini (10 sate), Baia Mare (12 sate) și Șomcuta Mare (17 sate).

Munca pe care trebuia să o depună Aurel Popp era aproape imposibilă. Inițial expoziția a fost programată pentru data de 27 septembrie 1925, însă Aurel Popp a fost însărcinat doar în luna mai cu organizarea expoziției etnografice.

Astfel, la 13 mai 1925 Aurel Popp trimite Primăriei un comunicat prin care anunță că îi este imposibil să adune singur toate piesele etnografice, necesare realizării expoziției din cele 58 de sate. Prin acest comunicat el a cerut să-i fie trimise cel puțin trei persoane pentru a-l ajuta la colecționarea pieselor etnografice. Aurel Popp scria că oamenii care i-ar fi trimiși „ar merge din sat în sat, din casă în casă" pentru a aduna obiectele de la primpretorate și apoi să le trimită la Satu Mare. Primpretoratele au fost însărcinate să pună la dispoziție trăsuri și „tot ajutorul pentru lucrările necesare"[27]. În același comunicat Aurel Popp a amintit și problema financiară a organizării expoziției. El a cerut ca fiecărui delegat să-i revină suma de 200 de lei[28].

La 31 iulie, Aurel Popp a fost însărcinat printr-o delegație specială a Primăriei să ia „orice măsuri crede de bine pentru reușita expoziției"[29]. Inaugurarea expoziției a avut loc la data de 1 Decembrie 1925, „când s-a sărbătorit unirea Ardealului cu vechiul regat"[30]. Colecția etnografică a fost prezentată între 1 -19 decembrie 1925, în sala mică și mare de dans a Primăriei, iar pe lângă acestea încă în două săli au mai fost expuse și prezentate opere de artă din orașul Satu Mare[31]. Într-un număr din luna decembrie 1925 a cotidianului *Satu Mare* sunt descrise evenimentele care au avut loc odată cu inaugurarea muzeului etnografic. Expoziția cuprindea obiecte din industria casnică, industria olăritului și din alte domenii „care prin vechimea lor și prin gustul artistic cu care au fost lucrate, ilustrează arta românească reprezentativă din diferite epoci. Au fost mult admirate cusăturile de mână din Țara Oașului, precum și covoarele din jurul Băii Mare."[32] De asemenea, în expoziție s-au regăsit 769 de fotografii și diapozitive cu o valoare de 30625 lei, colecția Dariu Pop formată din 401 piese cu o valoare de 26000 lei și diferite alte obiecte cu valoare de patrimoniu din Țara Oașului, Seini, Baia Mare și Șomcuta[33].

Un rol deosebit la realizarea acestei expoziții l-au avut învățătorii de la sate, alături de ceilalți intelectuali ai comunității sătești. Ziarele locale din acea perioadă au consacrat pagini întregi evenimentului, formulând cuvinte de laudă și admirație, îndemn pentru continuarea eforturilor de a deschide la Satu Mare un muzeu etnografic cu specific românesc.

În deschiderea expoziției, unul dintre cei care și-au exprimat bucuria privind înființarea unui muzeu etnografic este și directorul Școlii Comerciale din oraș, Gheorghe Dragoș, care dă o frumoasă definiție

---

23 Ioan Opriș, *Protejarea ...* , București, 1988, p. 225.

24 *Ibidem*, p. 230.

25 "Satu Mare", anul VII, nr. 97, 6 Decembrie 1925, p. 1-2.

26 DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 2.

27 *Ibidem.*

28 *Ibidem*, fila 1.

29 *Ibidem,* fila 2.

30 *Satu Mare*, nr. 20, 10 martie 1926, p. 3.

31 DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 6.

32 "Satu Mare", anul VII, nr. 97, 6 Decembrie 1925, p. 1-2.

33 DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 6.

a muzeului etnografic „Vedem în fața noastră nu obiecte fără viață, ci sufletul unui popor de artiști, cari atât în văgăunele munților, cât și pe întinsele câmpii, unde a muncit secole pentru alții, a găsit totuși timp să brodeze pe pânză albă mii și mii de floricele, ce amintesc câmpul cu frumsețile lui"[34].

În celelalte două săli mici ale Primăriei au putut fi văzute pânze ale pictorului Aurel Popp, dar și ale lui Andrei Litteczky, Iuliu Toth, Zolnay, Sarkadi, Conțiu, Paul Borghida etc. au fost expuse și sculpturi ale lui Kaizer și Muhy Alexandru[35].

La expoziție, intrarea vizitatorilor a fost liberă „pentru a cunoaște cât mai bine etnografia, arta, cultura și obiceiurile județului". În deschiderea expoziției participanții din Șomcuta Mare și împrejurimi, precum și cei din Halmeu, aproximativ 6-8 sate s-au prezentat în port popular „ceea ce a ridicat nivelul întregii expoziții"[36].

Expoziția a fost vizitată de un mare număr de vizitatori, aproximativ 100 într-o zi, însă organizatorii expoziției au fost nemulțumiți de prestația școlilor din județ care au venit în număr foarte mic și dezorganizat. Această expoziție a fost organizată în special „pentru tineret, pentru educarea lui", însă tocmai acesta a lipsit. Excepție a făcut o singură școală: „Școala Reformată de Fete" din Satu Mare, care s-a prezentat la expoziție împreună cu directorul și ceilalți profesori. Cei mai mulți vizitatori ai expoziției au fost din categoria celor săraci, urmându-le muncitorii și doar în ultimul rând cei bogați[37].

După statisticile realizate asupra expoziției observăm că au fost adunate piese din următoarele localități: Halmeu + 11 sate, s-au expus 200 de obiecte, Baia Mare + 5 sate, s-au expus 22 de obiecte, Șomcuta Mare + 15 sate, s-au expus 256 de obiecte, Seini + 4 sate, s-au expus 22 de obiecte[38]. Au fost adunate doar 500 de obiecte din 35 de sate, dar cu toate acestea expoziția a avut o importanță foarte mare în viața culturală a orașului și a însemnat un punct de pornire pentru muzeul etnografic de azi și pentru formarea unei colecții etnografice sătmărene, care se va dezvolta treptat, cu aporturi mai mari în perioada anilor 60.

În acel moment județul Satu Mare avea aproximativ 200 de sate sub administrația sa, prin urmare ar fi putut fi expuse de 20 de ori mai multe piese, însă din lipsă de mijloace adunarea pieselor a decurs anevoios[39].

Încă din momentul organizării expoziției, piesele au fost clasificate și aranjate în funcție de rolul și de importanța lor. Clasificarea lor s-a desfășurat între 9-21 decembrie, „printr-o muncă asiduă depusă de toți membrii organizatori"[40].

Expoziția a fost organizată de șase persoane aflate sub conducerea directă a lui Aurel Popp. Acești organizatori nu erau specialiști, nici muzeografi, ci simpli pasionați de cultură. Ei erau: pictorul Andrei Litteczky, profesorul Iosif Schneider, profesorul Alexandru Sarkadi, învățătorul Alexandru Monaki și profesorul Aurel Coza[41]. Acești oameni iubitori de cultură au primit sprijinul inspectorului școlar Pop Ștefan din Șomcuta Mare și Ștefan Fabian, ajutor de notar din Negrești Oaș. De asemenea, „o înălțătoare contribuție"[42] au avut-o și cei însărcinați cu selecționarea și strângerea obiectelor din teren: preotul Băban din Prilog, preotul Petru Scridon, preotul Andron Ion, învățătorii Voisa din Șomcuta, Cleja Ioan, Flontaș, Grobei Andrei, Belbe Ioan și alții[43].

Cheltuielile necesare pentru organizarea expoziției s-au ridicat la suma de 360000 lei. Din această sumă, 50000 lei era primită de la Ministerul Culturii, 80000 lei au fost donați de conducerea orașului Satu Mare, 230000 lei au fost obținuți cu sprijinul Ministerului de Interne[44].

Succesul deosebit al expoziției de la Satu Mare îl îndeamnă pe profesorul Aurel Popp, în memoriul adresat la 8 ianuarie 1926, primarului municipiului, să propună amenajarea unui muzeu etnografic special, alcătuit din obiecte provenite din cele două sute de sate ale județului.

---

34 "Satu Mare", anul VII, nr. 97, 6 Decembrie 1925, p. 1-2.

35 *Idem*, anul VII, nr. 96, Miercuri 1 Decembrie 1925, p. 2.

36 DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 6.

37 *Ibidem.*

38 *Ibidem.*

39 *Ibidem.*

40 *Ibidem.*

41 *Ibidem*, fila 15.

42 "Satu Mare", anul VII, nr. 96, p. 2.

43 *Ibidem.*

44 DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 7.

În acest memoriu el a propus amenajarea temporară a muzeului în trei săli ale primăriei. Pentru dotarea muzeului cu mobilier adecvat a cerut ajutorul și sprijinul fabricilor de mobilă. Aurel Popp a anexat și un proiect de amenajare a acestui muzeu care cuprindea materiale referitoare la teritoriul județului, satele acestuia, străzile din mediul rural, oamenii, portul, ocupațiile, alimentația, obiceiurile, casele, curțile, grădinile, câmpia, pădurea, biserica, școala și cimitirul. Conform planului întocmit de Aurel Popp, Muzeul Etnografic, trebuia să includă și Muzeul „Cercului Kölcsey", care și-a încetinit foarte mult activitatea, având mai degrabă un rol de depozitare al pieselor de patrimoniu[45].

Despre expoziția organizată în decembrie 1925 au scris multă vreme periodicele vremii. Astfel, în ziarul *Satu Mare,* în 10 martie 1926, apărea un articol intitulat „Muzeul Etnografic din Satu Mare" în care erau felicitate oficialitățile pentru reușita expoziției, dar autorul articolului și-a exprimat și nemulțumirea în ceea ce privește găsirea unui *local,* în care să fie amenajat muzeul. Pentru a rezolva problema *localului,* el propune pentru a fi sediul muzeului, pavilionul din Grădina Romei, considerându-l cea mai bună idee atât pentru a adăposti bunuri culturale, dar și pentru a salva clădirea și grădina în care se afla acest pavilion de la o degradare continuă[46]. Din nefericire, această idee nu a fost îmbrățișată de conducerea orașului, muzeul nefucționând niciodată în acel spațiu.

Muzeul Etnografic din Satu Mare a fost înființat prin hotărârea nr. 1370/1926 a Consiliului Orașului Satu Mare, iar prin hotărârea nr. 4615, din 4 iunie 1926, s-au stabilit formele organizatorice și activitățile muzeului. Cei responsabili pentru funcționarea și organizarea muzeului erau Demeter Teofil – consilier financiar, Aurel Popp – pictor artist și profesorii Schneider și Sarkadi. În ceea ce privește instalarea și localul muzeului această problemă nu a putut fi rezolvată deoarece în edificiul Primăriei nu exista un spațiu disponibil, dar promiteau rezolvarea cât mai curând posibil[47]. Coordonarea lucrărilor de amenajare se făcea de către Biroul Muzeului Etnografic, înființat în cadrul Primăriei municipiului, în fruntea biroului fiind numit G. Tordai. Acesta îl convocă pe Aurel Popp, în februarie 1927, pentru a participa la o ședință a Comisiei Muzeului Etnografic în vederea rezolvării anumitor chestiuni referitoare la muzeu[48].

Ioan Opriș amintește de existența unui muzeu la Satu Mare în anul 1931[49], posibil fiind vorba despre muzeul de etnografie, acesta rămânând sub administrația Primăriei și adunând în continuare piese care să completeze colecțiile existente.

Un inventar al muzeului și bibliotecii municipiului Satu Mare, realizat în anul 1932, ne indică date foarte importante referitoare la colecțiile existente în muzeu și valoarea acestora (vezi anexa 1). Prin hotărârea numărul 8742, din anul 1932, contabilul șef, C. Neamțiu este însărcinat cu inventarierea bunurilor Primăriei. În acel inventar semnat la 16 mai 1932 au fost cuprinse și bunurile care aparțineau de bibliotecă, o bibliotecă cu fonduri în limba maghiară, dar și în limba română. Biblioteca Maghiară deținea o colecție ce însuma 992 de volume în valoare de 38543 lei cuprinzând în special literatură și legislație, dar și câteva monografii și almanahuri. Biblioteca Românească avea înregistrate 824 de volume cu o valoare de 19722 lei[50]. Bunurile aflate în inventarul bibliotecii românești erau cărți din diferite domenii precum literatură în limba română: Alexandri, Eminescu, Coșbuc, Creangă, Sadoveanu, Rebreanu, Grigore Ureche, dar și scriitori străini: Cicero, Emile Zola, Andersen etc. De asemenea, în bibliotecă mai puteau fi consultate cărți din diferite domenii precum știință și artă, agricultură, zootehnie, geografie, astronomie etc. Multe din cărțile bibliotecii românești erau donate de Biblioteca I. G. Bibicescu din Drobeta Turnu Severin, care în acea perioadă își luase misiunea de a înființa o vastă rețea de filiale în țară și străinătate. O donație a Academiei Române din București a completat colecția bibliotecii sătmărene cu diferite cărți din domeniul științei.

Inventarul muzeului municipiului Satu Mare este împărțit în două părți. O primă parte este formată din piese de mobilier, picturi, sculpturi, fotografii, diapozitive și carte veche, însumând în total 848 de bucăți în valoare de 118.990 lei (vezi anexa 2). 61 de diapozitive pe sticlă se regăsesc astăzi în Colecția

---

45 *Ibidem,* fila 10.

46 "Satu Mare", 10 martie 1926, p. 3.

47 DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 20.

48 *Ibidem,* fila 21.

49 Ioan Opriș, *Protejarea ...*, București, 1988, p. 213.

50 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare.

Muzeului Județean Satu Mare[51], fiind considerate piese de o valoare deosebită în special din punct de vedere istoric și etnografic. Cea de-a doua parte a inventarului muzeului cuprinde 6 categorii de bunuri și anume: armament, piatră (și aici se referă la piese arheologice, inclusiv piese din lut), biserică (adică obiecte bisericești), casnice, numismatică și haine țărănești. Acestea sunt în număr de 419 bucăți, cu o valoare de 35.268 lei (vezi anexa 3).

Acest inventar al muzeului și bibliotecii municipiului Satu Mare ne relevă o activitate culturală intensă în oraș, cu preocupări deosebite de îmbogățire a patrimoniului cultural național. Acesta este o dovadă în plus a activității depuse de grupul de intelectuali români din oraș privind păstrarea, protejarea și promovarea unei culturi autentice.

În perioada până la începutul celui de al doilea război mondial, în documentele cercetate până acum nu mai este pomenit nici un eveniment care să ateste activitatea vreunui muzeu. Este foarte probabil ca Muzeul Municipiului Satu Mare să fi funcționat încă pe lângă Primărie sau poate să fi trecut în administrația Prefecturii, însă documentele nu ne vorbesc. Într-un tabel al angajaților cu plată fixă ai Primăriei Municipiului Satu Mare, repartizat pe servicii, datând din anul 1934, nu apare nici un serviciu destinat muzeului sau vreun angajat de muzeu[52]. Mai târziu, Ioan Opriș menționează că ocupanții hortyști au distrus în mod deliberat colecțiile unor muzee din Transilvania de Nord, menționând aici și colecțiile muzeului sătmărean[53].

În marile centre transilvănene în toată această perioadă s-a cultivat spiritul patriotic și actul cultural de bună factură, determinându-se o largă mișcare muzeală care a cuprins numeroși factori și persoane. Inițiatorii acestor acțiuni erau ajutați de Comisiunea Monumentelor Istorice cu asistență științifică, prin scrisori de susținere la autorități, prin presă. Faptul că rețeaua muzeală a sporit în perioada 1918–1948 cu instituții presărate în aproape toate orașele Transilvaniei, că ea poate să se mândrească cu un patrimoniu cultural – științific salvat în grele condiții și pus generos la dispoziția științei și educației, constituie desigur realizarea cea mai de seamă. Modelul muzeal interbelic ilustrează, de fapt, un stadiu de maturizare a concepțiilor muzeale din România, corelat cu dezvoltarea societății românești bine susținută de elite de calitate. În această perioadă, muzeele au contribuit la o mai bună cunoaștere a istoriei patriei, la educarea oamenilor în spiritul adevărului, dragostei de țară și de frumos. Fără acest efort ne-ar fi greu astăzi să dăm măsura unor etape istorice ce fac parte din devenirea noastră. Fără muzee imaginea dezvoltării culturale pe acest pământ românesc ar fi de neînțeles sau incompletă[54].

Muzeul sătmărean după al doilea război mondial

Condițiile economice dificile ale României din preajma anului 1940, pregătirile de război, ocuparea unei părți din Transilvania de către Ungaria hortystă și mai ales cel de-al doilea război mondial, au oprit în bună măsură mișcarea muzeală începută după Marea Unire. Totuși, câteva decrete – legi date în intervalul anilor 1940–1944, au căutat să atenueze exportul ilegal de bunuri muzeale și să protejeze colecțiile[55].

Guvernul Petru Groza a promovat o lege (nr. 803) asupra muzeelor (publicată în Monitorul oficial, nr. 238, partea IA, 14 octombrie 1946), ca o manifestare directă a interesului ce-l avea pentru acest domeniu. Un proiect de lege din 1948, în care era prevăzută organizarea Consiliului Superior al Muzeelor, monumentelor istorice și săpăturilor arheologice, și prin care se stabilea inventarierea tuturor bunurilor culturale și alcătuirea unui inventar general, ce declara ca monumente construcțiile ridicate până în anul 1850 (art. 6), a fost binevenită. Pe de altă parte, în noul context politic, rolul diriguitor al statului, al partidului comunist, s-a vădit ca decisiv și-n viața muzeală. Muzeele au devenit instituții de stat, activitățile lor fiind controlate de acesta prin Comisia științifică a muzeelor, monumentelor istorice și artistice, înființată prin Decretul nr. 46/1951 pe lângă prezidiul Academiei RPR[56].

---

[51] *Registrul de inventar nr. 1. Etnografie* al Muzeului Județean Satu Mare, filele 5-8.

[52] DJANSM, Fond *Primăria Municipiului Satu Mare*, dosar 2/1933, filele 69–73.

[53] Ioan Opriș, *Protejarea...*, București, 1988, p. 185. Constatările detaliate erau făcute de inspectorii Ministerului Artelor și prezentate – centralizate, sub formă de informare – de Consiliul Superior al Muzeelor lui C. Daicoviciu, la 27. IX. 1947, în Arh. Muzee.

[54] Ioan Opriș, *Protejarea ...* , București, 1988, p. 213.

[55] Ioan Opriș, *Managementul muzeal*, Târgoviște 2008, p. 130.

[56] *Ibidem*, p. 132.

Muzeografia națională a primit un impuls hotărâtor în anul 1974, când a apărut Legea ocrotirii patrimoniului cultural național (Legea 63), iar în anul următor fiind emise și alte acte normative privind sistemul instituțional de protejare a moștenirii culturale[57]. Accentul legiuitorului din 1974 a fost pus pe două componente muzeale: evidența științifică și conservarea bunurilor muzeale. Deceniile opt și nouă ale secolului trecut au făcut ca rețeaua muzeală să piardă în materie de interpretare, de modernizare și de dialog internațional, aducând muzeelor grave prejudicii de patrimoniu și imagine publică[58].

Din punct de vedere muzeistic, la finalul celui de-al doilea război mondial, la Satu Mare lucrurile erau foarte incerte. Până în anul 1951, documentele vremii nu pomenesc nimic despre funcționarea vreunui muzeu, nu se știe ce s-a întâmplat cu colecțiile și muzeul înființat anterior. Activitatea culturală sătmăreană per ansamblu era destul de limitată, neexistând prea multe posibilități de a cocheta cu ceea ce putea să însemne o oarecare revigorare a vieții artistice. Este pomenită, în perioada 30 aprilie - 8 mai 1949, organizarea unei expoziții în cinstea zilei de 1 mai, la care au fost expuse lucrările sculptorului Alexandru Csapo, ale graficianului Paul Erdős și ale pictorilor Ileana ***Krausz,*** Andrei Litteczki, Aurel Popp etc. de către Colectivul Artiștilor Plastici din Sindicatul Mixt Satu Mare. Cu ocazia acestei expoziții a fost realizată și o broșură de prezentare a expoziției scrisă în limbile maghiară și română[59].

În anul 1951, sub „îndrumarea Comitetului Orășenesc de Partid și a Comitetului Orășenesc pentru Cultură și Artă", ia ființă la Satu Mare „Muzeul Raional Satu Mare", situat în 2 camere în clădirea de pe strada Horea nr. 6. În raportul de activitate al muzeului pe anul 1951, directorul Paul Erdős menționa faptul că „în lunile iulie – august – septembrie a luat măsuri pentru colectarea obiectelor din fostul muzeu Kölcsey care a fost depozitat în Liceul de Băieți Maghiar. Fără nici un fond s-a început adunarea obiectelor și inventarierea din partea colectivului de amatori formați din muncitori, tehnicieni și profesori. Alte obiecte au fost primite/donate din partea Sfatului Popular al Orașului."[60] Primele obiecte ale noului muzeu erau piese etnografice: țesături, ceramică, diferite piese de botanică și mineralogie, dar în special piese istorice: steaguri, tablouri și mobilierul lui Kölcsey, fotografii, armament, toate adunate în 15 dulapuri, însumând 1112 bunuri. Deschiderea publică a muzeului a avut loc în data de 7 noiembrie 1951, reușind ca până la sfârșitul anului să fie vizitat de 1170 de vizitatori. Inițiativa redeschiderii unui muzeu la Satu Mare a venit din partea „Comitetului pentru Așezămintele Culturale din R.P.R. de pe lângă Consiliul de Miniștri, Serviciul Muzee și Monumente" care la 29 iunie 1951 trimitea Comitetului Executiv al Sfatului Popular al Orașului Satu Mare, Secția Culturală o adresă prin care cerea reînființarea muzeului sătmărean din vechile colecții depozitate în sălile Sfatului Popular. Comitetul prevedea înființarea a două posturi bugetare pentru angajații muzeului și formarea unui colectiv de amatori ai muzeului care să se ocupe de găsirea unui local pentru muzeu și mai apoi de organizarea și inventarierea colecțiilor[61]. Într-un raport al directorului muzeului, Paul Erdős, din 26 septembrie 1951, acesta menționează că s-au luat toate măsurile posibile pentru deschiderea muzeului cu fonduri foarte mici obținute prin intermediul unor baluri și seri culturale sau prin donații de la diferite organizații, neobținând până la acea dată bani de la bugetul de stat[62].

Începând cu data de 7 februarie 1952, director al muzeului este numit Lazu Dumitru. În 28 mai, muzeul a intrat în reorganizare, fiind redeschis la 2 iulie 1952. Un eveniment nefast a avut loc la 24 octombrie 1952, când clădirea care adăpostea colecțiile muzeului s-a prăbușit peste bunurile culturale. Scoaterea lor dintre dărâmături a însemnat un efort deosebit pentru angajații și simpatizanții muzeului cu atât mai mult cu cât ajutoarele din partea oficialităților au ajuns cu greutate și întârziere[63]. Numărul bunurilor existente în inventarul muzeului era de 1082. Colecțiile muzeului au fost mutate într-un nou sediu, doar câteva clădiri mai departe, pe strada Horea nr. 2. Muzeul beneficia de un spațiu foarte mic compus dintr-o sală de expoziție cu dimensiunea de 48 m^2 și o sală de depozit cu o dimensiune de 16 m^2.

Din 15 aprilie 1953, director al muzeului este Ligeti László. Acesta a făcut mai multe demersuri pentru câștigarea unei clădiri mai corespunzătoare adăpostirii unei colecții muzeale în continuă creștere.

---

57 *Ibidem*, p. 132.

58 *Ibidem*, p. 133.

59 DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 53.

60 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1951, fila 88.

61 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1951, fila 66.

62 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1951, fila 71.

63 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1951, fila 4.

A cerut în repetate rânduri clădirea cunoscută în oraş sub numele de Casa Vecsey, fost sediu al Pompierilor, clădire construită pe locul unde s-a semnat, conform tradiţiei, Pacea de la Satu Mare (1711), care punea capăt răscoalei conduse de Francisc Rákoczi al II-lea. La un moment dat s-a cerut şi o clădire, fostă reşedinţă a UPM, situată vis-a-vis de Tribunal. De asemenea, a luat măsuri pentru identificarea bunurilor muzeale care au făcut parte din muzeul deschis în anul 1925, însă fără succes. Colecţiile muzeului au fost îmbogăţite în fiecare an, uneori cu un număr mai mare de obiecte, alteori mai mic, prin achiziţii din teren sau donaţii (mai rar). Din activitatea ştiinţifică a muzeului făceau parte şi conferinţele susţinute pentru popularizarea muzeului şi a istoriei judeţului. Acţiunile de popularizare a activităţii muzeistice se făcea prin intermediul presei locale şi regionale, în şcoli şi întreprinderi, fabrici etc. Încă din 1956 s-a format un Sfat Ştiinţific din rândul prietenilor muzeului care avea menirea de a oferi suport şi „îndrumări folositoare, pe cât e posibil în toate ramurile ştiinţelor şi artelor"[64]. Numărul vizitatorilor muzeului a crescut an de an, având în general un număr de 9 – 10 mii de vizitatori pe an în special din rândul populaţiei obişnuite, „ce se plimba în centru dornică să-şi satisfacă curiozitatea prin vizitarea localului"[65]. În anul 1957 s-a înfiinţat în cadrul muzeului un „colţ actual" ce avea drept scop menţinerea interesului publicului vizitator prin intermediul subiectelor expuse, atrăgându-se atenţia în mod constant asupra mai multor probleme de istorie şi cultură locală (au fost expuse documente referitoare la răscoala din 1907, fotografii ale vechii case a breslei „gubas", dărâmată în anul 1956 etc). În aceşti primi ani de după război s-au organizat puţine expoziţii temporare, dar totuşi au fost şi aici pot fi amintite expoziţia retrospectivă Litteczki Andrei, organizată în 1956, expoziţia comemorativă Nicolae Grigorescu, expoziţia de artă plastică cu lucrări ale artiştilor sătmăreni Krausz Ileana, Szatmari Agnes şi Gyula Laszlo. O atenţie deosebită a început să fie acordată şi etnografiei, în anul 1957 fiind deschisă o secţie de artă populară a raionului Satu Mare atribuindu-se suma de 5000 lei pentru achiziţionarea de haine ţărăneşti, broderii şi diferite obiecte casnice etnografice din satele Medişa, Hodişa şi Cuţa.

La 1 mai 1957, la conducerea muzeului ajunge Şuba Daniel, iar din 4 februarie 1958, Bader Tiberiu. Se continuă demersurile pentru obţinerea Casei Vecsey, situată în Piaţa Libertăţii nr. 21 ca sediu de muzeu, fapt ce va fi realizat în cursul anului 1958. De altfel, anul 1958 este un an cu multe schimbări pentru muzeu. În baza deciziei din 6 iunie 1958 a Sfatului Popular al Regiunii Baia Mare, muzeul trece de sub autoritatea Sfatului Popular al raionului în administraţia oraşului (va fi susţinut financiar de Sfatul Popular al Oraşului Satu Mare) şi primeşte numele de „Muzeul Raional şi Orăşenesc"[66].

Tot în anul 1958 autorităţile locale îl însărcinează din nou (la fel ca în anul 1925) pe artistul Aurel Popp cu amenajarea Muzeului Raional şi Orăşenesc. În acest scop pictorul a efectuat o călătorie de documentare la muzeele din Cluj, Alba Iulia, Aiud, Sibiu şi Târgu Mureş. La Aiud el a cercetat documente aflate în Biblioteca lui Gabriel Bethlen, dar a vizitat şi muzeul din oraş unde a rămas foarte impresionat de desenul ce-i reprezenta pe cei trei protagonişti ai răscoalei ţărăneşti din 1784, Horea, Cloşca şi Crişan. La Alba Iulia a vizitat Muzeul Unirii atrăgându-i atenţia în mod special, piesele care au aparţinut sau au avut legătură cu Avram Iancu. De asemenea, a văzut şi Biblioteca Documentară a lui Ignatius Batthyany. La Sibiu a vizitat atât Muzeul Brukental cât şi Muzeul ASTRA, aici impresionându-l diversitatea colecţiilor şi amenajarea acestora într-un mod mai valoros[67].

Întors din călătoria de documentare, Aurel Popp întocmeşte la 6 mai 1958, un proiect de amenajare a Muzeului Raional Satu Mare. În observaţiile formulate pe marginea acestui proiect, Aurel Popp avea să menţioneze: "în muzeul nostru va trebui subliniat că românii din judeţ şi îndeosebi locuitorii din Ţara Oaşului sunt descendenţii celei mai vechi şi civilizate populaţii autohtone de pe teritoriul României - dacii"[68].

În 13 octombrie 1958, Bader Tiberiu convoacă membri comisiei de redactare a tematicii muzeului pentru a discuta despre planurile expoziţiei permanente. Dintre membri acestei comisii făceau parte Aurel Popp, „maestru emerit al R.P.R."[69], profesor la Şcoala Veseleny, Littecki Ilona, profesor la Şcoala Populară de Artă, Iuliu Pop şi Săsăran Irina, profesori la Liceul Eminescu, Banyas Alexandru,

---

64 Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1956, fila 25.

65 Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1957, fila 36.

66 Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1958, fila149.

67 DJANSM, Fond *Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 53.

68 DJANSM, Fond *Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 12.

69 Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1958, fila 142.

Ligeti Vasile, Csapo Alexandru şi alţi profesori de la Liceul Kolcsey, Liceul Maghiar de Fete şi chiar 2 angajaţi la teatru Boroş Mihai şi Kovacs Ferencz[70].

La 7 noiembrie 1958, Aurel Popp organizează o expoziţie de amploare cu propriile sale lucrări. Expoziţia a fost amenajată în funcţie de natura obiectelor expuse şi astfel erau opt categorii de piese exponate: 11 picturi în ulei („Autoportret", „Ultima paradă", „Moartea pădurii"), 4 busturi („Adevăr învingător" realizat din bronz), 2 pasteluri, 3 piese din ceramică („Vaza cu scoici din cobalt"), 3 construcţii, 7 lucrări de grafică, 2 desene şi 12 desene şi compoziţii.

Această expoziţie temporară, prima în noul muzeu situat în Piaţa Libertăţii, nr. 21, s-a bucurat de foarte mulţi vizitatori şi i-a adus artistului multe felicitări din partea intelectualităţii oraşului, inclusiv din partea directorului Muzeului Orăşenesc, Tiberiu Bader, care-l felicită şi-i mulţumeşte pentru reuşita expoziţiei[71].

Muzeul constituit în noua locaţie primită în anul 1958, a fost deschis publicului larg în luna iunie a anului 1960, dar a continuat să fie reorganizat şi în anii următori. Expoziţia se întindea de-a lungul a 5 săli situate la etajul clădirii, fiind amenajată, potrivit acelor vremuri, conform celor mai moderne tehnice muzeistice. Un rol însemnat la buna organizare a muzeului au avut şi fabricile din oraş şi aici pot fi amintite: fabrica UNIO, fabrica de Piele Drum Nou, Combinatul 1 Mai, Solidaritatea, Arta Lemnului, 1 Septembrie etc. dar şi CFR. Expoziţia s-a bucurat de un real succes încă din primul său an de la deschidere fiind vizitată de un număr de 18320 de vizitatori. De asemenea, numărul expoziţiilor temporare, tematice, organizate cu anumite ocazii s-au înmulţit, fiind realizate în anul 1960, 6 astfel de expoziţii: expoziţie de 8 martie, 23 august, 7 noiembrie. O activitate importantă a specialiştilor muzeului a fost „strângerea de noi materiale muzeistice" care să îmbogăţească colecţiile existente, în cursul anului 1960 fiind adunate un număr de 1130 obiecte muzeale şi 650 de cărţi. Observăm aşadar preocuparea pentru constituirea unei biblioteci în cadrul muzeului atât de necesară pentru aprofundarea cunoaşterii istoriei oraşului şi a zonei.

În urma bunei organizări a muzeului şi a unui control efectuat de o comisie din cadrul Ministerului, în anul 1960, s-a hotărât că numele de „Muzeul Raional şi Orăşenesc", ar fi impropriu pentru muzeul din Satu Mare, deoarece oraşul Satu Mare era „subordonat direct regiunii şi teritoriul lui nu intra în administraţia Sfatului Popular Raional" şi pentru că aria de activitate a muzeului nu se limita doar la marginile oraşului. Astfel muzeul din Satu Mare primeşte numele de Muzeul de Istorie Satu Mare[72].

În anul 1961 s-au terminat reparaţiile la clădirea muzeului, fiind astfel amenajate 4 săli la parter destinate expoziţiilor temporare şi alte 2 săli care au servit ca laborator foto şi un atelier pentru restaurarea obiectelor şi pregătirea materialelor pentru expoziţii. Mai existau 2 depozite, o sală pentru bibliotecă, un birou şi o locuinţă de serviciu situate într-o clădire anexă clădirii principale.
Muzeul condus în acea perioadă de Tiberiu Bader a avut un caracter istoric şi datorită specificului său, cercetarea, păstrarea şi expunerea obiectelor s-a concentrat în jurul problemelor istorice ale raionului Satu Mare, cu evidente intenţii de cuprindere şi a altor ramuri ale culturii, prin realizarea unor expoziţii temporare de artă plastică, artă populară etc. Activităţile colectivului muzeului aveau la bază colectarea bunurilor muzeale din teren, întocmirea unei evidenţe ştiinţifice şi cercetarea ştiinţifică realizată în cadrul săpăturilor arheologice, de arhivă sau teren. Din această perioadă datează multe documente referitoare la breslele care au funcţionat în oraş, dar şi diferite obiecte aparţinând acestor bresle. O descoperire de seamă o reprezintă şi cartea lui Galileo Galilei, Dialogo, tipărită de familia Elzevier în anul 1635[73], carte menţionată şi în inventarul muzeului Kölcsey încă la sfârşitul secolului al XIX-lea. Dintr-o dare de seamă statistică privind activitatea muzeului în anul 1961 aflăm că numărul pieselor de muzeu au ajuns la 5832 de obiecte, din care 1425 fiind achiziţionate în decursul anului 1961. Numărul vizitatorilor ajunsese la impresionanta cifră de 28673, muzeul fiind deschis pentru vizitare 254 de zile din an[74].

Ca metode de popularizare a muzeului şi a activităţilor desfăşurate aici erau folosite în primul rând afişele şi invitaţiile răspândite prin oraş, prin intermediul radioului, presei locale, regionale şi centrale, dar şi prin articole apărute în presa din străinătate (Franţa, Italia, Germania).

---

[70] Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1958, fila 142.

[71] DJANSM, *Fond Aurel Popp*, inventar 31, dosar 38, fila 5.

[72] Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1961, fila 19.

[73] Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1961, fila 157.

[74] Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1961, fila 9.

În 26 iulie 1962 a fost deschisă expoziția de bază a muzeului care cuprindea dezvoltarea societății pe teritoriul raionului și orașului Satu Mare, începând din cele mai vechi timpuri și până la 1848. Muzeul putea fi vizitat între orele 11 – 13 și 16 – 19 în zilele de marți, miercuri, vineri și duminică, luni era zi liberă, iar joi și sâmbătă, activitate normală de birou între orele 7 – 15[75]. O deosebită însemnătate a avut-o venirea muzeografului etnograf Ivan Iurasciuc alături de colectivul muzeului sătmărean. Vreme de mai mulți ani, Ivan Iurasciuc și Tiberiu Bader au fost singurii specialiști din muzeu asigurând astfel desfășurarea activității științifice specifice muzeale.

În raportul de activitate, prezentat în anul 1964, este menționată una dintre realizările de seamă ale muzeului și anume, aceea a înființării la sfârșitul anului 1962, a primei case muzeu din țara noastră în localitatea Păulești. Casa muzeu din Păulești a fost organizată și amenajată în decursul anului 1963 și în prima parte a anului 1964, fiind deschisă oficial în cinstea zilei de 23 august. Muzeul era amenajat într-o casă compusă din 3 încăperi și reflecta „starea de mizerie și de exploatare la care erau supuși jelerii din satul Păulești în perioada interbelică"[76].

Începând cu această perioadă muzeul a avut o foarte bogată activitate de cercetare științifică și de colectare a obiectelor, prin care urmărea să îmbogățească fondul de bază. Anual se făceau aproximativ 40 - 50 de ieșiri pentru cercetări arheologice, istorice și etnografice. Printre descoperirile mai importante din această perioadă pot fi amintite: așezarea dacică din secolele II - III de la Medieșul Aurit, tezaurul monetar din secolele I - II de la Ghirișa, depozitele de bronzuri de la Domănești și Vetiș, materialul complet al breslelor tâmplarilor, tăbăcarilor, cizmarilor, o barcă monoxilă de 15 metri, descoperită la Berindan în albia Someșului, 25 de manuscrise și cărți românești cu caractere chirilice din secolele XVII - XVIII, cu caractere chirilice, dintre care mai însemnate ar fi: o Psaltire din secolul al XVII- lea, prima ediție a Bibliei în limba română tipărită la Alba Iulia[77], peste 500 de documente și fotocopii referitoare la dezvoltarea orașului Satu Mare[78].

În același raport de activitate al colectivului Muzeului de Istorie pe perioada 1961–1964 este menționat și numărul obiectelor muzeale depozitate la Satu Mare, care ajungea la peste 15000 de piese[79].

Una din activitățile de bază ale muzeului, care ducea la popularizarea acestuia în rândul locuitorilor, o reprezenta realizarea expozițiilor temporare. Între anii 1956 - 1964 au fost organizate nu mai puțin de 41 de expoziții temporare de artă plastică, artă populară etc., una din cele mai importante expoziții de artă fiind cea intitulată „Pictori români în a doua jumătate a secolului al XIX-lea"[80].

Datorită vastei activități de popularizare a muzeului, printre care se numără și ținerea unor conferințe la diferite întreprinderi și instituții, publicarea a zeci de articole în presa locală și centrală privind activitatea muzeului și descoperirile sale științifice, acesta a avut în anul 1963 aproape 39000 de vizitatori. Această creștere a numărului de vizitatori este absolut impresionantă, deoarece doar câțiva ani mai înainte, și anume în anul 1951, muzeul nu avea decât 1170 de vizitatori[81].

În anul 1965 a început materializarea ideii de realizare a unei secții de etnografie în cadrul muzeului sătmărean. Cel care s-a ocupat de organizarea acestei secții a fost Ivan Iurasciuc. În această direcție au început să se facă achiziții de costume populare și obiecte tradiționale din satele din zona etnografică Codru (Homorod și Solduba) și Oaș și s-au organizat expoziții temporare cu obiectele achiziționate. Nici domeniul artei nu a fost neglijat, fiind realizate anual expoziții de artă în colaborare cu Școala Populară de Artă Satu Mare. O realizare foarte importantă pentru arheologia românească a fost descoperirea așezării și a centrului meșteșugăresc aparținând dacilor liberi din secolele II – IV de la Medieșul Aurit, care a scos la iveală, alături de multe obiecte, și zece cuptoare de ars ceramica din care 6 au fost conservate in situ, constituind încă din acea vreme un muzeu arheologic în aer liber[82].

În anul 1966 directorul muzeului, Tiberiu Bader propune înființarea unui muzeu în cadrul cetății din Ardud, un muzeu ce ar fi avut atât un rol de conservare a uneia dintre fortificațiile bine cu-

---

75 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1961, fila 28.

76 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1964, fila 17.

77 *Noul Testament*, Bălgrad, 1648.

78 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1964, fila 19.

79 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1964, fila 20.

80 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1964, fila 22.

81 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1964, fila 21.

82 Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1968, fila 28.

noscute ale Transilvaniei, cât şi de promovare turistică şi culturală a zonei. Ideea înfiinţării muzeului rămâne în fază de proiect, autorităţile vremii nereuşind să acorde banii şi suportul necesar îndeplinirii unui astfel de obiectiv.

La 13 martie 1966 a avut loc deschiderea festivă a expoziţiei retrospective Aurel Popp. La această deschidere au fost invitate şi Radiodifuziunea şi Televiziunea Română pentru a realiza un documentar referitor la viaţa şi arta lui Aurel Popp. Aceştia şi-au exprimat regretul că nu au putut ajunge şi asta datorită faptului că scrisoarea de invitaţie a ajuns la ei abia în ziua vernisajului. În anii următori se va dori ca această expoziţie să devină una permanentă în cadrul muzeului sătmărean.

În 20 iulie 1967 a fost deschisă expoziţia de bază a muzeului, reorganizată în ultimii ani în mai multe rânduri şi pe mai multe părţi. Expoziţia se bucura de un mobilier modern, de o grafică sobră şi discretă, texte scurte şi concise şi foarte multe hărţi care orientau vizitatorul în periplul său de-a lungul istoriei, după cum preciza chiar consultantul Consiliului Muzeelor, Radu Florescu, considerându-l un succes muzeistic deosebit, el fiind şi cel care a avizat deschiderea expoziţiei[83]. Suprafaţa destinată expoziţiilor era de peste 500 m^2 pentru expoziţia permanentă de istorie, peste 100 m^2 pentru expoziţiile temporare şi 200 m^2 pentru expoziţia de artă plastică Aurel Popp. La acea vreme în colecţiile muzeului existau peste 20000 de bunuri culturale şi o bibliotecă cu mai mult de 5000 de volume[84].

Perfecţionarea specialiştilor din muzeu reprezenta o prioritate, astfel îl găsim pe etnograful muzeului la cursuri de perfecţionare a muzeografilor etnografi la Bucureşti. De asemenea, colectivul muzeului sătmărean a participat la toate sesiunile ştiinţifice ale muzeelor din ţară şi în aceeaşi perioadă apar şi primele lucrări tipărite sub egida editurii muzeului sătmărean: „Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit" şi „Descoperiri monetare în Câmpia Someşană".

În anul 1968 se introduce taxă de vizitare al expoziţiilor muzeului. Tarifele erau stabilite în funcţie de proveniența expoziţiilor temporare şi anume cele aduse din străinătate erau taxate cu 2 lei, iar cele provenind din ţară, cu suma de 1 leu. Intrarea în expoziţii a elevilor şi studenţilor care veneau în grupuri, însoţiţi de profesori era liberă, iar intrarea copiilor, elevilor, studenţilor şi militarilor era taxată doar cu 50% din valoarea biletelor de intrare. Marţea era zi de intrare liberă pentru toată lumea, iar membri Uniunii Artiştilor Plastici, elevii liceelor de artă şi ai liceelor pedagogice, studenţii de la artă şi membri ICOM beneficiau întotdeauna de intrare gratuită.

În urma reorganizării administrativ teritoriale a ţării din anul 1968, muzeului sătmărean i-au revenit sarcini mai complexe, deosebit de importante privind cercetarea istoriei locale, păstrarea şi valorificarea artei populare şi a operelor de artă plastică moştenite de la artiştii sătmăreni, îmbogăţirea planului editorial şi a îndrumării pe linie de specialitate a unităţilor muzeale din judeţ, lucru ce a determinat conducerea muzeului la formularea unui memoriu adresat organelor judeţene în care a cerut schimbarea categoriei muzeului (din categoria a IV-a în categoria a II-a) şi trecerea lui din subordinea Consiliului Popular Municipal în subordinea Consiliului Popular Judeţean. Odată cu transformarea muzeului de pe cursul superior al Someşului, în administraţia acestuia intră şi alte unităţi muzeale din judeţ: Muzeul din Carei, Muzeul etnografic al Oaşului, Casa Memorială Ady Endre.

De asemenea, în anul 1968 colectivul muzeului şi-a exprimat intenţia de a reorganiza expoziţia permanentă de istorie în aşa fel încât să prezinte istoria întregului teritoriu al judeţului Satu Mare, se intenţiona şi organizarea unei secţii de etnografie, ca expoziţie permanentă în cadrul muzeului, care să prezinte cele trei zone etnografice: Oaş, Codru şi Câmpia Someşului. Se dorea să înfiinţarea în cadrul muzeului din Carei, unei secţii de ştiinţe naturale şi organizarea la Vama a unui muzeu al ceramicii populare din Ţara Oaşului. Ideea apariţiei unui anuar al muzeului sătmărean, începând cu anul 1969, provine tot din aceeaşi perioadă.

Într-un memoriu din mai 1968 formulat de directorul Tiberiu Bader se cerea Muzeului Judeţean Maramureş restituirea obiectelor muzeale provenite din colecţiile muzeului sătmărean ce au fost preluate de muzeul băimărean în urma înfiinţării regiunii Maramureş[85].

Încă din anul 1968 se pun bazele unui schimb interbibliotecar cu 120 de instituţii similare, de învăţământ sau biblioteci din ţară şi cu 289 de instituţii de specialitate din străinătate, realizându-se un important şi valoros fond documentar, dar şi un schimb de idei şi relaţii care vor continua şi se vor consolida în timp.

---

[83] Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1967.

[84] Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1967, fila 20.

[85] Arhiva Muzeului Judeţean Satu Mare, Dosar Anul 1967, fila 32.

În vara anului 1969, după eforturi susținute, depuse de-a lungul anilor se reușește deschiderea unei expoziții cu caracter permanent, consacrate activității artistului sătmărean Aurel Popp. Scopul urmărit prin organizarea acesteia a fost acela de a realiza o sinteză cuprinzătoare a operei artistului, urmărindu-se în același timp valorificarea creației artistice a acestui reprezentant de seamă al artei românești dintre cele două războaie mondiale. În cadrul acțiunii de adunare a materialului expozițional un ajutor substanțial s-a primit din partea unor muzee de artă din țară (Muzeul de Artă din București, Muzeul Brukental Sibiu, Muzeul de Artă Cluj și Muzeul Județean Maramureș), dar și din partea familiei artistului[86].

O realizarea muzeistică aparte o constituie apariția anuarului muzeului sătmărean „*Satu Mare. Studii și Comunicări*" în anul 1969, publicație în care au apărut rezultatele cercetărilor din toate domeniile de activitate ale muzeului sătmărean.

Într-un raport din anul 1970 privind realizările muzeistice din județul Satu Mare între anii 1966–1970 a fost sintetizată activitatea colectivului muzeului sătmărean, o activitate rodnică mai ales în ceea ce privește îmbogățirea patrimoniului cultural prin intrarea în inventarul muzeului a circa 1000 de obiecte de artă populară și etnografie (va constitui baza expoziției permanente de etnografie) și a peste 30 de lucrări de pictură și grafică a artistului Aurel Popp. La acestea s-au adăugat mai multe sute de piese de natură arheologică provenite în special prin intermediul săpăturilor arheologice întreprinse în ultimii ani. De asemenea, rodul cercetărilor și a îmbogățirii patrimoniului muzeal a fost concretizat în această perioadă prin organizarea a 7 expoziții de istorie, 4 de etnografie și 23 de expoziții de artă, numărul total al vizitatorilor fiind de cca 250000.

În anul 1970 apare menționată amenajarea unei case–muzeu la Chilia, specifice zonei de Codru, organizare realizată cu prilejul festivalului folclorului codrenesc în colaborare cu Casa de creație. Proiectul tipăririi unui volum „Vechi monumente istorice din părțile Sătmarului" sub îndrumarea lui Tiberiu Bader, care să cuprindă atât monumente laice, cât și ecleziastice din întreg județul era considerat un instrument absolut necesar pentru istorici, cunoscători dar și interesați.

La 1 mai 1971 a avut loc o schimbare în conducerea muzeului sătmărean, frâiele acestuia fiind preluate de Viorica Ursu Bilț, muzeograf la muzeul din Satu Mare încă din anul 1967. În toamna aceluiași an, expoziția a fost demontată pentru instalarea încălzirii termice. Până la demontarea expoziției aceasta a fost vizitată de 5000 de persoane. Ca și achiziții realizate în acel an trebuie menționate 200 de volume pentru bibliotecă, 15 lucrări ale lui Aurel Popp, 250 de obiecte etnografice, dar și achiziția casei de la Chilia contra sumei de 45000 lei[87].

În prima parte a anului 1972 a fost organizată expoziția temporară „Someșul în istoria sătmăreană", expoziție ce venea la doar 2 ani după inundațiile din 1970, care și-au lăsat puternic amprenta asupra locuitorilor orașului, județului și nu numai. Reorganizarea și redeschiderea expoziției de artă dedicată lui Aurel Popp și deschiderea expoziția permanente de etnografie cu obiecte adunate din cele trei zone folclorice ale județului sunt realizări deosebite ale anului 1972. Din această perioadă ne survin și primele date privind preocuparea specialiștilor sătmăreni pentru conservarea și restaurarea bunurilor culturale.

Într-un memoriu privind situația și perspectiva muzeului sătmărean redactat în iunie 1975 și adresat atât Comitetului pentru Cultură și Educație al Județului Satu Mare, cât și Comitetului Executiv al Consiliului Popular al Județului Satu Mare se făcea referire la posibilitatea extinderii suprafeței muzeului prin construirea a trei nivele deasupra curții interioare (în acest sens s-a și făcut o schiță de proiect de către arh. Ruprecht Carol). Din nou problema spațiului insuficient era pusă. Patrimoniul muzeului ajunsese la peste 20.000 de piese de arheologie, numismatică, documente, piese cu valoare istorică, etnografie și artă populară, artă plastică, fotografii, clișee, colecții de periodice, bibliotecă documentară – bunuri culturale grupate în trei secții: istorie, etnografie și artă. Necesitatea unui spațiu mai mare și sănătos devenea impetuoasă fiind semnalate probleme de umiditate la nivelele de jos ale clădirii muzeului, parter și subsol.

Anul 1975 a adus la conducerea muzeului sătmărean un nou director, istoricul Gheorghe Lazin. În cursul acelui an se organizează și o primă expoziție temporară „Oameni și locuri din Țara Oașului" cu fotografii din colecția renumitului artist fotograf Iuliu Pop. O parte însemnată a colecției de fotografii și clișee fotografice, de ceramică și diferite piese etnografice au intrat în colecția muzeului câțiva ani mai târziu, însemnând o importantă și valoroasă sursă pentru cercetările etnografice viitoare.

---

[86] Iudita Erdos, *Colecția de artă Aurel Popp a Muzeului din Satu Mare* în "Satu Mare Studii și comunicări" II, 1972, Satu Mare, p. 396.

[87] Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anul 1971, fila 25.

Tot din anul 1975 este semnalată și existența unui Oficiu Județean pentru Patrimoniu Cultural Național în cadrul muzeului sătmărean, oficiu ce avea menirea de a realiza o evidență cât mai cuprinzătoare a bunurilor ce puteau constitui patrimoniu cultural cu o valoare națională.

Unitățile coordonate de muzeul sătmărean în anul 1975 erau Muzeul Orășenesc Carei, Muzeul Etnografic al Țării Oașului – Negrești Oaș, Casa muzeu Chilia, Muzeul sătesc școlar – Supuru de Sus, Muzeul Memorial Ady Endre, Muzeul în formare din Tășnad.

În cursul anilor următori colectivul muzeului și-a intensificat activitatea de cercetare în vederea sporirii patrimoniului cultural, a luat măsuri de îmbunătățire a condițiilor de conservare și evidență a valorilor acumulate. Expozițiile de bază au fost completate cu obiecte noi achiziționate. În domeniul arheologiei au fost continuate cercetările din cadrul siturilor arheologice de la Medieșul Aurit, Culciu Mare și Lazuri. Specialiștii laboratorului de restaurare și conservare au lucrat la Complexul Arheologic de la Medieșu Aurit prin acoperirea cuptoarelor de ars ceramică, impregnarea cu lianți și experimentarea unei soluții de conservat argila. S-a realizat conservarea depozitului de bronz de la Domănești, a obiectelor de argint din colecțiile muzeului sătmărean și a tuturor obiectelor din expozițiile de bază care necesitau intervenții urgente de conservare și restaurare.

Specialiștii muzeului au îndrumat activitatea cercurilor de istorie ale elevilor de la diferite școli din oraș, au contribuit la organizarea muzeelor școlare din Halmeu, Craidorolț, Culciu Mare, Păulian, au participat la sesiuni științifice organizate în București, Oradea, Baia Mare, Zalău și Tulcea. În luna iunie 1976 specialiștii secției de etnografie au contribuit la organizarea „Zilelor culturii sătmărene la București".

Activitatea angajaților Muzeului Județean Satu Mare și ai Oficiului pentru Patrimoniu Cultural Național a fost orientată spre aprofundarea cercetărilor în toate domeniile istoriei, etnografiei și artei de pe meleagurile sătmărene, a îmbunătățirii condițiilor de păstrare, evidență, restaurare și conservare a valorilor acumulate.

În ianuarie 1977 director al muzeului este numit Doru Radosav, care s-a ocupat îndeaproape de organizarea simpozionului omagial „Vasile Pârvan – arheolog și istoric" (iunie 1977).

De-a lungul anilor, numărul angajaților muzeului a crescut semnificativ ajungând la 19 angajați în anul 1978 și la 27 de angajați în anul 1984, pe când în anul 1957 avea doar 3 angajați.

Perioada următoare se remarcă prin continuarea activităților de cercetare atât pe plan arheologic, cât și istoric și etnografic și prin activități de valorificare științifică a patrimoniului cultural prin intermediul unor expoziții cu caracter temporar, simpozioane și colocvii și diferite acțiuni de pedagogie muzeală.

În anul 1985 muzeul își îmbogățește zestrea sa edilitară prin atribuirea ca sediu al Muzeului Județean a imobilului situat pe bulevardul Vasile Lucaciu, nr. 21, clădire în care funcționează și astăzi, vechiul edificiu rămânând destinat exclusiv secției de artă a muzeului.

Anii 90 au fost anii de consolidare a instituției muzeale, de reorganizare, dezvoltare și de intensificare a activităților specifice. Se conturează o nouă direcție și o nouă viziune începe să prindă rădăcini în ceea ce privește managementul muzeal. Sunt abordate noi metode de evidență, cercetare și de valorificare a patrimoniului cultural național, metode ce pun în valoare tocmai acest tezaur valoros.

În societatea românească a secolului al XX-lea, muzeului sătmărean i-a revenit un rol major, și anume acela de a aduce la lumină vestigii ale creației materiale și spirituale specifice nord-vestului românesc, de a le proteja și tezauriza, muzeul semnificând totodată imagini viguroase ale propriei noastre existențe, reprezentând o oglindă a comunității, a identității și aspirațiilor acestora, o sursă de mândrie locală și o expresie nemijlocită a vitalității culturale și intelectuale a publicului său.

Diana Kinces
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
dianasabou@yahoo.com

Bibliografie:

Fonduri arhivistice:

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Satu Mare (DJANSM), *Colecția de documente a Muzeului Județean Satu Mare.*

DJANSM, *Fond Aurel Popp.*

DJANSM, *Fond Prefectura Județului Satu Mare.*

DJANSM, *Fond Primăria Municipiului Satu Mare.*

Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, Dosar Anii 1951 – 1980.

Registrul de inventar nr. 1. Etnografie al Muzeului Județean Satu Mare.

Presă:

"Satu Mare", anul VII, nr. 75, 20 sept. 1925.

"Satu Mare", anul VII, nr. 96, 1 dec. 1925.

"Satu Mare", anul VII, nr. 97, 6 dec. 1925.

"Satu Mare", anul VIII, nr. 20, 10 mar. 1926.

"Satu Mare", anul VIII, nr. 63, 26 nov. 1926.

"Satu Mare", anul IX, nr. 46, 13 nov. 1927.

"Satu Mare", anul IX, nr. 50, 5 dec. 1927.

"Satu Mare", anul XIII, nr. 3, 18 ian. 1931.

Lucrări speciale:

Popp, Aurel. La capătul unei vieți ... Fragmente de jurnal și alte scrieri, Satu Mare, 1999.

Catalog Aurel Popp, Satu Mare, 1999.

Ciubotă, Viorel, Viman, Ioan, Dobrescu, Adela, Lobonț Pușcaș, Maria, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român în nord-vestul României. Documente (1862–1947)*, Cluj-Napoca, 2011.

Dulgău, Bujor și Lazin, Gheorghe, *100 de ani de muzeografie pe meleagurile sătmărene* în „Simposia Tracologica", Satu Mare, 1991, p. 21–27.

Erdős, Iudita, *Colecția de artă Aurel Popp a Muzeului din Satu Mare* în "Satu Mare Studii și comunicări" II, Satu Mare, 1972, p. 395–399.

Kinces, Diana, *Muzeul Cercului Kölcsey. Primii pași în crearea Muzeului Județean Satu Mare* în „Satu Mare. Studii și Comunicări", XXII – XXIV/II, Satu Mare, 2005 – 2007, p. 380–386.

Opriș, Ioan, *Protejarea mărturiilor cultural artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988.

Opriș, Ioan, *Managementul muzeal*, Târgoviște, 2008.

Petranu, Coriolan, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, București, 1922.

ETNOGRAFIE

OBICEIURI ŞI TRADIŢII VITICOLE ÎN SĂTMAR

Maria LOBONŢ PUŞCAŞ

Keywords: *vine, viticulture, wine, rituals, from Satu Mare*
Abstract: In the life of traditional communities seasonal and every day activities are characterise by a number of beliefs and rituals. Understanding this beliefs is important for understanding of the traditional culture and of our forefathers.

Influenced by civilisation dynamics, this habits are about to disappear or to transform. The viticulturists from Satu Mare County revive this old tradition by preserving the old varieties like Bakator, Furmint, Tokoj but also cultivating new ones. This activities are solid ground for preserving old traditions linked to viticulture. Old habits and traditions linked to viticulture are still alive in Satu Mare County. some of this rituals have a truly apotropaic characteristics in protecting the vineyards.

Ключові слова: *виноград, виноградарство, вино, Сатмар, звичаї*
Резюме: Щоденні заходи у традиційному або сезонному житті громади характеризуються великою кількістю звичаїв та вірувань. Їх знання становить особливий інтерес для пізнання і розуміння традиційної культури.

Під впливом цивілізації деякі з цих традицій або зникають, або зазнають перетворень. Виноградарство в повіті Сату Маре відновлює старі традиції, зберігаючи давні сорти винограду, такі як Бакатор, Фурмінт, Токай, але культивує і нові. Ця діяльність має міцний фундамент і допомагає зберегти стародавню традицію, пов'язану з виноградарством яка ще практикується в повіті Сату Маре.

*

* *

Cultivarea viţei de vie s-a dovedit a fi una dintre ocupaţiile tradiţionale şi principale pe teritoriul sătmărean, ea cunoscând de-a lungul vremii diferite etape de evoluţie. Mijloacele de producţie sunt cele care au influenţat evoluţia viticulturii, dar şi implicaţiile în viaţa socială, economică sau în istorie.

Viticultura, alături de pomicultură şi de alte activităţi străvechi ale strămoşilor noştri (agricultura şi creşterea animalelor), vorbeşte despre statornicia oamenilor, în cazul nostru, a celor din Sătmar. Interesul manifestat de diverşi specialişti, arheologi, istorici, agronomi faţă de această ocupaţie denotă importanţa şi rolul pe care viticultura l-a avut în evoluţia socială şi umană. Datele descifrate de specialişti aduc, din fericire, numeroase şi importante informaţii etnografice şi folclorice.

Tradiţia cultivării viţei de vie în zona Sătmarului aduce cu ea obiceiuri specifice, menţionate din cele mai vechi timpuri. Multe din scrierile ce tratează acest subiect sunt cunoscute. Astfel, aflăm despre modul în care viticultura a influenţat dezvoltarea comunităţilor şi viaţa economică.

Conscripţia domeniului cetăţii Sătmar realizată în vara anului 1569 centralizează datele economice ale domeniului. Din aceste date reuşim să aflăm localităţile viticole din Sătmar şi, de asemenea, implicaţia acestei ocupaţii în dezvoltarea comunităţii. Din listele persoanelor recenzate sau nerecenzate aflăm şi nume de familie ce derivă din ocupaţii, pentru noi importante fiind cele derivate din activităţi viticole cum ar fi: Kádár, Borégetö, Korcslzas, Boros[1].

David Prodan aduce şi el informaţii preţioase privind localităţile viticole şi importanţa viticulturii în dezvoltarea Sătmarului. Aşa aflăm că, în urbariul din 1569, apare notată dijma şi nona din vin numai la unele localităţi. „Aceasta pentru că nici locurile cu vii nu sunt multe. În Livada se notează

[1] Marius Diaconescu, *Izvoare de antroponimie şi demografie istorică. Conscripţiile cetăţii Sătmar din 1569-1570*, Cluj-Napoca, 2012, passim.

că e deal de vii (*promontorium)* bun, de unde nu se dă nici o nonă împăratului, ci numai dijma întreagă a vinului. [...] În Ardudul Mic de asemenea nona din vin o primea împăratul, dijma preotul. În Beltiug era deal de vii bun, din care, tot așa, nona venea împăratului, dijma preotului. În anul trecut nici de aci n-a venit nimic, înainte însă veneau 16, 25 buți de vin, mai mult sau mai puțin, după productivitatea anului. Se notează însă că mai sunt aci multe vii, care de la căderea Ardudului stau nelucrate; nu le-au putut lucra din pricina pustiirii pe care au suferit-o țăranii. [...] Și în Orașu Nou deal de vii bun, de unde nu dau nici o nonă. Dau însă dijmă împăratului. Nici de aci n-a venit în anul trecut nimic."[2] Tot în lucrarea istoricului D. Prodan, aflăm faptul că: "venitul crâș măritului de la 16 august 1569 până la 15 septembrie 1570 au fost crâșmărite 523 de buți de vin cu 11.998 fl. 17 d."[3]

Scrierile despre crâșmărit și viile împărătești de la Livada, Dobra, Ardud, Beltiug, Tășnad și alte vii din Sătmar, vorbesc despre obligația de crâșmărit de Crăciun, Paști și Rusalii[4]; cele trei mari sărbători creștine, *de căpetenie*, la care, prin tradiție, vinul face parte din ritual și obicei. Aceste sărbători erau momente bune pentru a mări câștigurile stăpânilor prin valorificarea producției de vin.

Deși amintit deja în studii de specialitate[5], considerăm necesar să insistăm asupra acestui document, care vine cu informații deosebit de importante. Este vorba despre Privilegiu comitelui Georgius Thurzo de Bethlen falva, palatin al regatului Ungariei, consilier al maiestății sale împăratul Matteah al II-lea al Austriei, locotenent al împăratului pentru Ungaria, care confirmă vechile drepturi și libertăți ale orașului Satu-Mare - Mintiu, făcând referiri la *teritorio e iusdem oppidi sua jugera terrasque arabile et promonthoriys vineacolant* și amintind de viile orașului: Tătărăști, Amați și Viile Satu Mare ca loc potrivit pentru vii și refugiu. Printre alte scutiri date prin privilegiu, cele mai importante sunt cele legate de vii, prin care se garantează orășenilor că nu vor fi supuși decimei din vin. Privilegiul este acordat în cetatea maiestății sale Szathmar, ziua 18 mai, anul 1610[6].

Tradiția cultivării viței de vie în zona Sătmarului aduce cu ea obiceiuri specifice, menționate din cele mai vechi timpuri. Dovadă în acest sens sunt și scrierile lui Bel Matyas, mai exact manuscrisele sale despre Sătmar, ce datează din anul 1735. Scrierile sale precise se bazează și pe vizitele făcute în anul 1726 în zonă. Fragmentul în care se vorbește despre viticultură este intitulat *Binecuvântarea viilor și a vinului*. Aici, el afirmă că, datorită dezvoltării cultivării viței de vie, este îndreptățit să numească Sătmarul țara lui Bachus („...viile se întindeau cât vedeai cu ochii, iar recolta era atât de bogată încât de fiecare butaș de vie se producea un ciubăr de must 11,3 l. Deși vinul obținut în zonă nu avea tăria celui din Tokaj, era suficient de tare, prețul vinului aici era de 5 dinari pentru o icé – 0,8 l, la vizita din decembrie 1726 a plăti un poltura – 1/2 crăițari. Vinul se păstrează un an sau doi, iar recolta e influențată de soi și sol. Soiurile cultivate erau: Tokoj furmint, Bakator, struguri albi și de vin. După obicei strugurii se culegeau în jurul sărbătorii de sf. Mihail și Gavril, strugurii se zdrobeau cu picioarele în căzi, apoi se presau în prese, boabele ce rămâneau în căzi se amesteacau cu apă și obținea lőre – băutură de slabă calitate. Culoarea vinului este alburie, după *fierbere* este galben –auriu. Butoaiele sunt de dimensiuni mari și nu se afumă, ci se opăresc - din acest motiv vinurile nu rezistă, fiecare podgorean vindea repede vinul produs. La Carei viile sunt poziționate vizavi de oraș la 500 de pași spre sud și 100 de pași de marea pădure, tot aici erau și beciurile în care se păstra vinul. Aici plantarea de vie a început pe la 1697 cu 11-12 ani înainte de semnarea Păcii de la Satu Mare 1711...")[7].

Cultura viței de vie a lăsat urme adânci atât în cultura materială - bunuri, obiecte ce vorbesc despre oameni și ocupație, cât și în cultura spirituală, imaterială - obiceiuri specifice, folclor[8], antroponimie și toponimie. În toate colecțiile muzeelor etnografice se găsesc obiecte utilizate de viticultori. Unelte agricole specifice viticulturii, foarfeci de tuns, coșuri, prese de struguri, tescuri, butoaie, sărăoaie folosite la recoltare, la producerea vinului[9] și păstrarea lui. Zonele viticole poartă până azi toponimele oficiale:

---

[2] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, București, 1968, p. 280.

[3] *Ibidem*, p. 380.

[4] *Ibidem*, p. 308.

[5] Doru Radosav, Ivan Iurașciuc, *Aspecte istorico-etnografice ale viticulturii în ținuturile sătmărene*, în „Museum-Studii și comunicări de istorie și etnografie", Complexul muzeal Goleşti, 1978, p. 409.

[6] Muzeul Județean Satu Mare, Colecția de documente, nr. inv. 11.214 M.

[7] *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetirás* (III-IV), (coord. Dr. Gyarmathy Zsigmond), Nyiregháza, 1982, *passim*.

[8] Vezi anexa 1.

[9] Doru Radosav, Ivan Iurașciuc, *op. cit.*, p. 411.

Valea Vinului, Viile Satu Mare, Ardud vii, Orașu Nou Vii, ori cele păstrate în mentalul colectiv: la vie, la hedi etc., toponimele vin cu informația clară vizavi de specificul ocupațional al spațiului denumit.

Folcloristul Ion Mușlea prin chestionarele sale, aplicate cu ajutorul colaboratorilor, în periaoda 1930-1948 în întreaga Românie, atrage atenția asupra obiceiurilor și practicilor rituale legate de viticultură. În Circulara 3 scrie: „În multe regiuni viticole ale țării se practică un obicei foarte interesant, cunoscut sub numele de *legatul viilor.* Acest obicei este destinat să apere viile mai ales împotriva primejdiei de a le fi mâncată roada de către diferite păsări. Vă rugăm să ne comunicați dacă în regiunea Dv. se cunoaște, în general un astfel de obicei, descriindu-l în toate amănuntele: la ce dată, noaptea sau ziua, de către cine, în ce fel (în unele părți de exemplu se presară pe cărările viei țărână de pe morminte proaspete), ce vorbe se spun? Ce efect se crede că are legatul viei? În caz că obiceiul nu mai există astăzi, și dacă a existat mai demult, în ce fel se practica? Să se indice: numele, vârsta și ocupația informatorului și de unde știe (a auzit) cum se face „legarea". Să se arate și alte obiceiuri în legătură cu păzirea viilor, cu culesul viilor și petrecerile care au loc atunci. Cum se aleg, cum sunt îmbrăcați păzitorii viilor (nu pot fi decât feciori)[10]?"

Tradițiile păstrate se leagă în primul rând de calendarul popular, pe care îl respectă viticultorii: „Dincolo de calendarele oficiale, există, în cultura românească cea mai veche, *Calendarul popular*, care indică, prin datele sărbătorilor și obiceiurilor, timpul optim pentru arat și semănat, pentru formarea și desfacerea turmelor, pentru urcarea și coborârea oilor de la munte, zilele favorabile sau obligatorii anumitor ritualuri gastronomice sau culegerii plantelor de leac, pentru pețit și logodit, pentru pomenirea moșilor și strămoșilor, pentru aflarea ursitei. În condițiile în care nu se știa scrie și nici citi, cel care învăța pe dinafară această enciclopedie populară (de unde și zicala populară: „A face capul Calendar!") devenea și cel mai bun gospodar și înțelept al satului"[11].

Vedem astfel cum *Calendarul popular*, cuprinde ciclul sărbătorilor „de peste an" cu tot șirul lor de credințe, reprezentări mitice, practici magice, ritualuri și narațiuni, sărbători și zile însemnate pe care le grupează pe anotimpuri sau cicluri cutumiare.

În cele ce urmează, ne permitem să reproducem parte din Calendarul popular. Am păstrat doar datele semnificative pentru viticultură și cele legate de consumul de vin[12]:

GERAR, CĂLINDAR, GHENARIE (IANUARIE)
1 – Anul Nou, Crăciunul Mic, Sânvăsâi, Siva
5 – Ajunul Bobotezei
6 – Boboteaza, Chiraleisa
7 – Iordănitul Femeilor, Sântion

FĂURAR (FEBRUARIE)
1 – Martinii de Iarnă, Trif Nebunul, Ziua Omizilor
2 – Martinii de Iarnă, Ziua Ursului, Stretenia, Arezanul Viilor, Anul Nou Pomiviticol

MĂRȚIȘOR (MARTIE)
9 – Măcinicii, Moartea Dochiei, Ieșirea din Zilele Babei, Sâmbra Plugului, Anul Nou Agrar
25 – Blagoveștenie (Buna-Vestire), Ziua Cucului, Praznicul viilor

PRIER (APRILIE)
7 – Floriile, Nunta Urzicilor
14 – Paștele
15 – A doua zi de Paște
16 – A treia zi de Paște
23 – Ropotinul (Marțea) Țestelor, Sângiorzul, Blojul, Anul Nou Pastoral

FLORAR, FRUNZAR (MAI)
1 – Armindenul, Ziua Pelinului

CIREȘAR (IUNIE)
1 – Moșii de Vară, Nașterea Călușului
2 – Duminica Mare, Rusaliile

CUPTOR (IULIE)
20 – Sântilie, Pârliile
21 – Ilie Pălie, Pârliile
22 – Foca, Pârliile

GUSTAR, SECERAR, MĂSELAR (AUGUST)
6 – Probejenia, Moșii Schimbării la Față
15 – Sântămăria Mare

RĂPCIUNE, VINIȚEL (SEPTEMBRIE)
8 – Sântămăria Mică
14 – Ziua Crucii, Cârstovul Viilor, Ziua șarpelui
27 – Culesul viilor

[10] Ion Mușlea, *Arhiva de folclor a Academiei Române*, Cluj Napoca, 2003, p. 354.
[11] Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an*, București, 1997, p. 35.
[12] Radu Anton Roman, *Bucate, vinuri și obiceiuri românești,* București, 2001, p. 12-16.

BRUMĂREL (OCTOMBRIE)
25 – Moșii de Toamnă

BRUMAR, PROMORAR, VINICER, VINAR (NOIEMBRIE)
8 – Arhanghelii, Năpustitul Arieților
12 – Martinii de Toamnă

ANDREA, UNDREA, INDREA, NEIOS (DECEMBRIE)
6 – Moș Nicolae (Sânnicoară)
24 – Ajunul Crăciunului, Moș Ajun
25 – Crăciunul
28 – Îngropatul Crăciunului
31 – Îngropatul Anului Vechi și Nașterea Anului Nou.

Calendarul pomi-viticol reprezintă instrumentul de planificare a activităților pomi-viticole obținut din suprapunerea sărbătorilor și obiceiurilor peste momentele semnificative ale ciclului vegetal al pomilor fructiferi și al viței de vie.

Ciclul vegetal al viței de vie debutează la sfârșitul lui ianuarie și începutul lui februarie, fiind marcat de sărbători și obiceiuri dedicate ursului, viței de vie și pomilor fructiferi, precum: Martinii de Iarnă, Arezanul Viilor, Târcolitul Viei, Ziua Ursului, Ziua Omizilor, Trif Nebunul și altele. Acestea marchează un ritual de înnoire a timpului pomi-viticol. În această perioadă seva începe să urce în tulpinile pomilor fructiferi și butucilor de vie, aceștia dând primele semne de trezire după iarnă. În preajma echinocțiului de primăvară vița de vie îngropată toamna se dezgroapă și i se taie corzile.

Anul Nou Viticol prezintă, în structura sa, reminiscențe ale ritului dionisiac, cu cele două ipostaze ale acestuia: inițierea (culminând cu alegerea celui mai bun viticultor – Regele Viilor) și sacrificiul (al porcului, al viței de vie și al vinului de anul trecut). Ambele aspecte presupun ieșirea din spațiul cotidian (se petrece la vie, în afara satului) și ieșirea din timpul real (participanții regresează simbolic într-o stare "sălbatică" prin legarea cu vrejuri de viță). În spațiul românesc, se pare că s-a păstrat o singură zi de celebrare (2 februarie – **Anul Nou Viticol**), deși în alte regiuni ale Peninsulei Balcanice, întocmai după tiparul sărbătorilor dionisiace, se petrece timp de trei zile (1, 2 și 3 februarie sau corespondentele pe stil vechi).

Viticultura este o activitate predominant solară. Jertfa – ofrandă putea fi legată numai de foc. Similare par a fi și ofrandele legate de începerea activităților în agricultură și apicultură.

Vinul de anul trecut este stropit peste focul în care ard coardele de viță tăiate anul acesta. Dublul sacrificiu al viei (vinul vechi și vița nouă) trebuie corelat cu dubla naștere a zeului Dionysos, *mit legat de cultul băuturii învestită cu puteri magice de asigurare a Abundenței și fericirii*[13]. Vinul de anul acesta este finalitatea complexului de obiceiuri și gesturi ritualice practicate în ziua de 1 februarie, precum: libațiile în cinstea divinității viței, sacrificiile, reierarhizarea castei viticultorilor, petrecerile bahice pe podgorie și apoi în intimitatea căminului.

Puțini mai știu că pe 2 februarie, conform vechilor tradiții populare, începe anul nou al viilor. În calendarul perpetuu al lucrătorilor cu pământul și via, săptămânile și anotimpurile sunt punctate de momente și ritualuri specifice, legate de ciclul solar și agricol. La Beltiug, „primele lucrări la vie se execută în februarie până mai e zăpadă"[14]; la fel și la Halmeu, Ardud sau Orașu Nou Vii.

La Beltiug „în data de 25 mai se serbează slujba Sfântului Orban, dacă pică în cursul săptămânii slujba se oficiază în biserica satului, dacă pică sâmbăta se merge la capela de pe deal în vii și acolo se oficiază slujba închinată protectorului viilor pentru șvabi"[15].

Pentru a proteja strugurii de pagubele produse de păsări, se performau acte magice ce aveau ca scop "legarea" ciocului acestora. Din păcate memoria colectivă nu păstrează acest obicei, pe meleagurile sătmărene.

Ziua Crucii vestește că vara s-a sfârșit și toamna își intră în drepturi. De Ziua Crucii, în multe zone viticole începe culesul viilor. „era obiceiu ca preotul din sat să sfințească via și butoaiele pentru vin"[16], ca și în anul viitor gospodarul să se bucure de o recoltă bogată. Bătrânii viticultori își aduc

[13] Ion Ghinoiu, *op.cit.*, p. 48
[14] Inf. Kiss Ștefan, 50 de ani, Beltiug, jud. Satu Mare, 2013
[15] Inf. Kiss Ștefan, 50 de ani, Beltiug, jud. Satu Mare, 2013.
[16] Inf. Năstase Gheorghe, 65 de ani, Halmeu, jud. Satu Mare, 2013.

aminte că „strugurii din ultima tufă de vie nu trebuie culeși"[17]; ei sunt păstrați ca ofrandă pentru păsările cerului și de aceea se numesc în limbaj popular „Strugurii lui Dumnezeu". În vii se fac focuri și gospodarii sărbătoresc rodul noii recolte cu mâncare și băutură, „la Beltiug se mânca slănină friptă, se bea țuică și vin"[18]. În Ardud, se culeg strugurii de la începutul lui octombrie la fel și în majoritatea localităților viticole din județ. La cules participă în special familia, rudeniile și vecinii, iar după data de 25 octombrie aveau loc baluri în toate localitățile. La Halmeu localnicii își amintesc că "se organiza balul strugurilor, plata pentru participare se făcea în must, iar organizatorii vindeau acest must ca să plătească muzicanții, fiecare familie mergea cu coșul cu mâncare"[19]. La Beltiug s-a realuat practica acestui obicei, dar pe vremuri balul era organizat de feciorii ce urmau să meargă în armată, familiile de viticultori din sat duceau struguri pe care îi licitau la bal, spațiul în care se desfășura balul era decorat cu ciorchini de struguri, corzi de vie cu frunze și hârtie creponată.[20] Și la Ardud tot în jurul datei de 25 octombrie era organizat balul strugurilor, mustul donat de familii era vândut și se plăteau muzicanții și aici familiile veneau cu mâncarea în coșuri, cei care culegeau struguri mai repede la acea dată aveau deja tulburel[21].

Ciclul fermentării și limpezirii vinului în butoaie reprezintă viața ascunsă a viței de vie, care continuă să trăiască și după moartea plantei, la încheierea ciclului ei vegetal. Băutura rezultată, vinul, era considerat o „licoare a tinereții", o „apă vie" care alunga starea mohorâtă a omului. Vinul de anul acesta devine sacrificiu pentru vinul de anul viitor, dar și băutură rituală pentru o serie de alte sărbători religioase (Paște, Rusalii, Crăciun, An Nou, Sântion etc.) sau din viața omului (naștere, aniversări, căsătorie, moarte)[22].

Concluzie

În viața comunităților tradiționale, activitățile cotidiene ori sezoniere sunt caracterizate de o mulțime de obiceiuri și credințe. Cunoașterea lor prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea culturii tradiționale și pentru înțelegerea strămoșilor noștri. Sub influența civilizației, parte din aceste obiceiuri fie sunt pe cale să dispară, fie sunt supuse procesului de transformare.

Viticultorii sătmăreni, reînființând plantații cu soiuri noi, dar și conservând soiuri vechi, aclimatizate în zonă precum Bakator, Furmint, Tokoj etc.[23], și-au reamintit o parte din obiceiurile tradiționale viticole, cu toate că au fost promovate tehnici de cultura noi, bazate pe mecanizare.

În județul Satu Mare se mai practică sau sunt păstrate în mentalul colectiv câteva obiceiuri și tradiții viticole, unele dintre ele cu certe valențe apotropaice, menite să protejeze viile și viticultorii.

Maria Lobonț Pușcaș
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
lpuscasmara@yahoo.ro

[17] Inf. Glodean Ioan, 67 de ani, Halmeu, jud. Satu Mare, 2012.
[18] nf. Cobusceanu Leonid, 80 de ani, Beltiug, jud. Satu Mare, 2013.
[19] Inf. Glodean Ioan, 67 de ani, Halmeu, jud. Satu Mare, 2012.
[20] Inf. Cobusceanu Leonid, 80 de ani, Beltiug, jud. Satu Mare, 2013.
[21] Inf. Pop Gheorghe, 81 de ani, Ardud, jud. Satu Mare, 2010.
[22] Ion Ghinoiu, op.cit., p. 52.
[23] Vezi anexe fotografii.

Listă informatori:

Cobusceanu Leonid, 80 de ani, Beltiug, jud. Satu Mare, 2013.
Glodean Ioan, 67 de ani, Halmeu, jud. Satu Mare, 2012.
Kiss Ștefan, 50 de ani, Beltiug, jud. Satu Mare, 2013.
Năstase Gheorghe, 65 de ani, Halmeu, jud. Satu Mare, 2013.
Pop Gheorghe, 81 de ani, Ardud, jud. Satu Mare, 2010.
Pop Luiza 65 ani, satul Silvaș, com. Săuca, raion Cărei, 1950.

Bibliografie

***_Alternative antropologice și etnologice în cercetarea culturilor_, Cluj Napoca, 2007.

***_Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetirás (III-IV)_, (coord. dr. Gyarmathy Zsigmond), Nyiregháza, 1982.

Bratu, Delia, _Câteva date de interes etnografic oglindite în izvoarele narative și documentare referitoare la cultura viței de vie în Transilvania_, în „Museum-Studii și comunicări de istorie și etnografie", Complexul muzeal Goleşti, 1980.

Diaconescu, Marius, _Izvoare de antroponimie și demografie istorică. Conscripțiile cetății Sătmar din 1569-1570_, Cluj-Napoca, 2012.

Ghinoiu, Ion, _Obiceiuri populare de peste an_, București, 1997.

Prodan, David, _Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea_, București, 1968.

Radosav, Doru; Iurașciuc, Ivan, _Aspecte istorico-etnografice ale viticulturii în ținuturile sătmărene_, în „Museum-Studii și comunicări de istorie și etnografie", Complexul muzeal Goleşti, 1978.

Roman, Radu Anton, _Bucate, vinuri și obiceiuri românești_, București, 2001.

Anexa 1.

M-o mânat mama la vie

M-o mânat mama la vie
După struguri razachie,
Razachie n-am găsit.
Cu Ghiţă m-am întâlnit.

Nu ştiu cine ne-o văzut
Că măicuţei m-o pârât,
Şi maica s-o supărat
Şi-n cămară m-o băgat!

M-o-nchis maica în cămară
Ca să nu mai ies pe-afară;
Şi stau ziua pină-n seară
Să nu-1 văd pe Ghiţă iară!

Ziua în cămară şed,
Dar pe Ghiţă tăt îl văd;
Când mă uit pe geam afară,
Eu pe Ghiţă mi-l văd iară!

Ghiţă seceră la grâu
Cu batista mea 1a brâu,
Şi batista de-o să-i pice,
Mândra nu-i să i-o ridice!

Şi batista îi murdară,
Mândra-i nu-i s-o spele iară,
Şede-nchisă în cămară.
Nu poate ieşi afară !

Culeasă de I. Segarcea în 1950, informator Pop Luiza 65 ani, 4 clase primare, casnică, satul Silvaş, com. Săuca, raion Carei.

Anexa 2.

Foto. 1 Privilegiu

Foto. 2. Orașu Nou Vii, via fam. Süveg L.

Foto. 3 Vinuri produse la Orașu Nou

ÎMBRĂCĂMINTEA CA SUPORT SIMBOLIC[1]

Irina Liuba HORVAT

Keywords: *symbolic organism, Ukrainean minority, clothing, ritual, tradition.*
Abstract: Clothing represents a cultural analogy of the body, a symbolic organism. The body does not exist without clothing: naked people or mythical non-anthropomorphic characters were considered still-born and unsanctified, those who were not dressed after birth in terms of ritual (the method of removing them from the ranks of the demonic characters was to give them a personal piece of clothing or to sew them a shirt).

Clothing used to „shape, finalize, finish", „project, stylize," those parts of the body that developed according to the appropriate stages of life. Sometimes non-functional parts, the ill parts of the body were replaced with clothing (childless women, those unable to conceive used to wore a shirt of a woman with many children, hoping to get pregnant).

Ключові слова: *символічне тіло, українська національна меншина одяг, ритуал, традиція*
Резюме: Одяг у традиційній культурі являв собою культурну аналогію тіла, символічне тіло. Тіло не могло існувати без одягу: люди голі або міфічні неантропоморфні персонажі вважалися мертвонароджені і неосвячені, ті, хто не був одягнений після народження, з точки зору ритуалу (спосіб видалення їх з числа демонічних персонажів – це дати їм частину особистого одягу або зшити їм сорочку).

Одяг виступав способом формування, дороблляння і організації тіла в процесі підготовки та реалізації основних життєвих програм відповідно до належних етапів життя. Інколи нефункціональні, хворі частини тіла замінювалися одягом (безплідна жінка одягала сорочку плідної жінки, яка мала багато дітей, у надії завагітніти).

*

* *

În articolul de față vom încerca să arătăm că în gândirea mitologico-poetică în contextul culturii tradiționale ucrainene (și în general a celei slave), îmbrăcămintea nu avea doar funcția de a proteja corpul, de a-l încălzi, ea având și alte funcții, fiind însăși corpul – un corp simbolic. Personajele antropomorfe din lumea de dincolo de multe ori erau descrise ca fiind goale sau fără îmbrăcăminte: rusalke (rusaliile), vrăjitoarele când dansau în timpul sabatului lor sau în timpul acțiunilor magice (dacă voiai să fii frumoasă, trebuia să te scoli înainte de răsăritul Soarelui, să te dezbraci și să te îmbăiezi cu rouă[2]).

Corpul noului născut depindea în primul rând de îmbrăcăminte. În cazul în care corpul său nu era îmbrăcat, de exemplu se năștea înainte de vreme, sau se năștea mort și nu era botezat, murea fără cruce sau erau copil nelegitim, necreștinat, atunci copilul nu era considerat om, el nu avea formă umană, (cu toate că din punct de vedere anatomic era) - acesta nu avea corp în general.

Astfel de creaturi –în limba ucraineană maiavka, bis, zbice[3], erau imaginate fără trup sau sub formă de pasăre. Cel mai des întâlnit mod de a boteza un astfel de suflet, adică scoaterea sa din grupul ființelor demonice și introducerea în rândul strămoșilor, se manifesta prin necesitatea de a-i da haine. Apoi sufletul copilului va zbura și va striga: Hristoase. Cine auzea strigătul, trebuia, în mod obligatoriu,

---

[1] Material obținut în urma cercetării de teren „Minoritatea ucraineană din nord vestul României".

[2] Notă: toate aceste ritualuri magice au fost strânse în Poienile de sub Munte, material transcris de pe casetele audio 2-3 cu codul UM, din Cercetarea "Minoritatea ucraineană din N-V Transilvaniei (Maramureș)", 2002.

[3] Informator: Iurcea Maria, născută în 1968 născută în Poienile de sub Munte, domiciliată Micula, Cercetarea "Minoritatea ucrainenă din N-V Transilvaniei", etapa I , 2001 (Maramureș și Satu Mare).

să arunce o batistă sau baticul pentru crijma copilului, să-i dea un nume şi să-i spună cuvântul Te Botez[4]. În unele sate ucrainene se considera că aceşti copii născuţi morţi o vor urmări pe mamă până aceasta nu-i va coase o cămaşă şi nu i-o va arunca peste sufletul-păsării.

În actele magice cu scop de vindecare a bolilor, de exemplu tuberculoză, temperatură mare, după descântecele de rigoare, omul era schimbat în haine curate, acesta fiind elementul tehnic de vindecare a corpului. La fel şi copiii, când erau trataţi de diferite boli, trebuiau să fie schimbaţi în alte haine – altă îmbrăcăminte - alt corp.

Tocmai această credinţă stă la baza obligativităţii schimbării îmbrăcămintei în timpul ritualurilor de trecere. Îmbrăcarea în fiecare act ritual are specificitatea sa- pe noii născuţi îi îmbrăcau în haine folosite, verificate deja (corp real), pe mort îl îmbrăcau în îmbrăcăminte nouă (corp non-funcţional), mireasa în alte haine, de femeie.

Materialul folcloric şi cel al poveştilor cuprinde aspecte în care schimbarea îmbrăcămintei (fără a folosi măşti) face ca omul să nu fie recunoscut. De exemplu: soţul nu-şi recunoaşte soţia când aceasta se transformă în lup (vovkun), când merg să strângă fânul. Aceste poveşti nasc o altă dependenţă- îmbrăcămintea schimbă corpul/ sau a cui este îmbrăcămintea a aceluia îi este şi corpul. Corpul aparţine hainelor: schimbând hainele, corpul se poate transforma nu numai în alt om, dar şi în animal.

În tradiţia sârbilor, precum şi în cea a ucrainenilor, în cazul în care corpul unei persoane decedate, pentru un motiv oarecare, nu a fost găsit, se bocea pe hainele persoanei decedate: „Ritualul înlocuirii hainelor cu mortul, care murea departe de casă sau murea înecat era considerat normal", „îmbrăcămintea în cazul ritualului bocitului după decedat era o substituţie a proprietarul său. În acest caz îmbrăcămintea devine personificarea decedatului [5]. Astfel, „aceleaşi haine - acelaşi organism."

Astăzi, nu numai în mediul rural, dar şi în mediul urban există "superstiţia" de a nu cumpăra haine pentru copil înainte de naştere. Pentru că dacă există îmbrăcăminte, trebuie să existe şi un corp, însă dacă nu există corp, nici îmbrăcăminte nu poate exista; încălcarea acestei legi, ca şi în alte cazuri de încălcare a secvenţei ritualurilor, duce la consecinţe tragice, de obicei, - la moarte.

Aşadar, corpul în imaginaţia mitologică-poetică a fost în unele cazuri dependent de îmbrăcăminte, care dicta realitatea socială, crea corpul social, devenea un substitut spiritual al corpului.

Legatura strânsă dintre simbolurile corpului şi ale îmbrăcămintei se manifestă într-o serie de acte magice, când are loc schimbarea părţilor non-funcţionale ale corpului cu îmbrăcămintea „funcţională". De exemplu - o modalitate de a trata infertilitatea: femeia stearpă ca să nască un copil trebuia să „îmbrace o rochie de la femei care au avut mulţi copii".[6]

Presupunem că acest act de magie nu este legat de magia contagioasă (aşa cum ar putea părea la prima vedere), în acest caz femeia stearpă ar putea atinge în mod direct femeia fertilă sau chiar gravidă. Îmbrăcarea cu hainele altuia, cu scopul de a deveni fertil, ne permite să vedem în acest act ritual modalitatea înlocuirii corpului infertil (sau a organului concret, adică a uterului) cu unul fertil, personificat prin cămaşă.

Existau şi cazuri când femeia voia să întrerupă sarcina, să nu fie fertilă, atunci trebuia să ardă cămaşa sau o bucată din ea, pe care se găseau urmele de înseminare. De fapt, distincţia dintre corpul simbolic şi îmbrăcămintea simbolică este, de multe ori, aproape imperceptibilă. Acest lucru este demonstrat şi de frecvenţa numeroasă, în denumirile articolelor de îmbrăcăminte, şi a părţilor corpului, fapt care ne permite să subliniem nu numai existenţa structurală, dar şi dependenţa cognitivă, mult mai profundă, dintre ele: mână-mânecă (ruka-rukav, în ucraineană), încheietura mâinii -manşetă, pumn-pumnişor, (zapiastia-zapiastka, în ucraineană), umăr –umăr (pleci-pleci -partea din spate a cămăşii, în ucraineană), frunte (bentiţa de pe cap, ciolo-cilnek, în ucraineană), şold, talie (chresla-cheres, curea lată de piele a huţulilor, în ucraineană), brău, talie (poiasnytsia - poias, în ucraineană), deget – inel (perst-perstnek, în ucraineană) etc.

O serie de cercetări etimologice sugerează, că anumite denumiri ale componentelor din costum sunt împrumutate din denumirile părţilor corpului. De exemplu: găt-zgardă (din română), (sheia-

---

[4] Informator Boiciuc Maria, născută în 1931, comuna Crasna, Cercetarea "Minoritatea ucrainenă din N-V Transilvaniei", etapa III , 2003 (Maramureş şi Satu Mare).

[5] Mykytenko Oksana, *Serbski holosinya. Poetechney ta istorico-geografichney analiz*, Kiev, 1992, p. 151.

[6] Informator: Doda Iulia, născută în 1995, la Valea Vişeului, material obţinut - Cercetarea "Minoritatea ucrainenă din N-V Transilvaniei", etapa III , 2003 (Maramureş).

gherdan, - gherdan, în graiul huțul din zona din Verhovina. Zgarda, gherdan, se folosește de asemenea și în satele ucrainene din Maramureș. Cunoscutul etnograf Fedir Vovk demonstrează că denumirea de pieptar, piept (keptar- hrude, în ucraineană) provine din română-piept[7].

Bazându-ne pe identificarea mitico - poetică a corpului cu îmbrăcămintea sau pe percepția îmbrăcămintei ca un substitut al corpului, în continuare vom încerca să atragem atenția asupra semanticii, nu atât asupra elementelor îmbrăcămintei, cât asupra exhaustivității acesteia.

În continuare vom încerca să arătăm faptul că exhaustivitatea îmbrăcămintei, numărul elementelor acesteia, definește nu numai relevanța socială a persoanei, ea creează și corpul social al acesteia.

La nivel simbolic îmbrăcămintea „înconjoară", „îmbracă" părțile corpului, fiind necesară pentru îndeplinirea obiectivelor și funcțiilor sociale corespunzătoare.

Îmbrăcămintea reflectă funcția socială a persoanelor. La proaspătul nou născut, absența pieselor de îmbrăcăminte demonstrează faptul că el abia în acele momente începe să se încadreze în structurile sociale ale comunității. Primele elemente de vestimentație, mai precis înfășatul noului născut, accentuează lipsa mâinilor și cea a picioarelor. Acest tip de îmbrăcăminte pentru copiii nou născuți (cunoscut în toată lumea) și a fost motivat de nevoile fizice ale corpului nou-născutului (iar uneori, chiar este considerată dăunătoare, deoarece împiedică dezvoltarea musculară și activitatea motorie).

Copilului nu i se cosea până la naștere nici un articol de îmbrăcăminte, atunci când se năștea pentru îmbrăcarea noului născut se utiliza doar o bucată de pânză albă folosită sau un element de îmbrăcăminte folosit, încercat, al adultului[8].

Primul element personal al îmbrăcămintei noului născut a fost crășma pentru botez (krejma, krejmo în ucraineană), care era doar o bucată de pânză albă, fiind considerată ca un element al îmbrăcămintei. Nașii (kumy) trebuiau să aducă crasma de botez. Mai târziu, din crasmă se putea coase o cămașă exprimare neclară, dar nu era obligatoriu[9]. Nou născutul se înfășa strâns, era legat de sus în jos cu un șnur împletit (povevach), obligatoriu copilului i se întindeau picioarele și mâinile. Numărul mic al pieselor îmbrăcămintei noului născut, scutecul (pelenka) și șnurul (povevach), uneori și căciulița, aveau o formă de cocon. Așadar, hainele noului născut transmiteau caracteristicile somatice ale acestuia, ca de exemplu: neantropomorfismul, incapacitate, imobilitate, lipsa sexului etc. (fetele și băieții se înfășau la fel). Caracteristica principală a primei cămăși a copilului transmitea într-o oarecare măsură forma unui corp neformat. Era o cămășuță necusută pe margini. Copilul era considerat ca o persoană neformată.

Se înceta înfășatul copilului la 6 săptămâni, uneori chiar la 6 luni. Această schimbare semnificativă în îmbrăcăminte era legată, în mod clar, sau chiar programată de prima schimbare semnificativă în capacitățile legate de mobilitate, respectiv capacitatea de a sta: „După ce-l desfășam [pe copil], acesta se culca fără să fie înfășat și apoi ne rugam lui Dumnezeu să învețe cât mai repede să stea în fund. Atunci poți să-l dezbraci și șezând[10]. Aproximativ în aceeași perioadă, se cosea cămașa copilului, care avea deja mâneci. Acest element constituia o nouă etapă în dezvoltarea organismului - copilul este deja capabil de a se juca cu mâinile, picioarele, să întoarcă capul, să urmărească și să comunice.

Până la 3-4 ani, îmbrăcămintea pentru copii de zi cu zi (și îmbrăcămintea de înmormântare) a constat dintr-un număr minim de componente. De obicei, și de iarnă și de vară, pentru băieți și fete este o cămașă. Una dintre cele mai noi și cele mai importante componente ale îmbrăcămintei din această perioadă, cumpărată copilului pentru a fi înfășat sau să i se lege cămășuța, este șnurul (povevach)[11]. Deși informațiile despre brâu sunt adesea incomplete și neclare, totuși se pare că înfășarea copilului se făcea de obicei mai devreme - în timpul botezului, la șase săptămâni sau la un an, acesta fiind utilizat o singură dată și este posibil că acesta nu era un brâu propriu zis, ci avea rolul de brâu pentru înfășat

---

[7] Fedir Vovk, *Etnograficni osoblevosti ucrainscoho narodu,* în „Studii z ucrainskoii etnografii ta antropologii" Kiev, 1995, p. 39-218.

[8] Informator: Benzar Năstaca, 89 ani, Ruscova. *„Mai demult nu se cumpărau haine la copil înainte de a se naște. Nu era semn bun. La noi se spunea că copilul va fi bolnav, că moare copilul."*

[9] Informator: Prodaniuc Evdochia, născută 1945, Rona de Sus, material obținut - Cercetarea "Minoritatea ucrainenă din N-V Transilvaniei", etapa III , 2003 (Maramureș).

[10] Informator Benzar Năstaca, 89 ani, Ruscova.

[11] Informator Benzar Năstaca, 89 ani, Ruscova, materiale obținute din Cercetarea "Minoritatea ucrainenă din N-V Transilvaniei", etapa V, 2005 (Maramureș).

(povevach). Acum, elementul de îmbrăcăminte era cumpărat sau creat special pentru copil, devenind componentă permanentă și obligatorie a îmbrăcămintei, el nu doar identifica dar și fixa, din punct de vedere simbolic, natura umană a copilului. Cu toate acestea, copilul continua să fie considerat inferior din punct de vedere social. În afară de un număr mic de componente ale îmbrăcămintei acestuia, caracteristic, de asemenea, era numărul redus al hainelor copilului: "Mai demult mama adormea copilul, spăla scutecele și până se trezea se și uscau hăinuțele."[12]

Schimbări cardinale și calitative în statutul și în îmbrăcămintea copilului apar după vârsta de 5-7 ani. Această schimbare apare în funcțiile rituale a copiilor, în ritualuri legate de copii, și în viața de zi cu zi. Răspândit era obiceiul ca atunci când copilul murea înainte de 6 ani să fie pus pe masă[13], iar după șase ani - pe laviță ca și adulții. La 6 ani copilului i se dezlega buricul, după care se considera că "I se vor dezlega mâinile pentru orice muncă."[14] Conceptul "mâinilor dezlegate" sugerează că această vârstă era percepută ca o perioadă a mâinilor legate.

Trecerea la etapa „mâinii dezlegate", era însoțită de o serie de schimbări importante – creșterea numărului de piese ale îmbrăcămintei, apariția funcțiilor de producție, gospodărești, și, prin aceasta din urmă, începutul programării sexului (ceea ce înseamnă de fapt recunoașterea sexului copilului). Începutul programării sexului copilului se făcea prin diviziunea muncii, fata la vârsta de 7-8 ani avea, de obicei, o gama de responsabilități asociate mai ales cu viața gospodărească

Prin muncă încep să se manifeste schimbări semnificative în codul îmbrăcămintei: Încălțămintea și îmbrăcămintea o primeau și copiii de 5-6 ani, când trebuiau să meargă la păscut cu oile și cu vacile[15]. Programarea genului se fixează prin haine.

Prin urmare, îmbrăcămintea, a jucat rolul de manifestare de noi funcții ale organismului. De multe ori aceasta modela, deschidea noi părți ale corpului necesare pentru efectuarea noilor responsabilități și funcții economice: primii pantofi, cizmele, opincile, hainele = păstoritul. Acest model poate fi urmărit și în continuare, de exemplu, în tradițiile de adăugare a pieselor de îmbrăcăminte, de exemplu a celor apropiate de organele genitale, când începea activitatea sexuală. „Femeile căsătorite puteau purta zadii în fiecare zi, iar pentru fată acest lucru nu era obligatoriu."[16]

Vom aminti doar câteva din denumirile șorțului, zadiei, (plahta, fartuh, plate –în ucraineană, piesele de îmbrăcăminte de la talie în jos a celor căsătoriți pentru a demonstra legătura cu anumite anumite organe ale corpului; de exemplu „șorț, fartuh" (în interpretarea etimologică înseamnă „șort, zadia plahta din față, dinainte"), care, de asemenea, fixa relația îmbrăcămintei cu „partea din față a corpului". Conotațiile sexuale ale șorțului și relația sa cu organul sexual se poate observa și din înregistrările de teren efectuate. Iată ce ne spunea un informator din Poienile de sub Munte: La noi mai demult, dar și acum se spune că „i-a fost udată zadia", ceea ce înseamnă „a-ți pierde virginitatea".

Dezvoltarea tematicii îmbrăcămintei bărbătești este mai puțin studiată, însă și aici băieții până târziu purtau doar cămăși fără pantaloni, gaci. Pantalonii, gacii au fost în strânsă legătură cu sexul și organele sexuale.

În ceea ce privește studiul problemei din nou vom atrage atenția asupra legăturii evidente dintre piesele de îmbrăcăminte și acele părți ale corpului, a căror funcționalitate într-o anumită perioadă de viață crește. Așadar, creșterea numărului de piese de îmbrăcăminte a omului este în concordanță cu acumularea de noi cunoștințe și responsabilitățile pe care le are.

Punctul culminant al numărului de piese de îmbrăcăminte este perioada fertilă a căsătoriei, când cea mai mare activitate este bazată pe realizarea omului în două domenii majore: de reproducere (nașterea copilului) și cea a productivității. Această tendință se poate observa în special în ritualul nunții, și în îmbrăcămintea de zi cu zi, ritual care autorizează căsătoria și viața sexuală.

---

[12] Informator: Mostaniuc Irina, născută 1958, domiciliată Vaser, Maramureș, Cercetarea "Minoritatea ucrainenă din N-V Transilvaniei", etapa VIII, 2008 (Maramureș).

[13] Informator: Mostaniuc Irina, născută 1958, domiciliată Vaser, Maramureș, Cercetarea "Minoritatea ucrainenă din N-V Transilvaniei", etapa VIII, 2008 (Maramureș).

[14] Shekeryk Donykiv, *Rodene i hrectene na Huțulsceni*, în „Materiale do ucrainskoii etnologii", Lviv, 1918, T. XVIII, p. 86–122.

[15] Kis Oksana, *Osoblevosti socializații divchatok v ucrainskii simii XIX – pochatku XX cstolittya, Tradetiina etnichna cultura slovian*, Kiev, 1999, p. 49-56.

[16] Informator: Lauriuc Maria, născută 1948, Rona de Sus, domiciliată: Coștui, Cercetarea "Minoritatea ucrainenă din N-V Transilvaniei", etapa VIII, 2008 (Maramureș).

De exemplu, în viaţa de zi cu zi, piesele de îmbrăcăminte erau excesiv de prezente în practicile tradiţionale, cum ar fi, în zestrea fetei, numărul mare de cămăşi (cu care, însă, în perioada premaritală nu erau îmbrăcate). „La noi fata trebuia să aibă în lada de zestre şi 20-30 de cămăşi. Ea era cum se spune la noi bogată, de familie bună şi harnică, că ea trebuia să le facă şi trebuia să aibă şi din ce să le facă. Dacă erau vreo zece era mai săracă, iar dacă nu avea decât vreo câteva era săracă"[17].

În urma cercetării se poate observa că numărul de piese de îmbrăcăminte tradiţională aparţine simbolurilor sociale importante. În afară de simbolismul bogăţiei în obiceiuri, putem să observăm forma simbolică privind disponibilitatea pentru schimbările sociale majore, pentru creşterea potenţialului social, trecerea la etapa activării programelor sociale de reproducere şi producţie. O formă de negare (refuz) în timpul peţitului - „Fata noastră nu este încă pregătită pentru măritiş, nu a ţesut destule şterguri, cămăşi", ceea ce indică nu numai starea socială, dar şi vârsta - fizică şi psihologică – (nu este pregătită pentru căsătorie).

Statutul social al omului bătrân era modelat de scăderea numărului de piese a costumului şi configuraţia îmbrăcămintei. Studiind caracteristicile pieselor de îmbrăcăminte a oamenilor în vârstă, constatăm că îmbrăcămintea acestora se caracterizează prin lipsa formei, moliciunii, confort, uzură, lipsa anumitor piese, de exemplu, posibila lipsa de piese de îmbrăcăminte, care la cei căsătoriţi trebuia să fie purtată obligatoriu. Şorţul, zadia la femei mai in vârsta, şi în principal - cele ornamentate, dominante erau culorile închise şi albe .

Putem completa doar că în costumul oamenilor în vârstă se pot observa materiale din calitate inferioară. „La noi femeile bătrâne nu mai purtau zadii frumos colorate cu vrâste, purtau deja şorţuri închise la culoare, şi zadiile erau făcute din lână mai groasă, nu ca cele pentru fetele tinere sau mireasă. Peticul era cusut tot din lână închisă la culoare şi cusut tot din lână nu aşa de subţire ca pentru cei tineri. Şi cămăşile nu mai erau brodate colorat, erau simple şi doar poate la gât aveau un pic de broderie subţire. Nu mai purtau nici la gât zgardă, le purtau doar femeile tinere, că doar nu mai eram noi tinere pentru zgardă, că ni s-o dus frumuseţea"[18].

Renunţarea la broderie, folosirea firelor de calitate inferioară pentru pânză, renunţarea la bijuterii (zgardă), eliminarea şortului ţesut (zadiei ţesute) a fost, probabil, metoda de transfer şi a caracteristicilor fizio-somatice – îmbătrânirea corpului, calităţii acestuia, reducerea posibilităţilor de muncă, încetarea perioadei fertile şi, în cele din urmă, revenirea la forma de cocon care era redată de îmbrăcăminte. Renunţarea la ornamentele gâtului este şi mai interesantă, fiindcă acest lucru era caracteristic şi pentru persoanele care se aflau în situaţii limită şi anume: de exemplu femeia însărcinată nu avea voie să poarte bijuterii, la fel şi la scurt timp înainte de naştere[19]. Având în vedere relaţia dintre piesele de îmbrăcăminte şi părţile corpului, putem presupune existenţa unei relaţii simbolice între ornamentele gâtului şi suflet.

În legătură directă cu aspectele prezentate în articol sunt, de asemenea, şi hainele de înmormântare. Îmbrăcămintea persoanelor care au murit tinere (şi erau deja casatorite), a avut mai multe piese şi, mai ales, mult mai scumpe decât îmbrăcămintea celor care au murit bătrâni. Pe mort îl îmbrăcau în haine noi, cămaşă de sărbătoare, pantofi, pantaloni, cojoc. Femeile în vârstă îşi pregăteau din timp hainele pentru atunci când vor muri, cămaşa o îmbrăcau cu cojoc, dar şi cu şorţ. Tinerele erau îmbrăcate uneori în haine de mireasă, dacă nu era măritate, sau în costum de sărbătoare, cea mai frumoasă cămaşă[20]. După cum observăm, îmbrăcămintea femeilor bătrîne este asemănătoare cu cea a tinerelor (ele fiind lipsite de activitate sexuală) şi în contrast cu îmbrăcămintea femeilor căsătorite.

Aşadar, îmbrăcămintea în cultura tradiţională îndeplineşte, în general, un rol nu de acoperire şi încălzire a corpului, ci, mai degrabă, joacă rolul unei analogii culturale a corpului - a corpului simbolic. Îmbrăcămintea era o metodă de formare, perfecţionare şi organizare a corpului în procesul pregătirii şi realizării principalelor resorturi ale vieţii – păstrarea speciei şi procrearea. Uneori, părţile

---

[17] Informator: Irina Horvat, născută 1936, Ruscova, Cercetarea "Minoritatea ucraineană din N-V Transilvaniei", etapa IX, 2009 (Maramureş).

[18] Informator: Lauriuc Maria, născută 1948, Rona de Sus, domiciliată: Coştui, Cercetarea "Minoritatea ucraineană din N-V Transilvaniei", etapa VIII, 2008 (Maramureş).

[19] Informator: Moroz Maria, avea 77 ani în in anul 2001, domiciliată în Păulian, Satu Mare. *„Era periculos pentru femeile gravide să poarte bijuterii, se putea sufoca şi nu-i era să poarte bijuterii că avea altceva de făcut decât să se impodobească".* Cercetarea "Minoritatea ucraineană din N-V Transilvaniei", etapa I, 2001 (Satu Mare).

[20] Mostaniuc Irina, născută 1958, domiciliată Vaser, Maramureş, Cercetarea "Minoritatea ucraineană din N-V Transilvaniei", etapa VIII, 2008 (Maramureş).

non-funcționale, bolnave ale corpului, erau înlocuite cu haine (femeia stearpă îmbrăca cămașa la femeia care a născut, era fertilă).

Hainele „completau" acele elemente ale corpului, al căror rol creștea conform etapei corespunzătoare: perioada sugarilor era însoțită de îmbrăcămintea sub formă de cocon, cu cămășuțe fără margini cusute, vestuțe fără mâneci; perioada non-productivă a copilăriei- când copilul începea să stăpânească deprinderile de bază (să stea, să se târască, să meargă, să vorbească), cu cămașă deja cu mâneci, cu brâuleț; începutul perioadei de producție (păstoritul, ajutorul în casă, când copiii deja aveau încălțăminte și haine (un număr redus de piese de îmbrăcăminte); începutul vieții sexuale era reprezentat de piesele de îmbrăcăminte din josul taliei – pindileu, pantaloni (gaci), perioada vieții conjugale – numărul mare și folosirea cât mai completă a pieselor de îmbrăcăminte; bătrânețea-reducerea numărului de piese de îmbrăcăminte, reîntoarcerea hainele mai simple, așa ca în copilărie.

Irina Liuba Horvat
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
hrtvira@mail.ru

Bibliografie

Borisenko, Valetina, *Narodjenia detene, Obriade persheh rokiv zhettia// Tradiții i zhetedialnist etnosu: na materialah sviatkovo-obriadoveh ucrainți: Navchalney posibnek dlya studentiv vescheh navchalneh zakladiv*, Kiev, 2000.

Donykiv, Shekeryk, *Rodene i hrestene na Huțulsceni// Materiale do ucrainskoii etnologii*, Lviv, 1918, T. XVIII.

Kis, Oksana, *Osoblevosti socializații divchatok v ucrainskii simii XIX – pochatku XX cstolittya, Tradetiina etnichna cultura slovian*, Kiev, 1999, p 49-56.

Mykytenko, Oksana, *Serbski holosinya. Poetechney ta istorico-geografichney analiz*, Kiev, 1992.

Vovk, Fedir, *Etnograficni osoblevosti ucrainscoho narodu// Studii z ucrainskoii etnografii ta antropologii*. Kiev, 1995, p. 39-218.

ARHITECTURA TRADIȚIONALĂ ÎN ARIA CULTURALĂ A TISEI SUPERIOARE

TÓTH Zoltán

Keywords: *Tisa, historical region of Maramureș, traditional architecture, Romanian vilages*
Abstract: The present study examines the typologies and the methods of building of the traditional households in the late nineteenth and first half of the twentieth century, based on field research conducted in Romanian villages near the Tisa River and in the historical region of Maramures. One of the main towns analyzed is Slatina, where the main occupation of the inhabitants - mining, and ethnic diversity leads to complex architectural styles. Traditional households are also analyzed in Slatina Mică, Biserica Albă, Plăiuț, Strâmtura, Bascău, Hreblea.

Ключові слова: *Тиса, історична Мараморощина, традиційна архітектура, румунські села*
Резюме: У статті розглядаються типології та методи побудови традиційного господарства кінця XIX- першої половини XX століття, на основі польових досліджень, проведених в румунських селах, які знаходяться навколо річки Тиса та історичної Марамурещини. Основний проаналізований населений пункт - Слатіна, де основним заняттям жителів є шахтарство, а етнічне розмаїття призводить до складних архітектурних стилів. У статті проаналізовані також традиційні господарства сіл: Слатіна Міка, Бісеріка Алба (Біла Церква), Плаюц, Стрампура, Баскау, Гребля.

*
* *

Cercetările făcute în Ucraina au scos la iveală adevărate comori ale arhitecturii tradiționale în zona Maramureșului istoric, populată de români, și în preajma Tisei Superioare, populate de maghiari. Continuând șirul prezentărilor dintr-un studiu anterior[1], voi analiza tipologiile și metodele de construcție ale gospodăriilor tradiționale de la sfârșitul secolului XIX și prima jumătate a secolului XX.

Analizând tipologizarea construcțiilor din orașul Slatina (Solotvino), așezat pe un zăcământ de sare care se exploatează de 300 ani, mineritul a fost una din preocupările de bază ale locuitorilor.

Locuințele minerilor la sfârșitul secolului al XIX - lea erau construite din lemn, pe o fundație de piatră de Tisa. Prelucrarea lemnului era o îndeletnicire moștenită de la străbunii maramureșeni, transmisă din generație în generație, până în zilele noastre. Din păcate, în a doua jumătate a secolului XX, datorită pătrunderii materialelor mai nou folosite (beton, cărămidă arsă, pereți din prefabricate, azbociment, BCA și altele) lemnul rămâne funcțional, folosit doar la elemente de bienale (uși, geamuri și materiale pentru schelă și cofrage).

La începutul secolului XX minerii din Ocna Slatina locuiau în barăci construite pentru 2-3 familii. Între cele două războaie și după, aceste barăci, (locuințe de serviciu) se construiau din cărămidă, cu un confort minim pentru o familie de mineri.

În perioada dominației cehoslovacilor 1918-1939, în Slatina a început o sistematizare a spațiilor de locuit. „Românii din minele de sare erau puțini, peste tot dominau ungurii. În timpul primului Război Mondial viața minerilor s-a înrăutățit, mulți au fost mobilizați pe front, munca era extrem de grea, peste tot se simțea starea de război, în Slatina se afla un lagăr de concentrare pentru prizonierii ruși. Slatina, la fel ca majoritatea localităților din Transcarpatia, a trecut prin procesele negative ale istoriei fără mari schimbări."[2]

---

[1] Tóth Zoltán, *Arhitectura Maramureșeană în gospodăriile românilor din dreapta Tisei*, în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr. XXIX/II, 2013, p. 171-184.

[2] "Istoria mist i sil i URSS", vol. *Zakarpatska oblasti*, Kiev, 1969, p. 619-623.

În perioada interbelică, Slatina era compusă din trei sate: Sat Slatina, Ocna Slatina și „Târg Slatina" – acest cătun era așezat la capătul podului de pe Tisa, fiind în mare parte locuit de evrei. Românii practic locuiau numai în Sat – Slatina, dar și acolo copleșiți de evrei.

La Ocna Slatina locuiau cehii cu vile în stil ceh și rutean, foarte frumoase, cu canalizare, apă, electricitate, radio și alte mijloace moderne: jumătate din populația Slatinei erau străini[3]. Tot în această perioadă s-au construit clădiri cu parter sau cu un etaj pentru muncitorii de la ocnă și pentru funcționarii publici.

La sfârșitul anului 1929, în Slatina locuiau 3946 de oameni: din totalul populației, 45 % erau greco-catolici, 45 % evrei, iar 10 % de alte etnii. În comună erau trei școli: cu predare în limba cehă, cu predare în limba română și cu predare în limba rusină[4]. În Ocna Slatina erau două școli, una cu predare în limba cehă și alta cu predare în limba maghiară. În sat se afla administrația salinei, poșta, telegraf, birou de vânzare a sării, unicul loc unde erau mulți turiști[5].

În zona Tisei Superioare, evoluția arhitecturii populare nu urmează o cale simplă și dreaptă de perfecționare continuă, ci un drum șerpuitor, sinuos, complicat prin întrepătrunderea permanentă a manifestărilor tehnice și artistice cu nenumărate elemente și condiții determinante, interdependente: naturale, istorice, sociale, economice, tehnice, cu tendințe invovatoare și cu reveniri periodice la unele tehnici și forme tradiționale, în care se exprimau diferite trepte ale idealului arhitectonic popular. Acest drum a fost până în prezent un drum de accesiune permanentă. Oricât de mare era diversitatea și varietatea tipurilor de locuințe sau tehnica în care erau realizate și combinate diferite piese de lemn, cu forme și dimensiuni diferite, îmbinate laolaltă într-un tot unitar, complex bine închegat, cu elemente și forme fundamentale și simple, se pot desprinde ușor dintr-un ansamblu atât de diversificat.

Revenind la diversificarea arhitectonică din Slatina aș aminti câteva construcții de la începutul secolului XX, care marchează tipologia caselor minerilor din zona mărginașă a orașului.

Casa cumpărată de Szedlak Janos, (n. 1891) și moștenită de Danilas Etelka, se află în Slatina Mică pe strada Gagarin, nr. 45. Construită pe o fundație din piatră spartă și piatră de Tisa, se clădește pe un schelet din lemn de stejar. În grinzile groase așezate pe fundație se montează stâlpii verticali ciopliți în secțiune dreptunghiulară, cu o scobitură pe lungime, în care se vor așeza bârnele orizontale prevăzute cu cep. La ridicarea pereților laterali se închide cu coroana montată în cepi, peste care se montează cornii și căpriorii. Învelitoarea inițială era din șindrilă, ulterior fiind schimbată în (poală) azbociment. Dimensiunile de bază sunt de 14,5 X 7 m. Pe toată lungimea casei se află un târnaț, sprijinit pe șapte stâlpi de stejar ciopliți cu barda, cu un profil pătrat. Destinația casei era pentru două familii, cu trei camere, două bucătării, un hol și o debara. Gospodăria mai are ca anexă o construcție cu un grajd, poiată și bucătărie de vară. În spatele casei se afla cotețele pentru porci și găini. Pereții clădirilor sunt tencuiți cu lipitură de pământ cu pleavă și nisip (Planșa 1).

În Slatina Mică pe o stradă învecinată se află două case țărănești construite după aceleași metode tradiționale aflate pe strada Katavskaga nr. 10, proprietatea lui Borodi Peter și la nr. 6 a lui Borodi Mikloș. Componența caselor este de două camere, tindă și debara, diferența fiind doar la dimensiunile fundației (Planșa 2).

La Slatina Mică între anii 1935-1938 se construiește prima biserică romano-catolică pe strada Sf. Ștefan (Planșa 3).

Biserica Albă (Feyeregyház, Bila Cirkev, Bila Tercva) – este o străveche comună românească așezată pe malul drept al Tisei, la poalele dealului numit „Coasta Mănăstirii", loc numit după mănăstirea care a existat câteva secole la rând.

Biserica Alba este atestată documentar la 11 august 1373, când regele Ludovic poruncește pentru introducerea lui Balk, Drag și Ioan, fiii voievodului Sas, în domeniul moșiei Cuhea și pertinentelor ei și a moșiilor Bocicoi, Biserica Alba, Taras și Buștina: întroducerea s-a făcut fără contrazicere și se disting hotarele moșiilor Ieud, Vișeu, Borșa, etc.[6]

---

[3] Gheorghe Vornicu, *Românii din Cehoslovacia,* în „Almanahul presei române din Ardeal și Banat pe 1928", Imprimeria Foii „Lumea și Țara", Cluj Napoca, 1928, p. 115.

[4] *Zakarpatska oblasti*, p. 619-623.

[5] *Ibidem,* p. 301.

[6] Ioan Mihalyi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV,* Ediția a II- a, Cluj Napoca, 2000, dipl. 36, p. 65; Ioan M. Bota, *Satele românești maramureșene din dreapta Tisei,* în „Maramureș, vatră de istorie milenară", vol. IV, Cluj Napoca, 1999, p. 537.

Istoria comunei este împletită cu istoria mănăstirii ei. În anul 1751, episcopul Mihail Olsavszky de la Mukacevo a vizitat Biserica Albă, și în procesul verbal a consemnat: „A doua biserică a fost construită înainte de anii 700 de ceva prințesă Dragomoiu, acum jumătatea din partea Tisei este distrusă"[7]. Se presupune că prințesa a fost soția lui Dragomir (Drag), ori sora lui. Informația oferită episcopului Olsavszky, conform căreia biserica mănăstirii a fost construită înaintea anilor 1000, este o exagerare romantică, deoarece documentar satul este atestat la 1373[8].

Mănăstirea a fost înființată, se pare, în 1492. În acea perioadă, aici locuiau episcopii români de Maramureș, unii dintre aceștia fiind îngropați acolo. Până la 1689 parohia au administrat-o călugării[9].

Una dintre casele țărănești construite la sfârșitul secolului XIX din Biserica Albă de pe ulița Iovtneva nr. 108 este în proprietatea Anuței Lumei. Este construită pe o fundație de piatră de râu din Tisa combinată cu piatră crăpată (spartă), peste care este așezată o talpă groasă de stejar, care formează o centură de bază a temeliei. Peste această centură sunt așezate bârnele de brad rotunde îmbinate la colțuri în cheotori. Îmbinările depășesc fundația casei, astfel formând un element specific decorativ caracteristic caselor de la sfârșitul secolului XIX. Acoperișul este în două pante, învelit cu poală (azbociment), inițial fiind învelit cu draniță. Componența casei este de o cameră și o tindă cu intrare. Dimensiunile fundației sunt de 5,5 m X 7,5 m. Gospodăria mai are ca anexe cotețele de porci, de păsări, poiata cu cămara de lemne care este și un spațiu de depozitare pentru uneltele agricole (Planșa 4).

În repertoriul patrimoniului rural mai regăsim arhitectura veche, preluată de urmașii meșterilor constructori, care încearcă să își reclădească gospodăriile după aceleași sisteme constructive, schimbând compartimentarea acestora după necesitățile contemporaneității.

Gospodăria lui Bakoș Ivanovici de pe str. Borcămiuca nr. 8, din Biserica Albă este clădită după cel de-al doilea Război Mondial, materia primă folosită era lemnul și piatra. Pe o fundație de piatră spartă este așezată o talpă groasă de stejar, pe care sunt clădite bârnele dreptunghiulare de stejar tăiate la gater și cioplite manual la îmbinări. La această casă îmbinările meșteșugărești de la colțurile casei sunt în cheotori, iar la pereții intermediari prin plătuire, bârnele orizontale sunt îmbinate prin cep și uluc. Componența casei este de două camere, o bucătărie cu cămară, intrarea într-o cameră și în bucătărie se făcea printr-un hol închis (târnat). Dimensiunile casei sunt de 9 X 7,5 m. În continuarea casei se află o colejnă de 5 X 4 m, care are rol de cămară de lemne loc pentru căruță (mașină) și cotețele de porci și păsări, pe o suprafață de 5 X 3 m (Planșa 5).

O anexă asemănătoare ca și metodă constructivă este a Elenei Țâple Petrovnia de pe ulița Oteabrevskaia nr. 115, compusă dintr-o poiată cu șură și o colejnă (Planșa 6).

În Biserica Albă se mai găsesc case de lemn din bârne dreptunghiulare construite între anii 1930-1950. Fiind construite de meșteri populari locali, au aplicat modalități și tehnici tradiționale.

Prima casă de lemn este pe o fundație de piatră cu ciment, pereții din grinzi dreptunghiulare îmbinate în cheotori și platuire. Compusă din două camere, tindă cu cameră, cu un târnat pe lungimea casei sprijinit pe șase stâlpi ciopliți și încrustați cu dalta, barda și fierestrăul, având motive geometrice în formă de romb și caneluri. Inițial casa a fost învelită cu șindrilă, ulterior cu poală (azbociment) (Planșa 7).

Următoarele două case au fost construite pe un sistem asemănător de construcție, diferența fiind sistemul de îmbinări la colțurile casei, adică cea în formă de coadă de rândunică. La componența de două camere și o tindă, una din camere a fost extinsă în porțiunea tărnațului. În ambele cazuri intrarea în casă se face prin târnațul închis cu sticlă sau ramă de ancadrament ornamentată cu elemente de cercuri, boltă sau cruce ((Planșa 7B, 7C). În cele trei cazuri tencuiala interioară este cu rabiț și mortar, iar finisajul exterior al lemnului este cu ulei (motorină) ars.

O altă casă de la Biserica Albă, construită în anii 1946-1950 tot pe o structură de lemn din bârne îmbinate în coadă de rândunică și plătuire, este de componență asemănătoare, în schimb finisajul exterior de protejare a bârnelor este cu lambriuri de scânduri de brad vopsite în alb. O completare ulterioară la intrarea în casă este făcută atipic, prin construirea ulterioară a patru stâlpi octogonali din cărămidă.

---

[7] O. Stepan Pap, *Istoria Zakarpathea,* Tom 2, Ivano Frankovsc, 2002, p. 285.

[8] *Ibidem.*

[9] Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș, din timpurile vechi până în anul 1911,* Gherla, 1911, p. 26.

Satul Plăiuț a fost întemeiat de șapte frați, odată cu Apșa de Mijloc. Este situat lângă comuna ucraineană Apșița (Vodița) unde trăiesc peste 900 de locuitori români. Inițial satul era format din șapte ulițe și pe trei pâraie. Primele documente atestă satul încă de la 1406. Familiile nobile ale locului sunt: Dan, Șiman, Marina, Huzău, Ardelean și Vlad.

Una dintre gospodăriile tradiționale din Plăiuț este cea a Mariei lui Mihai Șiman de pe pârâul al treilea nr. 30 (nr. nou 40). A fost construită între anii 1930-1935 pe o fundație de piatră de râu, din bârne dreptunghiulare îmbinate prin plătuire, în sistem cep cu uluc, iar la colțuri în cheotori. Această gospodărie este cunoscută ca Moara lui Mihai a Domnului. Este compusă din patru încăperi, două de locuit, una este sala mecanismului morii de apă acționată de o roată cu paleți, una de supraveghere, vămuire și odihnă. Gospodăria mai are ca anexe, un grajd dublu, cotețe de porci și o poiată cu un cuptor pentru pâine (Planșa 8).

Următoarea gospodărie țărănească este a Feodosiei Andrevna Covaci de pe strada Podișor nr. 11. Este o casă construită pe fundație de piatră, întărită cu beton, având pereții din bârne de brad, îmbinate în cep-coadă de rândunică, iar la colțuri și pereți despărțitori în dinți. Casa este adusă din Apșa de Jos, datată 1958, reclădită în 1965. Inițial era învelită cu draniță, actual cu șifer. Casa este compusă din camera curată, tindă (cuhne), camera de zi, iar în fața casei pe toată lungimea ei se află un târnaț sprijinit pe șase stâlpi cu profil pătrat încrustați cu motive geometrice tăiate cu fierestrăul și ciopliți cu dalta. În partea centrală a târnațului se află foișorul pe unde se intră în casă. În spatele casei se află cuptorul pentru pâine, urmat de două anexe în a căror compartimente se află colejna pentru porci cu șpor, colejna, poietică pentru porci, șura și poiata pentru vaci (Planșa 9).

Raionul Teceu din regiunea Transcarpatia este cel mai mare raion rural din Ucraina, având o populație de 172.000 de locuitori. Aici există nouă localități unde românii sunt majoritari: orașul Slatina și satele Apșa de Jos, Strâmtura, Teteș, Podișor, Cărbunești, Bouțul Mare, Bouțul Mic.

Strâmtura (Glibocii Potic) comună românească din dreapta Tisei, atestată documentar încă de la anul 1406, este așezată pe ambele părți ale râului Bârscău la 30 km de centrul raional Teceu și 7,5 km de centrul Apșei de Jos. Comuna este așezată într-o zonă muntoasă pe o suprafață de 10 km^2, comunei îi aparțin trei sate: Bouțu Mic, Bouțu Mare, Cărbunești, toate ar putea fi comune aparte, majoritatea populației este așezată în aceste sate.[10].

Gospodăria Mariei Vasilievna Delen se află în Bouțu Mic, un sat răsfirat situat într-o zonă montană. Este o gospodărie simplă, cu anexele strict necesare unei familii, toate construite din lemn de brad. Casa este compusă din două camere cu intrare separată din bucătărie (cuhe). Înaintea bucătăriei se află un antreu de tip foișor, închis cu sticlă. Ca anexe mai găsim în jurul casei cotețele de porci, grajdul, poiata cu o cămară de lemne și unelte agricole (Planșa 10).

Tot în această zonă montană a Transcarpatiei este situat și satul Bascău, unde se află casa Măriei Iurovna și a lui Sidei Ivan Florovici de pe ulița Băscău mare nr. 47.

Această construcție din bârne de stejar este făcută după cel de-al doilea Război Mondial. Fundația este din piatră calcaroasă crăpată. Pereții sunt clădiți din bârne dreptunghiulare de stejar, îmbinați în coadă de rândunică și metoda cep cu uluc. Bârnele sunt tăiate cu drujba și cioplite manual. Învelișul este din tablă cu două iluminatoare. Compartimentarea spațiului este de două camere cu intrare separată din bucătărie și un hol în formă de L (Planșa 11).

Casa Măriei Moiș (Mărie a lui Dumitru) din Bascău este din bârne dreptunghiulare de stejar, clădită după metodele tradiționale, compusă din două camere și o tindă cu un târnaț sprijinit pe șase stâlpi, pe toată lungimea casei (Planșa 12).

Una dintre construcțiile modeste din această zonă este cea a Niței Vasilievna Ofrim compusă din casă cu o cameră, o bucătărie și un hol închis de unde se intră separat în cele două spații. Îmbinările sunt în sistemul cep și uluc, iar învelitoarea este cu draniță (șes). Alăturat se mai află un grajd pentru animale construit în același sistem și tehnologie, în anul 1968 (Planșa 13).

Casa și gospodăria Mariei Ivanovna Gevre din Băscău nr. 46 este construită în totalitate din materiale provenite din zonă. Fundațiile anexelor gospodărești și a casei sunt din piatră calcaroasă crăpată, iar pereții sunt clădiți din bârne dreptunghiulare tăiate cu gaterul, barda și la îmbinări cioplite manual, pentru realizarea îmbinărilor în cep și uluc. Componența gospodăriei este de o casă cu două

[10] *Zakarpatska oblasti*, p. 645.

camere şi o bucătărie cu hol, o colejnă (cămară de lemne) şi o a treia anexă unde sunt cuprinse grajdurile, coteţele de porci şi căsuţa babii cu un cuptor pe târnaţ (Planşa 14).

Una dintre construcţiile anexe de pe uliţa Băscău Mare nr. 47 este cea a Mariei Iurovna şi Sidei Ivan Florovici. Fiind într-o zonă montană s-a găsit o soluţie practică de clădire a unui coteţ de porci pe nişte piloni de piatră turnaţi în ciment. Bârnele dreptunghiulare au fost îmbinate în dinţi şi cep cu uluc. Cele trei compartimentări ale coteţului sunt prevăzute cu un târnaţ deschis, unde sunt aşezate jgheaburile pentru lături, iar grilajul din lemn de stejar permite scurgerea gunoiului (Planşa 15).

În raionul Irsava la 20 km de Munkacevo se află satul Hreblea. Atestată documentar din 1492, localitatea are în jur de 1450 locuitori. Această zonă de deal, pe lângă ucraineni, este populată şi de români. Sistemul şi tehnica de construcţie a caselor este asemănător cu cel din Maramureşul Istoric, cu mici transformări arhitecturale, care sunt similare restului caselor din zonă. Una dintre aceste case este cea a lui Melehanici I. Vasile din Hreblea, nr. 143. Acest tip de casă este construită pe un schelet de lemn, pereţii sunt construiţi în potici, combinate la pereţii intermediari şi la târnaţ cu văioage. Compoziţia casei este de două camere, tindă şi târnaţ, una din camere fiind extinsă pe lăţimea casei. Iniţial casa era învelită cu draniţă, actual cu ţigle. Acoperişul la cele două capete se termină cu două şuturi trapezoidale cu câte două nişe de aerisire (iluminatoare) (Planşa 16).

Tóth Zoltán
Muzeul Judeţean Satu Mare
Satu Mare, RO
tezeu@freemail.hu

Bibliografie:

*** "Istoria mist i sil i URSS", vol. *Zakarpatska oblasti*, Kiev, 1969.

Bota, Ioan M., *Satele româneşti maramureşene din dreapta Tisei,* în „Maramureş, vatră de istorie milenară", vol. IV, Cluj Napoca, 1999.

Bud, Tit, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile şi mănăstirile române din Maramureş, din timpurile vechi până în anul 1911,* Gherla, 1911.

Mihalyi de Apşa, Ioan, *Diplome maramureşene din secolele XIV şi XV,* Ed. a II-a, Cluj Napoca, 2000.

Pap, O. Stepan, *Istoria Zakarpathea,* Tom 2, ar Ivano Frankovsc, 2002.

Tóth Zoltán, *Arhitectura Maramureşeană în gospodăriile românilor din dreapta Tisei*, în "Satu Mare. Studii şi Comunicări", nr. XXIX/II, 2013, p. 171-184.

Vornicu, Gheorghe, *Românii din Cehoslovacia,* în „Almanahul presei române din Ardeal şi Banat pe 1928", Cluj Napoca, 1928.

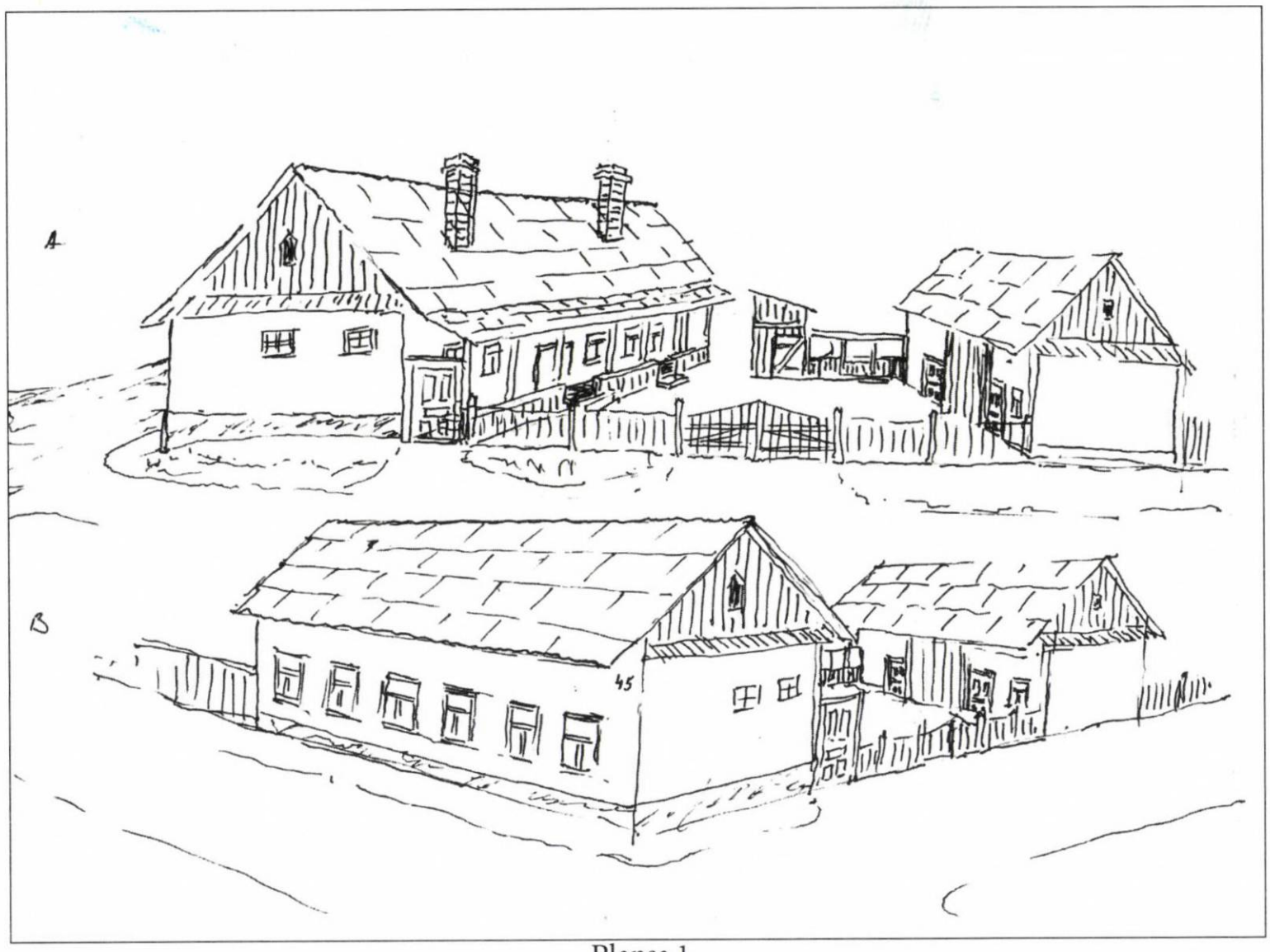

Planșa 1

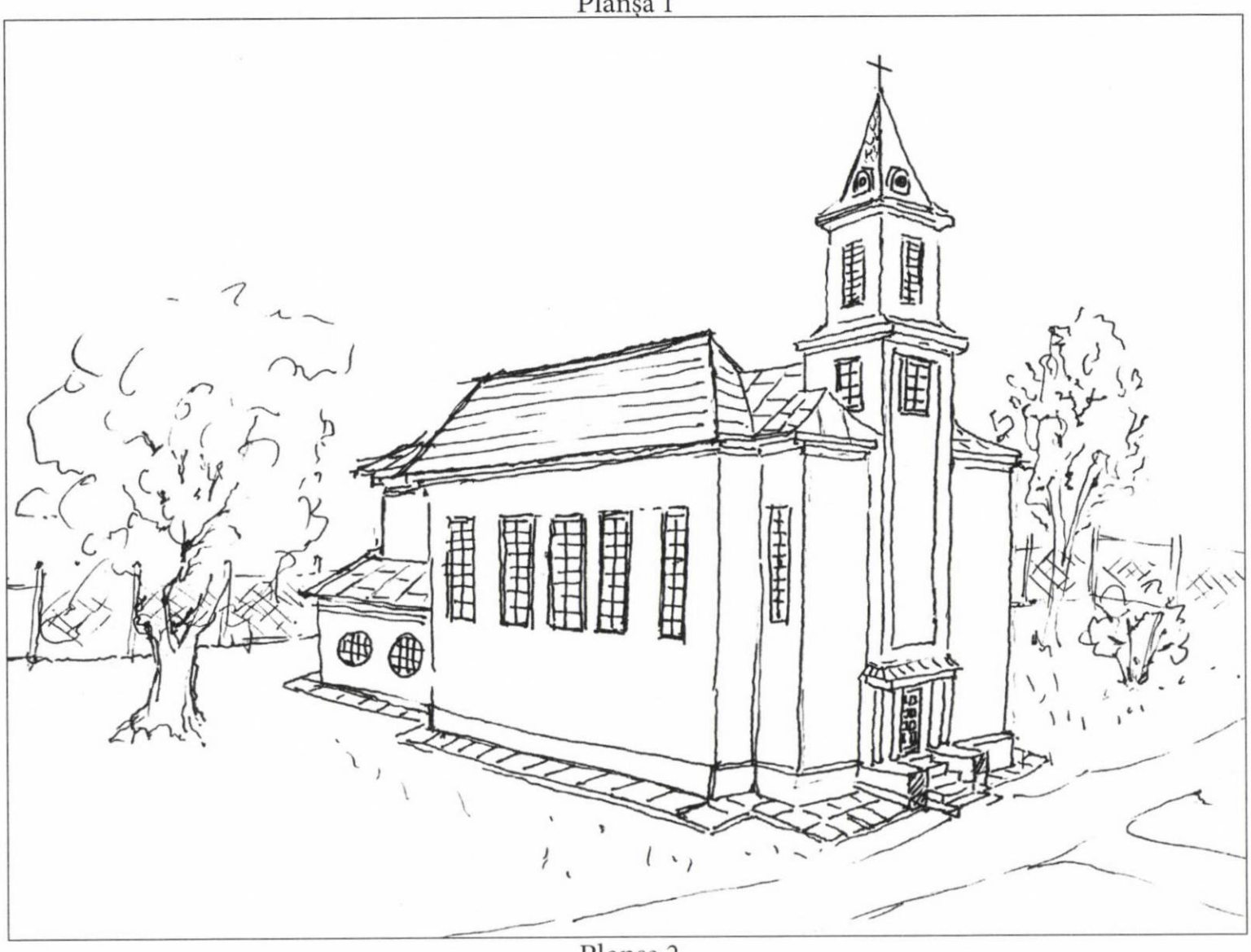

Planșa 2

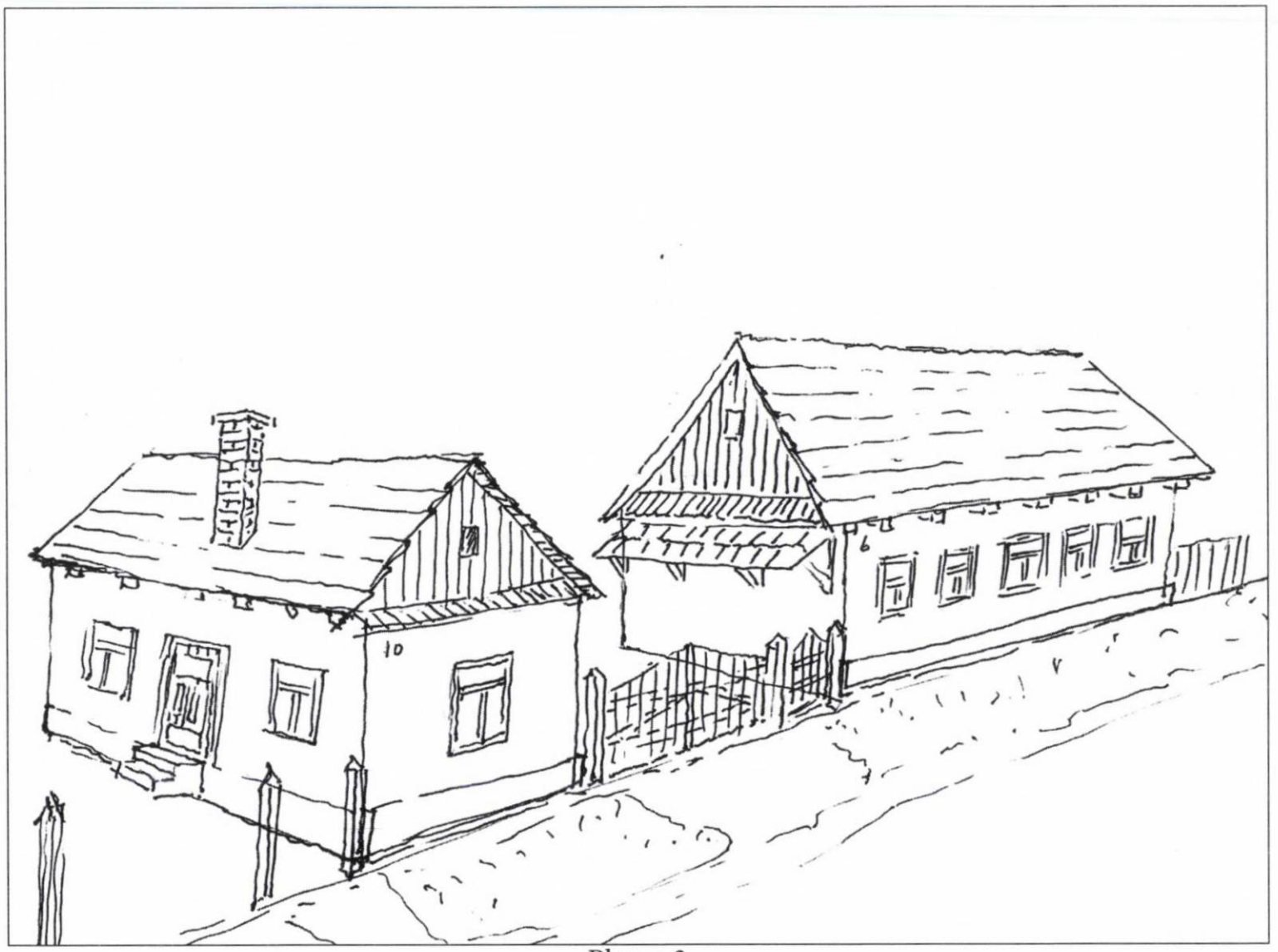

Planșa 3

Planșa 4

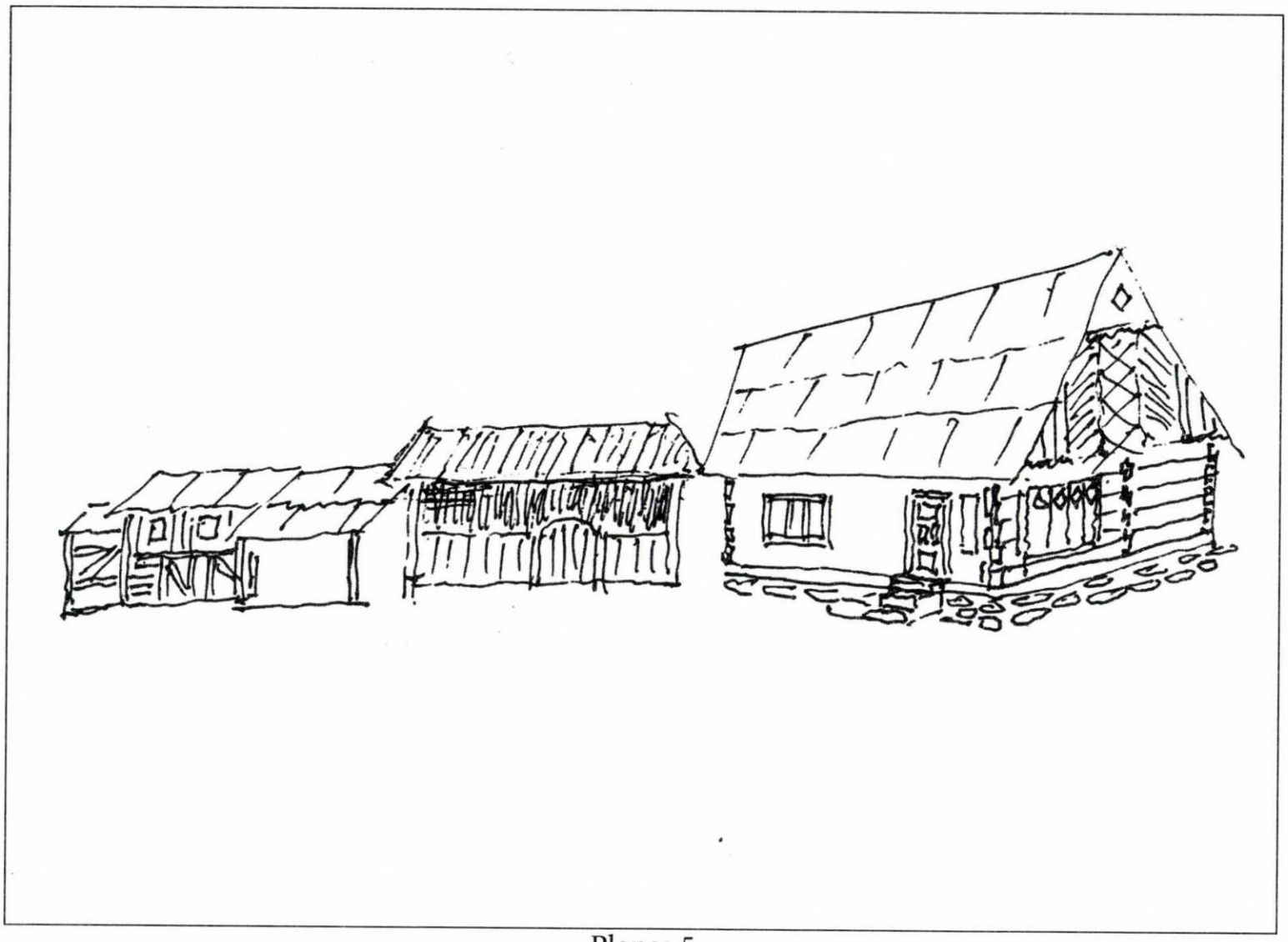

Planșa 5

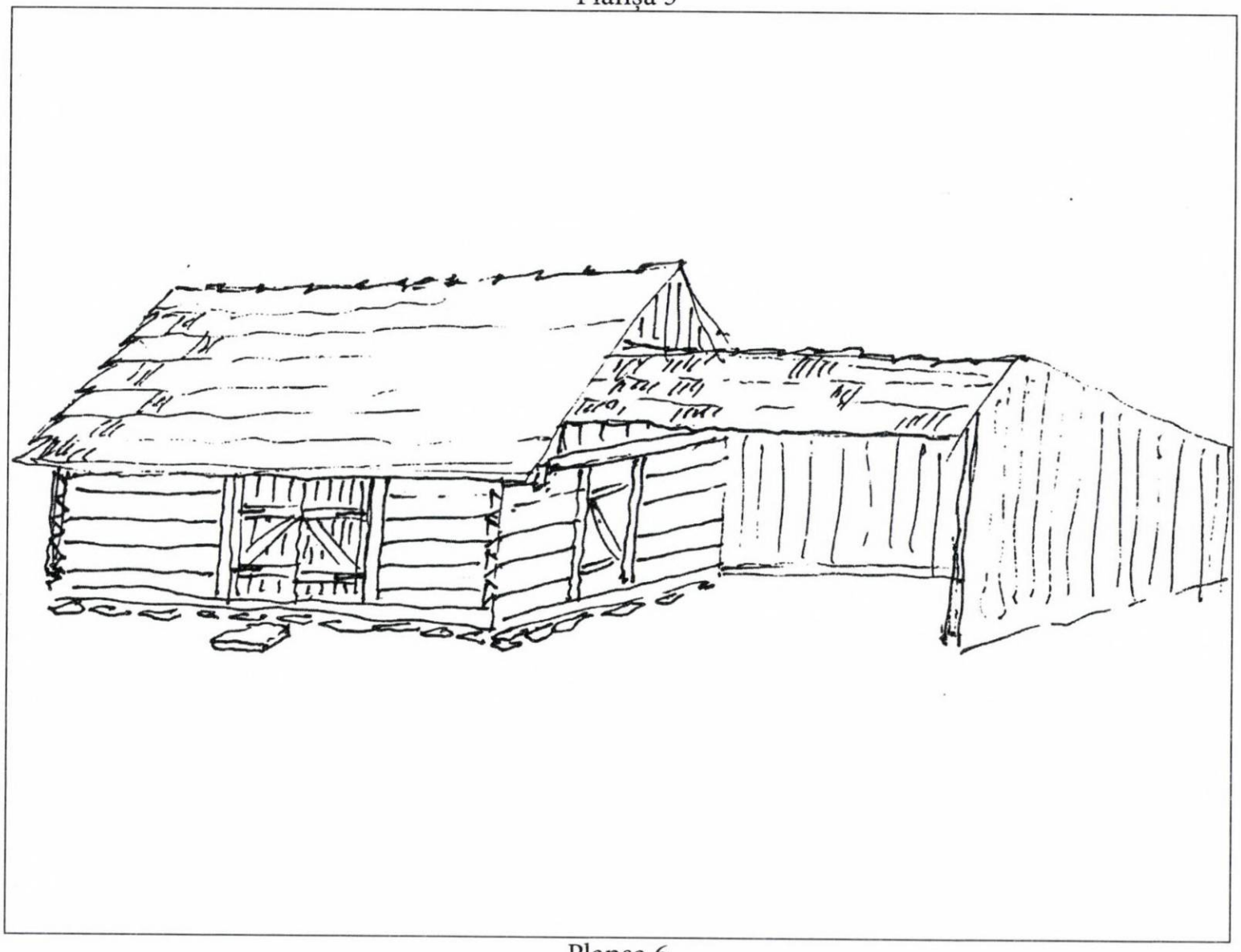

Planșa 6

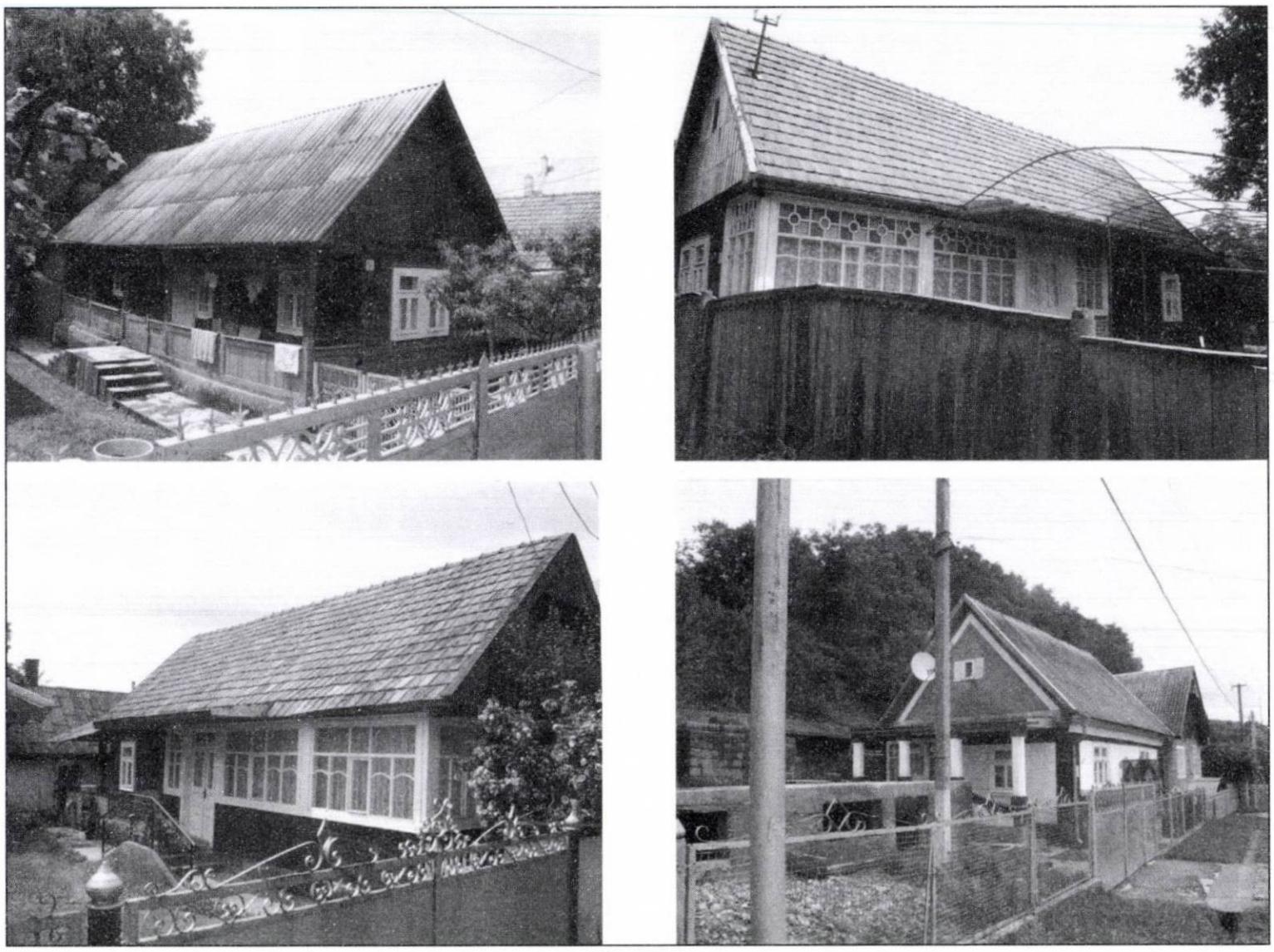

Planşa 7

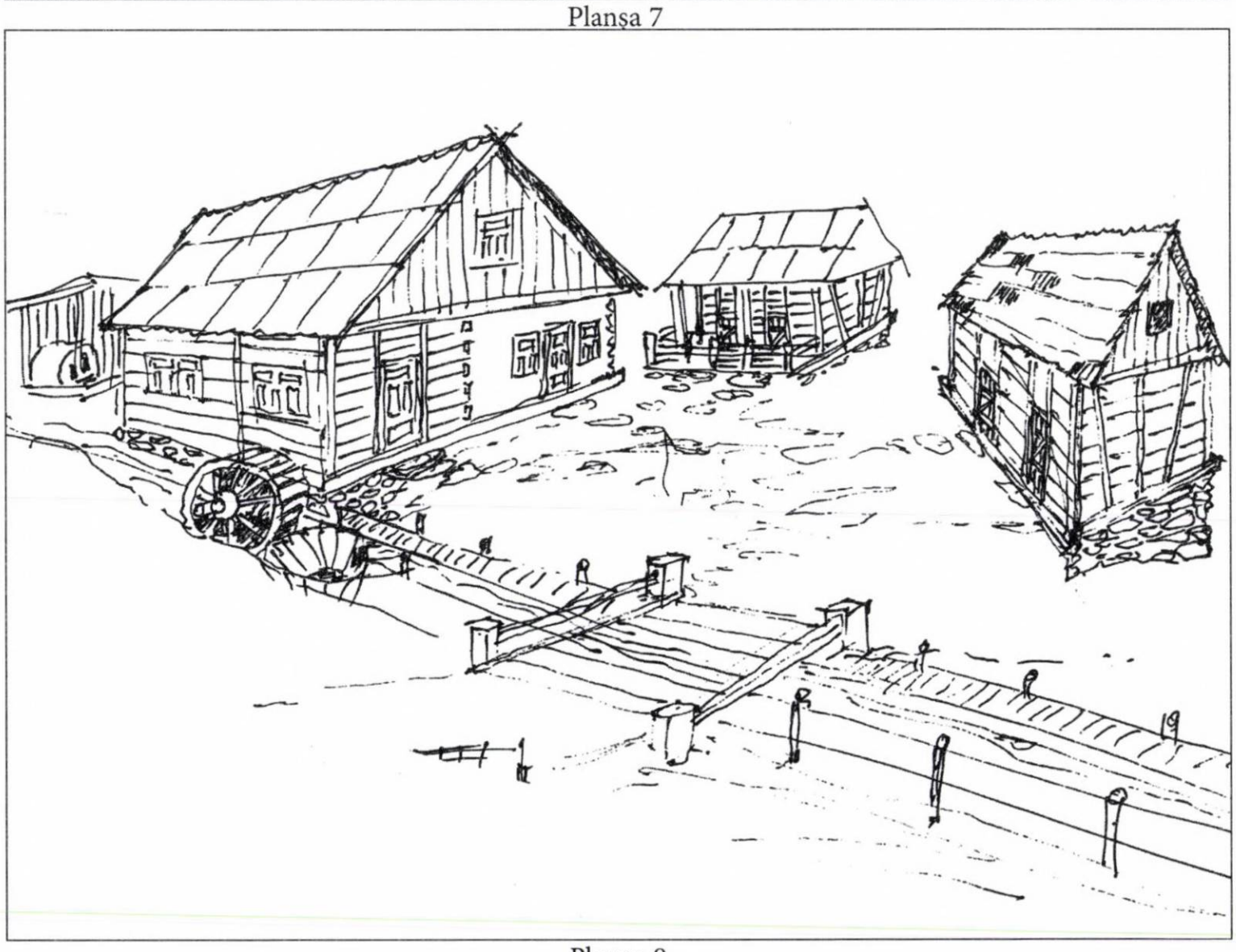

Planşa 8

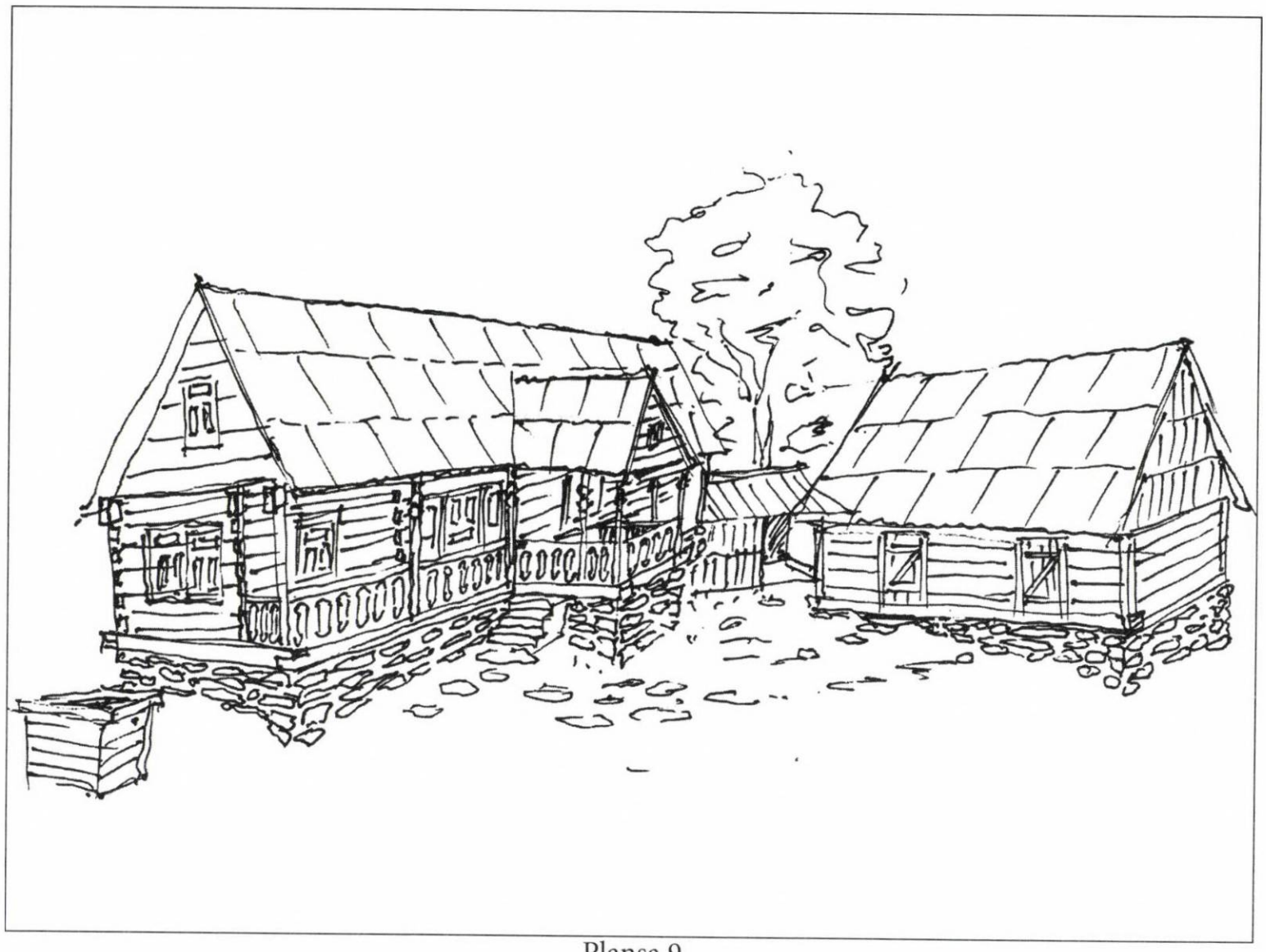

Planșa 9

Planșa 10

RESTAURARE

CONSERVARE

RESTAURAREA A DOUĂ BENTIȚE DESCOPERITE LA BISERICA REFORMATĂ BEREA (JUDEȚUL SATU MARE)

Adela DOBRESCU
VARGA Emese

Keywords: *archaeological textiles, textile deterioration, microclimate, art objects preservation, restoration*

Abstract: Archaeological textiles bear important testimony of everyday life, of civilisation and most of all of technical culture. This kind of organic object need special microclimate condition to survive and that's way are so precious. When archaeological textiles are discovered, is important to follow a certain protocol for the conservation and restoration to be a success. This protocol was followed in the summer of 2013 during the archaeological excavation made in Berea, Satu Mare County.

The subject of the article is the restoration of two beautiful textile pieces. The textiles are two bends, possible headbands. On the arrival in the restoration lab the bends were in an advance stat of degradation, especially the textiles parts. The metal threads and the beads were also in bad shape. The restoration phases: the cleaning of the textiles parts, of the beads, of the metal threads, the reconstruction of the pieces were in the end a success. Exquisite and precious, these textile pieces prove once again that archaeological campaigns can bring to light beautiful textiles that completes the picture of an era and enriches local and national heritage.

Ключові слова: *археологічний текстиль, деградація текстилю, мікроклімат, збереження творів мистецтва, реставрація*

Резюме: Археологічний текстиль є свідоцтвом повсякденного життя, цивілізації і, особливо, технічної культури. Цьому типу органічного предмету потрібен особливий мікроклімат, щоб вижити, і, тому, настільки дорогоцінні. У разі виявлення археологічної тканини, потрібно виконати конкретний протокол для того, щоб реставрація та збереження були успішними. Цей протокол був запроваджений влітку 2013 року, під час археологічних розкопок у Беря, повіт Сату Маре.

У статті йде мова про реставрування двох красивих текстильних предметів. Текстиль представляє дві стрічки, ймовірно, прикраси для голови. Коли були доставлені в реставраційну лабораторію, обидві стрічки були в стані сильного зносу, особливо їх текстильні частини. Металеві застібки також були в поганому стані. Після проведення певних видів роботи - очищення текстильних частин, металевих застібок реконструкція металевих предметів - реставрація виявилася успішною. Дорогоцінні і захоплюючі предмети в черговий раз доводять, що археологічні дослідження можуть виявляти чудові текстильні предмети, які доповнюють і збагачують імідж епохи, місцевої і національної спадщини.

*
* *

Introducere

Biserica medievală din Berea, județul Satu Mare, a suferit de-a lungul timpului modificări radicale, astfel încât din vechiul edificiu se mai păstrează doar trei ziduri din navă. În urma descoperirii unui fragment de frescă, pe peretele nordic al navei, perspectiva asupra importanței acestui monument s-a schimbat radical. Fresca o reprezintă pe *Fecioara cu Mantie*, alături de doi

îngeri care îi așează o coroană pe cap și alți doi îngeri care îi susțin mantia. La picioarele Fecioarei sunt zugrăvite mai multe personaje rugându-se în genunchi, aparținând diferitelor straturi sociale[1]. În urma cutremurului din 1834, structura de rezistență a bisericii are de suferit foarte mult, iar reparațiile care i-au urmat s-au întins pe o perioadă lungă de timp.

Campania arheologică și descoperirile de la Berea, județul Satu Mare

Colecția de *textile arheologice* a Muzeului Județean Satu Mare s-a mărit în cursul anului 2013 în urma unor campanii arheologice desfășurate în comuna Sanislău, sat Berea și sat Ciumești. În 2013 Eparhia reformată de pe lângă Piatra Craiului, Parohia Reformată Berea, derulează lucrări de reabilitare a bisericii monument Berea. Ținând seama de caracterului intervențiilor s-au executat cercetări arheologice de prevenție, cercetări realizate de echipa de arheologi ai Muzeului Județean Satu Mare (Diana Iegar, Emődi Tamás, Mihalka Nándor, Romát Sándor), condusă de Szőcs Péter Levente. Cercetările au început în 15 mai 2013 și au durat până în 31 iulie 2013[1].

Descoperirile arheologice au inclus, după mulți ani, și fragmente textile. Acestea la rândul lor erau de o complexitate mai mare sau mai mică. În laboratorul de restaurare al muzeului au ajuns piese textile deosebite, dar majoritatea într-o stare avansată de degradare. În cazul *textilelor arheologice,* primul pas în conservarea lor este cel al stabilizării materialului textil. În decursul timpului, fibra textilă, de natură organică, este supusă unui proces de degradare continuă și susținută[2]. Aceste degradări și deteriorări sunt complexe. Cu toate acestea, în decursul timpului și în ciuda factorilor distructivi la care sunt supuse textilele îngropate, reușesc să se stabilizeze în microclimatul respectiv. Desigilarea acestui microclimat duce la ruperea acestui echilibru și prin urmare la accelerarea proceselor de degradare. Schimbarea bruscă pe care o presupune extragerea textilelor din acest mediu trebuie dublată de proceduri clare, care să stopeze în timp real degradările active.

Inventarul textil din săpătura de la Berea

În urma săpăturilor realizate la Biserica reformată din Berea s-au descoperit mai multe fragmente de materiale textile. Inventarul realizat împreună cu arheologii a dus la identificarea următoarele obiecte textile:

1. fragmente de materiale vestimentare, bentițe provenite din S11, M 33;
2. fragmente textile provenite din S12, M 36;
3. fragmente textile provenite din S10;
4. bendițe textile provenite din S 5, M 36;
5. fragmente textile provenite din S 5, M 36.

Starea de conservare, deteriorări și degradări

Obiectul articolului îl reprezintă restaurarea a două bentițe descoperite în săpătură arheologică, catalogată S11 M33. În momentul intrării lor în laboratorul de restaurare textile, bentițele se aflau într-o stare medie de conservare. Degradările multiple, suferite în timp, au dus la pierderea materialului textil, dar și al pieselor de decor prinse pe suportul textil. Ambele piese prezentau depuneri de pământ în cantități considerabile, în raport cu mărimea lor, dar și depuneri de murdărie și oxizi. Stratul de pământ era uscat și bătătorit la suprafața pieselor, ceea ce a dus la încastrarea mărgelelor și a decorului din fir metalic. Acest lucru a îngreunat mult primii pași în conservarea pieselor. Bentițele trebuiau supuse unor faze de stabilizare (temperatură și umiditate constante) pentru a stopa procesele de degradare. Totodată, era necesară o dezinfecție a pieselor, ținând seama că ele proveneau dint-un mormânt.

---

[1] Daniela Bălu, Szőcs Levente Péter, Terdik Szilveszter, *Arhitectura ecleziastică din Satu Mare*, Satu Mare, 2008, p. 33.

[2] Raport de cercetare arheologică preventivă, Berea, Biserica Reformată, județul Satu Mare, 2014, nr. înregistrare MJSM D 396.

Conservarea și restaurarea pieselor

Prin urmare, primul pas a fost acela de a crea în camera de carantină un microclimat corespunzător (temperatura 20 grade Celsius și umiditate de 60%, umiditate care urma să fie scăzută treptat până la 50%). S-a pulverizat în spațiul camerei de carantină un dezinfectant puternic (Kem-Sept - Propanol) care să ne permită lucrul cu piesele. După dezinfecție și stabilizarea pieselor, acestea au fost mutate în camera de tratament, unde s-au încercat primele îndepărtări ale stratului de pământ și de murdărie de pe suprafața bentițelor. Această fază s-a realizat cu multă precauție pentru a nu desprinde piesele de decor de pe suprafața textilă.

Pământul odată îndepărtat, s-a trecut la următoarele faze: tratamente umede de curățire. Bentițele au fost puse în tase mici și curățite cu diferite soluții (de emoliere și spălare), care au îndepărtat murdăria rămasă la suprafață, dar și murdăria din armătura țesăturii. Pentru o mai bună curățire s-a optat pentru *desprinderea pieselor de decor* (mărgele, paiete și pasmanturi din fire metalice) de pe suportul textil.

Tratamentele umede au fost numeroase și de durată, fără a tensiona piesele inutil. Spălarea suportului textil s-a realizat cu un detergent anionic Kemtek 2010, pe masa de sticlă. După îndepărtarea murdăriei, suportul a fost supus unei băi de rehidratare cu soluție de glicerină, care a redat fibrelor textile din elasticitatea pierdută în timp. După spălare, fiecare piesă a fost întinsă pe hârtie de filtru. Suportul, curat și rehidratat, era acum ușor de mânuit și de restaurat.

Între timp au fost curățite și celelalte părți componente ale bentițelor: pasmanturile din fire metalice, paietele metalice și mărgeluțele. Din păcate procesele de oxidare a firelor metalice și a celorlalte componente din decorul bentițelor erau destul de avansate, îngreunând mult procesele de curățare. Prin urmare, această fază a fost una de lungă durată și de mare precizie. Pasmanturile au putut fi curățite prin imersie în soluție de Complexon și prin procedee mecanice de îndepărtare a oxizilor. Fotografiile făcute cu obiectivul macro ne-au indicat starea de fragilitate a stratului metalic din pasmanturilor, iar investigațiile făcute cu aparatul de raze X ne-au indicat compoziția acestora. Așadar, curățirile s-au făcut cu pensule moi (din păr natural), în reprize scurte de imersie pentru a nu pierde din stratul metalic al firelor.

În urma curățirilor și a investigațiilor am putut descifra materialele din care erau create bentițele, succesiunea și compoziția lor. Așadar, ele sunt astfel realizate:

- primul strat este reprezentat de o bucată de catifea, de culoare maro.
- al doilea strat îl reprezintă pasmanturile din fire metalice. Acestea sunt de trei feluri: un pasmant lat realizat ca o împletitură se află în câmpul central al piesei, pe marginea lui mai este prins un alt pasmant, mai îngust, care înconjoară primul pasmant asemenea unui chenar. La liziera celor două este alpicat un șnur tot din fir metalic.
- al treilea strat îl reprezintă mărgele de culoare albă-sidefie și negre și paietele metalice.

Materialul suport, catifeaua, este de culoare maro și este îndoită pe margini, asemeni unui tiv. Ea are rolul de a susține întregul decor. Catifeaua este realizată în manufactură și este de bumbac. Culoarea maro, în cazul textilelor arheologice, se obține prin descompunerea colorantului și oxidarea fibrei textile, în decursul timpului.

Primul pasmant e realizat din fire metalice împletite. Firele metalice sunt de fapt lamé înfășurat pe un miez de fire de mătase naturală. Răsucirea lame-ului este în „Z". Lățimea acestei împletituri este de 1 cm.

Firul metalic este aplicat tot pe materialul suport de catifea, ca un chenar, care înconjoară primul pasmant.

Al doilea pasmant este aplicat tot pe materialul suport de catifea, și pare un chenar, care înconjoară pasmantul din câmpul central. Șnurul, la rândul său, este realizat din fire metalice, cu o ornamentică geometrică (*dinți de lup*) și cu o lățime de 0,3 cm.

Mărgeluțele de culoare albă și neagră sunt dispuse într-un registru ornamental central. Cele de culoare albă sunt dispuse în cruce, iar cele negre formează linii care despart cruciulițele.

Paietele metalice sunt dispuse și ele în același registru central, cu mărgeluțele.

După curățarea suportului textil și a pieselor de decor, după determinarea tehnicii materialelor și a creării bentițelor, s-a trecut la următoarea fază și anume la restaurare. Suportul textil al bentițelor a fost consolidată pe o pânză de bumbac, vopsită într-o culoare apropiată cu cea originală. Catifeaua și pânza au fost pensulate cu o soluție de carboxilceluloză, care a îndreptat firele și a dat ținută materialelor. Consolidarea catifelei s-a realizat cu fire de mătase.

Curățirea pasmanturilor și a firelor metalice s-a realizat anevoios, dar odată terminată această etapă, piesele și-au recăpătat parte din strălucire și flexibilitate. Ele au fost montate, în ordine, peste suportul textil. Au urmat mărgelușele și paietele. Din nefericire unele dintre acestea s-au distrus (multe dintre ele erau foarte fragile și crăpate) iar câteva dintre paiete aveau metalul atât de subțire încât nu au mai putut fi montate pe suport. Cele care au putu fi curățate și erau într-o stare mai bună de conservare au fost montate alături de mărgelușe.

În cazul bentițelor am optat pentru refacere uneia dintre ele folosind piese de decor de la ambele bentițe. Aceasta a dus la reconstituirea uneia dintre bentițe în proporție de 90% și aici ne referim în special la ornamentică.

Rafinate și prețioase, aceste piese textile dovedesc încă o dată că și campaniile arheologice pot aduce la lumină piese textile deosebite, piese care completează tabloul epocii respective dar și patrimoniul local și național.

Adela Dobrescu
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
adeladobrescu@yahoo.com

Varga Emese
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
emesevarga2003@yahoo.com

Bibliografie

Báró Mészáros János hadvezérről, http://www.kunhegyes.hu/kunhegyes/hires/meszaros_janos.htm.

Bălu, Daniela, Szőcs Péter Levente, Terdik Szilveszter, *Arhitectura ecleziastică din Satu Mare*, Satu Mare, 2008.

Cybulska, Maria, Maik, Jerzy, *Archaeological Textiles – A Need for New Methods of Analysis and Reconstruction*, http://fibtex.lodz.pl/64_51_185.pdf.

Sipos Enikő, *Studii de restaurare textile*, ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 10, Székelyudvarhely, 2010.

Raport de săpătură arheologică preventivă, Arhiva Științifică a Muzeului Județean Satu Mare.

Bentițele la intrarea în laboratorul de restaurare textile

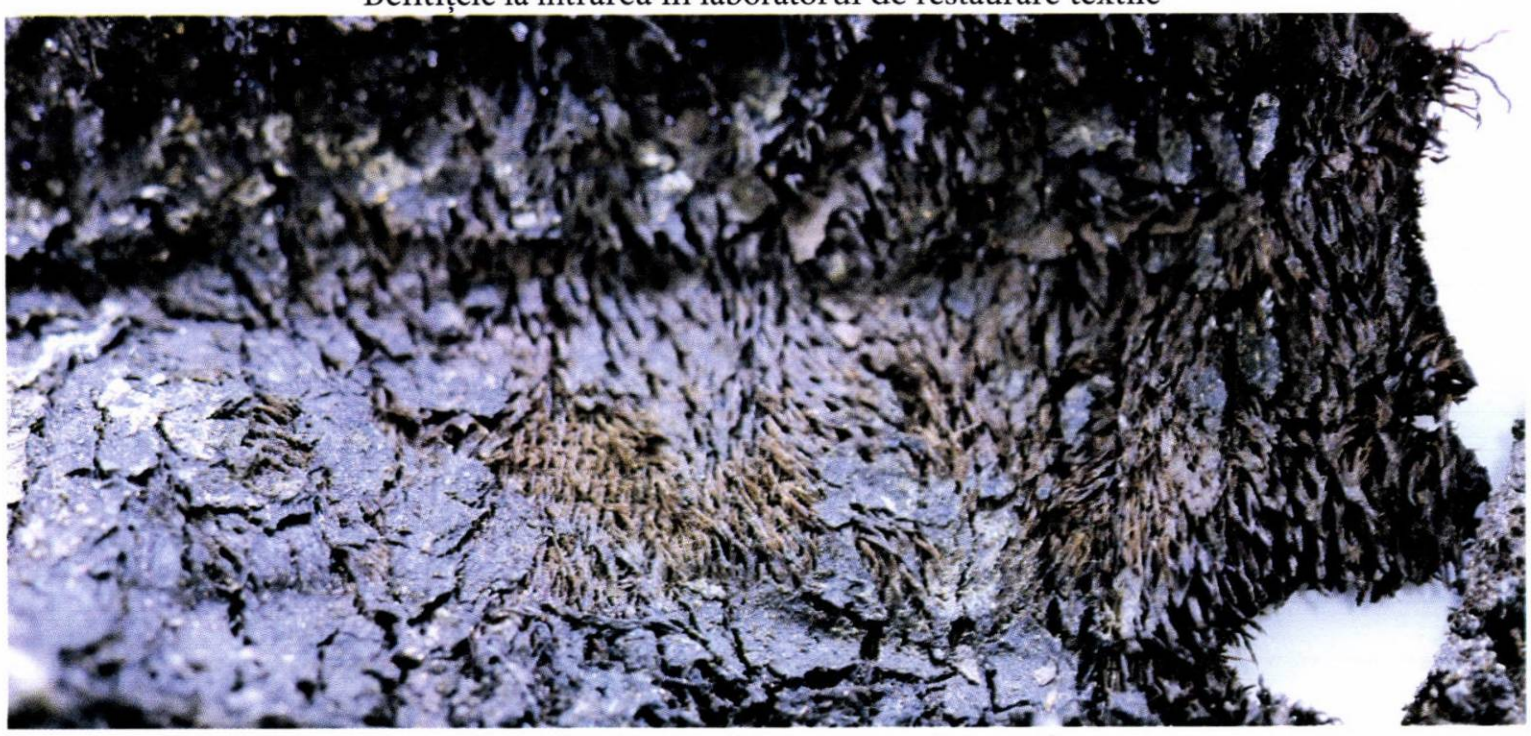

Bentiță - deteriorări ale suportului textil

Detaliu - deteriorări ale pasmanturilor din fire metalice

Detaliu - deteriorări ale mărgelușelor și paietelor

Bentiță - curățare mecanică

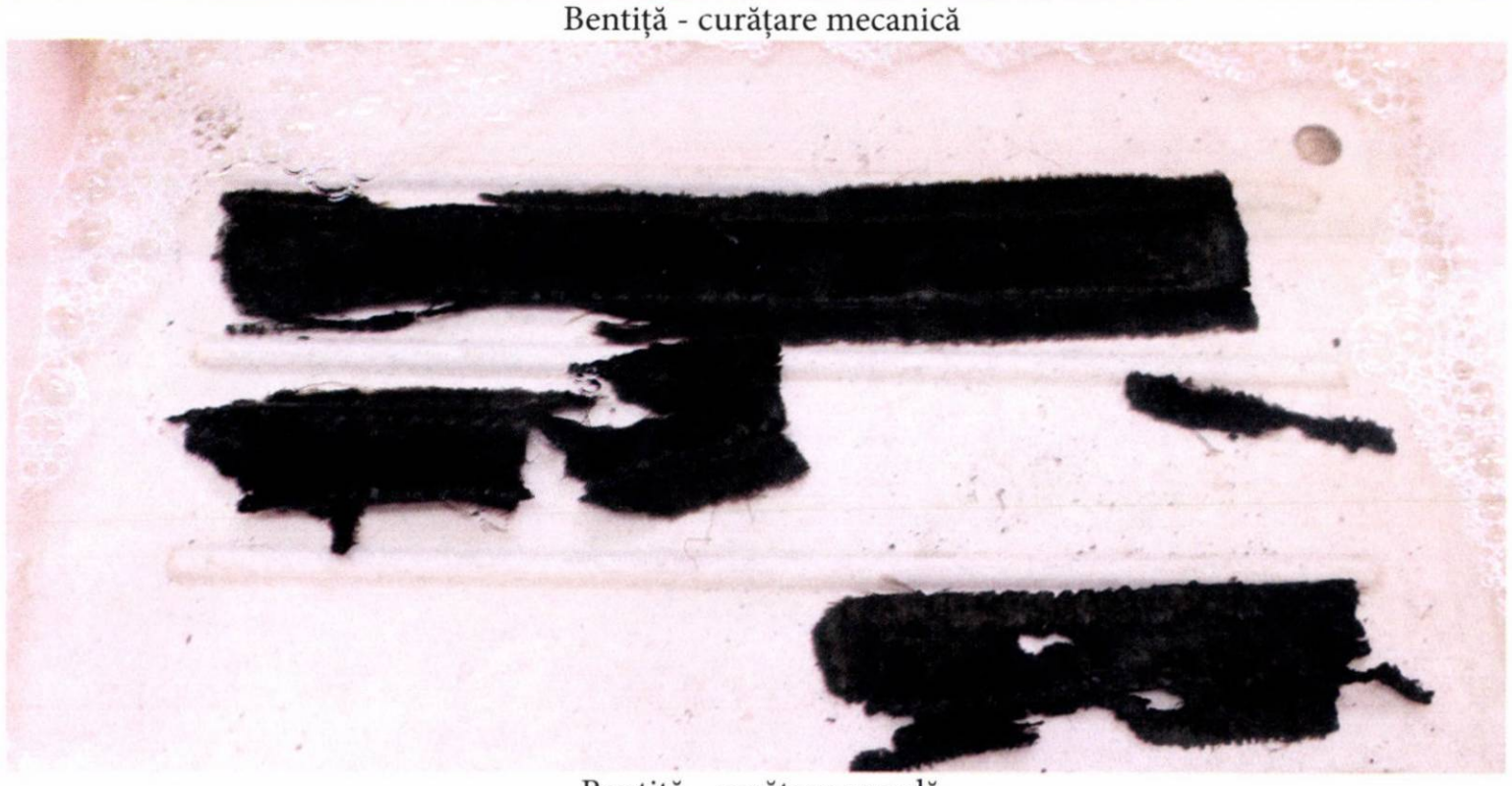

Bentiță - curățare umedă

Detaliu după curățarea bentițelor

Bentițe - faza de consolidare pe suportul de bumbac

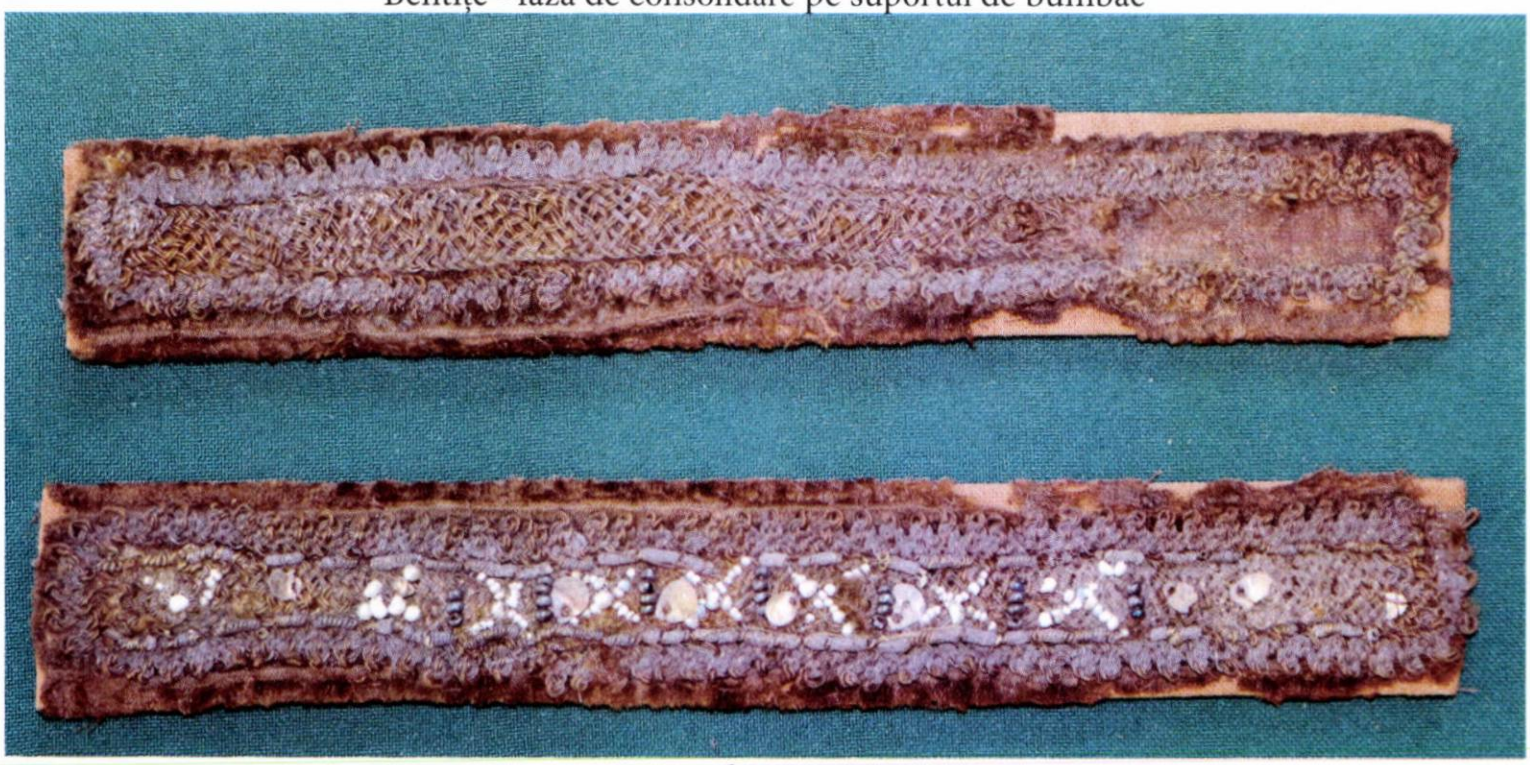

Bentițele restaurate

RAMA LUCRĂRILOR DE ARTĂ - EVOLUȚIA ȘI ROLUL EI

Cristina BUSUIOC

Keywords: *visual arts, frame, aestetics*

Abstract: In visual arts, including film, framing is a technique used to focus the viewer's attention on the subject. Frame or picture frame can be aesthetically more pleasing , and keep the viewer's focus on the framed subject. The frame can add depth to an image, and add interest to it when the object is linked thematically to the frame.

Ключові слова: *образотворче мистецтво, обрамлення, модель рами.*

Резюме: В образотворчому мистецтві, в тому числі і кінематографії, обрамлення це метод, який використовується для концентрації уваги глядача на тему. Обрамлення або рама може створити приємний естетичний образ і зосередити увагу глядача на обрамлений об'єкт.

*
* *

În artele vizuale, inclusiv cinematografia, încadrarea este o tehnică utilizată pentru a concentra atenția privitorului asupra subiectului. Încadrarea sau rama poate face o imagine estetic mai plăcută și poate să păstreze concentrarea privitorului pe obiectul încadrat. Rama poate adăuga adâncime unei imagini și poate adăuga interes pentru ea atunci când cadrul este tematic legat de obiectul care urmează a fi încadrat.

Rama a evoluat de la originile ei, adică în urmă cu 3-4.000 de ani trecând așadar de la vaze, morminte pictate și mozaicuri, când erau anexate ca scene narative și panouri decorative. Arta creștină timpurie a adaptat aceste încadrări la coperțile de carte cu fildeș și la diptice, și în cele din urmă la piesele de altar. În timp, funcția de cadru s-a schimbat: devenise nu doar un hotar decorativ, ci a protejat și a subliniat activitatea lucrării, rama a primit astfel un aspect puternic simbolic. Aurul și pietrele prețioase din cadrele - rame folosite la altarele timpurii au sugerat slava Cerului.

Fiecare țară evoluată a dezvoltat formele ei caracteristice și cele mai faimoase au influențat celelalte țări, respectiv ateliere. Atât țara de origine cât și tendințele stilistice au afectat principalele caracteristici ale ramei: forma sa de ansamblu, ornamentarea și finisarea.

Rama *Tabernacle* este caracterizată prin elemente structurale și decorative arhitectonice, cel mai adesea bazate pe precedente clasice și plasate în biserici și catedrale de pe, sau cu privire la altar.

Rama devenită celebră în Italia renascentistă a fost rama *cassetta*, realizată cu foiță de aur și culoare pe lemn. Friza centrală era împodobită așadar cu foiță de aur sau cu modele geometrice (sculptate, turnate în stuc, colorate ,sau decorate în sgraffito , unde designul a fost gravat pe un strat de aur) și totul în funcție de veniturile comanditarului. Esența acestor rame este o combinație de contur linear și ornament rafinat care aduc ecou și subliniază picturile din perioada respectivă.

Rama *manieristă* dezvoltată ca stil în Olanda, Marea Britanie, Italia și Spania, între mijlocul secolului al XVI-lea și sfârșitul celui de al XVII-lea avea forme arhitecturale organice[1] sau clasice exagerate. Ca și *cassetta* care reflecta interiorul rafinat, organizat de instanța italiană, ramele manieriste din nordul Europei au fost influențate de interese contemporane în grotesc și descoperiri anatomice. Modele manieriste spaniole au reiterat caracteristicile sculpturale și arhitecturale extravagant ornamentate.

---

[1] Arhitectura organică este un termen, o perspectivă, o interpretare, o filozofie și o modalitate concretă a arhitecturii de a construi structuri și clădiri prin promovarea armoniei dintre habitatul uman și natură, care se realizează prin proiectarea clădirilor, interioarelor și a tuturor anexelor într-un asemenea mod încât opera umană este armonios integrată mediului, devenind o parte fluentă a locului, un continuu de la natură prin habitat către natură.Architecți precum Gustav Stickley, Antoni Gaudi, Frank Lloyd Wright, Louis Sullivan, Bruce Goff, Rudolf Steiner, Bruno Zevi, Aalvar Alto, Le Corbusier, Imre Makovecz, Santiago Calatrava, respectiv cel mai recent Friedensreich Hundertwasser, Hans Scharoun și Anton Alberts sunt printre cei mai cunoscuți promotori ai arhitecturii organice.

Stilul *baroc și rococo* la rame face revenirea la aurire, cu excepția Spaniei, care folosește policromia. Dinamica lor cuprinde o alternanță de frunze răsucite, scoici și volute sculptate în colțuri. Drama și opulența prezentată de ramele baroc reflectă grandoarea vieții din secolul al XVII-lea și spiritualitatea teatrală al Bisericii. Luxuriosul și efectele tridimensionale sunt caracteristice stilului de ramă baroc.

Regence, sau *Regency* este un stil de tranziție între baroc și rococo. Rama Regence este caracterizat prin liniile economice ale barocului, combinate cu margini răsfrânte, opulenta ornamentare a colțului și motivul vegetal întrepătruns.

Stilul *Palladian* și *Roman* a oferit o alternativă masculină; British Palladian sau cadrul „Kent", cu colțurile sale distincte de început, este numit după arhitectul și designerul William Kent. Ramele *Kent* sunt decorate cu muluri clasice, cum ar motivul oului, al lancei, al panglicii care acompaniază silueta îndrăzneață a acesteia.

Stilul de ramă care avea ca centru de dezvoltare Roma, în Italia, numită *Salvator Rosa* a fost un alt stil liniar, curent în această țară pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, reintrodus în secolul al XVIII -lea în Marea Britanie.

Atât stilul *Palladian* cat și stilurile *Salvator Rosa* au hrănite modelele neoclasice de la sfârșitul secolului al XVIII- lea. Acestea au fost, de asemenea, stimulate de reacția împotriva excesului de rococo.

Cele mai vechi modele de mobilier neoclasice au fost cele franceze; au apărut în 1750, în stilul greu, sobru, cunoscut sub numele de *Gout grec*, și au fost urmate de rame care au folosit ornament clasic în aceeași expresie îndrăzneață.

În perioada Renașterii italiene, stilul cel mai de succes și pe scară largă a ajuns să fie cunoscut sub numele de rama *Sansovino.* Acesta a fost stilul flamboaiant care s-a născut la Florența sub mâna sculptorului și arhitectului Jacopo Sansovino, care a creat una dintre cele mai extravagant decorări de rame din Italia. Deosebit de popular în Veneția și pe continentul venețian, caracteristica distinctivă a ramei *Sansovino* este o abundență de suprapuneri și împletituri de suluri și volute, de multe ori rusticizate, uneori străpunse și de sine stătătoare, ocazional decorate cu păsări, șiruri de perle, ghirlande, capete de heruvim.

În secolul al XVII-lea, puterea s-a mutat în Franța, împreună cu un puternic accent cultural. În timp ce rama stil Ludovic al XIII-lea a fost primul stil francez coerent totuși țara de origine a fost Italia, artizanii francezi au privit încă spre Roma, ca la o sursă de inspirație și de formare.

Ramele din epoca *Ludovic al XIII-lea*[2] au avut, de asemenea, un design francez unificat cu o puternică influență italiană. Ei au fabricat un profil de carapace convexă cu frunze de acant sculptate, inclusiv lauri și frunze de stejar. Cu linii neîntrerupte în decorare, rama *Ludovic al XIII*-lea a fost caracterizată ca fiind sculptură de relief superficial cu frunze și flori. Cadrul a avut un aspect plat, cu foarte puține elevaturi.

La ramele *Ludovic al XIV-lea*[3], ruperea liniilor de decor la mijlocul laturilor și in colțurile cadrului, au fost semnele distictive. Ramele *Ludovic al XIV*-lea (1640-1710), au păstrat, de asemenea, un stil similar cu ramele *Ludovic al XIII*-lea. Cu toate acestea, elementele stilistice au evoluat de la modul mai restrâns al stilului *Ludovic al XIII-lea* cu o suprafață mult mai complexă și decorat abundent.

Rama *Ludovic XV-lea*[4]. Aici rama tabloului ia o schimbare pentru că designerii de mobilier și interioare din secolul al XVII-lea joacă un rol semnificativ în aspectul și designul de rame.

Ramele Ludovic XV au început să arate detaliile de decorațiuni interioare, având multe în comun cu elaborarea pieselor de mobilier: cârcei, scoici, și elemente organice. Acest stil a avut, de asemenea, un aspect mai aerisit, cu modele asimetrice, decorate cu linii curbe elegante, defilând în motivul cârcelului și al arabescului .

Modelul de ramă *Ludovic al XVI-lea* a devenit mai rafinat. Majoritatea formelor au fost îndepărtate și având influența reginei Maria Antoaneta, care prefera formele mai simple, un stil nou a fost astfel dezvoltat. Caracteristicile majore ale ramelor *Ludovic al XVI-lea*[5] au fost utilizarea de detalii și sculptură. Suprafețele aurite erau populate cu sculpturi mici, ușoare și încorporau un motiv continuu.

---

[2] *Dicționar de artă*, București, 1998, p. 258.

[3] *Ibidem*, p. 258.

[4] *Ibidem, p. 261*

[5] *Ibidem, p. 263*

Rama rotundă sau circulară, numită *Tondo*[6], este invariabil asociată cu Toscana, deşi era un lucru obişnuit şi în Umbria şi Roma. În sine, *Tondo*-ul nu are nici o orientare axială, lăsând proiectantului libertatea de a defini partea de sus şi cea de jos prin intermediul decorului aplicat, de a angaja decorul continuu, static, sau de a da un sentiment de mişcare, de rotaţie prin decor.

Ramele olandeze timpurii, cu simplitatea lor liniară, îşi au originea în piesele de altar olandeze şi se aseamănă cu un cadru de fereastră. Multe dintre ramele stil olandeze au avut profile bazate pe interpretări sofisticate ale sculpturilor din secolul al 15-lea.

Olanda dezvoltă cadrul *Lutma* numită după aurarul şi gravorul Jan Lutma. Acesta s-a inspirat din ramele veneţiene *Sansovin*o cu aurituri luminoase şi cu motive fantastice, cu animale, peşti, scoici şi plante. Rama-un obiect de artă în sine, până la începutul secolului al XIX-lea devenit în timp un obiect decorat în mod arbitrar şi a ajuns să fie decorată cu frunze de metal ieftin, turnate din plastic sau cu vopsea ce imită aurul.

Rama are şi un rol estetic, dar şi un rol practic, ea este limita compoziţiei. Rama defineşte, completează şi separă opera de artă de împrejurimile sale mai lumeşti, rama încadrează o imagine, o protejează, de asemenea permite să fie mai uşor expusă. Rama asigură detaşarea fizică şi psihologică necesară.

Formatul şi orientarea spaţială a ramei sunt determinate de natura picturii, influenţând la rândul ei structura picturii. Rama dreptunghiulară face ca axele excentrice să domine astfel, privilegiind intrările şi ieşirile cu ţintă precizată.

Vectorii compoziţionali ai unei picturi pot influenţa felul în care sunt percepute proporţiile ramei.

G.Th.Fechner[7] a fost un filozof german, fizician şi psiholog. Acesta a construit experimental zece dreptunghiuri, cu diferite rapoarte de lăţime de lungime şi a cerut unor observatori să aleagă „cea mai bună" şi „cea mai rea", formă de dreptunghi. El a fost preocupat de recursul vizual al dreptunghiurilor cu proporţii diferite. Dreptunghiurile alese ca „cele mai bune" de cel mai mare număr de participanţi au avut un raport de 1,62 la 1 (5:4 şi 4:3 la cele orizontale). Acest lucru a devenit cunoscut sub numele de „secţiunea de aur", şi face referire la raportul dintre lăţimea şi lungimea unui dreptunghi, care este cel mai atrăgător pentru percepţia vizuală.

Rama reprezintă baza pe care se construieşte compoziţia unui tablou. Ea determină conţinutul şi limitele operei. Rama goală îşi stabileşte propriul centru prin interacţiunea celor patru laturi ale sale - centrul vizual fiind foarte aproape de centrul geometric. Centrul ramei este locul unde trebuie să se întâmple acel echilibru dat de participarea formelor şi culorilor utilizate de pictor. Artistul este obligat să facă această echilibrare deoarece aceasta este starea la care trebuie să ajungă ca lucrarea să fie desăvârşită. Altfel lucrarea ar rămâne într-o stare paralizată care caută acea stare de repaus asemănătoare cu ceea ce în muzică se numeşte o jumătate de cadenţă[8].

Ramele circulare au intrat în istorie în secolul al XV-lea şi datorită dezvoltării sociale care făcea să nu mai fie stabilă conexiunea dintre operele de artă şi locurile cărora le erau destinate, acestea împreună cu lucrările conţinute se puteau deplasa oriunde cerea comanditarul. Formatul circular are un caracter ideal, care acceptă doar subiectele liniştite ale frumuseţii ideale şi procedează cel mai bine atunci cînd renunţă la fundalurile explicite.

Ramele ovale sunt formate predilecte pentru prezentarea unei compoziţii care conţine un duet, un dialog între două persoane antagonice ori partenere, a doi centri de energie puşi faţă în faţă. Ovalul permite, inspiră şi încurajează alternanţa curbelor şi a contracurbelor în interiorul elipsei pânzei.

Rama pătrată caracteristică Renaşterii se aseamănă cu *tondo*-ul - fiind o formă simetrică din punct de vedere centric. Dar în timp ce cercul are nenumărate axe de simetrie, pătratul are numai patru – cele parale cu laturile şi cele două diagonale care unesc colţurile.

Pe cât de importantă este montura diamantului, rama care încadrează o operă de artă reprezintă participarea finală, elementul care completează şi ridică o pictură, prezentându-l privitorului în lumina cea mai bună posibilă. Înrămarea, cu toate acestea, este o artă în sine şi aşa cum o alegere de ramă potrivită poate spori foarte mult aspectul şi valoarea unei lucrări, o alegere nepotrivită de ramă poate diminua drastic această valoare.

---

[6] *Ibidem, p. 167*

[7] C. Plug, *The golden section hypothesis*, în "American Journal of Psychology", nr. 93, 1993, p. 467-468.

[8] Rudolf Arnheim, *Forţa centrului vizual. Un studiu al compoziţiei în artele vizuale*, Iaşi, 2012, p. 68.

Vincent Van Gogh a scris fratelui său Theo, un dealer de artă de succes în stilul său propriu: „Eu pot termina doar atunci picturile mele când acestea sunt încadrate."

Cristina Busuioc
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
cristioana@yahoo.com

Bibliografie:

Arnheim, Rudolf, *Forța centrului vizual. Un studiu al compoziției în artele vizuale*, Iași, 2012.
Dicționar de artă, București, 1998.
Grimm, Claus, *Régi képkeretek*, Budapest, 2004.
Plug, C., *The golden section hypothesis*, în "American Journal of Psychology", nr. 93, 1993.

ISTORIA CULTURII

PRIETENII LITERARE SĂTMĂRENE: GH. BULGĂR ȘI NAE ANTONESCU

Viorel CÂMPEAN
Marta CORDEA

Keywords: *Gheorghe Bulgăr, Nae Antonescu, Sanislău, Terebești, eminescologist, literary friendship, dedications.*

Abstract: Our article intends to illustrate the literary friendship between the two spiritual patrons of the institution book from Satu Mare, Satu Mare County Library. Since 2033, the Library Reading Room of Satu Mare County Library is named after the national Eminescu specialists' class/eminescologist, Gheorghe Bulgăr and during the last years the Library has built a Memorial Workshop named after the „Romanian revuistic parent", Nae Antonescu.

This freendship between the two scholars who have earned a well-deserved status is national as well as in Satu Mare cultural history is illustrated by the dedications of Gh. Bulgăr on the volumes written by homself over time, volumes sent to Nae Antonescu and kept in the library of the literary historian. It also presents some texts by Nae Antonescu as intention of better knowledge of Gh. Bulgăr's work.

Ключові слова: *Г. Булгар, Антонеску, Саніслау, Теребешті, дослідник творчості Емінеску, мистецтво написання театральних журналів, літературна дружба, тексти шани.*

Резюме: У нашій статті проілюстрована літературна дружба між двома покровителями установ сатумарської книги, Повітовою бібліотекою Сату Маре. Починаючи з 2003 року, читальний зал Повітової бібліотеки Сату Маре дістав назву ім. Георге Болгар, національного дослідника творчості румунського поета Міхая Емінеску. В останні роки бібліотека організувала меморіальне ательє ім. Нає Антонеску – «батька румунського мистецтва написання театральних журналів».

Дружба між двома вченими, які заслужили свій статус у галузі сатумарської та національної історії культури, ілюструється за допомогою текстів шани Георгія Булгару, написані ним впродовж років, що зберігаються в бібліотеці історії літератури. Також, представлені і декілька текстів Нає Антонечку, які описують відому діяльність Г. Булгару.

*
* *

Biblioteca Județeană Satu Mare, în colaborare cu forurile culturale competente, a ales în deplină cunoștință de cauză ca numele regretatului cărturar Gheorghe Bulgăr să fie purtat de către Sala de lectură. Se întâmpla acest lucru în anul 2003, la un an de la plecarea în eternitate a ilustrului profesor. În anii din urmă instituția noastră, achiziționând un bogat fond de carte, publicații și manuscrise de la urmașii lui Nae Antonescu, a inaugurat un Atelier memorial care poartă numele „părintelui revuisticii". Se poate spune că acum principala instituție sătmăreană a cărții are doi patroni spirituali. Materialul nostru dorește să ilustreze faptul că prietenia literară dintre cei doi cărturari cu origini sătmărene nu a fost întâmplătoare, de aici rezultând poate și faptul că amândoi și-au câștigat un binemeritat statut în cadrul istoriei culturale sătmărene și naționale. Și, poate cel mai important mesaj pentru generațiile de azi și de mâine este faptul că nu se poate construi nimic durabil, în cultură dar și în alte domenii ale vieții sociale, dacă nu există prietenie adevărată între oamenii uniți de o pasiune comună și statornică.

Sanislăul este una dintre localitățile aparținătoare județului Satu Mare care adat patrimoniului românesc foarte multe personalități; am afirmat într-o împrejurare că această localitate poate fi considerată, alături de Pomi, Săliștea ținuturilor noastre.Grupul preoților greco-catolici, slujitori sau originari din Sanislău îi cuprinde pe Basiliu Kövari, Dimitrie Hossu, Gavril Lazăr de Purcăreți,

Alexa Pop, Augustin Maghiar, fraţii Vasile şi Ignaţiu Chirvai[1]. Cu toţii au activat atât pe tărâm cultural, cât şi naţional, unii dintre ei fiind profesori la şcolile româneşti din Oradea şi Beiuş. Din Sanislău era originar şi profesorul Ioan Silaghi-Corbu, cunoscut autor de manuale. Venind pe tărâmul literaturii remarcăm faptul că în această localitate au văzut lumina zilei poeţii Costa Carei şi Ion Cherejan. Indubitabil, însă, fiul Sanislăului cu activitatea cea mai bogată în cultura română a fost lingvistul Gheorghe Bulgăr[2], consacrat în istoria literelor române ca unul dintre cei mai mari eminescologi.

Gheorghe Bulgăr s-a născut la 13 aprilie 1920 în Sanislău. Tatăl său s-a numărat printre cei prezenţi la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918. Şcoala primară a urmat-o în Sanislău iar liceul la „Emanuil Gojdu" din Oradea, absolvind în anul 1940. Din acea perioadă a avut amintiri frumoase, evocând figuri de foşti profesori precum Jean Boutière[3]. A păstrat o frumoasă relaţie cu reputata instituţieşcolară orădeană, el donând mereu cărţi scrise de el, sau primite de la alţi autori cu dedicaţie[4].

A debutat publicistic în „Ţara visurilor noastre", revistă a liceului „Emanuil Gojdu", condusă de profesorul Augustin Cosma(prima serie a revistei a apărut la Oradea între anii 1937-1940). Acest profesor a încurajat ucenicia literară a lui Gh. Bulgăr, dar şi pe cea a lui Ovidiu Drimba sau Ion Maria Şereş[5]. Gh. Bulgăr a devenit colaborator permanent şi membru în comitetul de redacţie. Deşi foarte tânăr, a colaborat la vestita revistă sătmăreană „Afirmarea", cu critică literară, dar şi cu o schiţă intitulată *Grave tulburări*[6]. Eminenţa sa în cadrul şcolii este dovedită şi de faptul că la concursul „Tinerimii Române" din 1938 a cucerit premiul I cu cunună[7].

În toamna anului 1940, după cedarea Ardealului, a fost arestat la Oradea; după eliberare a fost însărcinat de către episcopul Ioan Suciu să predea Mitropoliei din Blaj documente despre atrocităţile de la Ip şi Trăznea, spre a fi expediate la Roma. Şi-a îndeplinit cu succes sarcina. A urmat la Bucureşti Facultatea de Litere (1940-1944); din 1941 s-a înscris şi la Drept, licenţa la această disciplină obţinând-o în anul 1948.

A continuat să colaboreze la „Ţara visurilor noastre", revistă care a apărut în a doua serie la Timişoara, între anii 1941-1945. Găsim în paginile revistei şi semnătura fratelui său, profesorul Ion Gh. Bulgăr, care se va stinge prea repede din viaţă[8], probabil imediat după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial.

A fost concentrat, luând parte la luptele din Transilvania cu renumitul detaşament Păuliş. Între 1946-1949 a predat la Liceul „Gheorghe Şincai" din Baia Mare. A trecut apoi ca asistent la Facultatea de Litere din Bucureşti avându-l ca şef de catedră pe Al. Graur.

Anul III — Nr. 71. Exemplarul 500 Lei. ...mineca, 19 947.
DEMOCRATUL
Organ de luptă democratică

A fost secretar de redacţie la revista „Cum vorbim". A colaborat la „Dicţionarul limbii române literare" şi la „Gramatica Academiei" (fondatori Emil Manu şi Al. Bistriţeanu).

---

[1] Cele mai multe dintre biografiile acestor personalităţi pot fi găsite în volumul autorilor Zora şi Ioan Belean, *Comuna Sanislău*, apărut în Oradea la Editura Treira în anul 2010.

[2] Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, 1978, p. 81-82.

[3] Emil I. Roşescu, *Cartea de aur ilustrată a Liceului „Emanuil Gojdu"*, Oradea, 1994, p. 43.

[4] *Ibidem*, p. 79.

[5] Nae Antonescu, *Din presa sătmăreană de altădată*, Satu Mare, 2013, p. 244.

[6] *Ibidem*, p. 20, 47, 109.

[7] Emil I. Roşescu, *op. cit.*, p. 79.

[8] Nae Antonescu, *„Ţara visurilor noastre"*, în „Limba şi literatura română. Revistă trimestrială pentru elevi", Bucureşti, nr. 3, an III (IV), iulie-septembrie 1977, p. 42-43.

După război îl găsim printre colaboratorii la publicația careiană „Democratul", în special în cadrul rubricii *Carnet cultural*. Exemplificăm cu articole precum *Pretext despre muncă* sau cu un material dedicat părintelui Vasile Lucaciu, văzut *Ca român și european vizionar*. În jurul acestei publicații-is-au mai adunat semnăturile lui Ovidiu Drimba, Iosif Moruțan, Valentin Raus, Ion Apostol Popescu, Andrei Bogdan, Paul Pteancu, Stelian Popescu-Segarcea, dar și Nae Antonescu, acesta în special cu recenzii de cărți[9].

Presa liberă își trăia la Carei ultimele momente.În acei ultimi ani de libertate a presei avea să apară aici publicația „Prietenii artei", cu subtitlul „revistă bilunară de literatură". Din comitetul de conducere făceau parte Ion Cherejan (în locuința acestuia avea sediu redacția), Ovidiu Drimba, Ion Caraion, Emil Manu, Ion Apostol Popescu, dar și frații Gh. și Ion Bulgăr. Vremurile au îngăduit apariția numai a două numere. În numărul prim Gh. Bulgăr semnează articolul *Cetățean și european* iar Nae Antonescu (sub semnătura „Nae Tarabă")vorbește despre două publicații: „Jurnalul literar" și „Revista literară". În numărul doi (ultimul, după cum vom vedea), Gh. Bulgăr semnează articolul *Agonia individualismului?*; Nae Antonescu semnează mai multe articole: *Originea sinonimelor: polisemia* (cu pseudonimul I. A. Terebești) și obișnuitele cronici de carte și revista revistelor, semnate „Nae Tarabă", prima, și „N. T." cea de a doua.

Al treilea număr nu s-a mai putut imprima din cauza numeroaselor atacuri asupra ideologiei revistei. Nae Antonescu mărturisea că, fiind corectorul publicației, știa precis că acel al treilea număr fusese pregătit pentru tipar, tot el afirmând că „Prietenii artei" a fost ultima publicație periodică literară din Transilvania cu o atitudine independentă[10]. Cortina de Fier coborâse și peste ziaristica românească!

În anul 1952 Gh. Bulgăr este eliminat din facultate pe motive politice. O perioadă a lucrat ca cercetător la Institutul de Lingvistică. Revine la Universitate în urma unui concurs care a avut loc în anul 1962. A acumulat succesiv toate gradele didactice, devenind decan al Facultății de filologie din cadrul Institutului Pedagogic.

Valoarea lui pedagogică i-a îngăduit să profeseze, în ciuda dosarului său destul de „incorect politic" – în viziunea sistemului de atunci, și peste hotarele Cortinei de Fier, el dezvoltând o merituoasă activitate în Franța. A fost profesor-asociat al Universităților Sorbona (1965-1967, a lucrat cu prof. Alain Guillermon), Lyon III (1978-1980), Bordeaux-Lettres (1988-1990)[11].

Nu vom insista în aceste rânduri asupra personalității lui Nae Antonescu (1921-2008) întrucât spațiul cultural sătmărean, prin intermediul Bibliotecii Județene l-a făcut cunoscut în ultimii ani. Pentru Gh. Bulgăr, într-un articol publicat în anul morții sale, Nae Antonescu era „[...] desigur cel mai erudit cunoscător al revistelor literare românești interbelice, publicând în ultima jumătate de secol o mulțime de studii și articole despre această bogăție culturală, în care se reflectă idei, teme, afirmări de talente și de inițiative creatoare, cu un cuvânt o vastă imagine a spiritualității românești. La vârsta bilanțurilor, prietenul nostru de o viață, pe cât de modest dascăl (în comuna Terebești de lângă Satu Mare), pe atât de harnic și onest cercetător literar, s-a hotărât să adune în cărți rezultatul investigațiilor sale [...]"[12].

Nae Antonescu îl făcea cunoscut sătmărenilor pe profesorul Gh. Bulgăr încă în anul 1969, într-un articol publicat în suplimentul „Cronicii sătmărene", „Geneze": „Gh. Bulgăr este cercetător al limbii operelor literare, deosebit de activ în domeniul specialității sale, înrudite cu literatura și creația artistică. Scrierile beletristice sunt urmărite pentru frumusețea pe care o încorporează fondul ideativ, începând cu primele texte ale culturii românești și până în actualitate. Gh. Bulgăr este cercetător avizat al virtuților limbajului operei eminesciene"[13].

Vorbind despre apropierea dintre Eminescu și părțile sătmărene, Nae Antonescu afirmă că „Gheorghe Bulgăr a demonstrat –pe bază de citate – cât de mult iubea Eminescu limba veche a nordului țării, ocazii cu care amintește și de graiul sătmărean"[14].

Nae Antonescu a debutat editorial cu *Scriitori uitați* în anul 1980. Apariția acelei cărți Gh.

---

[9] *Idem*, *Din presa sătmăreană de altădată*, Satu Mare, 2013, p. 249.

[10] *Ibidem*, p. 250-251.

[11] George Vulturescu, *Cultură și literatură în ținuturile Sătmarului. Dicționar 1700-2000*, Satu Mare, 2000, p. 53-57.

[12] Gheorghe Bulgăr, *Nae Antonescu: Reviste din Transilvania*, în „Limbă și literatură", București, vol. I-II, an XLVII, 2002, p. 130.

[13] Nae Antonescu, *Din presa sătmăreană de altădată*, Satu Mare, 2013, p. 97.

[14] *Ibidem*, p. 277.

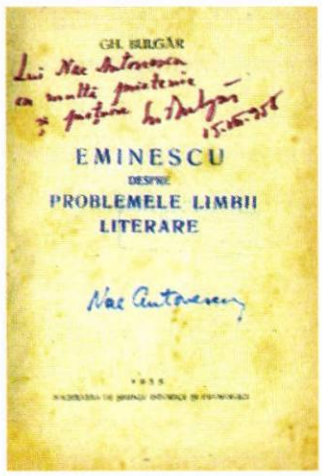

Bulgăr o considera „un act de justiție literară", deoarece readucea „în istoria culturii noastre autori uitați, unii cu o activitate remarcabilă" și „nu se știe care ar fi fost dimensiunile operei lor, – a tuturor celor incluși în acest frumos volum de evocări judicios cântărite de Nae Antonescu – dacă ar fi apucat să scrie mai departe. Cert e că ceea ce ei ne-au lăsat, ceea ce se vede în paginile acestui volum justifică efortul unei restituiri necesare. Autorul a făcut-o, cum spune în *Prefață*, admirabil, pe deplin informat, cu discernământmatur, cu o experiență literară demnă de laudă și cu totală bunăcredință și convingere că istoria nu trebuie să uite valorile spirituale de diferite mărimi, componente ale unei epoci culturale de mare strălucire"[15].

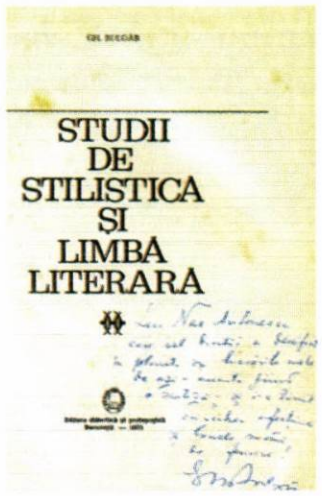

Vom ilustra, în continuare, prietenia literară, atât de longevivă, dintre cei doi cărturari născuți pe plaiurile Sătmarului. Remarcăm faptul că dedicațiile oferite lui Nae Antonescu de către Gh. Bulgăr se întind cronologic pe nu mai puțin de 56 de ani. Astfel, prima dedicație este scrisă pe volumul de debut al lui Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele limbii literare*[16]; cartea este dedicată amintirii fratelui lui Gh. Bulgăr, iar pentru cărturarul de la Terebești autorul a notat:„Lui Nae Antonescu cu multă prietenie și prețuire Gh. Bulgăr 15.VII. 955".

Nu vor veni ani ușori, amândoi cărturarii sătmăreni stând, oarecum, sub semnul tăcerii. Abia în anul 1968 Gh. Bulgăr editează volumul *Limba română. Sintaxă și stilistică*[17], iar dedicația sună așa: „Prietenului Nae Antonescu vechea prețuire și afecțiune a lui Gh. Bulgăr 1 II /969".

Bucuria de a-și vedea tipărit un nou volum, dar și respectul și gratitudinea pentru Nae Antonescu răzbat din dedicația de pe volumul *Studii de stilistică și limbă literară*[18]: „Lui Nae Antonescu care cel dintâi a descifrat în planeta sa lucrările mele de azi – recenta fiind o sinteză; și i-o trimit cu vechea afecțiune și bunele urări de fericire! Gh. Bulgăr".

Cordialitatea prieteniei reiese și din dedicațiile de pe volumul *De la cuvânt la metaforă în variantele liricii eminesciene*[19]:„Lui Nae Antonescu cu vechea prietenie și prețuire! Cordial, Gh. Bulgăr" și din studiul *Un moment esențial în evoluția limbajului poetic eminescian*[20]: „Omagiul cordial al lui Gh. Bulgăr" și din recenzia la volumul lui Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*[21]: „Lui Nae Antonescu cordial omagiu Gh. Bulgăr".

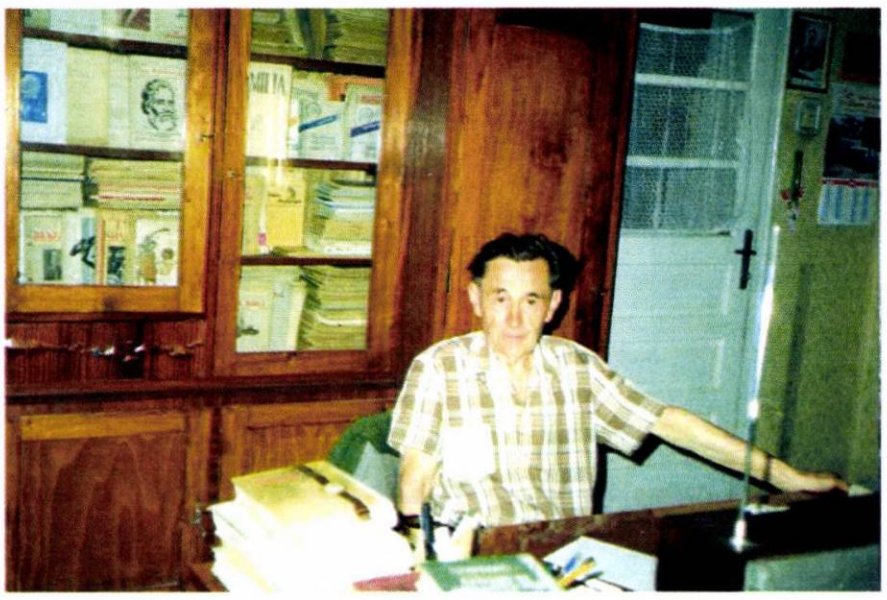

Din dedicația oferită pe recenzia lui Gheorghe Bulgăr la volumul Luiza Seche, *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*[22]: „Mulțumesc cordial, și calde salutări! Sper să meargă lucrarea de licență. Păcat că nu m-ai întrebat mai demult; aveam teme frumoase! Gh. Bulgăr", putem bănui că cei doi profesori au contribuit împreună la îndrumarea unor studenți pentru realizarea unor lucrări de licență.

---

[15] Gh. Bulgăr, *Nae Antonescu – Scriitori uitați, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980*, în „Limbă și literatură", București, nr. 1/1981, p. 318-319.

[16] [București], Societatea de științe istorice și filologice, 1955.

[17] București, Editura didactică și pedagogică, 1968.

[18] București, Editura didactică și pedagogică, 1971.

[19] Iași, Editura Junimea, 1975.

[20] Publicat în „Limba română", București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Anul XXIV, nr. 5, 1975, p. 449-455.

[21] București, Editura Academiei, 1975, iar recenzia a fost publicată în „Limba română", Editura Academiei Republicii Socialiste România, Nr. 5, Anul XXV, sept.-oct., 1976, p. 559-561.

[22] București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, 602 p., în „Limba română", Editura Academiei Republicii Socialiste România, Nr. 6, Anul XXV, nov.-dec., 1976, p. 632-636.

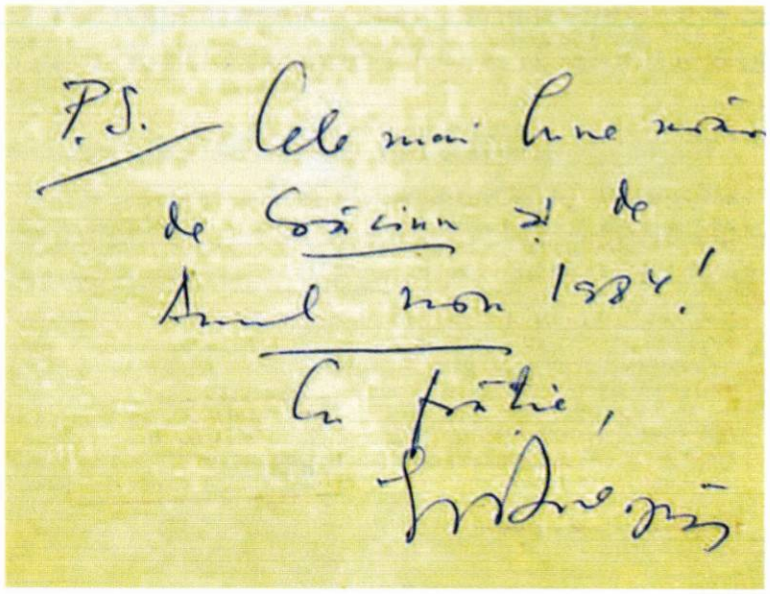

Cronologia dedicațiilor consemnează din nou bunele relații între cei doi cărturari.Astfel, exemplificăm cu cele două extrase ale studiului*Eminescu despre unirea și independența românilor*[23]: „Lui Nae Antonescu cordial omagiu Gh. Bulgăr" (exemplarul 1) și „Lui Nae Antonescu cordial omagiu și frățesc salut Gh. Bulgăr" (exemplarul 2).

Pe volumul *Românii toți s-adună... Alba Iulia.1 Decembrie 1918*[24], antologat și prefațat de Gh. Bulgăr, acesta îi scrie lui Nae Antonescu, amintindu-și de perioada vieții trăită sub arme: „Prietenului de o viață Prof. Nae Antonescu eminent istoric literar omagiul cordial al unui veteran de la Păuliș din toamna lui 1944! Gh. Bulgăr".

Ajunși în anii '80, remarcăm pe studiul *Limba și cultura română în sintezele lui Alain Guillermou* (Limbă și stil)[25], pe lângă „Omagiul lui Gh. Bulgăr", o însemnare care arată că cei doi erau buni creștini, în pofida ateismului care se propovăduia în societatea de atunci: „P.S. Cele mai bune urări de Crăciun și de Anul nou 1984! Cu frăție, Gh. Bulgăr".

Volumul *Cultură și limbaj*[26] ne arată melancolia care începea să-i dea târcoale lui Gh. Bulgăr: „Prietenului Nae Antonescu, eminent istoric literar și om de suflet, - în amintirea lungilor decenii de prietenie și dialoguri literare – omagiu cordial și calde urări de bine de la Gh. Bulgăr iulie 1986".

Următoarele dedicații, deși au fost oferite în două regimuri diferite, mențin constante respectul și prietenia lui Gh. Bulgăr pentru Nae Antonescu: *Ipostaze și confruntări pe ariile romanității*[27]: „Prietenului Nae Antonescu omagiu cordial Gh. Bulgăr", „Sărbători fericite!An nou fertil!"; *Filologie și istorie*[28]: „Prietenului Nae Antonescu cu multă prețuire și afecțiune pentru om și lucrările lui Gh. Bulgăr 1 oct 1988" ;*Mircea Eliade în actualitate – erudiție și artă; corespondență -*[29]: „Lui Nae Antonescu eminent istoric literar cu vechea prietenie și sinceră prețuire – omagiul cordial al lui Gh. Bulgăr 12 XI 1991"; *Un savant romanist, exeget al limbii române: Alf Lombard*[30]: „Lui Nae Antonescu cu prietenie, Gh. Bulgăr"; *Istorie Limbă Cultură*[31]; „Lui Nae Antonescu prieten de o viață cu afecțiune și aleasă prețuire Gh. Bulgăr"; *Carnet francez (Paris 1965-1967, 1987)*[32]: „Lui Nae Antonescu în amintirea juneții noastre studioase aceste modeste însemnări franceze – cu drag și veche afecțiune cordială. Gh. Bulgăr 20 VI 2000".

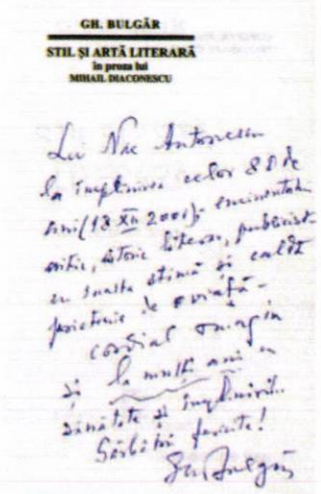

Pe volumul *Carnet francez, (Lyon 1978-1980), Bordeaux (1988-1990)*[33], Gh. Bulgăr îi scrie: „Lui Nae Antonescu cordiale urări – mulțumiri pentru cărți – cu vechea prietenie – aceste pagini modeste franceze, pline de amintiri durabile – Gh. Bulgăr 27 VIII 2001". Într-o „Addenda – legenda!" la această însemnare, avem confirmarea faptului că și Nae Antonescu îi trimitea cărți prietenului din București: „Dragă Nae, îți mulțumesc încă o dată pentru cele 2 cărți despre care voi scrie-, și-ți trimit Carnet francez II, care te poate interesa și mai ales Addenda – e de recitit! – Ce mai lucrezi, curând și tu vei face 80 de ani! Să te țină Domnul în sănătate! Trimit și lui Vulturescu un exemplar; căci acum un an am petrecut frumoase zile la

---

[23] Publicat în *Analele Universității București, Limba și literatura română*, Anul XXVI, 1977, p. 13-24.

[24] București, Editura Militară, 1977.

[25] „Cercetări de limbă și literatură", vol. II, p. 11-17, Sibiu, 1983.

[26] București, Editura Eminescu, 1986.

[27] (Sonderdruck aus/[Extras din]: *Bedeutungen und Ideen in Sprachen und Texten, Berlin*, Akademie-Verlag, 1987, p. 366-375) „Din volumul omagial N. Bahner".

[28] București, Editura Eminescu, 1988.

[29] Baia Mare, Editura Gutinul S. R. L., 1991.

[30] „Comunicări", Hyperion, nr. 2, 1993, pp. 9-19.

[31] Editat de Casa Corpului Didactic, Pitești, 1998.

[32] vol.I, București, Editura Arefeană, 2000.

[33] vol. II, București, Editura Arefeană, 2001.

Sătmar... Am scris o prefață din inimă la cartea lui C. Gheție, alcătuită de fata lui, o carte de 380 pagini, mai ales despre Ardeal – frumoasă! Cordiale salutări, Gh. Bulgăr".

Cu ocazia împlinirii a 80 de ani de viață, Nae Antonescu nu este uitat de Gh. Bulgăr, care pe volumul *Stil și artă literară în proza lui Mihail Diaconescu*[34] îi scrie o ultimă dedicație păstrată în colecția Bibliotecii Județene Satu Mare: „Lui Nae Antonescu la împlinirea celor 80 de ani (18 XII 2001); eminentului critic, istoric literar, publicist – cu înalta stimă și caldă prietenie de o viață – cordial omagiu și *la mulți ani* cu sănătate și împliniri. Sărbători fericite! Gh. Bulgăr". Peste un an, eminescologul Gh. Bulgăr avea să treacă la cele veșnice.

Posteritatea se arată a fi darnică cu cei doi cărturari, pe măsura hărniciei de care au dat și ei dovadă de-a lungul vieții. Astfel, câteva lucrări le-au fost reeditate[35], iar lui Nae Antonescu i-a fost întocmită și o antologie. Nici localitățile de origine nu i-au uitat. Astfel, din anul 2011 Biblioteca Publică din Terebești poartă numele „Nae Antonescu".

După cum am precizat la începutul articolului nostru, sala de lectură a Bibliotecii Județene Satu Mare i s-a atribuit numele „Gheorghe Bulgăr", din anul 2003. Anul 2013 a adus încă o bucurie pentru comunitatea din Sanislău. Familia lui Gh. Bulgăr s-a îngrijit de ridicarea în incinta Școlii Generale din Sanislău, care de altfel îi poartă numele, a unui bust care îl reprezintă pe reputatul filolog.

Dedicațiile prezentate în acest articol ilustrează o prietenie trainică și, cu un cuvânt cuprinzător, desprins din dedicațiile eminescologului pentru cărturarul din Terebești, cordială. Durata și autenticitatea acestei prietenii credem că a fost determinată de acel obiect fermecat care le-a fost far călăuzitor, însoțindu-i de-a lungul întregii vieți: Cartea!

Viorel Câmpean
Biblioteca Județeană Satu Mare
Satu Mare, RO
viorel_campean@yahoo.com

Marta Cordea
Biblioteca Județeană Satu Mare
Satu Mare, RO
marticordea@yahoo.com

Bibliografie

Antonescu, Nae, *Din presa sătmăreană de altădată*, ediție îngrijită, note și indici de Viorel Câmpean și Marta Cordea, Satu Mare, 2013.

Balacciu, Jana; Chiriacescu, Rodica, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978.

Belean, Zora; Belean, Ioan, *Comuna Sanislău,* Oradea, 2010.

Bulgăr, Gheorghe, Nae Antonescu, *Reviste din Transilvania,* în „Limbă și literatură", București, an XLVII, vol. I-II, 2002.

Bulgăr, Gh., Nae Antonescu, *Scriitori uitați,* Cluj-Napoca, 1980, în „Limbă și literatură", București, nr. 1/1981.

Roșescu, Emil I., *Cartea de aur ilustrată a Liceului „Emanuil Gojdu"*, Oradea, 1994.

Vulturescu, George, *Cultură și literatură în ținuturile Sătmarului. Dicționar 1700-2000,* Satu Mare, 2000.

[34] București, Editura Viitorul Românesc, 2001.

[35] Nae Antonescu, *Scriitori uitați*, Cluj-Napoca, 2011 și *Reviste literare interbelice*, Cluj-Napoca, 2012; Gheorghe Bulgăr: *De la cuvânt la metaforă în variantele liricii eminesciene*, Cluj-Napoca, 2011 și *Studii de stilistică și limbă literară*, Cluj-Napoca, 2011.

CONSIDERAȚII NOMINAȚIONALE PENTRU SINAGOGĂ

Felicia GRIGORESCU

Keywords: *synagogue, jews, diaspora, functions, cult*

Abstract: First of all we would like to highlight the fact that the meaning and the context are thought to have generated the synagogue and its functions. This Jewish institution is not mentioned in Torah, it was born in the Babylonian diaspora and it was the meeting place (from the Greek word - synagogue) of the Jews and also the place to celebrate the cult. The European history of the Jews in the Christian millennia when the Jews have continued the diaspora destiny, enriched the attributions becoming a place to study the Torah but also a place where trials of the Jewish community were carried out. There is thus an immense difference of content between the notion of Christian church and that of synagogue.

Ключові слова: *синагога, євреї, діаспора, функції, поклоніння*

Резюме: По-перше, хочемо підкреслити, що синагога і її функції були визначені за змістом і контекстом. Ця єврейська установа не згадується в Торі. Вона народилася у вавилонській діаспорі і була місцем зустрічі (від грецького слова синагога) євреїв і місцем проведення релігійного поклоніння. Європейська історія євреїв в християнському віці, коли євреї продовжували долю своєї діаспори, збагатили обов'язки синагоги, ставши не лише місцем вивчення Тори, але і місцем, де проводилися процеси єврейської громади. Таким чином, існує величезна різниця у змісті між поняттями християнської церкви і синагоги.

*

* *

I. Încercări de definire şi funcţiuni

Sinagoga[1] este o instituţie proprie iudaismului, receptată în Europa creştină în mijlocul căreia s-a manifestat în cele două milenii post-cristice, ca loc pentru exercitarea cultului, fiind după emanciparea evreilor, modul cel mai vizibil prin care aceştia au dorit a-şi marca prezenţa în spaţiul în care locuiau. Mai puţin cunoscută lumii care a integrat-o este, însă, neprimordialitatea funcţiei cultice a sinagogii, precum şi complexitatea celorlalte funcţii ale acesteia, al căror rol îndeplinit, a făcut posibil un real miracol existenţial: iudaismul.

Despre sinagogă se poate preciza că este un spaţiu care, prin complexitatea multifuncţionalităţii sale, a contribuit esenţial la definirea, întărirea şi perpetuarea unor sintagme sau nominări ale evreimii, cele mai cunoscute fiind acelea de *popor al cărţii* şi *popor ales*. Această instituţie i-a ajutat pe evrei să-şi cultive legile biblice sau recomandările îndrumătoare ulterioare, stabilite de conducătorii şi învăţaţii lor, privitoare la toate laturile vieţii: religioase, sociale şi morale. Prin asumarea noii religii – monoteismul iudaic – statutul ce şi-l asumă acest popor se doreşte unul la modul superlativ. Aceste nominări nu se refereau în mod selectiv la elite, ci dimpotrivă, egal la fiecare individ al colectivităţii. Sinagoga se dorea a fi garanţia respectării Legii[2], cea mai importantă îndatorire pentru evrei, ceea ce presupunea clădirea întregii vieţi a evreului după prescripţiile biblice. Această instituţie a reuşit să transforme viaţa fiecărui evreu în viaţa religioasă a fiecărui evreu. Prin sinagogă, religiozitatea i s-a cultivat fiecărui membru al comunităţii, determinându-se acel val al credinţei puternice prin comuniune, în alt mod decât marea credinţă prin abstinenţă a pustnicului creştin, de exemplu. Alături de lectura Torei, sinagoga a fost sursa unităţii poporului, unitate ce a generat puterea de a exista a evreimii.

---

[1] Prezentul studiu se referă la sinagogile din nord-vestul României, incluse în contextul mai larg central - est european.

[2] Maria Radosav, *Livada cu rodii*, Cluj-Napoca, 2007, p. 49-85.

Sinagoga înseamnă victoria religiei unui popor rob sau tolerat pe teritorii străine, victoria monoteismului asupra politeismului, victorie obținută, așa cum frumos s-a spus, *fără război și arme.*

Traseul istoric sinuos, dar neîntrerupt al evreilor, a determinat funcțiile sinagogii. Dacă, teritorial, moștenirea evreilor a fost mai mult una a speranței îndeplinirii promisiunii[3], evreimea este unică prin modul asumării, și nu numai al acceptării, *destinului pecetluit divin.* Starea de împrăștiați împrejur[4] a fost cea în care s-au aflat în cea mai mare parte a existenței lor, ei fiind primii cărora li s-a asociat numirea de diaspora - *galut* în ebraică.

Și tot la definirea sinagogii să menționăm observația lui Dominique Jarrassé[5], și anume că spațiul sinagogii se definește, în primul rând, prin prezența *minianului.* Acesta este numărul minim, respectiv zece bărbați majori, adică având vârsta de peste treisprezece ani, a căror prezență este obligatorie pentru ca rugăciunea să aibă loc în sinagogă. *Adunarea bărbaților contează mai mult decât locul fizic care nu e obiectul vreunei consacrări*[6]. Reiese din această observație modul valorizării prezenței umane, ca mult mai importantă decât cea a unui zid, dar indirect s-a dedus și lipsa sacralității acestui spațiu. Aceeași definire prin *minian* o subliniază și Carol Hershelle Krinsky, considerându-l fundamental în conținutul profund al sinagogii.

Reprezentanți de seamă ai culturii și religiei iudaice au extins la limite extreme funcțiile acestei instituții, atribuindu-i-se chiar *elaborarea, fondarea, crearea iudaismului*[7]. Cu toate acestea, despre sinagogă s-a afirmat și că este *mai puțin vitală pentru supraviețuirea comunității decât o baie rituală, mai puțin valorizată decât un studiu*[8].

Numirea în ebraică *bet hakneset* definește una din cele mai importante funcții ale sinagogii, aceea de casă de adunare, din care de altfel a derivat noțiunea de sinagogă[9], în grecește casa de adunare numindu-se *Sunagôgê.* Prin această funcție sinagoga tinde să se identifice cu *eclesia*[10]. Aceste adunări au căpătat o foarte mare importanță pentru evrei după prima dezrădăcinare, exilul babilonian, fiind ocazia lor de a menține coeziunea comunității. În sinagogă se petreceau întâlnirea, amintirea, dorul comun de Templu din Ierusalim nimicit și speranța zilei ce urmează. Trăind timp de milenii în diaspora, evreii erau supușii celor ce le acceptau prezența, fiind obligați să le respecte legile și obiceiurile. Cu propriile legi și credințe se retrăgeau în sinagogă. Ipostaza dublei apartenențe a însoțit starea de diaspora a evreimii. Sinagoga a dezvoltat o pseudo-administrație proprie[11], căreia i se subordona comunitatea.

Odată cu creșterea numerică a comunităților și dezvoltarea lor economică, dar și datorită existenței curentelor religioase care nu au fost străine iudaismului, sinagogile ca locuri de întâlnire au început să-i grupeze pe evrei. Se construiesc sinagogi destinate unor grupuri, fie religioase ale: askenazilor, sefarzilor, ortodocșilor, neologilor, hasizilor, fie în funcție de preocupările comune. Astfel, unele sinagogi au fost numite după breslele cărora le aparțineau, ca de exemplu: sinagoga croitorilor (din Târgu Neamț), templul cerealiștilor (din Bacău), sinagoga meseriașilor (din Satu Mare și Galați). Au mai existat sinagogi ale cizmarilor, cojocarilor, birjarilor, cotiugarilor etc. Aceste numiri evidențiază adunarea după un criteriu, altul decât cel liturgic. În momentele de maximă prosperitate s-a ajuns la construirea de sinagogi ale grupurilor sociale separate chiar pe criteriul vârstei, astfel se cunoaște existența sinagogii croitorilor tineri și alta a croitorilor bătrâni[12].

---

[3] *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, 1988; *Biblia sau Sfânta scriptură*, București, 2001, Geneza 12: 1 *Ieși din țara ta, din rudenia ta, și din casa tatălui tău, și vino în țara pe care ți-o voi arăta*; Ezechiel 11: 17, *Vă voi strânge din mijlocul popoarelor, vă voi aduna iarăși din țările în cari sunteți risipiți, și vă voi da țara lui Israel.*

[4] În limba greacă cuvântul *dia* însemnând împrejur și *spora* împrăștiat, prin alăturare au născut noțiunea de diaspora, prima dată și pentru multă vreme legată de robia și exilul evreilor.

[5] Dominique Jarrassé, *Fonctions et forrmes de la synagogue: refus et tentation de la sacralisation*, în "Revue de l'histoire des religions", numéro 4 (2005) http://rhr.revues.org/4216, p. 394.

[6] *Ibidem.*

[7] D. Jarrassé, *Fonctions...*

[8] *Ibidem*, p. 396.

[9] *Ibidem*, p. 345. Este subliniată lipsa termenului din Biblie, așa explicându-se răspândirea unei nominări cu originea în limba greacă și nu ebraică.

[10] *Ibidem*, p. 394.

[11] Maroš Borský, *Synagogue Arhitecture in Slovakia Tawards Creating a Memorial Landscape of Lost Community*, în "A Dissertation Submitted to the Hochschule für Jüdische Studien, Heidelberg in Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree of Doctor of Philosophy", April 2005, p. 90. Autorul menționează faptul că printre funcțiunile instituției s-ar putea aminti similitudini cu cea a primăriei.

[12] A. Streja, L. Schwarz, *Sinagogi din România,* București, 1996, p. 88.

Sinagoga era, totuși, și casă de rugăciune, în ebraică *bet hatefila*, în care evreii se adunau cu conștiinciozitate pentru rugăciune. Față de această funcție se stabilesc normele constructive ale edificiului: spațiile componente, orientarea sau mobilarea. Tot în sinagogă veneau evreii pentru sărbători și pentru celebrarea unor obiceiuri ale religiei și ale vieții sociale, cum ar fi majoratele tinerilor: *bar mitzvah* la băieți sărbătorită la 13 ani, vârstă după care evreul este considerat bărbat adult, poate face parte din minian și poate citi din *Tora* în sinagogă, și *bat mitzvah,* la fete sărbătorit la 12 ani. Sinagoga găzduia și oficierea căsătoriilor la unele confesiuni.

Evreii au considerat că cea mai importantă funcție a sinagogii este aceea de studiu, sinagoga numindu-se și casa pentru învățătură - *bet hamidraș*. Sute, chiar mii de ani, evreii nu au încetat să citească din cărțile sfinte și să se roage, nici când erau pogromiți și fugeau cu bocceaua în spinare și nici când își construiau cele mai elegante clădiri în mari orașe ale lumii. *La lăsarea serii, epuizați de munca zilnică, evreii nu erau de găsit în tavernele de la tot pasul - asemeni altor concitadini - ci, cu profesor sau nu, ei se consacrau cu mare plăcere studiului, nenumărate ipostaze surprinzându-i în fața cărților deschise și intonând austera muzica talmudică*[13]. Citind, *poporul cărții* și-a păstrat permanent limba (suportând influențele zonale) și și-a hrănit credința. Învățătura se făcea atât într-o formă organizată, de obicei pe lângă sinagogă cu profesor, cât și în familie. Tatăl trebuia să-i transmită, ca cea mai importantă moștenire a copilului, învățătura. Cărțile lor sunt despre Dumnezeu, despre morală și despre iubire. De multe ori s-a spus că iudaismul *nu este numai o religie,* ci și *un mod de viață.*

O funcție dată sinagogii, uneori, era aceea de casa de judecată (tribunal) *bet din* și aceasta era în legătură cu o independență a comunităților de a-și putea judeca anumite probleme interne. În sinagogă se anunțau sentințe, dar și tot felul de alte comunicări ce priveau comunitatea (cum ar fi, de exemplu, zilele când se țineau târgurile).

Începând din secolul al XIX-lea, odată cu emanciparea, funcțiilor de mult fixate ale sinagogii li se mai adaugă una: funcția de reprezentare socială. Condamnată de o parte dintre rabinii ortodocși, explozia esteticului precum și căutarea unor forme de evidențiere identitară vor influența esențial exterioarele sinagogii (*Fig.* 1, 2). Această nouă funcție nu a fost sesizată de contemporanii apariției ei și nu a fost evidențiată nici în scrierile critice[14] ale vremii.

Prin realele funcțiuni cărora această invenție evreiască le-a corespuns, *sinagoga trebuie considerată, în primul rând, ca un spațiu funcțional*[15]. Cele mai importante funcții ale sinagogii, care fac din aceasta, așa cum menționează Dominique Jarrasse, *nu un loc sfânt, nu loc de cult ci cel mult un loc de cult*, se deosebesc radical de conținutul funcțional al clădirilor religioase ale celorlalte culte.

Consacrarea sinagogii este în legătură cu cel mai important loc din sinagogă, Sfânta Sfintelor, unde stau închise sulurile *Torei.* Cu acest prilej, rabinii evocă rugăciunea rostită de Solomon[16] la consacrarea primului Templu, *poate cea mai frumoasă și semnificativă pentru lauda lui Dumnezeu* [17]: *... Nu este Dumnezeu ca tine, nici sus în ceruri, nici jos pe pământ ... Iată că cerurile și cerurile cerurilor nu pot să te cuprindă... Ochii tăi să fie zi și noapte deschiși asupra casei acesteia asupra locului despre care ai zis: Acolo va fi numele Meu.*

II. Despre geneza sinagogii

Sinagoga – ca loc al manifestării cultice a unui popor inventator de Dumnezeu și care de-a lungul istoriei și-a propus să trăiască respectând Legea scrisă dată lui, în mod paradoxal, în materializarea sa - nu este rezultatul unor indicații din textele revelate. Sinagoga este o *invenție umană*[18] ai cărei autori sunt evreii, ca rezultat al unor evenimente istorice care i-au ajuns. După cum s-a remarcat în nenumărate rânduri, evreii și-au transformat istoria în religie, evenimentele marcante ale acestei istorii devenindu-le sărbători.

Sinagoga este un complex spațial și spiritual relevant monoteismului prim, cu o configurație concretizată după nenumărate căutări de expresie, al cărei început nu este încă fixat cu certitudine. Această construcție nu a fost elaborată în țara promisă de Dumnezeu evreilor, ci este în legătură cu

---

[13] Lucian Nastasă, *Educația școlară la evrei și ieșirea din ghetou*, Colocviu interdisciplinar organizat de Centrul de Istorie a Imaginarului și Colegiu Noua Europa, 19-20 martie, București, sediul NEC, 1999, p. 272.

[14] Scott L. Lerner, *The Narrating Architecture of Emancipation* http://online.sfsu.edu/kmillet/lerner.pdf, p. 3.

[15] D. Jarrassé, *Fonctions* ..., p. 394.

[16] *Biblia,* I Regi 8:22-53.

[17] D. Jarrassé, *Fonctions* ..., p. 394.

[18] *Ibidem*, p. 395.

starea lor de diaspora, de străini printre popoare, stare care va determina caracteristicile şi funcţiunile ce se vor sedimenta de-a lungul unei perioade mai lungi de timp. Pentru a se ajunge la ceea ce este o sinagogă, evoluţia a pornit de la tabernacolul din deşert, *cortul cesiunii* cum îl numeşte Jarrassé, în ebraică *ohel moed*. După descrierea biblică, acesta era un sanctuar portabil constituit dintr-o curte exterioară împrejmuită cu materiale textile întinse pe un schelet din lemn de salcâm aurit. Aici preoţii aduceau sacrificii. În spate, curtea avea o porţiune separată de o cortină, unde erau adăpostite Tablele Legii, loc numit Sfânta Sfintelor (*Fig.* 3). Acest spaţiu va deveni mai târziu în sinagogă chivotul, cea mai importantă componentă pentru îndeplinirea funcţiei cultice, primul din cei doi poli ai săi. Cel de-al doilea pol va apare mai târziu, *bima* sau *almenorul* (*Fig.* 4). Acesta este locul de unde este propagat cuvântul divin[19] prin Legea dată de Dumnezeu alesului său, Moise.

După tabernacol a urmat alt tip de lăcaş de cult evreiesc, Templul din Ierusalim - de fapt, succesiunea celor două temple care au precedat configurarea sinagogii. Primul Templu din Ierusalim[20] (cunoscut şi ca Templul lui Solomon), construit de regele Solomon în anul 956 î. C. era de plan dreptunghiular, compartimentat în trei incinte de aceeaşi lăţime (11 m): se intra într-un vestibul, apoi în sala mare de adunare (22 m) şi în extremitatea opusă era chivotul[21]. Al doilea Templu, construit de Ezra ca sarcină de la regele Persiei, n-a avut grandoarea celui dintâi, a fost de dimensiuni mai mici[22]. Construcţia celui de-al doilea Templu este cunoscută dintr-un sul găsit la Ahmeta din Media[23]. Primul Templu devine pentru prima dată model pentru Casa lui Dumnezeu: ... *casa...să aibă temelii tari. Să aibă o înălţime de şaizeci de coţi, o lăţime de şaizeci de coţi, Trei rânduri de pietre cioplite şi un rând de lemn nou.*[24].

Aceste temple au fost construite sub influenţa arhitecturii templelor existente în regiune. Lumea antică politeistă cunoştea forme variate de construcţii cultice: templul mesopotamian, templul fenician[25], templul egiptean[26], templul grec[27], templul italic. În toate aceste temple cultul se oficia în exterior. În *cella*, unde se găsea statuia zeului, pătrundeau doar iniţiaţii la anumite date. Faţă de acestea, la templele din Ierusalim are loc o transformare majoră: cultul se mută în interiorul Templului împreună cu comunitatea. Încă de la această transformare, sau prin ea, noua religie va îmbrăţişa egal pe toţi membri ei. În această transformare majoră petrecută la templul evreiesc, Dominique Jarrassé vede că *preoţilor le-a urmat un popor de preoţi*[28]. Odată cu intrarea în interiorul Templului, fiecare evreu şi-a asumat responsabilitatea şi dreptul transmiterii Legii. Este modul de a onora ceea ce a primit: accesul în interior şi numele de *popor ales*, pentru a cărui perpetuare evreii şi-au asumat rolul de *popor al cărţii*, rol prin care s-a realizat un act important ce s-a dovedit a fi existenţial pentru fiinţa evreilor: transmiterea Legii. Fiecare evreu major, cunoscător de carte şi cu o conduită morală, poate avea privilegiul de a citi în sinagogă din Sulurile *Torei*.

În templul iudaic nu mai apare statuia zeului. Zeul evreilor nu se vede, are un nume ascuns, nu se compară, este de necuprins, doar s-a auzit.

La cucerirea Ierusalimului de către romani, aceştia au pătruns în Templu cu o mare curiozitate să cunoască acest zeu ciudat pentru ei, şi au rămas foarte uimiţi găsind Templul gol[29].

Cea mai uimitoare invenţie din istoria umanităţii, consideră unii autori, ar fi monoteismul[30].

---

[19] A. Streja, L. Schwarz, *Sinagogi...*, p. 18.

[20] C. H. Krinsky, *Synagogues ...*, p. 5.

[21] *Ibidem,* p. 10.

[22] Alfred Hârlăoanu, *O istorie a mozaismului şi a Israelului antic,* Bucureşti, 2001, p. 201.

[23] *Biblia*, Ezra 6:2.

[24] *Ibidem*, Ezra 6: 3, 4.

[25] Sebastiano Moscati, *Lumea fenicienilor*, Bucureşti, 1975, p. 82, 319, 349, ... *templul lui Solomon din Ierusalim, construit de arhitecţii fenicieni, în absenţa unei tradiţii israelite...*

[26] Étienne Drioton, Pierre Du Bourguet, *Arta faraonilor*, 1972. vol. 1, p. 85, 169, 185, vol. 2, p. 10, p. 163.

[27] Kazimierz Michalowski, *Cum şi-au creat grecii arta*, 1975, p. 25, 53.

[28] D. Jarrassé, *Fonctions ...*, p. 395.

[29] Yirmiyahu Yovel, *Hegel, Nietzsche şi evreii. O enigmă întunecată,* Bucureşti, 2000, p. 80.

[30] Marek Halter, *Ce înseamnă să fii evreu,* Bucureşti, 1995, p. 64. Autorul motivează această afirmaţie plecând de la povestirea biblică despre Abram. Tatăl său este proprietarul unui atelier de fabricat idoli. Autorul îl vede pe eroul biblic ca fiind *primul în istorie care îşi dă seama că răul nu vine din afara omului... ci chiar din interiorul fiecăruia...Abram crede că există o cale pentru a opri răul... nu un rege, nu un zeu,... El a înţeles că oamenii, în căutarea divinului, urmăresc mai puţin să adore un zeu*

Acesta a adus o distanțare de cultul sacrificiului. Transformarea nu s-a produs imediat. O perioadă, sacrificiul la templu a coexistat cu rugăciunea. Treptat are loc înlocuirea altarului de jertfă cu chivotul Legii. Sacrificiul la templu a fost înlocuit de rugăciune, metaforic s-a spus *jertfa buzelor*[31] a înlocuit *jertfa altarului*. Această înlocuire va avea ca rezultat interiorizarea cultului, fapt care la rândul său se va reflecta în arhitectură. Fațadele vor pierde din splendoarea templelor păgâne o lungă perioadă de timp. Importanță capătă ceea ce se petrece în interiorul Templului. Monoteismul își caută propria identitate arhitecturală, un spațiu pentru rugăciunea sa.

Sinagoga va apărea ca un *substitut* al Templului din Ierusalim: *Dacă-i țin depărtați printre neamuri, dacă i-am risipit în felurite țări, totuși le-am fost un Templu pentru câtăva vreme, în țara în care au venit*[32]. Există mitul transportului unor pietre din ruinele Templului de către regele Ioachim[33], din care ar fi construit sinagoga, în Babilon. Dacă atunci a fost momentul configurării arhitectonice și funcționale a acestei instituții, iată de ce sinagoga nu este o emanație a Țării lui Israel, ci se leagă de starea evreilor din perioada aceea de exil. Această manifestare arhitecturală a fost ulterior purtată de evrei într-o diaspora lărgită destul de repede, din țară în țară, din continent în continent.

Secolul al XX-lea a fost unul excepțional de bogat din punct de vedere arheologic, pentru redescoperirea arhitecturii sinagogale antice, fiind scoase la lumină un număr impresionant de sinagogi[34] ale începuturilor monoteismului, dovezi incontestabile ale evoluției acestei instituții evreiești, descoperiri care vor confirma presupuneri, teze, teorii despre acest spațiu arhitectonic inventat de evrei, sau le vor spulbera pe altele.

III. Caracteristici generale ale sinagogii

Ceea ce caracterizează primele sinagogi, este o formă foarte simplă, fapt cunoscut prin tot mai numeroasele descoperiri ale arheologiei moderne. Fiind o invenție umană, nici *Tora* nici literatura talmudică nu i-au fixat sinagogii, prescripții precise. În timp, pe măsura definirii necesităților sale esențiale, se vor impune principiile practice, îndrumătoare, referitoare la construcția sinagogală, cu valoare de multe ori mai mult simbolică[35].

Unul dintre cele mai importante principii ce s-au impus în arhitectura sinagogii este orientarea peretelui în care este amplasat chivotul Legii, spre Ierusalim, acest perete fiind din punct de vedere religios cel mai important. Din acest motiv trebuia să fie și cel mai puternic perete al construcției. Când orientarea spre Ierusalim nu s-a putut realiza din cauze restrictive ale spațiului, la anumite rugăciuni credincioșii se întorceau ei înșiși spre Ierusalim, ca să se roage[36].

O altă recomandare se referă la amplasarea sinagogii pe cel mai înalt loc al așezării. Acesta ar fi putut să fie unul din motivele pentru care ar fi stăruit evreii sătmăreni să refacă sinagoga de zid, pe amplasamentul celei vechi, pe strada "Várdomb", adică pe colina cetății, deși achiziționaseră deja o altă parcelă de pământ, pentru noua sinagogă (*Fig.* 5).

S-au împământenit și alte reguli: așezarea sinagogii lângă o apă curgătoare, purificarea având o importanță deosebită în cultul mozaic. Toate acestea își au sursa în scrierile *Torei*: *Ce frumoase sunt corturile tale Iacove! / Ele se întind ca niște văi, / Ca niște grădini lângă un râu...*[37]

Dar de multe ori aceste prescripții erau greu de îndeplinit datorită nenumăratelor condiționări la care era supusă prezența evreilor în locurile unde primeau drept de ședere. De-a lungul secolelor, majoritatea creștină nu putea accepta ca arhitectura sinagogii s-o domine în înălțime pe cea creștină. Dimpotrivă,

---

și să i se supună, decât, să obțină de la el sprijin și ajutor... inventează (Abram) un Dumnezeu unic; un Dumnezeu cuprinzând o colectivitate unită de zei; un Dumnezeu invizibil, dincolo de toate reprezentările reale sau imaginare. El va fi „abstract", atotputernic, Dumnezeul dreptății. Când i se revelează Dumnezeu, Abram este re-numit Abraham, adică *părintele unei mulțimi de națiunii.* Pentru a primi Canaanul el trebuie să spargă idolii.

[31] *Biblia*, Osea 14: 2, *Iartă toate nelegiuirile, primește-ne cu bunăvoință, și Îți vom aduce, în loc de tauri, lauda buzelor noastre.*

[32] *Ibidem*, Ezechiel 11: 16.

[33] D. Jarrassé, *Fonctions* ..., p. 395.

[34] Începând cu Dura Europos, apoi multe altele: sinagoga Beit Alpha, sinagoga Hamat Tiberias, sinagoga Tzippori, sinagoga Naveh, sinagoga Mont Sion, s-au scos la lumină, structurilor acestora, dimensiunile dar și dovezi ale unei arte rafinate care înfrumusețau aceste spații, cel mai bine conservate în mozaicurile multicolore cu teme florale, biblice, zodiace etc.

[35] D. Jarrassé, *Fonctions* ..., p. 396.

[36] *Ibidem.*

[37] *Biblia*, Numeri 24: 5,6.

sinagoga nu trebuia să fie vizibilă, ci cât mai discretă. De multe ori efortul s-a făcut pentru ca aceasta să fie ascunsă între alte construcţii sau la periferia localităţii[38]. O altă practică la construirea sinagogii pentru ca aceasta să fie cât mai puţin vizibilă, este aceea de a înfunda clădirea cât mai adânc în pământ[39], conform psalmului care spune: *Din fundul pământului te chem Doamne! Doamne ascultă-mi glasul!* ...[40]

O altă prescripţie importantă era cea a obligativităţii ferestrelor, (deoarece casa lui Daniel avea ferestre şi sinagoga trebuie să aibă)[41], prin care cei ce se roagă, să poată vedea cerul, care ar *inspira devotamentul celui care se roagă*[42]. Acestea nu trebuiau să aibă dimensiuni mari, şi se amplasau în partea superioară a zidului pentru ca oficierea religioasă să nu fie perturbată din exterior. O recomandare rabinică fixa numărul ideal de ferestre la douăsprezece[43], lucru care de multe ori nu putea fi respectat.

Nu a dispărut curtea interioară moştenită de la tabernacol (sinagoga fiind numită de creştini din acest motiv *gradină înconjurată cu ziduri*), în care se desfăşurau anumite ceremonii cum sunt nunta[44] sau sărbătoarea *Sukotului*[45].

Felicia Grigorescu
Muzeul Judeţean Satu Mare
Satu Mare, RO
felicia.grigorescu@yahoo.com

Bibliografie:

Biblia sau Sfânta Scriptură, Bucureşti, 1988.
Biblia sau Sfânta scriptură, Bucureşti, 2001, Ediţie Jubiliară
Borský, Maroš, *Synagogue Arhitecture in Slovakia Tawards Creating a Memorial Landscape of Lost Community*, A Dissertation Submitted to the Hochschule für Jüdische Studien, Heidelberg in Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree of Doctor of Philosophy, April, 2005.
Halter, Marek, *Ce înseamnă să fi evreu,* Bucureşti, 1995.
Hârlăoanu, Alfred, *O istorie a mozaismului şi a Israelului antic,* Bucureşti, 2001.
Jarrassé, Dominique, *Fonctions et forrmes de la synagogue: refus et tentation de la sacralisation*, în" Revue de l'histoire des religions", numéro 4 (2005) http://rhr.revues.org/4216
Krinsky, Carol Herselle, *Synagogues of Europe Architecture, History, Meaning*, 1988, http://books.google.ro/
Lerner, Scott L., *The Narrating Architecture of Emancipation,* http://online.sfsu.edu/kmillet/lerner.pdf
Michalowski, Kazimierz, *Cum şi-au creat grecii arta*, 1975.
Moscati, Sebastiano, *Lumea fenicienilor*, Bucureşti, 1975.
Nastasă, Lucian, *Educaţia şcolară la evrei şi ieşirea din ghetou*, Colocviu interdisciplinar organizat de Centrul de Istorie a Imaginarului şi Colegiu Noua Europa, 19-20 martie, Bucureşti, sediul NEC, 1999.
Radosav, Maria, *Livada cu rodii*, Cluj Napoca, 2007.
Streja, A., Schwarz, L., *Sinagogi din România,,* Bucureşti, 1996.
Yovel, *Hegel, Nietzsche şi evreii. O enigmă întunecată,* Bucureşti, 2000.

---

[38] M. Borský, *Slovakia...*, p. 92.

[39] *Ibidem*, p. 92.

[40] *Biblia*, Psalmi 130: 1.

[41] C. H. Krinsky, *Synagogues ...*, p. 9.

[42] M. Borský, *Slovakia...*, p. 90.

[43] *Ibidem.*

[44] L. Benjamin, I. Cajal Marin, H. Kuller, *Mituri...*, p. 86. Nunta este o ceremonie care se celebra în aer liber în curtea sinagogii sub *hupa*. Acest obicei s-a perpetuat din antichitate până în Evul Mediu.

[45] *Ibidem*, p. 101. *Sukot* sau sărbătoarea colibelor, este o sărbătoare de pelerinaj care durează şapte zile şi reaminteşte colibele în care Dumnezeu a adăpostit pe poporul său după eliberarea din jugul egiptean. Este o sărbătoare de bucurie, în a şaptea zi credincioşii dansează cu sulurile sfinte în mâini. *Suca* este confecţionată din patru grinzi cu închideri din şindrilă şi şipci, cu acoperiş din papură şi frunze, printre care trebuie să se vadă cerul.

Glosar de termeni:

almenorul – sfânta sfintelor
bima – locul de unde se citește din *Tora*
bar mitzvah – sărbătoarea majoratului la băieții evrei la împlinirea vârstei de 13 ani
bat mitzvah – sărbătoarea majoratului la fetele evreice la împlinirea vârstei de 12 ani
bet din – tribunal evreiesc
bet hakneset – casa de adunare
bet hamidraș – casa de învățătură
bet hatefila – casa de rugăciune
galut – diaspora evreiască
hupa – baldachin sub care se oficiează căsătoria
minian – grup de zece bărbați evrei majori, necesar oficierii cultului în sinagogă
ohel moed – cortul cesiunii
suca – cortul ridicat cu prilejul sărbătorii de *Sucot*
Sukot – sărbătoarea corturilor în amintirea peregrinărilor din deșert
Tora – învățătură, primele cinci cărți ale Vechiului Testament; Pentateuhul

Fig 1. Sinagoga Status Quo Satu Mare

Fig. 2. Templul Mare Ortodox Satu Mare

A TÖRTÉNELEM TEMPLOMAI

A szülőföld élményének átpoetizálása Ady Endre költészetében

KERESKÉNYI Sándor

Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre,
Volt útonállók új útonállóknak,
S míg úrfajtánk egymást s a népet falta,
Tunya álmainkat jég verte,
S még a Templomot sem építettük fel.

Ady Endre: *A szétszóródás előtt*

Keywords: *temple, Hungarian poetry, idealization of the native landscape, imagology, ideological subtratum*

Abstract: Endre Ady (1877-1919) is the poet who influenced the most the development of Hungarian literature in the twentieth century. The thematization of the native landscape was and remained the most important source of his poetry.

The study, following the directions of theoretical and methodological philosophers and literary historians as Jacques Derrida, Martin Heidegger, Ernő Kulcsár Szabó or Maszák Mihály Szegedy analyzes the poetic and ideological substratum of this idealization, which is based on the temple symbolism, researched also by the great historian of religions, Mircea Eliade. For Ady, the temple (especially the little Reformed church of Mecenţiu, but also the impetuous dome of Milan, or the grand cathedral of Chartres) is similar to the Plato receptacle in Timaeus: the mythological root of the historical existence, the primordial space and time in which the subject of the social and human community exists.

Ключові слова: *Аді Ендре, угорська поезія, поетизація рідного краєвиду, імагологія, ідеологічний субстрат*

Резюме: Аді Ендре (1877-1919) це поет, який найбільше вплинув на розвиток угорської літератури XX століття. Тематизація рідного пейзажу була і залишається найбільш важливою ланкою його поезії.

Стаття, слідуючи теоретичним і методологічним вказівкам філософів та істориків літератури як Жак Дерріда, Мартін Хайдеггер, Кулчар Ерне Сабо або Мазак Міхай Середі, аналізує поетичний та ідеологічний субстрат цієї поетизації, імагологія якої заснована на символіці храму, досліджуваного великим істориком релігії Мірча Еліаде.

*

* *

Kritikusok és irodalomtörténészek, beavatottnak számító vagy akár csupán átlagosnak nevezhető Ady-olvasók, tájékozott kortársak és érdeklődő utódok egyaránt hangsúlyozzák: a szülőföld meghatározó élményt jelentett a költő számára. Legfőképpen azonban maga Ady Endre volt az, aki állította – elhagyatott, messzi táj poétája ő, afféle „messziről jött ember", valaki, aki „bús merészséggel" jutott el „az Értől az Óceánig". Gyermeki vágytól sarkallva indult el, s felnőttként szembesült kísérletének felemás következményeivel. Versei valóban azt bizonyítják: gondolkodását és magatartását szokatlan erővel befolyásolták gyermekkori táj- és időélményei, a családban és a helyi társadalomban szerzett tapasztalatai, s még inkább kora ifjúkori szorongásai és tűnődései, valamint különös lelkifurdalásai, melyek szülőfalujától távol törtek rá. Ha Budapesten „hazug színésznek", Párizsban pedig „gyáva dezertőrnek" érezte magát, úgy Nagyváradon vagy Debrecenben mindig az idegenség szorongató érzése kerítette hatalmába.

Érdekes módon még a szülőföldjéhez közelinek számító Zilahon is igen erős honvágy gyötörte. Noha Érmindszenten – különösen nagykárolyi iskoláséveinek értelemtágító felismerései után – immár kamaszkorától „megtűrtként", mint „egy előkelő, s ezért gyanús számkivetett", úgy élt.

Ez a sajátos ellentmondás talán lényegi vonása egyébként is összetett szülőföldélményének. Hiszen otthon viszonylag keveset tartózkodott – már kisiskolás korában a szomszédos Érkávásra járt – életének első tíz éve mégis döntőnek bizonyult társadalom- és történelemszemléletének megformálódásában. Különösen maradandó hatást gyakoroltak rá a szülőházhoz egyébként közeli református templomban szerzett különféle benyomásai. Az alábbiakban leginkább ezekből kiindulva vizsgálom Ady szülőföldélményét, illetve azt a *költői kísérletét*, hogy ezt az élményt irodalmunk fejlődését nagyban meghatározó lírájának egyfajta *antropológiai és ontológiai középpont*jává tegye. A látás, a láttatás, az értés és a megértés fenomenológiai módján, *létre* hozva a dolgok már-már elfeledett igazság-összefüggéseit.

Tájélmény: tér és idő

19. századi költőink közül Petőfi Sándor poétikai létszemlélete állt a legközelebb a felvilágosodás, illetve a francia forradalom által megnyitott ontológiai horizonthoz, míg Arany János inkább az angol-német misztikus-romantikus létfelfogás felé hajlott. Így Petőfi híres és méltán népszerű tájleíró költészetében egy hangsúlyozottan optimista antropológia tükröződött, ellentétben Arany szorongással teli, már-már ősi félelmeket felidéző komor tájköltészetével. Legmesszebb talán Madách jutott – számára a mégoly idilli tájban is a természet bosszúra éhes szelleme bujkált, mindig valami romboló kitörésre készen. Ennek a szemléletmódnak egyfajta leágazása Vajda János rossz előérzetekkel, sejtelmekkel telített tájábrázolása, amelyet Ady már kezdő költőként tudatosan követett, sőt utánzott[1].

Ady tájleíró költészetében az áttörést a „létesítő látás" (Kulcsár Szabó Ernő) felé a *Vízió a lápon* című, sokat idézett vers jelentette. A bizonyítottan alkoholmámorban fogant költemény egyszerre kötődik a *Még egyszer* (1903) című kötet látomásszerű verseihez (e kötetben *A lápon* címmel szerepel), másrészt azonban kísérteties hasonlóságot mutat az *Új versek* (1906) immár hangütő első darabjaival (*A vár fehér asszonya*, *A tó nevetett*, *Vén faun üzenete*, *A Tisza-parton*, *A lelkek temetője*). A láp, mint földrajzi jelenség, kétségkívül szorongásos gyermekkori emlék felidéződésének *allegóriája* (a *Még egyszer*ben), míg a lápba vizionált sorstragikumot betetőző önpusztítás-narratíva már *létszimbólum* (az *Új versek*ben), jellegzetes szövődménye a „magyar ugar" világában kibontakozó, fátumszerű helyzeteknek, eseményeknek. Ilyen értelemben *A lápon* még (legalábbis poétikai funkciója szerint) Vajdára emlékeztető, kicsit morbid tájleíró vers, afféle posztromantikus lírai beszély. A teljesen azonos szövegű *Vízió a lápon* azonban szinte a *poésie noir* felé mutat, az *Új versek* kontextusában az *amor fati* balladás programversének számít. A költői dekórum ugyan a régi – ami pedig újnak tűnik az egyébként változatlan szövegben (*A csókok átka* és *Az én menyasszonyom* szomszédságában) az a pusztulás, pontosabban az önpusztítás határozott igenlése, egy olyan hatalom akarása, amelyet (nagyon nietzschei módon) a magát felsőbbrendűnek érző, de marginalizált személyiség bármikor saját megalázó léte megsemmisítésére fordíthat[2].

Kétségkívül 1900 és 1905 között Ady ön- és világszemlélete sokat változott. Erre a változásra azonban a költő már 1898 óta készen állt – lelkileg és művészileg. Úgy is mondhatnánk, ez a *változás* esztétikai és morális – mint a kiútkeresés és a probléma-megoldás „integráló horizontja" – immár be volt kódolva alkati és jellembeli fejlődésébe. Azóta, hogy édesapjával való ismételt összetűzései nyomán – lelkifurdalással ugyan de elég határozottan – szakított azzal a sorsképlettel, amelyet szülőföldjének társadalmi viszonyai, családi háttere és történelmi hivatása róttak volna rá. Ady ezekkel a szerepkínálatokkal 1898 után már csak feltételes módban tudott számolni, miközben egy tudathasadásos kettősség uralkodott el gondolkodásán: kisnemesi sorsának *büszke igenlése* és a magyar nemesi értelmiség vidéki létfeltételeinek *radikális tagadása*.[3]

A rászabott sorsképlettel való ádáz küzdelemben óriási szerepet kapott szülőföldélménye, az élmény átpoétizálása, pontosabban a szülőföld tér- és időviszonyainak át- és újragondolása egy minden

---

[1] Tamás Attila, *Értékteremtők nyomában. Művek, irányzatok, elméleti kérdések.* Debrecen, 1994. 261-279.

[2] Kulcsár Szabó Ernő, *Az „én" utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában.* In: Irodalom és hermeneutika. Bp., 2000. 148-169.

[3] H. Nagy Péter, *A vár fehér asszonya.* In: Ady-kollázs. Kalligram, Pozsony, 2003, 13-42. Az integráló horizont kérdéséhez: Jauss, Hans-Robert, Studien zum Epochwandel der ästhetischen Moderne. Frankfurt a.M.1989.

eddigiektől különböző *lírai ontológia* keretében. Petőfi szülőföldje például gyöngéd szeretettel felidézett paradicsomi táj, ahol minden jó és szép, mi több, minden igaz kiapadhatatlan forrása is, olyan önazonosság megalapozója, amely a legrettentőbb erőpróbák idején is valóságos „morális életbiztosítás". Arany szülőföldje viszont a történelem megértésének, a legfelsőbb értelemben vett ismeretének érzelmi és tudati kerete – a hely ahonnan a költő géniusza méltán származtathatja magát, archimédeszi pont, amelyben állva egyszerre csak megvilágosodik a magyar történelem kusza összevisszaságának rendező elve.[4]

Adynak ilyesmi sajnos nem adatott meg. Ő szülőföldjén nem az örök béke felsejlő távlatát tapasztalja, hanem az egymással hadakozó apró érdekek kisszerű pörlekedését. Egyébként nemcsak a templom van túl közel a Kós Károly által oly érzékletesen lerajzolt kisnemesi törpekúriához, hanem a temető is. S e szó: temető, az *Új versek* megjelenése után költészetének kulcsszavává válik. Először még egy família hanyatlásának szomorú szimbóluma, majd egy társadalmi réteg sorsának frappáns kifejezője, utoljára pedig egyszerűen csak „a magyar Temető". S a templom és a temető között kinyílik a puszta világának kapuja – az utak pedig, sokszor úgy tűnik – sehová sem vezetnek.[5]

A temető tere tehát a szent és a profán kitüntetett találkozási helye a gyermek Ady számára. Magyarságszemléletét meghatározó módon éli meg ezt a közelséget[6] – és az nem csupán tudati fejlődésének válik jelentős elemévé, hanem már korai költészetének is. Tér és idő modellszerűen fonódott össze ebben a *szakralizált* temető-élményben, mint igazi *locus perenus*: az egyetlen hely, ahol az öröklét földi lehetetlensége, reményének evilági hiábavalósága csakugyan megtapasztalható. A szülői ház kicsinyke területe azonban a *profán* valódi alakváltozata volt – hármas tagoltságával éppenhogy életteret nyújtott a benne lakozó hét személynek.[7]

A tér horizontális szerkezetére nehezedő idő vertikalitását leginkább a református templom tornya szemléltethette – Ady egész költészetét befolyásoló módon, mintegy a testalakítás-szállásépítés-univerzumalkotás hármasságának paradigmájaként.[8] A torony – egyébként annyi Ady- vers jelentéstani középpontjaként – úgy vonult be költészetébe, mint diadalmas *ontológiai centrum*, azaz nem csupán a világmegismerés vagy a világmagyarázat, hanem magának a világ létezésének a centruma. Az *imago mundi* közepeként, vagy inkább az *axis mundi* metszéspontjaként, föld és ég között, a torony parancsolt a térnek és dacolt az idővel. Ugyanis a parancsolás alkati vágya, a derű érzelmi ihletése, a felemelkedés motívuma, egyszóval: az *önépítés*, az *önmegvalósítás* igénye legyűrhetetlen (úgyszólván elemi) erővel kért szót már a gyermek korai világérzékelésében, egzisztenciális tájékozódásában, tudásában, hitkeresésében.[9] Mint afféle posztromantikusnak, ez áll önkifejezése, otthon-választása, sokszor hatásvadász, a francia szimbolizmust főleg a képszerkesztés külsőségeiben utánzó metafora-keresései mögött.[10]

Érdekes módon a nagybányai festőiskola preimpresszionista kezdeti szakaszában ugyanígy jelentkezik a szimbólumhasználat szecessziós felületessége, látomás- és látványközpontúsága, olyannyira, hogy Hollóssy Simon egyes tájképeit méltán szokták hasonlítani az *Új versek* mesterkélt, az alkotói szubjektum erőteljes érvényesítésére törekvő tájszemléletéhez. Kétségkívül közös bennük az alanyi túldimenzionáltság kompenzatórikus jellege, valamint az, hogy mindkét alkotó számára meghatározónak bizonyult a Nietzschével való találkozás radikalizáló élménye. (Hollóssynál ez a német filozófus kedvelt festője, az újra felfedezett Claude Lorrain felé fordulásban nyilvánul meg, Adynál viszont a Baudelaire-alakzatok lelkiismeretes használatában.) Természetesen Hollóssy és Ady tájélménye mégis közelebb áll a szimbolizmus előtti művészi ontológiák szemléletmódjához. Ady költői torony-kultusza például közvetlenül kapcsolódik Arany János, és még inkább Komjáthy Jenő, illetve Reviczky Gyula tájábrázolásának torony-mozzanataihoz. Legbensőségesebb kapcsolata azonban ezúttal is Vajda Jánossal van – az ő alanyiságra kihegyezett megszemélyesítés- és metafóra-használatával rokonítható leginkább.

---

[4] Szegedy-Maszák Mihály, *Ady Endre szimbolizmusa és a francia költészet.* In: Minta a szőnyegen. Bp., 1987.124-161.

[5] Kenyeres Zoltán, *Ady Endre.* Bp., 1997. 61. Innen a romantikus, egycentrumú én-ideál rehabilitálási kísérlete Adynál, de csak a néha groteszk módon túlhangsúlyozott személyiségig jut el.

[6] Uő. 67-68. A temető a romantika költészetének egyik fő motívuma volt, a parnasszianizmus és a korai szimbolizmus is élt vele, Mallerné azonban már kevésbé. Adynál közvetlenül Verlaine hatása érződik.

[7] Kós Károly, *Erdély története.* Kolozsvár, 1932. 179. (Lásd: Függelék).

[8] Pór Péter, *„Szimbólumoknak volt a szeretője".* In: Tornyok és tárnák. Tanulmányok a költői teremtés alakzatairól. Pozsony, 2013. 86-87.

[9] Eliade, Mircea, *Sacrul şi profanul.* Buc. 1995.29.

[10] Danto, Arthur, *Metafora, kifejezés, stílus.* In: Bacsó Béla (szerk.): Szöveg és interpretáció. Bp. 1992., 129-168.

Közösségélmény: család és társadalom

Mégsem a *torony* lett Ady költészetének legismertebb, leghatásosabb létszimbóluma, hanem a *puszta*, amelynek nyomasztó közelségét naponta észlelhette a szülői házból, s amely „magyar ugarként" vonult be lírájába, majd irodalomtörténetünkbe. A ma is jobbára megműveletlenül álló, délkeleti-északnyugati fekvésű jókora földdarab elvadult terméketlenségével a mezőgazdálkodói életforma meddőségét, a megművelő erőfeszítések hiábavalóságát sugallhatta már a gyermek Adynak is. S nemcsak a föld termésre való képtelensége, hanem a rajta vegetáló emberi élet távlattalansága is riaszthatta, nemkülönben a falu embereinek tehetetlen, sokszor önpusztító elkeseredése.

A fiatal Ady a századvég vérmes tiszántúli patriótái között nőtt fel. Nagykárolyt és környékét ugyan többnyire sváb telepesek lakták, de a hangadó a megyeházát éberen őrző dzsentri volt. A magukat csaknem mind magyaroknak valló polgárok, tisztviselők, román kereskedők és parasztok, netán a zsidók afféle megtűrt helyzetben éltek. A társadalmi hierarchiát jól tükrözi a nagykárolyi templomok képe. A nagy és díszes katolikus templommal szemben ott húzódott a jóval szerényebb református templom, aztán átellenben a görög katolikus és görög-keleti, no meg a zsinagóga, amely előtt olykor kaftános és tincses zsidók nyüzsögtek.

Ady diákbérleményének meglehetős közelségében állt, a Zöldfa utcában, a Kaffka árvaszéki ülnök tekintélyes háza (az iskolatársak által sokszor meglesett Margit otthona), valamint Madzsar postamesternek (József nevű fia később Jászi Oszkár sógora lett) kecses kúriája, illetve a görög katolikus román papnak, Marchiş úrnak (Otilia nevű lányát a költő majdan Itókának fogja nevezni) a zord parókiája. A kisvárost az öröknek látszó Károlyi-hitbizomány, a Bagossyak, a Bogák, a Nagygyőriek, a Pappok és a Szendreyek jelesei uralták. Magatartásuk etnokulturális és mentalitásbeli modellként szolgált mindazok számára, akik hű és jó magyarként akarták megmutatni magukat Nagykárolyban. Valami radikális demokratizmus, esetleg antifeudális ellenzékiség ebben a közegben ugyan bajosan bontakozhatott volna ki.[11]

Ady kezdettől viszolygott azoktól, akik a hazafiságot a gomblyukukban viselték. Katolikus környezetben igyekezett meghúzni magát, reformátusok között azonban azonnal versengeni kezdett, amikor pedig Zilahon, az önképzőköri választáson mégis alulmaradt – egy ügyes dzsentri fiúval és klikkjével szemben – , akkor barátaival (a hasonlóan koldus-nemes Teleky Endrével és a zsidó Friedmann Tiborral együtt) beült egy kiskocsmába, s kezdte nyakalni a jó szilágysági bort, majd az asztalra borulva húzatta a prímással a keservest. A *marginális értelmiségi* önsirató-öntemető magatartásformája tehát, már az egészen fiatal Adyt jellemezte, aki hamar szembesült azzal a felismeréssel, hogy a *szembenállás* majdnem mindig *kívülállást* is jelent – különösen egy olyan világban, ahol az úri osztály monopolizálhatja a hazafiságot, és különféle önös törekvéseit nemzetiszínű zászlóba burkolhatja (Király István).

Az *Új versek* előtti első két kötet „családversei" (*A műhelyben, Haza, Mesét mondok, A multak álmán, Itthon, Temetetlenül*) egyértelműen azt a – még lelkifurdalásba burkolt – nyomasztó elégedetlenséget vagy inkább „riadt szorongást" (Ranschburg Jenő) tükrözik. Ady esetében ugyanis már 6-7 éves korától megállapítható egyfajta *negatív pszichés diszpozíció*, amely leginkább a prepubertás depresszióval rokon. Ez a „napóleoni betegség" – fő tünete a társak közti *elvegyülés* képtelensége és a *kiválás* útjainak ösztönös keresése[12] – minduntalan megnyilvánul Érmindszenten és Érkáváson is. Nagykárolyban oszlik valamelyest (talán mert leplezni kell) – Zilahon azonban újra feltör. Ekkor „dolgoz ki" Ady önmaga számára egy különös „terápiát" (ami talán eltanult és öröklött is egyben): a *társas italozás* „csoportterápiáját". Ez az ősi szorongásűző módszer ideiglenesen nála is beválik, balszerencséjére azonban hosszú távon csak növeli azt a „metafizikai nyomást", amelyet úgyszólván születése óta észlel.

Az érmindszenti élet szellemi szűkössége, „parokializmusa"[13], (belterjes szemléleti süppedsége, *önelégült* és *önigazoló*, kisszerűségében örökké nagyzoló) korlátoltsága alighanem végig determinálja Ady mentalitását. Ez az élmény – mint *egyre nyomasztóbb emlék* – kíséri egész életén át, s rányomja bélyegét a halállal való korai szembesülésére is.

Soha ilyen szép nem volt a magyarság.
Ennyi Isten nem ült még egy Siont,
Ennyi törvény nem volt, hogy meg ne tartsák.

---

[11] Bóka László, *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe.* Bp., 1955. 26.

[12] Derrida, Jacques, *Az el-különböződés.* In: Bacsó Béla(szerk.): im. 43-46.

[13] Cornea Andrei, *Turnirul khazar.* Buc., 1997. 9-18.

A *Margita élni akar* dantei tercinái, ez a különös hármas tagolása a gondolatkifejtésnek, kiválóan alkalmas e *provincia-élmény* átpoetizálására.[14] Csakhogy a „költői szembesülés" (Király István) mégis csupán „áttételes konfrontálódás" – ott áll, gőgösen vagy szerényen, ahol egyébként a „konkrét forradalomnak" már helye van. Ady számot vetvén családjának bajaival, óhatatlanul beleütközött a helyi társadalomnak azokba a problémáiba, amelyeket egy 8-10 éves gyermek is racionalizálhat. Az Ady-család hullásának élménye kéz a kézben járt a vidéki Magyarország válságának megtapasztalásával.[15]

Nem állíthatjuk, hogy Érmindszent (vagy Érkávás, netán Nagykároly és Zilah) a vidéki magyarság felőrlődésének csalhatatlan laboratóriumi demonstrációját szolgáltatta volna az értelemkereső ifjú számára. Annyit azonban bizonyosan megállapíthatunk – nemcsak a fentebb idézett verses regény alapján, hanem egyéb kortársi vallomások tükrében is -, hogy a Szilágyság észak-nyugati, a történelmi Szatmárral szomszédos sarkában hatványozottan jelentkeztek a „magyar ugar" agóniájának szimptómái. Nem csupán Érmindszent volt (sok más Isten háta mögötti településsel egyetemben) egyfajta „kísérleti terepe" a „nemzethalálnak", hanem a gyermek és ifjú Ady is joggal érezhette-érzékelhette majd tudatosíthatta azt a tényt, hogy etnikai közösségének hajójával maga is süllyedőben van a népek történelmének hatalmas tengerén.[16]

Ezért közösségélménye (amint már jelzett tájélménye is) sajátosan krízis-központú és mindvégig pesszimista. A szülőföldet lakó közösség éppoly jövőtlennek tűnt számára, mint maga a szülőföldi táj. Az okot a társadalmi viszonyokban láthatta – a közösségi élet szervezetlenségében. Az a kérdés, hogy mindez kinek is az érdeke (azaz, hogy a haladás újbóli el-elnapolása voltaképpen kit is szolgál), Ady eszmélkedésének alapkérdésévé vált. Érdekes, hogy a századforduló Nagykároly szellemi élete olyanokat küldött a magyar világba – Jászi Oszkár, Kaffka Margit, Marchiş Otilia vagy Popp Aurél személyében – akik később (etnikai, felekezeti vagy éppen társadalmi hovatartozásuktól függetlenül) folytonosan beleütköztek ugyanebbe a kérdésbe. A választ mindenki a maga módján adta meg – Ady és Kaffka az irodalom forradalmasításának nyelvén, Jászi és Marchiş közélet és kultúra ötvözési kísérleteivel, Popp Aurél pedig úgy, hogy végig *magányra kárhoztatott vidéki értelmiséginek megmaradva* próbálta szervezni a művészeti életet.

Ady útja a faluból a városba vezetett. A menekülés útjára maga lépett, a visszavágyódás kínjait maga élte át ismétlődő kényszerűséggel. Az *El a faluból* és a *Vissza a falumba* című versek már harmadik kötetében jelzik ezt a kettősséget. Meghaladását csupán a modernitás eszmeiségének felvállalásától remélhette, amint a vidéki Magyarország számára is csupán a modernizációt vélhette igazán valós történelmi alternatívának.

Kontempláció, meditáció, révület

A legújabb kutatások Ady jellegzetesen kontemplatív magatartásának a kialakulását kapcsolatba hozzák beazonosítható gyermekkori depressziójának patogenézisével[17]. A magába mélyülő, elábrándozó, levert hangulatokkal küszködő Ady képét az irodalomtörténet sokáig a nagyváradi vagy a budapesti korszakra vonatkoztatta, és éjszakázásainak kezdetét is e két városhoz kötötte.[18] Csupán a Kovalovszky Miklós által összegyűjtött visszaemlékezésanyag gondos átolvasása közben ötlött fel – főleg Kulcsár Szabó Ernő tabu-döntögető tanulmányai nyomán – az a feltételezés, hogy Ady már nagykárolyi középiskolás korában is „meg-meghúzta a demizsont" (Popp Aurél), és az egyelőre még mértékletes, ám rendszeres alkoholfogyasztás mindennapos szokásává vált. Ez Zilahon „rendszereződött" olyannyira, hogy több visszaemlékező szerint az érettségi előtt álló Ady az esti-éjszakai diákösszejövetelek során gyakran esett hangulati végletekbe: "apatizmusából kilépve hirtelen agitált lett", vagy ellenkezőleg, „élénksége levertségbe csapott át alig néhány perc alatt". Napközben sokszor perceken át „mozdulatlanul tűnődött."[19]

---

[14] Király István, *Egy forradalmi modell. Ady Endre: Margita élni akar.* In: Hazafiság és forradalmiság, Bp., 1974, 102-133.

[15] u.o. 124.

[16] Fülep Lajos, *Ady Endre éjszakái és éjszakája.* In: Művészet és világnézet. Bp., 1976.44-77.

[17] Czeizel Endre, *Ady Endre.* In: Költők, gének, titkok. Bp., 2000. 107-120. A szerző szerint Ady kórfejlődésének jellegzetes ismérve, a visszatérő levertségi periódusok hátterében nem csupán genetikai mozzanatok álltak. Betegségének endogén jellegét súlyosbította a családi környezetében napi rendszerességgel megjelenő alkoholizálás hangulata (a „sírva vigadás", anyai nagyapjának és nagybátyjának „Bachus-kultusza"), a gyermek félelemmel vegyes vonzódása a deviáns viselkedéshez.

[18] Király István, *Ady Endre* I-II, Bp., 1970. II. 701.

[19] Hoppál Mihály, *Ady „sámánizmusa".* In: Ethnographia. 108. 1997. 1-2. 116-142. A tanulmány hangsúlyozza a költő népi misztikum iránti tüzetes érdeklődését.

Ezeket a viselkedésbeli dolgokat a húszas-harmincas évek Ady-irodalma „kegyeletből" elhallgatta, 1945 és 1970 között pedig ugyanígy nem illett beszélni róluk. Az Adyval kapcsolatos elmélyültebb orvosi vizsgálódás (vonatkozik ez vérbajára is) csupán a nyolcvanas években kezdődhetett el. Ekkor derült ki, hogy Ady „intenzív életfogyasztása" (Szállási Árpád), felfokozott nemi élete egyfajta következménye kétségbeesett „örömkeresésének", és determinatíve vitte őt a szifilitikus fertőzés felé, amit végig súlyosbított szorongásenyhítőnek szánt mértéktelen dohányzása is. Ha ehhez hozzászámítjuk alkoholfogyasztásának folytonos növekedését, egyre erősödő alvászavarát és hisztérikus üldözési mániáját, kóros hipochondriáját (amely sokszor őrjöngő betegség-félelembe csapott át) akkor egyfajta csodának tekinthetjük, hogy megnagyobbodott máját megelőzve először mégis irgalmatlanul hajszolt szíve mondta fel a szolgálatot, Végül is nem jól-rosszul kezelt nemi betegségének következményeibe (dementia, luetikus paralízis) halt bele, hanem „egyszerűen" a túlhajszoltságba.

Nehéz „az élet komor fenségének" alázatos elviselése – írta Ady 1907-ben Lédának. Csinszkának pedig, nem sokkal később, 1911-ben így írt: „Elviselhetetlen számomra a gondolkodás. Ha lehet, menekülök előle, ha pedig nem lehet, leiszom magam." Ezek a jól ismert élethelyzetek, sőt már-már orvosi szimptómák azonban mégis az 1890-es évek közepében gyökereznek – azaz nagykárolyi, zilahi előzményekre nyúlnak vissza, s a debreceni egyetemista korszaknak immár megszokott jelenségei. (Kardos László) Az igazi (patológiás) előzmények mégis leginkább gyermek- és kamaszkoriak: a „kontemplatív Ady" nagyon korai találmány, és a szemlélődő, magába forduló kamasz képe újra és újra felbukkan életrajzi vallomásaiban is. Már Nagykárolyban tudatosan törekedett a meditációra – Popp Aurél szerint Ady igen korán „saját meditáció technikát" alakított ki magának.

Az *idiosz koszmosz* és *koinosz koszmosz* közötti átjárást (a magas szintű tudatosság állapotába való belépést) Ady kezdettől életcélul tűzte ki, ahogyan a transzcendenciával való érintkezés *sámáni révületét* is, sőt mindehhez egyfajta ideológiát is gyártott. Ennek alapelemeit szülőfalujának néphiedelmeiből merítette, valamint abból a születési sajátosságából (hat újjal született), amely – mint jellegzetes testi vonás – „rendelte" őt a „táltos-létre". (Szerepet játszott ennek a küldetéses identitástudatnak a kialakulásában a protestáns *predestinációs felfogás* is.) Ha olyan költeményeire gondolunk, mint *Az Ős-Kaján* vagy *Az eltévedt lovas* – amelyeknek hallucinatív, látomásos jellege egyértelműen köthető egyfajta pszichés állapothoz vagy diszpozícióhoz – akkor úgy vélhetjük, ezek a „sámánisztikus gyakorlatok" sokszor versíró művészetének javát szolgálták.[20] Az azonban kétségtelen, hogy ezekben a lényegében rendszeresen előidézett „révületekben" a szülőföldi táj kísértő ihletése (azaz ritualizált mnemotechnikus felidézése) csaknem mindig meghatározó szerepet kapott.[21]

Templom(ok)

Imádkozni otthon tanult meg Ady, elsősorban édesanyjától, de sokszor maga is ráhangolódott egy-egy temető- vagy templom-élménye után. A keresztyén ima egyensúly-erősítő módon egészítette ki a sámáni révületet és végül is a meditatív kontemplativítás szférájába emelhette azt a gyermeket és ifjút, akit különben állandóan lelkifurdalások gyötörtek, már csak azért is, mert nem tudott gyűlölet nélkül gondolni egyes családtagjaira és főleg goromba és hatalmaskodó apjára. Ezt tetézte édesanyja iránti gyöngéd szeretete, amelybe jó adag féltékenység is vegyült, hiszen a kis kúrián a szűkös szobában akaratlanul is gyakori tanúja lehetett szülei szenvedélyes nászának. De ott neszelt Lajos öccse is, vagy olykor a család más idősebb tagja. A kiszolgáltatottság és a sokkoló test-élmény egyrészt rendkívül gátlásossá tette Adyt, másrészt, különösen költészetében, hihetetlenül kitárulkozóvá.

A *Karácsony* Ady egyik első verse (még 1897-ből), hagyományos poézisben de már megüti költészetének egyik „alaphangját" – a világgal való megbékélés igényét, s egyben finoman jelzi a szándék teljesülésének lehetetlenségét is.

Ha ez a szép rege
Igaz hitté válna,
Óh, de nagy boldogság
Szállna a világra.

Ez a gyarló ember
Ember lenne újra,
Talizmánja lenne
A szomorú útra.

[20] Hoppál, im. 135.
[21] Hoppál, im. 137.

Az eleve feltételes megbékélés azonban azért megvalósíthatatlan, mert az ember őszinte felebaráti és Isten-szeretetre egyaránt képtelen, s így „útja" nem karácsony gyermeki öröméhez való önfeledt visszatérés, hanem „a Golgota járása". Az élet nem adhat egyebet „tépő kétségnél", amelynek hangját „a nagyváros zaja nem nyomhatja el". Ez a nagyváros egyelőre még Debrecen, a „kálvinista Róma", viszont hamarosan a századelő dinamikusan fejlődő és „bűnökben bővelkedő" városa, Nagyvárad veszi át a szerepét.

Gyermek vagyok. Temetőben
Tarka szárnyú pillangókat kergetek,
Átsuhanok könnyű szívvel
Sok besüppedt, elfelejtett sír felett.

Az 1896-os *Álmok után* jól jelzi Ady antinómikus viszonyát szülőföldjéhez: állandó lelkifurdalása van, s ez csupán falujának templomában, a templom meghitt, óvó-védő csendjében oldódik fel (vagy inkább éppenhogy enyhül). (Ady mindig szeretett volna egyfajta hölderlini-heideggeri *elrejtettség*ben élni.[22]) A „múlton taposás" kényszerképzete – felduzzasztott gyermeki bűnök, különösen az egyre sivárabbnak tűnő ifjúság hamis díszletei között utalnak Ady kálvinizmusának élmény-gyökereire, s egyben erősen morális jellegére. A templomot a vezeklés „szent helyének" látja – s ez a nézete egybeesik azzal az egzisztenciális megközelítéssel, amely a 19-20. század fordulóján a *szent helyek* felé fordulás szertartásait a mindennapokban is meghatározták, sőt azokat egyenesen előírták.[23]

Ady szülőföld-élményének legjellemzőbb vonása a szakralitás keresése és azonosítása a mindennapi és az ünnepi tapasztalati szférában, és az az igénye, hogy mindezt megszólaltathassa költészetében is. Eltökélt szándéka egy alapjaiban vallásos, kanonizáló és normatív módon szövegszerűsített mű-világ létrehozása, amelynek középpontjában a küldetéstudat és az istenhit metafórikus katedrálisai állnak.[24] A *Torony az éjszakában* című költemény meggyőző példája annak, hogy Ady történelemfelfogása mennyire szülőföld-eredetű, s hátterében ott tolódnak a középkor, a vallásháborúk, a Rákóczi-szabadságharc és 1848 nagy eseményeinek panorámái. Hiszen a szülőföldi táj Bocskai és Bethlen, a Rákócziak, a Wesselényiek és Kossuth földje is volt egyben.

Otthon – kopár szántóival, inséges terméseivel, nyomorgó szegényeivel, a nagykárolyi patinás megyeházán és környékén pedig Kölcsey csizmájának vagy Szendrey Júlia pillangós cipellőjének kopogásával. A történelemtől visszhangos Szatmár zajai lelkében tovább éltek, újra és újra szót kérve költészetében.

Egy poétikai képlet

Temető az egész ország címmel írt cikket Ady 1907 novemberében Magyarország akkori helyzetéről: „Ilyen szomorúság, rend és nyugalom lehetett, mint most, Rákóczi fejedelem halála után". A *temetői éjszaka* képe – amely a kozmikus éjszaka mellé a világ-teremtő képzetét rendeli – legerőteljesebben világháborús költészetében jelenik meg, s ennek egyik nyitódarabja a Torony az éjszakában. (A híres költemény a *Halottak élén* és a *Halottan és idegenen* szomszédságában került be utolsó kötetébe.)

Faluja nyár-éji csöndjéből
Fehéren, aggódva kibámul
A torony
S vér-hireket vár a lángoló,
Vénhedt világbul.

Harangjait állatja némán
S az istenének, kinek háza,
Nem üzen,
Áll, remeg és bámul a torony
Megbabonázva.

A Ég csodálatos felhői
A holdat rejtegetve úsznak
S a torony
A Holdnak köszön, e mennyei,
Bölcs omnibusznak.

A Hold sokféle tornyot látott,
Sohse sietett, sohse késett,
S nem riad,
Ha telnek e kis Föld-csillagon
Elrendelések.

Tán holnap már vérrel meszelten
Fog csillogni istenes őrünk,
A torony,
S a harcos múltnak igéje zúg:
Halunk vagy győzünk.

---

[22] Kulcsár Szabó Ernő, im. 152.

[23] Heidegger, Martin, *A műalkotás eredete.* Bp., 1988. 122.

[24] Kulcsár Szabó Ernő, im. 153.

Tán holnap már a torony hősibb
Vallását vallja vércse-multnak
S fiai,
A harangok, a még álmodók
Össze-kondulnak.

Csak a Hold fog tovább döcögni,
Mint majd a Föld is, ember nélkül
S a világ
Holdfényes torony-romok fölött
Mégis megbékül.

A vers a költő keltezése szerint „1914. július derekán" keletkezett, azaz kb. két héttel a végzetes július 28-i dátum előtt, de már a szarajevói merénylet után. A vershelyzet háborúsnak tekinthető – nem csupán a konkrét utalások miatt, hanem Vörösmartyra emlékeztető komor látomásosságának metaforizációja révén is. Király István „a háború metafizikáját" fedezi fel a költeményben, bár lehet, az jámbor és szelidítő szándékú leegyszerűsítés.

A torony az éjszakában nem nagyon interpretálható a „marxista irodalom-történet" nyelvén hiszen az értelmét veszített történelem verse. Igaz, a végén felbukkan valami „sepulchrális optimizmus" (Szerb Antal), ez azonban talán annak a „teleológiai elmozdításnak" a következménye, amely Adyt „bízó magyarnak" és nem „megrögzött kételkedőnek" mutatja, mint arra Makkai Sándor oly szuggesztíven mutatott rá a *Magyar fa sorsában.* (Sok realitását ennek a bizalomnak aligha láthatta, sőt elmondható, azok közé tartozott, akik már a háború kitörése előtt félték a majdani békét.)

Ady köztudottan nem a „feszes versszerkezet" művésze. Ezúttal mégis remeklést nyújt ezen a téren is. A 2 – 3 – 2-es szakaszolás külön bravúrja a költemény félelmetes üzenetének biztos elhelyezése az 5. szakaszban. Az 5 – 6. szakasz egymásnak felelése még sokatmondóbb (mindkettő a „Tán holnap már..." feltételes időhatározói szerkezettel kezdődik), ám az 5. szakasz kulcsszava a „harcos múlt", míg a 6. szakaszé az azt felülíró „vércse-múlt".

Végül is miről szól a magyar történelem? Van-e a (keresztény) megbékélésen kívül más alternatívája a „magyar igéknek"? Lehet-e más (keresztyéni) elrendelés? Szabad-e visszaesnünk a keresztény királyság előtti (koppányi) időkbe? Egyáltalán: mi lesz akkor, ha a tornyok összeomlanak, s a Föld igazi ékei a Hold bölcs tehetetlenségének fényében sorra összetörnek?

Kulcsár Szabó Ernőnek bizonyára igaza van: Ady elsősorban filozófus volt, utána költő. Filozófiájának és költészetének szintézise ritkán emelkedett hasonló magaslatokba. S ritkán tűnt ki ilyen világosan szülőföld-élmény általi meghatározottsága is. Amikor *poeta sacerdotus*ként Isten embere – az egyre embertelenebb világban.

Megjegyzendő: a torony (és a templom) Ady magánéleti lírájában is jelen van.

Este, hűvös őszi este,
Milánóban, a Dóm előtt
Valami forró szívünkre hullott
S összesebezte.

A személyes lét és a kultúra sötét összefonódásának ontológiai képlete ez a vers, amely az élményszerűséget az esztétikai tapasztalat filozófiai szférájába emeli.

Antropológia és ontológia

A művészet az igazság működésbe-lépése. (Heidegger) Ebben a tételben egy lényegbeli kétértelműség rejtezik, amelynek értelmében az igazsága a működés szubjektuma és egyúttal objektuma is, de a szubjektum és objektum itt nem megfelelő nevek. Megakadályozzák, hogy e kétértelmű lényeget gondoljuk el, egy olyan feladatot teljesítünk be, amely már nem tarotzik ebbe a viszgálódásba. A művészet, történeti és történetiként, az igazság alkotó megőrzése a műben. A művészet mint költészet történik meg, a költészet az adományozás, a megalapozás és a kezdet hármassága értelmében vett alapítás. A művészet alapításként lényegszerűen történeti. Ez nem csak azt jelenti, hogy a művészetnek külsőleges értelemben történelme van, hogy az idők változásával egyebek között felbukkan, változik és eltűnik és a történetírásnak változó szemléleteket kínál. A művészet lényegi értelemben történelem, mivel megalapozza a történelmet.

A művészet lehetővé teszi az igazság kipattanását. A művészet mint *alapító megőrzés* létrehozza a műben a létező igazságát. Valamit létrehozni, valamit lényegforrásából az alapító ugrásban létére felhozni – ezt jelenti az eredet szó.

A művészet a műalkotásnak, azaz az *alkotónak* és *megőrzőknek* – vagyis egy nép történeti jelenvalólétének – az eredete. Ez így van, mert a művészet, lényegének megfelelően, eredet: egy kitűntetettt módja annak, ahogy *az igazság* létezővé, azaz *történetivé válik.*

Azok pedig, akik nemcsak verseket szeretnek olvasni, hanem el tudnak mélyedni egy életműben, (újra) fel kell hogy fedezzék, milyen tág skálán érvényesíthette Ady a költői énképzet (jel)képi megjelenítésének az ihletét vagy éppen a „gesztusát". A motívumok változott alakban történő visszatérése ebből a szempontból különösen beszédes – de egy általános tendenciának a része. Ady a szenzitíven meghatározott kompozícióktól végül olyan kompozícióig jutott el, amelyekben túl a szenzitív tapasztalaton (amelyet gyakran azért idézett fel, hogy *in expressis verbis* tagadja) nagyon különnemű tárgyi és esetleg absztrakt elemeket rendezett egymás mellé. „Megállok lihegve: Páris, Páris,/ Ember-sűrűs, gigászi vadon" (*Páris, az én Bakonyom*), így egy korai versben; Szegény fiúk, kiknek hallanotok/ Csak megvénült könyveinkből lehet,/ Mit súgnak az éji Szajna-habok.// Évezred halt meg, nemcsak ezredek..." (*Sajnálom szegény fiúkat*), így az utolsó években; vagy még egy példával, önnön testéről: „Ki vagyok? A Napisten papja,/ Ki áldozik az éjszaka torán./ Egy vén harang megkondul. Zúghatsz." (*Egy párisi hajnalon*), így a korai korszakában; „Testem, ez a szent, kényes szerszám,/ Mint valami ördöngös posta,/ A Most-Idők rémületei/ Előre és magával hozta." (*Már előre rendeltettem*), így az utolsó években. Vannak aki azt úgy írják le, mint a szimbolizmustól az avantgarde-ig vezető utat; mások inkább úgy, mint a világ, a Minden meghódításának bizonyosságától a világ elvesztéséhez, a Semmivel való konfrontálódás bizonytalaságáig, ennek magyarázatnak az egyik verziójában, az affirmációtól az iróniáig vezető utat; és megint mások az instrumentális nyelvhasználattól az önreferenciás nyelvhasználatig vezető utat. A definíciók különbözőségét semmiesetre sem becsülöm alá – de kétségtelenül ugyanarra az útra vonatkoznak. S bizonyos, hogy nem könnyen lehetne egy másik költészetét idézni, amelyik hasonló erővel és gazdagsággal jelenítené meg ennek az útnak a (jel)képeit, illetve: a (jel)képét.

A torony másik megtestesülése így például a Chartres-i katedrális. Ez pedig a „történelmi tárnák" legmélyebbjeiből hozza fel a Szépség kultúrát védő üzenetét.

Kereskényi Sándor
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
kereskenyis@yahoo.com

Könyvészet

Bóka László, *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe.* Bp., 1955.
Cornea, Andrei, *Turnirul khazar,* Buc., 1997, 9-18.
Czeizel Endre, *Ady Endre.* In: Költők, gének, titkok. Bp., 2000. 107-120.
Danto, Arthur, *Metafora, kifejezés, stílus.* In: Bacsó Béla (szerk.): Szöveg és interpretáció. Bp. 1992. 129-168.
Derrida, Jacques, *Az el-különböződés.* In: Bacsó Béla(szerk.): i.m. 43-46.
Eliade, Mircea, *Sacrul şi profanul.* Buc., 1995.
H. Nagy Péter, *A vár fehér asszonya.* In: Ady-kollázs. Pozsony, 2003, 13-42.
Jauss, Hans-Robert, *Studien zum Epochwandel der ästhetischen Moderne.* Frankfurt a.M. 1989.
Heidegger, Martin, *A műalkotás eredete.* Bp., 1988.
Hoppál Mihály, *Ady „sámánizmusa".* Ethnographia. 108. 1997.
Kardos László, *A huszonegy éves Ady Endre.* Gyoma, Kner, 1942, 88 p.
Kenyeres Zoltán, *Ady Endre.* Korona, Bp., 1997.
Király István, *Egy forradalmi modell. Ady Endre: Margita élni akar.* In: Hazafiság és forradalmiság, Bp., 1974.
Király István, *Ady Endre I-II,* Bp., 1970.
Kós Károly, *Erdély története.* Kolozsvár, 1932.
Kulcsár Szabó Ernő, *Az „én" utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában.* Im: Irodalom és hermeneutika. Bp., 2000.
Lőrincz Csongor, *Hang-jelek és jel-látás Az eltévedt lovas szövegszerkesztésében.* Irodalomtörténet, 2007.
Pór Péter, *„Szimbólumoknak volt a szeretője".* In: Tornyok és tárnák. Tanulmányok a költő teremtés alakzatairól. Pozsony, 2013.
Szegedy-Maszák Mihály, *Ady Endre szimbolizmusa és a francia költészet.* In: Minta a szőnyegen. Bp., 1987.
Tamás Attila, *Értékteremtők nyomában. Művek, irányzatok, elméleti kérdések.* Debrecen, 1994.

KÖKÉNYESD
A KÉTARCÚ FALUMÚZEUM

FAZEKAS Loránd

Keywords: *material culture, local museum, etnography, history of rural education*
Abstract: In 1878, the Roman Catholic Community built a new building for the religious school, which included a classroom and an apartment for the teacher. This building was nationalized in 1948 and converted into a school. The school functioned until 2008, when the building was returned to the Catholic Church. This offered us the opportunity to arrange two rooms into a museum with two sections: ethnography and education.

The ethnographic collection comprising about 350 objects gathered starting with 1972. Parallel with the furnishing of the ethnographic exhibition, the other room was organized as an educational museum, containing furniture, didactic old and unused materials, school records of the interwar period, World War Two period and up to 1990. The present article contains the description of the objects and their utilization.

Keywords: *cultură materială, muzeu local, profil etnografic, istoria învățământului sătesc*
Резюме: В 1878 році римо-католицька громада села побудувала нове приміщення для конфесійної школі, яке складалося з одного класу і квартири для сім'ї вчителя - кантора. Ця будівля була націоналізована в 1948 році і, в той же час, квартира була перетворена в клас. Так працювала школа до 2008 року, коли будівля була повернута католицькій церкві. Це дало можливість в двох кімнатах облаштувати музей з двома профілями: етнографічний та історична освіта.

Близько 350 штук етнографічних предметів були зібрані починаючи з 1972 року. Паралельно з облаштуванням етнографічного залу народилася ідея, щоб у другій кімнаті зібрати меблі, старі і невживані предмети, шкільні документи міжвоєнного періоду, періоду світових війн, до 1990 року. Стаття містить короткий інвентар, опис предметів та їх використання в повсякденному житті.

*
* *

A kökényesdi római katolikus közösség 1878-ban egy új egytantermes kántortanítói lakással ellátott iskolát épített a római katolikus családok gyermekei számára,[1] de ez nem azt jelentette, hogy más felekezetűeket nem fogadtak be, így a zsidó gyerekek nagy része is a katolikus iskolába járt.[2] Az épületet az 1948-as tanügyi reformkor államosították, és a lakásrészt pedig osztályteremmé alakították. Építésétől eltelt több mint 130 év alatt mindvégig az oktatást szolgálta, amikor is az 1990-es restitúciós törvény alapján az egyház visszaigényelte, és így 2008-ban a tanügy kiürítette az épületet. Ekkor jött a gondolat, hogy a 70-es években gyűjtött tárgyi néprajzi anyagot, mely először a kultúrotthonban volt kiállítva, majd a polgármesteri hivatal egyik raktárába kerülve porosodik, ebbe az épületbe, mint a falu legrégibb építményébe — a templomokat nem tekintve — lehetne elhelyezni.

Az egyháztanács jóváhagyását követően megkezdődött az épület birtokba vétele, belső tatarozása, a tárgyak átszállítása. Időközben vetődött fel az az ötlet, hogy a régi oktatást is érdemes lenne bemutatni, hiszen számos használaton kívüli tárgyi emléke van az iskolának. Így lett kétarcú ez a helyi gyűjtemény. Egyik teremben a népi élet, a másikban az oktatás múltja került bemutatásra. Az alábbiakban erről szeretnénk képet nyújtani.

---

[1] Historia Domus, a Római Katolikus Egyház házkönyve.

[2] A római katolikus iskola anyakönyvei 1888-1944.

Kökényesd és népe

A Túr-vidék a Tisza-síkság Romániához eső részének északnyugati szögletében, a Tisza-Szamos közén helyezkedik el.[3] A Gutin-hegység kőháti vonulatából eredő Túr a kányaházi kapun keresztül elhagyva az Avasi-medencét, kilép az alföldre, s kb. 70 km síkvidéki út után Magyarország területén Sonkádnál, a régi mederből kiágazó csatornán (Ásott-Túr 11,5 km.) át Halábor (Ukrajna) faluval szemben ömlik a Tiszába.[4] A Túr síkvidéki vízgyűjtője a folyó mentén 3-5 km szélességben sok helyen elhagyott folyómedrekkel tarkított, vizes, lapályos, áradásoktól zaklatott terület volt, melyet évszázados tölgyesek, mocsárerdők, égeresek, fűzesek borítottak. A falvak csak a folyótól távol eső, kiemelkedettebb területeken, az úgynevezett Túrháton tudtak megtelepedni, ahova az évi 3-4 torrenciális árhullám vize nem ért el.

Ezen falvak sorában a jobboldali folyóháton helyezkedik el Kökényesd, az a falu, melynek 19. század végi 20. század elei anyagi kultúráját alkotó tárgykészletét, bútorzatát, népi eszköztárát vesszük vizsgálat alá.

A falu első névszerinti említése a Váradi Regestrumban található, s 1274-ből származik amikor is a Káta nemzetségbeli Gábor fia Tamás, aki a szomszédos területeket birtokolta, királyi adományként ezen területeket is megkapta.[5] Kökényesd ekkor még pár házból álló igen kis település volt. Az idők folyamán ezek köré sorakoztak fel az újabb családi tűzhelyek, melyeket az első jobbágyok leszármazottai építettek. Az évszázadok során a Káta birtok darabokra hull.[6] Az 1574-es dica jegyzékek már 9 birtokost említenek, valamint 17 adófizető egész jobbágyportát, 9 félportát, 2 bírót, 25 adót nem fizető szegényt. A XVII. század folyamán a nagybirtokok tovább darabolódtak.[7] A területet birtokba tartó Káta nemzetségből származó Surányi családnak magvaszakadt és leányági örökösödési alapon egy szintén túrháti faluból —Adorjánból— a Ráthonyiak kerülnek Kökényesdre, akik 1743-ban mint középbirtokosok szerepelnek.[8] Ugyancsak a XVII. században az Ugocsa szerte nagy földbirtokokkal rendelkező Perényiek Kökényesden is birtokokat szereztek.[9] A lakosság XVIII. századvégi XIX. századi gyorsütemű szaporodása és a különböző országos rendeletek a népesség további elszegényedéséhez vezettek. Így a leszármazottak örökösödés útján egyre keskenyebb szalagtelkeket kaptak.

Ezek a történelmi és társadalmi viszonyokbeli változások, valamint a táj természeti adottsága határozta meg a falu népének életberendezkedését, és az őket körülvevő tárgyi világot. Kökényesd népessége nagyrészt, mint jobbágyleszármazott még a századelőn is szegény sorsú, szinte mindent önmaga teremtő, feudális szokásokat hordozó gazdálkodási módot folytató, sokgyerekes paraszti családban élt.

Mindennapi életfeltételeinek megteremtéséhez az anyagokat a táj szolgáltatta. A fa, szalma, gyékény, kender, az agyag volt az amit a táj nyújtani tudott. Ezekből épültek a házak, készültek a bútorok, szerszámok, szekerek, a ruházat. Mindazok az anyagi javak melyeket máshonnan kellett beszerezni, csak igen szűkösen jutottak a családok számára. Így a vásárokon szerezték be a cserépedényeket, vas és bőrszerszámokat, egyes ruházati darabokat és lábbeliket. Vándor dézsások faedényeket, a bordások a szövésnél nélkülözhetetlen bordákat kínálták a falunak. A helyi kovácsok, kerékgyártók szekereket, különböző fa és vas tárgyakat, szerszámokat készítettek A húszas évektől egyre nagyobb teret hódítottak az ipari termékek, mint a ruhaanyagok, üveg és porcelán tárgyak, mezőgazdasági kisgépek, fémtárgyak.

Tekintsünk bele a közép paraszti sorból származó Szocska Mária 1882-ben íródott hozománylevelébe, mely szintén képet nyújt, hogy mit is vitt egy ilyen lány az új tűzhelyre: [10] *„Két sárga fa nyoszolya, egy sárga fenyőasztal, egy barna fenyődeszkából készült almárium, egy barna pulitirozott háromfiókos kaszli, két sárga szék, hat párna, két dunna, egy takaró, egy szappanyozó tekenő, egy dagasztó tekenő, sziták, számlálhatatlan főzőedények és eszközök.*"

Ezek körülbelül egy helység berendezésére és a mindennapi élet megkezdéséhez való legszükségesebb tárgyak. Így indult egy fiatal pár az életnek. A fiatalok, mivel a házassággal gazdaságilag még nem váltak le a szülőkről, egy házban laktak, közösen gazdálkodtak, így a földműveléshez a fiataloknak még nem volt szüksége külön munkaeszközre.

---

[3] Fazekas L. 2 – 3.

[4] Lászlóffy W. 183-274

[5] Suciu C. 57.

[6] Szabó I. 88.

[7] Uo. 138.

[8] Uo. 187.

[9] Uo.308.

[10] A Kökényesdi Görög Katolikus Egyház irattára 1882.

Kökényesd hagyományos anyagi kultúrájának áttekintése a helyi gyűjtemény tükrében[11]

1972-ben helyi mozgalmat indítottunk a faluban a még fellelhető nagyrészt használaton kívüli népi élet tárgyainak, szerszámainak összegyűjtésére. Ezen gyűjtemény tükrében próbálunk képet alkotni, mi is vette körül a falu emberét mindennapi életében.[12]

A tárgyi néprajz terme

I. A lakások belső berendezése

A bútorzatot vásári asztalosoktól vették vagy rendelésre készíttették, egyes darabjait faragták. Mivel a bútrok nagy méretűek, ezért hely szűke miatt nem lehetett mindent begyűjteni. De található:

Karosláda: asztalos munka, mely az elsőház (utcára néző szoba) egyik fő bútordarabja, a helység utcára néző két ablaka alatt kapott helyet, ha a házat két család lakta, akkor a hátsóházban is volt karosláda, vagy, ha újabbat vettek a régit a hátsóházba tették. Kettős célt szolgált: ülőhely, elébe asztalt helyeztek, valamint benne ünnepi ruhaneműt, kelengyét, vászonneműt tartottak. Lányos házhoz ha citerával jött egy udvarló szívesen telepedett és játszott a karosládán, és figyelte, hogy rezonál-e a láda, ha a hangot felerősítette az azt jelentette a láda üres, vagy csak alig van benne valami, a lánynak kevés a kelengyéje, ide nemigen érdemes járni.

Hátasszék : többnyire házilag készített fűrészelt vagy keményfából bárdolt 20-30 cm magas négylábú, hátas ülő alkalmatosság volt. Egy másik típusát is használták, ennek az ülő része málécsuhéból volt fonva. Ezt vásárokon szerezték be.

Gyalogszék: házilag készült, három- vagy négylábú alacsony űlő alkalmatosság, téli belső munkáknál, pl. máléfejtésnél, spór melletti melegedésnél használták. Háta, karja nem volt.

Tálas: asztalos munka, vagy ügyes ezermester készített ilyet, mely a konyhafalra akasztott bútordarab volt: tányérokat, fülesbögréket tartottak rajta.

Fali fogas: házilag készült, a mindennapi ruhákat, kalapot tartották rajta.

Bölcső: asztalos vagy házilag készült munka, a fiatal kisgyerekes családok mindennapi lakóhelységének elmaradhatatlan, de időleges bútra. Két negyed kör alakú lábon állt, így mozgatásra az egész bölcső ringott.

A lakás tüzelő berendezései:

Öntöttvas kályha: többnyire a módosabb családok az elsőház fűtésére használták. Városokon szerezték be.

Csikóspór vagy platt: vásárokon vagy házaló csedregi cigányoktól vették. A szegényebb családok lakásainak fűtőberendezése volt, de a hátsóházban a módosabbak is ilyet használtak, mivel ezen főzni is lehetett, és a gazdálkodás során a ház körül keletkezett éghető hulladékokat (pl.kóróízék) is el lehetett benne égetni.

Füstfogós kemence: vályog tüzelő berendezéseket a tárgyalt időszakban csak a pitvarban tartottak, a „házakból" már ezeket lebontották. A 70-es években már csak egyetlen egy ilyen tüzelő berendezés volt a faluban, de már azt sem használták

II. A lakásban használatos tárgyak[13]

1. A lakás világítása:

Petróleumlámpa: fali, álló és csüngő formája ismeretes, a díszesebb csüngőket a módosabbak az elsőházban a mennyezeten függesztve helyezték el, ahol a mindennapi élet folyt ott falit vagy egyszerű, a mestergerendára akasztott csüngő lámpát használtak.

Mécses: vörös üvegből készült kis pohárka alakú, bele olajat és egy kanócot tettek, a kaszlin lévő szentkép vagy kereszt előtt tartották, alkalmanként meggyújtották.

2. A főzéshez, étkezéshez kapcsolódó tárgyak:

Cserépedények: Vásárokon vagy a környező városok piacain, — mint Szatmárnémeti, Nagyszőllős, Beregszász, Huszt, a nagyobb községek mint Halmi, Csenger, Tiszaujlak, — szerezték be.

Cserépfazék: 3-5 literes, főzésre használták.

Rimaszombati fazék: 15-20 literes, a Felvidékről érkező, vándorló fazekasoktól származott, innen

[11] Fazekas L. 72 - 76.

[12] Vámszer G. 142 – 154.

[13] Dr. Kós K. 16 – 35.

is kapta nevét. Nagyobb családi ünnepeken, lakodalmakban használták, már újonnan bedrótháloztatták a házaló drótostótokkal, sokszor szabadtűzön főztek benne, ezért a rárakódott koromtól feketék voltak.

Tejescsupor: tejet tartottak vagy altattak benne, használat után sokan a vesszőkerítés kiemelkedő karójára tették ki szellőzni.

Cserépszilke: 2-4 literes, főzésre, ételek tárolására használták, voltak akik lekvárt tartottak benne.

Cserépszűrő: ezen szürték le a főtt tésztát vagyis a haluskát, erre tették ki a mosott gyümölcsöt, hogy lecsepegjen, ezen passzírozták át a lekvár főzéskor a ciberét, hogy elváljon a magvától.

Komaszilke: gyermekágyas fiatalasszonyoknak, betegeknek ételt vittek benne.

Lábas: háromlábú, kétfülű, egyliteres edény, nyílt tűzön főztek benne, spóron csak melegítették benne az ételt.

Cseréptál: ebben tették ki az ételt az asztalra

Cseréptányér: főtt ételek fogyasztásánál használták.

Cserépbögre vagy findzsa: vizet merítettek vele, vagy ittak belőle a lakásban lévő vizes vederből.

Kiskancsó: szűkszájú, üvegalakú, 0,5-1 literes űrtartalmú edény, pálinkát vagy bort tettek benne az asztalra.

Cserépkorsó: 4-5 literes , nagyszájú, kis fedője is volt, olajat esetleg vizet tartottak benne.

Zörgőskorsó: fazekas termék, szűk szájú, füle csöves, melynek csecsén keresztül ittak belőle, benne egy kis golyó hangot adott, így könnyen megállapítható volt mennyi víz van benne, mivel minél kevesebb volt annál jobban zörgött, a mezőre vizet vittek benne.

***Fatárgyak*:** Egyesek vásári áruként kerültek a házhoz, másokat otthon faragták saját részükre vagy ajándékba.

Gyúrótábla laskanyújtóval: haluska, kőtesek gyúrására, szakítására használták, asztalostól vagy vásárokon vették, volt akinak csak nyújtófája volt és az asztal tetejét használta tábla helyett.

Vágótáblák: különböző méretekben, egy nagyobb méretűnek három oldalon 10 cm-es oldala is volt, ezen húst vagdaltak a tőltöttkáposztához, húsdarálót nem használtak.

Fűszertartó: asztalos munka, 6-9-12 fiókos változatban, falon tartották, vásárokon vették.

Sótartó: házilag készült, kocka alakú, fedeles vagy fedél nélküli, falra akasztható tárgy.

Tányér- és csészetartó: falra szegezve a hátsóházban tartották, aztalos munka.

Kanáltartó: 20-30 cm hosszú, egy vagy kétsoros, lyukas polcokkal, falra akasztva a spór közelében tartották, fém vagy fa evőeszközöket tartottak rajta, ez is házilag készült.

Fakanál: különböző méretekben vásárokon árulták, ételek készítésénél, a nagyobbat az ételek kiszedésére használták, de a szegényebb réteg étkezett is vele, ahogy a fémkanál olcsóbb lett az étkezésből a fakanál kiszorult.

Merőkanál: nagyméretű fa tárgy, főleg nagyobb családi ünnepeken, lakodalmakban használták, nem volt minden háznál, így szükség esetén kölcsönözték, vásárban szerezték be.

Fatál: dézsások készítették, vásárokon szerezték be, elsősorban disznóölésnél használták.

Tejszűrő: faoldalú, tölcséralakú, alól szitában záródó tárgy,fejés után a tej megszűrésére használták, vásárokon szitásoktól vették.

Szita: vásári áru, különböző méretekben és sűrűségben (pl.legsűrűbb volt a fátyolszita) használták, kenyér vagy tésztagyúrás előtt a lisztet megszitálták, így javíthatták a liszt minőségét.

Putina: a hegyvidékről érkező, szekeres dézsások árulták, különböző méretű fedeles faédények, írót, sót, lisztet, korpát tartottak benne.

Küpülő: vásárokon vagy dézsásoktól szerezték be, vajat készítettek benne, nem volt minden háznál, ezért sokszor járta a sort.

Dagasztóteknő: különböző méretekben vándor teknősök árulták vagy vásárokon vették, a kenyértészta, a kisebbeket a kalács készítésénél használták, a nagyobbakban télen a disznóhúst sózták.

Szénvonó: a kemencéből ezzel húzták ki a hamut, házilag készült eszköz.

Vetőlapát: ezzel vetették be és vették ki a kemencéből a kenyeret.

Famozsár törővel : 40-70 cm magas, fatörője a mozsár mélységével arányos volt, egyesek oldala díszített, házilag faragott tárgy, só vagy tökmag törésére használták. Mivel ritkán volt rá szükség, ezért ez sem volt minden háznál, a meglévőket a körbe szomszédok elkölcsönözték.

Fűszertörő: házilag készült vagy esztergályos munka, törője fa vagy beleillő folyami kő volt, borsot, paprikát törtek benne.

Uborkagyalu: favázba szorított egy vagy két éles lemez, vásárokon vették, zöldségfélét gyalultak vele.

Káposztagyalu: az előbbihez hasonló, csak nagyobb méretű, (még az egy métert is elérték egyesek) vásárokon vették, nem volt minden háznál.

Döngölő: káposzta berakáskor ezzel döngölték a hordóban a gyalult káposztát.

Tölcsér: lopótökből készült, melyet a kertben termeszthettek, petróleumot öntöttek vele.

***Fémtárgyak*:**

Vaslábas: háromlábú, hosszúnyelű edény, szabad tűzön használták, ételek melegítésére, a mezőre is vitték.

Öntöttvas lábos: üzleti áru

Öntöttvas fazék: üzleti áru, városokon szerezték be.

III. A ruházat rendbetartásának eszközei

Ezeket az eszközöket részben a lakásban, részben a melléképületekben tartották.

Súlykoló: házilag fából faragott tárgy, ebben a faluban nem díszítették, mosáskor, szapuláskor a ruhát verték vele.

Köves vasaló: rézből készült, belül üres, hátulról melegített lapos követ vagy öntöttvas betétet tettek bele, melyet a spórban előre feltűzesítettek.

Szenes vasaló: felülről nyitható, belül üres, a spórból kivett izzó parázzsal tették munkaképessé, ez melegítette fel, ha a parázs hője lankadt lóbálva fokozták az izzást.

Vasalótartó: három alacsonylábú, rácsos vasöntvény, munka közben ezen tartották a vasalót.

Nyújtófa: 60-70cm hosszú,henger alakú, két végén a markolat számára elvékonyodó eszköz, melyre mangorlás céljából feltekerték a vászonneműt, faesztergán készült.

Mangorló: házilag készítették vagy vásárokon vették, 70-80 cm hosszú, 20 cm széles, egyik oldalán hullámos, melyen a nyújtófára tekert vászonneműt hengergetve simították.

Gubafésű: házilag készült vagy vásári termék, tenyér nagyságú, nyeles falapba két sor 8-10 cm hosszú, kissé hátrafelé hajló fémfogakat illesztettek, amint neve is mutatja a gubák fésülésére, szálainak lesimítására használták.

Olló: a szomszéd faluban élő (Csedreg) cigányok készítették.

Fakutya: alacsony, kétlábú, egyik oldalán „U " alakban kivágott, a csizma lehúzására készült kis alkalmatosság, vásári áru, vagy házi készítmény volt.

Asztali tükör: üzletben, vásárokon vették, ez egy vízszintes tengely körül elmozdítható, keretezett tükör. Vasárnap és ünnepnap, templomba indulás előtt vagy bálba készülve az asztalra téve csinosították magukat a lányok, asszonyok. A férfiak e mellett borotválkoztak.

IV. A gazdálkodás eszközei

Járom: kerékgyártó mesterek készítették a faluban, tehenek, ökrök szekérbe fogására szolgált, van kettős és egyes, az utóbbit a kollektív gazdaságok megalakulása után készítették, mikor már egy tehenet lehetett tartani.

Huzatójárom: A kapásnövények ekézésénél használták, szélesebb volt, mint a szekérhez használt társa.

Faeke: a falu ezermesterei vagy a kerékgyártók készítették, vasból csak az ekevas, a talp, a kormányvas, a lánc, a kerék ráfja volt, az eke egy taligához kapcsolódott.

Kasza: pengéjét üzletben vették, a nyelet faragták vagy vásárokon vették.

Csapó: a kaszára szerelték aratáskor, két típusa volt, az egyiket friss kökényből készítették kint a mezőn, egy drót képezte a húrt, a másiknak fogai voltak, a csapó a búzát egyirányba döntötte.

Kaszakőtok: tehénszarvból házilag készült, egyeseket díszítettek is.

Kötelestarisznya: házivászonból készült, hideg ennivalót vittek benne a mezőre, a gyerekek ilyennel jártak iskolába.

Üllő: a kaszák élezésénél, kiverésénél használták, a vasrészt egy fatönkbe verték, ez támaszkodott a földre.

Sarló: kis görbületű fémtárgy, főleg gaz szedésére használták, cigánymesterek készítették.

Favilla: három típusát használták, melyek a gyűjteményben is megtalálhatók.

— természetes villák: 2, 3 vagy 4 ágúak, házilag készültek, a nyers fát gúzsba kötötték száradni,

— hasított villák: két- vagy háromágúak, házilag készültek,
— toldott villák: háromágú, melybe a két szélső ágat betoldották, vásárokon vették.

Gereblye: különböző méretben készült, a kisebbeket vásárokon, piacokon vették, a nagyobbakat házilag készítették, az előbbieket szénázásra használták az utóbbiakat a tarlók felgereblyélésére, így volt szénázó és tarlógereblye.[14]

Falapát: házilag faragták, gabonaféléket lapáltoltak vele.

Isztike: a gabonafélék gyomlálásánál használták, egy kis éles, ez egy keskeny lapátocska volt méteres nyélre húzva, digicselőnek is nevezték, a vasrész kovácsolt munka volt.

Kazalvágó: télen a kazlakat vágták vele, így könnyebb volt egy bizonyos mennyiséget az ólpadra vinni, mintha azt kézzel tépték volna ki, V alakban elágazó kiélezett vaslemez, félméteres nyéllel, kovácsolt munka.

Kazaltépő: fémből készült horgos végü, méter hosszú, újnyi vastag rud, mellyel a tömören összerakott kazalból egy-egy hamvasnyi szénát téptek ki a téli időszakban, kovácsműhelyekben készült

Állatbélyegző: különböző méretekben kovács készítette, s a gazda nevének kezdőbetűiből állt, nevezték bilognak is.

Szájkosár: a tehenek szájára tették, hogy munka közben ne tudjanak legelni, bádogos cigányok készítették.

Réparészelő: házaló bádogos mesterektől került a családi gazdaságokba.

Dohányfűző: kovács készítette, 50 cm hosszú, kiélezett és hegyes vaspálca, melynek másik végéhez zsineget erősítettek, erre csúszott rá a dohánylevél.

Viharlámpa: cigányok készítették bádogból vagy házilag készült fakeretben üvegoldallal, egyik oldal kinyitható, a mellékhelységek világítására használták.

Csak egyes gazdaságokban használt eszközök:

Kézimalom: a két követ vándor malomkövesektől vették, a farészt falusi ezermesterek készítették, kevés volt belőle a faluban, a szomszédok odajártak darálni, a csirkének való kását, volt aki vámot is szedett.

Szőlőprés: igen ritka volt a falu családi gazdaságaiban, mivel a háztájon szőlőt nem termeltek még a század első felében.

Méhkas: helyi vagy bábonyi cigányok fonták és házaltak vele, csak egyesncsaládok foglalkoztak méhészettel.[15]

Kondáskürt: a disznócsürhe kihajtásánál a kondás használta, a magyar szürkemarha szarvából készült, a kondásoknak a nyáj gyűjtésénél fujták, a farsanghirdetők, hogy minél nagyobb zajt kelthessenek a faluban, a kűrtöt kölcsön kérték, vagy magát a tulajdonost hívták meg annak fújására.

Kongó vagy *kolomp*: különböző méretekben készült, ezért hangszínük sem volt egyforma, „szabados" (elkóborló) marha nyakába akasztották, kovácsolt munka.

Pergő: az előbbihez hasonló csak kisebb méretű, juhok nyakába akasztották.

Csengő: juhok, bárányok nyakába akasztották, rézműves cigányok öntötték, voltak egyszerűek, szimplák, de volt olyan is melynél a nagy csengőn belül egy kis csengő lógot.

V. A kenderfeldolgozás eszközei

A kendervászon a ruházat, törölköző, ágynemű alapanyagát képezte, feldolgozásra szinte minden család berendezkedett, munkaeszközökkel látva el magát.

Kendertörő: egy- vagy kétágút` használtak, helyi ezermesterek készítették.

Dörzsölő: házilag készült, nem minden családnak volt dörzsölője, ezért ezt a szerszámot rendszeresen kölcsönözték.

Vasecset: kovácsolt szegekkel cigánymesterek készítették vagy házilag készült.

Talpasguzsaly: házilag készült, a talpat néha ki is díszítették, ebbe illeszkedett a kenderrúd, a talpra fonás közben ráültek.

Székesguzsaly: a köralakú széklap három15-20 cm-es lábra támaszkodik, ebbe erősödik a rúd, a széket a földre tették és rátéve az egyik lábat biztosították a szék rögzítését, házilag készült.

Kerekesguzsaly: esztergált munka, vásárokon vették.

---

[14] Fazekas L. 102 – 111.

[15] Fazekas L. 13 – 15.

Orsó: esztergált munka, vásáron vagy házaló mesterek árulták.

Riszálóorsó: nagyobb volt a fonóorsónál, két szál kenderfonal összesodrásánál használták, így készült a házi kötözőspárga.

Orsótartó: házilag készült, a fonallal teli orsót helyezték bele, így a motollára való áttekerést egy személy is eltudta végezni.

Motolla vagy *tekerőbak*: házilag készült, 50-100 cm hosszú háromlábú rúd, melyen egymáshoz viszonyítva keresztbe elhelyezkedő falapok forognak végeiken különböző formájú „levelekkel", az orsóról erre tekerték a fonalat.

Fonalvető: házilag készült, szövés előtt a felmenő szálak előkészítésére szolgált, mivel nagy formátumú volt, többnyire kint valami épület oldalán tartották

Vetőcsap: a mestergerendához erősítették, ebben forgott a vető tengelye.

Csüllő: a szövéshez szükséges beverő fonal matringja ezen tekerődött fel, két típusa volt, a ládás és a kerekes, mindkettő házilag készült.

Kótics: 30 cm hosszú facső,a csüllő tengelyére helyezve erre tekerték a beverő fonalat.

Szövőszék: kétféle volt használatban, a tótos és a magyaros, nem volt minden háznál, így sokan kölcsönözték.

Borda: a szövőszék fontos része, melyet vásáron vagy házaló bordások árultak

Nyüst: a szövőszék része, ennek szálai között futottak a felmenő fonalszálak.

Cigányborda: a szomszédos falu (Csedreg) cigányai ujjnyi széles ruhaszárító kötelet szőttek vele, melyet a falvakban házalva árulták.

VI. A lakás és a gazdaság egyéb eszközei, használati tárgyai

Falióra: csak a módosabb házaknál volt.

Faragott képráma: családi fényképet helyeztek a keretbe.

Feszület: rézből vagy fából készült, az utóbbin fém korpusszal, vásári áru volt, a kaszlin tartották, elébe helyezték a vörös üvegű olajmécsest.

Görbebot: csak az idősebbek otthonának tárgya, gúzsba kötve hajlították.

Dohányvágó: a kést a kovács, a farészt házilag készítették.

Citera: népi húros hangszer, falusi ezermesterek készítették, aki tudott játszani azoknak volt is citerája, ezen tanult az új nemzedék is a szülőtől, nagyszülőtől, szomszédtól, fonókban vagy nyári estéken a kispadon játszottak az összegyülteknek

Gyalogszán: az erdőrejárók ezen hozták haza a tüzelőt, házilag készült.

Faragószék: házi készítmény, szerszámnyeleket faragtak vele, csak az ezermesterkedőknek volt ilyen, ők másoknak is faragtak, többnyire ingyen.

Kétnyelűkés: a faragószéken dolgoztak vele, kovácsolt munka.

Patkányfogó: házi készítmény, ládaszerű, csapós ajtóval.

Kerepelő: a gyümölcsösökben madarak ijesztésére szolgált, de gyerekek is játszottak vele, vásári áru volt.

Palatábla: kisiskoláskorú gyerekes családok 20. század elei iskolai tárgya, törlésre rajta kis tengeriszivacs lógott.

Faragott tolltartó: házilag a szülő készítette a gyermeknek.

Tarisznya: házivászonból készült, iskolai felszerelést vittek benne a tanulók.

A ruházat, a lakás nagyobb bútorai, a gazdaság nagyobb méretű szerszámai és a szekér nem képezte a tanulmány tárgyát, mivel a gyűjtemény ilyen vonatkozásokban nem teljes.

Az oktatás múltjának terme

Kökényesden az oktatást minden bizonnyal a reformáció hozta meg, a rávonatkozó dokumentumok a 17. század elejéig nyulnak vissza, amikor is a tizedjegyzékek tanítókról is tesznek említést.[16] A falu 1736-ban történt rekatolicizálásával a hitükhöz ragaszkodó reformátusok a tanítóval együtt Fertősalmásra költöztek, az okatatást a katolikus egyház veszi át.[17] 1849-ben, sőt már azt megelőzően a

[16] Szabó I. 401 - 407.

[17] A Római Katolikus Egyház házkönyve.

Görög Katolikus Egyház is tartott fenn iskolát,[18] 1924-től pedig minisztériumi rendelet alapján állami iskola is létesül a faluban.[19]

A 20. század elejéig visszanyulva elmondhatjuk, hogy az oktatás környezete, a tárgyi anyag, főleg egy vidéki iskola tekintetében igen sokat változott. Ezt mutatjuk be az okatási profil termében.

A sokfiókos katedra rajta az elmaradhatatlan petróleumlámpával, mivel ebben a faluban csak 1965 óta van villany, a kalamáris különböző formái tollszárakkal, az itatós ma már ismeretlenek a mindennapi életben. Ott van a forgatható háromlábú tábla, a golyós számológép. Az 50-60-as években az iskolapadok Kökényesden négyszemélyesek voltak, sajnos ezekből egyet sem sikerült megőrizni, kétszemélyes viszont megmaradt, mely a tanulóasztalokhoz szokott generáció számára már érdekesnek számít. Az osztályt öntöttvas kályhával fűtötték, melybe a fát egyes időkben a tanulók egy-egy darabot hozva naponta, biztosították.

A tárgyi anyag úgy az oktatót, mint a tanítványt egyaránt idézi. Régi óravázlatok, kántortanítói kottásfüzet , módszertani kiadványok gyültek össze. De nem hiányzik a köteles tarisznya, benne a palatáblával (palavessző viszont nem maradt meg), I-VI osztályos tanulók füzetei, könyvei, az oktatás segédeszközei, köztük a Szovjetunióból importált cirilbetűs szemléltető képek, képeslap és más gyűjtemények, a 40 évet működött meteorológiai kör eszközei. Külön sarkot kaptak a pionirélet tárgyai, melyeket csak nagyobb utána járással sikerült teljessé tenni.

A tanítói, tanári, tanulói arcképek, az iskolai életet megörökítő felvételek, a végzősök tablói egytől egyig arra utalnak, hogy ez az iskola az eltelt hosszú évtizedek alatt hűen teljesítette feladatát a falu nemzedékeinek oktatásában.

A terem egyik szöglete az egyházak vonatkozásában régi tárgyakat, zászlókat, vallási könyveket mutat be. Fényképeken a templomok restaurálását, a régi parókia épületét, az új kápolna építését láthatja az érdeklődő. De ott van a római templom három mozsárágyúja, melyeket csak ünnepek tiszteletére szólaltattak meg az 1940-es évek elejéig. Ezen részhez még csatolhatjuk azt a néhány helytörténetre vonatkozó tárgyat, képet, melyek között a falu első 1864-ben készült térképe található.

Fazekas Loránd
Şcoala Generală Porumbeşti
Porumbeşti, RO
fazekaslorand@hotmail.com

Bibliográfia

Kökényesdi Görög Katolikus Egyház irattárának anyaga, 1767 – 2002.
Historia Domus, a Kökényesdi Római Katolikus Egyház házkönyve.
Fazekas Lóránd, *Kökényesd, Egy Túr-háti falu 700 éve.* Szatmárnémeti, 1994.
Fazekas Lóránd, *Aratás és cséplés Kökényesden századunk első felében.* In.: Néprajzi Látóhatár, 1995 /3-4.
Fazekas Lóránd, *A népi méhészkedés változásai és szokásai Kökényesden.* In.: Müvelődés, 1993/2.
Fazekas Lóránd, *Egy túrháti falu anyagi kultúrájának vizsgálata egy helyi gyűjtemény tükrében.* In.: Confluenţe, Satu Mare, 2008.
Dr. Kós Károly, *Eszköz, munka, néphagyomány*, Bukarest, 1979.
Lászlóffy Woldemár, *A Tisza*, Budapest, 1982.
Suciu, Coriolan, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. II, Bucureşti, 1968.
Szabó István, *Ugocsa megye*, Budapest, 1937.
Dr. Újvári József, *Geografia apelor României*, Bucureşti, 1982.
Vámszer Géza, *Életforma és anyagi műveltség*, Bukarest 1977.

[18] A Görög Katolikus Egyház okirattára.
[19] Iskolai anyakönyv 1924-ből.

RECENZII

Anders Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania. Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmar/Satu Mare 1867-1944*, Ed. Departamentului de Istorie a Universității din Stockholm, 2014.

Cercetările solide dedicate ținutul sătmărean, în ansamblul mai larg al bazinului carpatic, s-au îmbogățit în anul 2014 cu o nouă lucrare de substanță. Volumul "Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania. Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmar/Satu Mare 1867-1944", rezultat publicistic al studiilor doctorale urmate la Universitatea din Stockholm de către istoricul suedez Anders Blomqvist, reprezintă un studiu amplu și consistent dedicat trecutului regiunii sătmărene din a doua jumătate a secolului XIX și până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.

Lucrarea este împărțită în patru capitole și concluziile de rigoare. Primul capitol care debutează cu vorbele politologului Oszkár Jászi ce afirma că "orice atitudine de asimilare forțată a unei naționalități dăunează nu numai progresului economic și cultural al respectivei naționalități opresate ci și al întregii țări în același timp", se apleacă asupra examinării stării de fapt a dualismului austro-ungar după 1866 și a politicii Budapestei de maghiarizare a naționalităților din imperiu. Studiul lui A. Blomqvist apelează la cercetători reputați în domeniu precum Rogers Brubaker, Jan Kofman, George Crane sau Andreas Pickel, putând fi astfel încadrat domeniului academic al studiilor dedicate naționalismului.

Etno-naționalismului elitelor vremii este disecat în amănunt de către autor, acesta enumerând mecanismele de impunere în rândul maselor a unei presupuse superiorități etno-culturale promovate atât de liderii maghiari cât și cei români.

Cel de-al doilea capitol se focalizează pe răspândirea naționalismului în teritoriile austro-ungare în cea de-a doua jumătate a secolului XIX. Totodată, este analizată împărțirea teritorială a comitatului Satu Mare cu concentrările etnice din secolul al XIX-lea subliniind diferențele de nivel de trai dintre centrele majoritar maghiare și cele românești. Recensămintele vremii sunt de asemenea scrutate prin prezentarea metodelor de recenzare odată cu trecerea timpului. Exemplificatoriu în acest sens îl reprezintă recensământul maghiar din 1880 care introduce pentru prima dată noutatea încadrării a locuitorilor pe baze etno-lingvistice și nu religioase. Este atinsă totodată și ,'problema evreiască" prin evidențierea răspândirii antisemitismului dar și asimilarea treptată a minorității iudaice în tiparele culturale maghiare începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea.

Un interesant subcapitol este dedicat modului în care naționalismul economic maghiar a fost intrumentalizat în perioada 1890-1914 în părțile sătmărene și în ce măsură liderii politici ai românilor au contrabalansat presiunile statului maghiar prin adoptarea unei politici de rezistență economică, în special prin crearea unei rețele bancare dedicate sprijinirii ridicării elementului etnic românesc. În ceea ce privește economia locală, cercetătorul suedez analizează creșterea producției industriale în comitatul Satu Mare care cunoaște în răstimpul analizat o dezvoltare a producției chiar dacă regiunea a rămas în continuare una preponderent agrară. Totodată, succesul rețelei de bănci românești a determinat guvernul maghiar ca începând din anul 1890 să recurgă la o acțiune de monitorizare atentă a acestora. Anders Blomqvist se apleacă și asupra memorandiștilor români analizând militantismul acestora în favoarea cauzei românești. Problemele sociale, răspândirea ideilor socialiste în regiune, grevele tot mai numeroase de la cumpăna secolului XX sunt de asemenea investigate minuțios. Este remarcată și problema hemoragiei demografice a timpului prin emigrările masive, îndeosebi în Statele Unite ale Americii. Un subiect important al politicii simbolice de putere a vremii l-au reprezentat latifundiile din comitatul sătmărean și modul în care monopolul maghiar este treptat spart de achiziționarea de pământ de către reprezentanți ai comunității românești.

Un alt subcapitol are ca borne cronologice perioada comitatului de la izbucnirea Primului Război Mondial în 1914 și până la integrarea deplină a acestuia în cadrul României în 1919 fiind consemnată o oarecare atutidine conciliantă a elitei dominante maghiare față de pretențiile naționale ale liderilor români.

Cel de-al treilea capitol se axează pe perioada în care ținutul sătmărean a făcut parte din componența României Mari (1919-1940) analizând mutațiile sociale și politice ce au avut loc în acest spațiu sub noua orânduire statală. De asemenea sunt acordate spații importante și comunității șvabe din părțile sătmărene cu prezentarea încercărilor elitei politice românești și maghiare de a câștiga atașamentul cultural și politic al acesteia.

Anders Blomqvist prezintă într-un joc de oglinzi istoric procesul de românizare a economiei și administrației postbelice ce a inversat fosta politică a statului maghiar, prin măsuri care să reducă procentajul etnicilor neromâni din acționariatul întreprinderilor și băncilor ce deveniseră parte a patrimoniul industrial și financiar românesc după 1919. Reformei agrare de după Primul Război Mondial, ce a ridicat numeroase probleme din pricina situației juridice a foștilor latifundiari maghiari, îi este atribuită o scanare istoriografică complexă prin prezentarea fricțiunilor statale la nivel diplomatic dintre România și Ungaria. O alt aspect al lucrării explorează evoluția orașului Satu Mare în decursul deceniului trei al perioadei interbelice precum și efectele pe care criza economică de la nivel mondial le-a lăsat în economia locală. Totodată, este descrisă și alunecarea treptată a elitelor locale înspre ideile extremei-drepte.

Al patrulea capitol cuprinde perioda în care ținutul sătmărean a reintrat sub orânduire maghiară odată cu intrarea în vigoare a Acordului de la Viena din 30 august 1940. Reașezarea administrativă a dus, după cum era de așteptat, la o revenire la politica antebelică de maghiarizare. Anders Blomqvist cercetează și modificările de factură etnică de la nivel administrativ printr-o epurare masivă a funcționarilor de naționalitate română și evreiască. Manipularea recensămintelor prin prisma factorului religios greco-catolic este subliniată de cercetătorul suedez, slaba concordanță cu realitatea a recensămintelor atât din timpul adminstrației maghiare cât și a celei românești fiind evidențiată pe tot parcursul lucrării. Desigur, analiza nu putea să nu se oprească și asupra măsurilor antisemite ale perioadei ce au dus la exterminarea unei bune părți a evreității sătmărene în lagărele naziste.

Concluziile volumului reprezintă o prezentare diacronică a modului în care factorii economici mixați cu naționalismul au asamblat și reasamblat precum într-un joc de puzzle regiunea sătmăreană. Instrumentalizarea etnicității într-un joc de sumă nulă s-a dovedit, în opinia cercetătorului suedez, o carte pierzătoare de fiecare dată când era jucată de una dintre naționalitățile aflate conjunctural într-o situație privilegiată. Autorul lucrării argumentează greșita strategie a elitei maghiare de menținere a naționalităților conlocuitare din monarhia austro-ungară într-un stadiu de inferioritate politică ce pe termen lung a dinamitat întreg eșafodajul politic al fostei monarhii austro-ungare. Nu mai puțin adevărat este că nici statele ce au câștigat teritorii în răsirtul Europei după Primul Război Mondial n-au implementat un cadru care să permită integrarea diferitelor naționalități în țesătura socială a acestora, națiunile învingătoare fiind bântuite la rândul lor de etnocentrism. Anders Blomqvist accentuează, în siajul mai larg al teoriilor lui Rogers Brubaker, modul în care fierbânțeala naționalistă a fost promovată metodic de către marile puteri statale ale vremii pentru propriile interese geopolitice.

Marius BALOȘ

Lucian Boia, *Suveranii României. Monarhia, o soluție?*, Editura Humanitas, București, 2014

Istoricul Lucian Boia a devenit în ultimii ani o personalitate mediatică de prim rang în sfera lucrărilor istorice. Cu o propensiune spre domeniul imaginarului, Lucian Boia s-a remarcat prin atingerea unor subiecte istorice adesea considerate sacrosancte. Trecerea mitologiei istoriografice românești prin analiza critică a disciplinei Istorie, disciplină ce, asemenea altor domenii ale științei dispune de propriile metode de analiză, i-au adus în ultimii ani numeroase atacuri mai mult sau mai puțin argumentate. La o privire de ansamblu a publicisticii lui Lucian Boia nu poți să nu rămîi frapat de scurtele intervale de timp în care profesorul Facultății de Istorie a Universității din București îmbogățește piața editorială românească cu noi abordări istorice, multe dintre ele devenite bestselleruri.

Volumul "Suveranii României. Monarhia o soluție?", ce a văzut lumina tiparului în toamna anului 2014 și căruia îi sunt dedicate rândurile de mai jos, se situează pe aceeași linie a reexaminării istorice, un eseu extins scris în stilul inconfundabil ce l-a făcut pe istoric să devină unul din cei mai citiți istorici români contemporani. Lucian Boia se simte dator să puncteze în prefața lucrării motivele care l-au făcut să abordeze acest subiect: "Se simte un freamăt în zona promonarhică a societății românești. Numărul susținătorilor monarhiei e în creștere, chiar dacă, în ansamblu rămâne minoritar". Și această afirmație nu e deloc o exagerare. Beneficiind de o bună politică de promovare prin numeroase apariții publice, emisiuni de televiziune profesionist realizate ori vizibile acțiuni culturale și caritabile, Familia regală a României, detronată la 30 decembrie 1947 se bucură în ultimii ani de o spectaculoasă sporire a popularității sale. Dacă în monarhiile consolidate ale Europei, precum Marea Britanie ori țările scandinave, simpatia față de forma monarhică de guvernământ crește ori descrește în funcție de anumite subiecte ce privesc imaginea familiei domnitoare, România prezintă un caz surprinzător la meridian european prin creșterea constantă a procentului de români ce se raportează favorabil față de Casa Regală a României. Astfel, dacă în 1997 doar 7% dintre români susțineau revenirea României la forma de guvernământ anterioară anului 1948, un sondaj efectuat în mai 2014 reliefa majorarea procentuală a acestui deziderat constituțional la 30,2% . Iată, așadar, motive suficiente pentru ca Lucian Boia să se aplece asupra subiectului. Amplul eseu al istoricului atinge perioada celor patru regi ai României moderne Carol I, Ferdinand, Carol al-II-lea și Mihai I, precum și o atentă cântărire a plasării pe tărâmul realității a celor ce militează pentru adoptarea formei de guvernământ monarhice în România actuală.

Încă din debutul cărții istoricul analizează modul în care anii de comunism au produs un hiatus istoric între România de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial și România de la începutul anilor '90. O Românie ieșită din negura vechiului regim care, în ciuda unei moșteniri mnemonice a supraviețuitorilor perioadei regaliste dublată de un discurs redutabil a intelectualității postdecembriste, a eșuat în impunerea unui curent dominant monarhist într-o țară odinioară covârșitor pro-monarhică. După cum accentuează Lucian Boia, baza demografică a României, românul generic, suferise o ștergere a memoriei aproape reușită, minuțios programată în anii comunismului.

Cititorul găsește disecată în paginile eseului metodologia regimului comunist de inversare a simpatiei românului față de monarhiei prin transferarea acestui capital de imagine înspre lupta revoluționară a Partidului Comunist Român. O strategie cu numeroase meandre de-a lungul anilor. O butadă a dominației unui regim politic, subliniată de autor, susține că " pentru a fi eficientă și durabilă, stăpânirea presupune în chip necesar și un control cât mai sigur asupra trecutului". În aceaste condiții trebuie înțelease și mutațiile cu care s-a operat în istoria României, luptele revoluționare ale ilegaliștilor români devenind principalele izvoare ale istoriografiei comuniste imediat după instaurarea regimului de extremă-stângă în țară. Abia mai târziu, odată cu dezvoltarea fenomenului eterogen cunoscut drept "național-comunism", voievozii vechilor state românești medievale au fost redescoperiți din considerente politice și înfățișați într-o lumină favorabilă ce trebuia să cimenteze politica regimului de la București de "indigenizare" a comunismului românesc pandant cu o desprindere tot mai fățișă de sub influența Moscovei. Linia de demarcație a istoriografiei național-comuniste privitoare la conducătorii ce puteau fi celebrați și cei abjurați se oprea așadar la anul 1866, de la domnia lui Alexandru Ioan Cuza sărindu-se la epoca Nicolae Ceaușescu. În ceea ce privește dinastia românească de Hohenzollern, s-a trecut de la denigrarea inițială din primii ani ai instaurării comunismului la o programată "uitare" din manualele școlare a rolului acesteia în făurirea României moderne. Astfel, de la "Carol I, călău al poporului român" și până la absența menționării rolului regelui Mihai I în săvîrșirea actului de la 23 august 19, maniera

regimului comunist a fost de aşezare într-un con de umbră a monarhiei române. Spre sfârşitul deceniului şase şi mai ales în deceniul şapte, răstimp în care statul român cunoaşte o oarecare liberalizare, apar unele articole şi lucrări în care se permite strecurarea unor informaţii referitoare la fosta casă domnitoare. Îndeosebi revista "Magazin istoric" atinge în câteva numere subiectul regilor români. Totodată, în 1968 iese sub egida Institului de Istorie a partidului, antologia: "Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani", tom a cărui linie directoare era reprezentată de compilarea unor texte ce ar fi trebuit să evidenţieze disjuncţia sentimentală dintre români şi foşti regi antebelici.

Lucian Boia evocă în paginile cărţii rolul fostului monarh Carol I în branşarea României la valorile occidentale. Insistând pe înţeleptul comun acord a principalilor actori politici de după răsturnarea de la putere a lui Alexandru Ioan Cuza şi argumentând necesitatea vremii de aducere pe tron a unui domnitor străin în detrimentul unei familii princiare româneşti care ar fi putut da naştere unor lupte nesfârşite între ramurile nobiliare moldave şi cele muntene, subliniind în acelaşi timp şi semnificativul curent republican al celor ce luptaseră la 1848, însă care mai apoi deveniră monarhişti, autorul evidenţiază instinctul sănătos al elitei politice a vremii de a lega lupta pentru ieşirea de sub suzeranitatea otomană de un principe de altă naţionalitate. Nu e eludată nici puternica lovitură de imagine dată în cancelariile Marilor Puteri prin întronarea lui Carol I, ce avea legături de rudenie cu familia domnitoare a Prusiei şi simpatia de care se bucura statul român datorită acestui fapt. La fel cum mai târziu, o altă lovitură de imagine, după cum o numeşte reputatul istoric, va fi reprezentată de căsătoria principelui moştenitor Ferdinand cu Maria de Edinburgh, nepoata reginei Victoria a Marii Britanii.

Perioada cuprinsă între domnia lui Carol I şi izbucnirea Primului Război Mondial este caracterizată de o accelerată dezvoltare a statului român, asta şi datorită echilibrului puterilor în stat. Chiar dacă monarhul român, conform Constituţiei din 1866 dispunea de importante pârghii guvernamentale precum numirea şi revocarea miniştrilor ori sancţionarea şi promulgarea legilor, toate aceste trebuiau să fie contrasemnate de reprezentantul partidului aflat la guvernământ, fapt ce a condus la menţinerea unui echilibru binefăcător pentru ţară.

Interesantul eseu al istoricului analizează aşadar toţi regii României moderne, reliefând atât aspectele pozitive cât şi umbrele acestora, incitante fiind rândurile dedicate controversatului domnitor Carol al II-lea, "regele cu mari calităţi şi cu mari defecte" după cum este înfăţişat. Nu de mai mic interes şi de natură contrafactuală sunt paginile ce analizează posibilitatea unei eventuale părăsiri de către României a sistemului republican şi adoptarea unui ipotetic regim constituţional monarhic. După cum aminteam şi în rândurile de debut, ideea regalităţii se bucură în ultimii ani de o neaşteptată creştere în România contemporană. Casei Regale i se conferă adeseori însuşiri naţionale taumaturge prin folosirea frecventă a sloganului "Monarhia salvează România!". Lucian Boia, deşi simpatetic în volumul prezentat faţă de regii României moderne, evită poziţionările tranşante, susţinând că schimbarea formei de guvernământ a României n-ar aduce prefacerile aşteptate în ţară fără o eventuală primenire de ansamblu a societăţii româneşti. În această paradigmă interpretativă trebuie înţeles şi semnul întrebării din titlul acestei notabile radiografieri a monarhiei române.

Marius BALOŞ

Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români. Naşterea unei imagini etnice,* Editura Polirom, Iaşi, 2014

Autorii cărţii sunt personalităţi marcante în studierea naţionalismelor. Sorin Mitu (1965-) este profesor şi director al Departamentului de Istorie Modernă la Universitatea „Babeş-Bolyai", specializat în istoria Transilvaniei şi în imagologie comparată. Melinda Mitu (1967-) este muzeograf şi director adjunct la Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj, cercetătoare eminentă a relaţiilor româno-maghiar. În cartea lor recent apărută sunt descrise, pe baza a sute de manuscrise, discursuri, eseuri, jurnale de călătorie şi articole de presă , imaginile mentale şi reprezentările ideologice generate de zbuciumatul trecut comun al celor două popoare, respectiv al poporului maghiar şi român.

La începutul cărţii este prezentată o introducere succintă şi exigentă în domeniul imagologiei etno-specifice, bazată pe propriile cercetări ale autorilor dar şi pe unele elemente teoretico-metodologice, preluate mai ales de la Peter Burke, Edward Said sau Anthony D. Smith şi Larry Wolf. Prima parte trece în revistă acele modalităţi prin care trecutul românilor este oglindit în istoriografia maghiară. Partea a doua (*Românii şi ideologia politică maghiară: între reforme* şi revoluţie) face o analiză pertinentă a unor cărţi şi reviste care reflectează opiniile unor personalităţi istorice ca Miklós Wesselényi, István Széchenyi, Lajos Kossuth sau Zsigmond Kemény. Partea a treia are titlul cel mai grăitor (*Portretul-robot al românilor: etnopsihologia „bunului sălbatic"*) subliniind totodată şi cauzele ale unor păreri eronate, uneori frizând ridicolul, ale ungurilor despre diferitele aspecte economice sau culturale ale vieţii româneşti.

Imaginea pe care le-o construiesc românilor textele analizate în această parte a cărţii reprezintă un variant al clasicului model al „bunului sălbatic", născut din îngemănarea criticismului social al iluminismului cu atitudinea romantică de compasiune faţă de clasele de jos, faţă de dezmoşteniţii soartei. Românii sunt percepuţi ca un popor de ţărani prin excelenţă, diind identificaţi cu această condiţie socială. În acelaşi timp ungurii, mai ales intelectualii maghiari, cred în mod neabătut într-o utopie modernă a apartanenţei lor unei elite europene luminate, caracterizându-se de un europocentrism funciar de tip occidental care le determină schemele lor de autoidentificare naţională.

Trebuie subliniat însă că autorii trag aici nişte concluzii foarte importante. Ei susţin, că atunci când discutăm despre semnificaţia pe care o acordau maghiarii problemelor româneşti, trebuie să ţinem cont de faptul că amploarea „conflictului istoric" dintre români şi unguri era percepută de către cei din urmă într-un mod diferit. Dacă, potrivit viziunii istorice construite de romanticii români, maghiarii reprezentau totdeauna „inamicul secular", romanticii maghiari nu vedeau în români un inamic de temut,ei nefiind consideraţi un „pericol" comparabil cu cel reprezentat de austrieci, de ruşi sau chiar de croaţi. La maghiari nu a existat nici un interes special pentru români, ba din contra, ei erau încredinţaţi că rezolvarea „problemei româneşti" din Transilvania nu reclamă din partea lor nici o strategie politică specifică.

După autorii se poate observa cu uşurinţă că imaginea germanilor despre români prezintă numeroase asemănări cu imaginea similară a maghiarilor. Aceste asemănări nu se referă numai la realităţile care erau evidente pentru orice observator. Stereotipurile, comune străinilor, ne arată că aceştia împărtăşeau modalităţi de percepţie foarte asemănătoare atunci, când îi priveau pe românii, iar subiectivitatea lor era modelată de interese ideologice oarecum paralele. Adeseori, maghiarii nu aveau vreun motiv special să îi judece pe români altfel decât o făcea un german sau chiar un francez.

Orice imagine colectivă despre Celălalt este rezultatul unei viziuni subiective, motivate intens psihologic şi ideologic, şi nu o fotografiere neutră a unei realităţi etno-specifice şi social-istorice. Ceea ce trebuie însă adăugat este faptul că, conform autorilor, românii, cu tot specificul lor, nu constituiau pentru maghiarii un „altul" care să provoace interogaţii dramatice. Imaginarul maghiar – capabil, fără îndoială, să plăsmuiască reprezentări tot atât de extravagante sau fantasmagorice ca şi cel românesc – îşi proiecta obsesiile şi utopiile dominante în cu totul altă direcţie decât aceea a „bunilor sălbatici" români. Rusia şi Habsburgii (eventual o Germanie prea puternică) erau figurile majore ale „alterităţii" pentru maghiari. Abia pe locul trei venea „problema naţională" internă, în cadrul căreia imaginea românilor îşi ocupa un loc destul de modest şi prea puţin reliefat.

În consecinţă, pentru maghiarii, fie ei cosmopoliţi sau patrioţi, românii nu erau nişte rivali ireductibili, ci doar nişte conlocuitori sau vecini oarecare, aflaţi într-o postură de veşnică inferioritate, extrem de diferiţi, dar totuşi familiari datorită convieţuirii, şi care puteau fi atraşi, până la urmă, în matca „marelui proiect naţional maghiar". Contele István Tisza încă la începutul secolului al XX-lea era ferm

convins (şi un fapt ciudat: într-un fel sau altul era tot atât de convins şi marele potrivnic de-al său, ideologul burgheziei radicale maghiare, Oszkár Jászi) că locul românilor transilvăneni le este în cadrul regatului maghiar, iar relaţiile bune ele acestuia cu România regală vor servi folosul ambelor naţiuni.

Istoria însă a infirmat pronosticurile elitei politice maghiare. „Bunul sălbatic" a devenit un „sălbatic nebun" care râvnea la propriul imperiu. Trecuseră acele timpuri când mulţi români (asemena lui Iancu de Hunedoara) au devenit maghiari chiar prin faptele lor. Venise vremea când începea să primeze chemarea originilor. Ţăranul vânjos şi aspru al Transilvaniei care îşi asigurase o existenţă precară din munca grea a pământului, zămislând o numeroasă progenitură, nu-şi mai găseşte rostul în interiorul Ungariei, iar romînca care îşi etala frumuseţea în splendoarea balurilor milenariste, începe să simtă nostalgia depărtărilor atrăgătoare prin presupusa lor cordialitate sau gentileţe etnocentristă.

La începutul secolului trecut maghiarii erau atât de convinşi de superioritatea lor de civilizaţie, încât nu simţeau nevoia să construiască scheme justificative, istorice sau politice, şi să investească multă energie polemică în apărarea unor „drepturi", pe care nu le simţeau contestate sau periclitate în mod serios din partea românilor. Cartea documentată şi de profundă inspiraţie teoretică a lui Sorin şi Melinda Mitu descrie amănunţit şi sistemul de rădăcini motivaţionale a acestor mentalităţi şi atitudini, arătând totodată şi modul prin care a contribuit precara percepţie a realităţilor economice şi culturale româneşti la disoluţia Ungariei Mari.

Sándor KERESKÉNYI

Linkuri mai importante despre Uniunea Europeană

Comisia Europeană
http://ec.europa.eu

Comisia Europeană – Directoratul General pentru Extindere – Programul PHARE
http://ec.europa.eu/enlargement/financial_assistance/phare/index_en.htm

Comisia Europeană – Directoratul General pentru Politica Regională
http://ec.europa.eu/regional_policy

Comisia Europeană – Directoratul General pentru Afaceri economice și financiare:
http://ec.europa.eu/comm/economy_finance

Consiliul Uniunii Europene
http://www.consilium.europa.eu

Parlamentul European
http://www.europarl.europa.eu

Curtea Europeană de Justiție
http://curia.europa.eu

Curtea Europeană de Conturi
http://eca.europa.eu

Comitetul Economic și Social
http://eesc.europa.eu

Comitetul Regiunilor
http://cor.europa.eu

Banca Centrala Europeană
http://www.ecb.int

Banca Europeană de Investiții
http://eib.eu.int

Reprezentanța Comisiei Europene în România
http://www.infoeuropa.ro

Misiunea Permanentă a României pe lângă Uniunea Europeană
http://ue.mae.ro

Centrul Român de Informare de la Bruxelles
http://www.roinfocentre.be

Uniunea Europeană în lume:
http://ec.europa.eu/comm/world

ISSN 2067-6948
editura muzeului sătmărean